

અસ્તિત્વનું પરોટ

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ
આચાર્ય વિજય પ્રદ્યુમ્નસૂરિ
આચાર્ય વિજય રત્નસુંદરસૂરિ

પાવાપુરી તીર્થધામ ટ્રસ્ટ મંડળ
શ્રી કે.પી. સંઘવી ગ્રૂપ.
શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામ અને જીવમેત્રીધામ

‘अस्तित्वनुं परोढ’

[हृदयप्रदीप षट्त्रिंशिका पर स्वाध्याय]

आचार्य यशोविजयसूरि महाराज
आचार्य विजय प्रद्युम्नसूरि महाराज
आचार्य विजय रत्नसुंदरसूरि महाराज

पावापुरी तीर्थधाम ट्रस्ट मंडल
श्री के.पी. संघवी ग्रूप.
श्री पावापुरी तीर्थधाम अने जिवमैत्रीधाम

प्रथम आवृत्ति

विमोचन : वि.सं. २०६०, कार्तिक वदि-१४,
पावापुरी तीर्थधाम (राजस्थान)

मूल्य : सित्तेर रुपिया

प्राप्तिस्थान :

- उँकारसूरि आराधना भवन,
गोपीपुरा, सुभाषयोक,
सुरत - ३८५००१
- सरस्वती पुस्तक भंडार
डाथीभाना, रतनपोण, अमदावाड-३८० ००१.

मुद्रक :

किरीट ग्राफीकस,

२०८, आनंद शोपींग सेन्टर, रतनपोण, अमदावाड-१. फोन : ५३५२६०२.

: સર્જન ક્ષણોની તારક છાયા :

પાવાપુરી તીર્થધામ મંડન દેવાધિદેવ, મહામહિમ,
પરમતારક શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાન

: દિવ્ય આશિષ :

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહ શિરોમણિ
મુનિપ્રવર શ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદૃષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ વિદ્વદ્વર્ય મુનિપ્રવર શ્રી જનકવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવર શ્રી દ્વીકારવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવર શ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

: આશિષ :

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત
શ્રીમદ્ વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર
પ્રવર્તક મુનિપ્રવર શ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજ
પૂજ્યપાદ આરાધનારત મુનિરાજશ્રી જિનચંદ્રવિજયજી મહારાજ સાહેબ
પૂ. સાધ્વીજી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજ (માતુશ્રી મહારાજ)

**ભક્તિ અને શ્રદ્ધાનું અનુપમ કેન્દ્ર
શ્રી પાવાપુરી તીર્થ ધામ**

રાજસ્થાનની ધન્ય ધરા ઉપર પાંચસો વીઘા જમીનમાં વિસ્તરેલ શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામ વિશાળતાની સાથે અપૂર્વ સૌન્દર્યનું અલૌકિક રૂપ છે.

અહીં શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું ભવ્ય ઉત્તુંગ જિનાલય છે.

ધર્મશાળા અને સાધર્મિક ભક્તિ ભુવનનાં રૂપમાં અહીં સાધર્મિકોનો સ્નેહ વિસ્તરેલો દેખાય છે તો ૫૩૦૦ અબોલ પશુઓના મૈત્રીધામના રૂપમાં પ્રાણીમૈત્રીનો અફાટ સાગર સદાય લહેરાતો અહીં દેખાય છે: ભક્તિતીર્થ અને કામધેનુ તીર્થ.

જાણે કે પૂરું 'ઈશાવાસ્યમ્ ઈદં સર્વમ્' અહીં અવતરિત થયું છે.

દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીર ભગવાનના ચરણ સ્પર્શથી પવિત્ર બનેલી આ ધરતી છે.

વીસ હજાર ઘટાદાર વૃક્ષોથી સુશોભિત આ આસ્થા-કેન્દ્ર તપોવન જેવું લાગે છે. પ્રભુ ભક્તિ માટે ચન્દનના પાંચસો વૃક્ષોના રોપણનું કાર્ય પ્રસ્તાવિત છે.

શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામના પ્રતિષ્ઠાપક, કલિકાળ કલ્પતરુ, અધ્યાત્મયોગી સ્વનામધન્ય પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય કલાપૂર્ણસૂરીશ્વરજી મહારાજાનું સ્મૃતિ મંદિર નિર્માણાધીન છે. શ્રી પાવાપુરી નામને કારણે, પ્રભુ મહાવીર ભગવાનના ૨૬૦૦મા વર્ષના ઉપલક્ષ્યમાં, પાવાપુરી જળમંદિર તથા ભગવાનની અંતિમ દેશનાની સ્મૃતિ રૂપ સમવસરણ મંદિર નિર્માણાધીન છે. ભગવાન મહાવીરના ૨૭ ભવ, ચોવીશ તીર્થકર ભગવંતોના કૈવલ્ય વૃક્ષો અને ચરણ પાદુકા, તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુંજયગિરિરાજની રચના, શ્રી શત્રુંજય નદી, શ્રી શત્રુંજય ડેમ આદિ પણ નિર્માણાધીન છે.

પાંચ હજાર અક્રમ તપની આરાધના, શાશ્વતી ઓળીજીના હજારો આરાધકોની આરાધના, ચાતુર્માસ આરાધના અને ઉપધાનતપ આરાધના વડે આ ધરા પવિત્ર બની છે.

હજારો સંતોના ચરણ સ્પર્શ અને તેમની રજકણથી પાવન થયેલી આ વિહાર ભૂમિ છે.

જય હો પાવાપુરીતીર્થધામ -જીવમૈત્રી ધામ.

: નિવેદક :

શ્રી પાવાપુરી તીર્થધામ

ટ્રસ્ટ મંડલ

॥ नमो नमः श्री गुरु नेमिसूरये ॥

शुभ वेणा... शुभ अवसरे....

वयन क्यारेक अेवी पणे उय्यराय छे के शब्दो साया थर्छने ज रडे छे.

अने ते धारणा बडारना परिणामने प्रगटावे छे.

आ पुस्तकनी बाबतमां अेवुं ज बन्युं छे. मेमनगर (अमदावाद) ना उपाश्रयना नीयेना डोलमां पाट उपर विराजमान आचार्य श्री यशोविजयसूरिमडाराजने वात वातमां कहुं के 'हृदय प्रदीप छत्रीसी' ना श्लोक उपर विवरण करवा जेवुं छे. मुनिश्री भुवनयंद्रज मडाराजनो पद्यानुवाद पण सरस छे. कडो तो मोकलुं ?

उवे बोलवानो वारो आचार्यश्रीनो डतो. ते कडे तमे पण आ श्लोको उपर लभवानुं वयन आपो तो मारी 'डा'.

में कहुं भले ! हुं पण लभवा प्रयत्न करीश.

अने पछी तो आचार्य मित्रनी कलम सडसडाट याली. मारुं तो गाडुं अने तेमनुं जेट विमान.

तेओना प्रेमाग्रहने वश थर्छने संकोय साथे में पण बे-त्रण लेभ कर्या, डर डतो, क्षोभ डतो. मारुं लभाण तो मुलायम भभमलनी पासे जडुं कंतान लागशे,

पण प्रेमने अे परवा क्यां डोय छे !

પછી તો ત્રીજા મિત્ર આચાર્યશ્રી રતસુંદરસૂરિ મહારાજને પણ આમંત્ર્યા. તેઓ પણ એ પંગતમાં આવીને બેઠા. ત્રણ લેખ તેઓએ આપ્યા. વાત એવી હતી કે છત્રીસમાંથી જેટલા શ્લોક પર લખાય તેટલું લખવું. પણ પછી તો પાવાપુરીના પાવન પરમાણુની અસર નીચે આચાર્યશ્રીને જોમ આવ્યું અને છત્રીસ પ્રકરણ પૂરા કર્યા. અમારા તો છોગામાં.

ચાલો ! સરસ વૈવિધ્ય વાચકવર્ગને માણવા મળશે.

બીજા એક મિત્ર મુનિશ્રી ભુવનચંદ્રજી મહારાજને આમંત્રણ આપ્યું. પણ તેઓ એ કહ્યું કે આની આધારશિલામાં તો હું છું જ ને ! પદ્યાનુવાદ તેમનો છે જ.

મુનિરાજશ્રી ધુરન્ધરવિજયજી મહારાજને પણ આમાં સાથે રાખવાં હતાં પણ તેઓની અસ્વસ્થતાના કારણે તેઓએ માત્ર શુભેચ્છા પાઠવી છે.

મજા આવી ! એક સાથે મંચ ઉપરથી આમ બોલવાના પ્રસંગ આવ્યા છે. આ તો લખવાનો અવસર આવ્યો ! નિકટતા તો હતી જ, તેના ઉપર જાહેરમાં મહોર લાગી !

સાધુ-મૈત્રી એ જીવનની મોટી મિરાત છે. માંગી ન મળે તેવી મૂડી છે. મોટું ગૌરવ છે. તે જીવનના ઉત્સાહને પ્રોત્સાહન આપતી રહે છે. એ જેણે માણી છે તે જાણે છે. આમે સત્સંગતિનો નીતિકારોએ અને ધર્માચાર્યોએ ખૂબ મહિમા ગાયો જ છે :

‘સંબંધો કાયવ્યો સધ્ધિં કલ્લાણહેઝમિત્તેહિં.’

મારું એ સૌભાગ્ય છે કે સદ્ગુણની સુગંધ વેરતા સાધુ-પુષ્પો મને ગમે છે, તો આવા સૌરભના ખજાના જેવા સાધુ-પુષ્પોને હું પણ ગમું છું. એવાઓ સાથે મળવાનું થાય છે ત્યારે શબ્દો વિરમી જાય છે. આંખ જ બોલવા લાગે છે. મોં ભરાઈ જાય છે, હૃદય ફુલાવા લાગે છે. દર વખતે છૂટા

પડતી વેળાએ વિરહનું દુઃખ નથી હોતું, પણ જીવનમાં કશુંક ઉત્તમ ઉમેરાયાનું અને ન ગમતું ખરી પડવાનો આનંદ હોય છે.

શુભ વેળા અને શુભ અવસરની એ ક્ષણોને સ્મૃતિની મંજૂષામાં સાચવીને રાખવાનું ગમે છે, તેમાંથી પ્રત્યેક ક્ષણે નવી નવી સદ્બોધની મહેક ફોરતી જ રહે છે. ફોરમ વહેતી જ રહે છે.

મિત્રતા સમાન રસરુચિ ધરાવનારા વચ્ચે શોભે છે અને નભે છે.

આ મૈત્રીનો પાયો નિઃસ્વાર્થ, નિર્વ્યાજ ધર્મસ્નેહ છે. વિદ્યાની પ્રીતિ છે. વળી તેને આત્મિકભાવનો પુટ મળ્યો છે. તેથી તેનું મૂલ્ય છે.

આ હૃદયને બાંધતો, જોડતો તાંતણો એમ તો અંદીઠ છે. તેનો તાણો અમારો છે. પણ વાણો પ્રભુએ દીધેલો છે. માટે તો તેના બંધનમાં બંધાવું ગમે છે. આ બંધન પણ મુક્ત થવામાં સહયોગી છે, માટે એ મન ગમતું છે અને ભાવતું છે. તો તે એમ જ રહો !

દેવકીનંદન જૈન ઉપાશ્રય - અમદાવાદ.
વિ.સં. ૨૦૫૯, વિજયાદશમી.

—આચાર્ય પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

પ્રભુના હસ્તાક્ષર

સાધક હૃદયનો અદ્ભુત આલેખ છે 'હૃદય પ્રદીપ
ષટ્ત્રિંશિકા'માં.

પોતાનો નામોલ્લેખ પણ ગ્રન્થને અંતે જેમણે નથી કર્યો
એવા પૂર્વના કો' અનુભૂતિસભર સાધનાચાર્ય ભગવંતના
આવા વેધક શબ્દો પર કઈ રીતે લખી શકાય ?

સુહૃદ્ આચાર્યપ્રવર શ્રી પ્રદ્યુમ્નસૂરિ મહારાજને
આયાનક જ પ્રેરણા થઈ. એમણે કહ્યું. એમ બન્ને એ
શરુઆત કરી.....

શરુઆતનો અર્થ હું આવો કરું છું : પેનનું ઢાંકણ
અમે ખોલ્યું. કાગળો સામે હતા. અને અમારા હાથને
'એણે' ચલાવ્યા... અગણિત લોકોની સાધનાની નાવને
હેમખેમ, સામે પાર લઈ જનાર એ હાથને માટે આ તો
શું હતું !

સુહૃદ્ આચાર્યપ્રવર શ્રી રત્નસુન્દરસૂરિ મહારાજ
અને સુહૃદ્ મુનિવર શ્રી ભુવનચન્દ્રજી મહારાજ પણ આ
પ્રભુ-કાર્યમાં જોડાયા.

ખરેખર મજા આવી. એક નવી દિશા પ્રભુએ સુઝાડી
કે સમાન વેવલેન્થ-વિચારધારા વાળા અમે લોકો આ રીતે
એક ગ્રન્થ પર સ્વાધ્યાય કરીએ.

મિત્રોની સૂચિ મોટી છે. પણ સમયના અભાવે બધાને
આમંત્રી ન શકાયા પણ આવા બીજા ગ્રન્થના સ્વાધ્યાય

માટે ઘણા મિત્રો અમે, આ રીતે ભેગા થઈ શકીએ.

પાવાપુરી તીર્થધામના અધિપતિ દેવાધિદેવ શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુની તારક છાયામાં અને પૂજ્યપાદ વાત્સલ્યમૂર્તિ આચાર્ય ગુરુ ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજાની શીળી સન્નિધિમાં આ સ્વાધ્યાય થયો.

પાવાપુરીના નયનરમ્ય, શાન્ત પરિસરમાં સ્વાધ્યાય કરવાની એક અનોખી અનુભૂતિ માણી.

પ્રભુનાં ચરણોમાં આ સ્વાધ્યાય-પુષ્પ મૂકતાં આનંદ અનુભવ છું.

પાવાપુરી તીર્થધામ,
વિ. ૨૦૫૯, શરત્પૂર્ણિમા

-આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

: અનુક્રમણિકા :

વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ
અનુભૂતિનું ઊંડાણ	૨	હૃદય પ્રતિરોપણ	૧૭૧
નિમિત્ત અને ઉપાદાન	૧૧	તીર્થ શ્રવણ	૧૭૮
વિરક્તિથી અનુભૂતિ સુધી	૨૫	નિઃસ્પૃહતાથી નિરીહતા સુધી	૧૮૫
શરીરને પેલે પાર	૩૯	સાધનાની અનુભૂતિ	૧૯૪
ભવિક તાહરે નામ રે....	૪૬	ભાવન રસ	૨૦૨
સાક્ષીભાવ	૫૨	પરમ ચેતનાનાં આન્દોલનો	૨૦૭
પ્રભુ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે		સ્વસ્થતા અને ઉદાસીનતા	૨૧૩
‘મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભગતે...’	૬૭	એકત્વાનુભૂતિ	૨૨૨
પર પ્રત્યેની અનાસ્થા	૭૩	મનો વિજય	૨૩૦
‘અબ હમ અમર ભયે....’	૮૨	ત્રણ અદ્ભુત તત્ત્વો	૨૩૭
આત્મલય	૯૨	ચિત્તપ્રસન્નતા	૨૪૬
સૂક્ષ્મ આન્તર નિરીક્ષણ	૯૮	કેવો અદ્ભૂત વૈરાગ્ય !	૨૫૨
‘મુખ દીઠે સુખ ઉપજે.....’	૧૧૧	ગ્રન્થ, પરમાત્મા, સાધના રીતિ	૨૫૭
વૈરાગ્ય : સાધકનો જીવન મંત્ર	૧૨૪	પરમનો ભોગ	૨૬૮
મધુમય ઝંકાર	૧૩૭	ભીતરનું મહાવિદેહ	૨૭૪
નિરપેક્ષદશા	૧૪૯	યોગ-સ્થૈર્ય	૨૮૮
સુખો : ભીતરનાં	૧૫૩	સદ્ ગુરુનો શક્તિપાત	૨૯૩
અનુષ્ઠાન, અનુપ્રેક્ષા, અનુભૂતિ	૧૫૮	શ્રી હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા	
આન્તરયાત્રા:		પદ્યાનુવાદ	૩૦૦
પ્રાર્થનાથી ધ્યાન સુધીની	૧૬૫		

‘अस्तित्वनुं परोड’

हृदयप्रदीप षट्त्रिंशिका
: स्वाध्याय

આધાર સૂત્ર

શબ્દાદિપञ्चविषयेषु विचेतनेषु,
योऽन्तर्गतो हृदि विवेककलां व्यनक्ति ।
यस्माद् भवान्तरगतान्यपि चेष्टितानि,
प्रादुर्भवन्त्यनुभवं तमिमं भजेथाः ॥ १ ॥

શબ્દાદિ પાંચ જડ વિષયોના વ્યાપાર વખતે પણ અંદર રહેલ જે આત્મા તે વ્યાપારથી પોતાની ભિન્નતાને જેના વડે અનુભવે છે અને જન્માન્તરોમાં થયેલાં કાર્યો પણ જેના વડે યાદ આવે છે તે અનુભવને તમે ભજો !

સાધના સંકેત

- પ્રભુને એક શુદ્ધ ક્ષણ શી રીતે આપવી ?
- શુદ્ધ 'હું'ની આછી સી પ્રતીતિ.
- વૈરાગ્ય, રુચિ, અસ્તિત્વની પ્રાપ્તિ

અનુભૂતિનું ઊંડાણ

૧

ભક્તિની વ્યાખ્યા શી હોઈ શકે ? તમે એને અનુભવી શકો. શબ્દ-બદ્ધ કેમ કરી શકો ?

આપણે જરૂર એની અભિવ્યક્તિ ન આપી શકીએ. ઋષિની કરુણા એ કામ કરી શકે.

નારદ ઋષિને જિજ્ઞાસુએ પૂછ્યું : જે ભક્તિમાં આપ સતત ગણાડૂબ રહો છો, અને જે ભક્તિનો કેફ સતત આપના ચહેરા પર દેખાઈ રહ્યો છે, એ ભક્તિની થોડીક વાત કરો ને !

ઋષિની કરુણા ભક્તિની વ્યાખ્યા કરવા તૈયાર થાય છે : અથાતો ભક્તિં વ્યાખ્યાસ્યામઃ । હવે ભક્તિની વ્યાખ્યા કરીશું.

આમ જુઓ તો, અથ માં, હવે માં જ ભક્તિની વ્યાખ્યા આવી જાય છે.

કયો સન્દર્ભ છે 'હવે' શબ્દનો ?

હમણાં પૂજામાં ગયેલો. પૂ. પદ્મવિજય મહારાજ કૃત નવપદપૂજા ભણાતી હતી. પાંચમી પૂજા પૂરી થઈ. મારે થોડુંક તે અંગે બોલવાનું હતું. મેં કહ્યું : 'હવે પંચમ પદે મુનિવરા....' આ ચરણથી મુનિપદ પૂજા શરૂ થાય છે. આમ જુઓ તો, હવે શબ્દમાં જ આખી પૂજા પૂરી થઈ જાય છે... 'હવે પંચમ પદે મુનિવરા...' આખો સંસાર રખડ્યા. શું મળ્યું ને શું મળી શકે ? સિવાય કે હવાનાં બાયકાં... માટે શબ્દ આવ્યો : હવે...

આખી દુનિયા ફરીને થાકેલો માણસ ઘર તરફનું - દેશ તરફનું વિમાન પકડતાં કહેતો હોય છે : થાક્યા, ચાલો હવે ઘરે !

આ લયમાં છે 'હવે.' આ લયમાં છે 'અથાતો ભક્તિં વ્યાખ્યાસ્યામઃ' નું અથ... કર્તૃત્વનો બોજ ઊંચકી ઊંચકીને થાક્યા, હવે ચાલો ભક્તિ ભણી. સમર્પિતતાના લય તરફ.

બ્રહ્મસૂત્રનું પહેલું સૂત્ર પણ અહીં યાદ આવે: અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા... શાંડિલ્ય ઋષિના ભક્તિ-સૂત્રનો પ્રારંભ પણ યાદ આવે : અથાતો ભક્તિજિજ્ઞાસા...

* * *

ભક્તિની વ્યાખ્યા..અને એ એની સામે, જેણે ભક્તિની સુગંધ પણ માણી નથી.

કુશળ મનોવૈજ્ઞાનિક છે નારદ ઋષિ. એ પ્રશ્નકર્તાને પૂછે છે: પ્રેમ પદારથથી તો તું પરિચિત ખરો ને ? કોઈ નાનકડા બાળકને ખરા દિલથી તેં યાહું હોય.... પારિજાતના ફૂલને પ્યારભરી દૃષ્ટિથી નીરખ્યું હોય....

પ્રશ્નકર્તા હકારમાં માથુ ધુણાવે છે અને મહર્ષિ પ્યારથી પોતાની વાત આગળ લંબાવે છે : બસ, એ પ્રેમને જ લઈ જઈ શકાય એટલી ઊંચાઈ પર લઈ જવાનો. અને પ્રેમ બીજા કોઈ પર નહિ, પરમાત્મા પર કરવાનો. 'સા ત્વસ્મિન્ પરમપ્રેમરૂપા..'

* * *

પરમાત્માને વિષે ઊઠેલો પરમ પ્રેમ તે ભક્તિ. પૂજ્યપાદ આનંદધનજી મહારાજ આ પરમ પ્રેમને નિરુપાધિકા પ્રીતિ કહે છે. પ્યારા શબ્દો વહ્યા છે : ‘પ્રીત સગાઈ રે નિરુપાધિક કહી રે, સોપાધિક ધન ખોય..’

સોપાધિક પ્રીતિ એટલે સાંપેક્ષ પ્રીતિ. નિરુપાધિક પ્રીતિ એટલે નિરપેક્ષ પ્રીતિ. કોઈ જ અપેક્ષા નહિ. ચાહવા ખાતર ચાહવાનું. અથવા તો તમે ચાહ્યા વગર નથી રહી શકતા માટે ચાહવાનું.

* * *

શબ્દો દ્વારા સમજવા માટે બહુ જ અઘરો વિષય ગણાય ભક્તિ. અને છતાં એને કેટલા સરળ લયમાં નારદ ઋષિએ સમજાવી !

આવો જ એક આયાસ ‘હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા’ ના પ્રારંભે થયો છે. ગ્રન્થકાર મહર્ષિ અનુભૂતિ શબ્દને સમજાવવા અહીં કોશીશ કરે છે. ને એવા તો એમાં તેઓ સફળ થયા છે કે આપણે ઓવારી જઈએ.

‘હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા.’ પરના સ્તર પરથી ઊતરી આવેલી શબ્દ-સૃષ્ટિ. એક એક શ્લોક હૃદયમાં દીવો પેટાવી જાય તેવો છે.

આવા ગ્રન્થો ને અનુભવ્યા પછી સાધકની અનુભૂતિ કેવી હોય ? હરીન્દ્ર દવે કહે છે: ભીતર ઉજાસ, ઉજાસ છે. સૂર્ય, ચંદ્ર ને જ્ઞાનસનો શો અર્થ ?

* * *

અનુભૂતિ... અભિવ્યક્તિમાં ઉતારવા માટે કઠિનતમ ગણાતા અનુભૂતિ શબ્દની સરળતમ અભિવ્યક્તિ અહીં પ્રસ્તુત થઈ છે : ‘શબ્દાદિ-પદ્મવિષયેષુ વિચેતનેષુ...’

તમે બોલી રહ્યા છો ભાવક શ્રોતાવૃન્દની સામે. શ્રોતાવૃન્દ બહુ જ રસથી તમને સાંભળી રહેલ છે અને એ કારણે અહમ્નો ફણિધર - ગૂંચળું વાળીને પડેલો હતો તે - ફેણ ઊચકીને ડોલવા માંડે છે.... ઘણીવાર આ અનુભવ થયો છે.

આ લયથી એકદમ ભિન્ન લય આ હોય છે : એક ક્ષણ માટે તમે આ

આખાય સરઘસથી છુટ્ટા પડી જાવ છો... તમે બોલનારને જુઓ છો. એના અહમ્ના લયને પણ તમે જુઓ છો. તમે બોલો પણ છો, જુઓ પણ છો.

એક ક્ષણ.....

પણ અનૂઠી ક્ષણ.....

ઈન્દ્રિયોમાં અનુસ્યૂત - પરોવાયેલ જાતને જોઈ હતી, મનના આવેગોમાં ડૂબેલા સ્વનો પરિચય હતો; પણ આ એક ક્ષણમાં પરિચય થયો એ 'હું' નો, જે હું આ બધા હું થી ભિન્ન હતો. એ હતો જોનાર.

પેલા બધા હુંની વળગણથી મુક્ત શુદ્ધ હુંની આ આછી સી પ્રતીતિ. આત્મદર્શનના સૂર્યના પ્રાગટ્ય પહેલાનું આ અરુણું પ્રભાત.

એ ક્ષણમાં ડૂબવાનું કોઈ અનેરું સુખ હતું.....

અને પછી.....

એ એક ક્ષણમાં ભૂતકાળની આવી અનેક પળોનું પ્રતિબિંબ પડતું નીહાળ્યું. અચ્છા, તો આ કોઈ સાવ નવો જ પરિચય નહોતો.

પણ દર વખતે એકાદ ક્ષણ મળતી. અતીતની તેવી ક્ષણોને એ પ્રતિબિંબિત કરતી... અને એ ક્ષણ વેરાઈ જતી. અશુદ્ધ હુંની ભરમારમાં ખોવાઈ જવાનું થઈ જતું.

એમ થાય કે આ વખતે તો આ ક્ષણને પકડી જ રાખું... ના, પેલી કર્તૃત્વના બોજવાળી, થકવી દેનારી દુનિયામાં પાછા નથી જવું.

* * *

પરમ પાવન આચારાંગ સૂત્રનો એક મજાનો સૂત્રખંડ છે : खणं जाणाहि पंडिण । [પંડિત ! તું ક્ષણને જાણ.]

હું આ સૂત્રખંડનો મુક્ત અનુવાદ આ રીતે કરું છું. પ્રભુ આપણને કહે છે : બેટા ! તારી એક ક્ષણ તું મને આપીશ ?

આપણે તો રાજી રાજી થઈ જઈએ. પ્રભુ મારી પાસે કંઈક માંગે એ જ એક અદ્ભુત વાત. અને કેટલું નાનકડું પ્રભુ માંગે છે : તારી એક

અસ્તિત્વનું પરોઢ

ક્ષણ તું મને આપ !

આપણે કહીએ : પ્રભુ ! આપી...

પણ અહીં પ્રભુ કુશળ ગુરુના રૂપમાં ઉપસ્થિત થયા છે. ગુરુની કુશળતા એ હોય છે કે તમે આંગળી આપો તો એ પોંચો પકડો. પોંચો આપો તો હાથ પકડો. ને હાથ આપો તો તમે આખાને આખા ગયા.

આપણે કહ્યું : પ્રભુ ! એક ક્ષણ આપી.

પ્રભુ તરત કહેશે : અચ્છા, મને તું જે ક્ષણ આપે તે ગંદી તો નહિ જ હોય ને ? રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અહમ્ કશાની છાપ એના પર પડેલી નહિ હોય ને ?

એક શુદ્ધ ક્ષણ પ્રભુને આપવાની. શી રીતે આપશું ?

* * *

જાગૃતિ, સ્વપ્ન અને નિદ્રા એ ત્રણ અવસ્થાઓ આપણી પાસે છે. ત્રણેમાં ઉજાગરને ભેળવવાની..

ઉજાગરની સરસ વ્યાખ્યા 'જ્ઞાનસાર'માં આપી છે : નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પરની સ્વગુણ સ્થિતિ.^૧

તો હવે પહેલાં જાગરણને લઈએ. જાગરણ, તથાકથિત જાગરણ, જેમાં વિકલ્પોનું ઘોડાપૂર ચાલી રહ્યું છે...

હવે એમાં ઉજાગરને સહેજ ભેળવીએ. વિચારોને જોઈએ. વિચારોથી પર રહેલી પોતાની સત્તાને અનુભવીએ.

જાગરણ થોડુંક થોડુંક પકડાય. એ પછી સ્વપ્નાવસ્થાને પકડીએ. ત્યારબાદ નિદ્રાને.

પરમ પાવન આચારાંગ સૂત્ર જ્યારે મુનિને સદા જાગૃત કહે છે ત્યારે લય ઉજાગરનો પકડાયો છે.^૨

૧ ન સુષુપ્તિરમોહત્વાન્નાપિ ચ સ્વાપજાગરૌ ।

કલ્પનાશિલ્પવિશ્રાન્તેસ્તુર્યૈવાનુભવો દશા ॥ -જ્ઞાનસાર, અનુભવાષ્ટક

૨ સુત્તા અમુણી, મુણિણો સયા જાગરંતિ ॥ આચારાંગ સૂત્ર.

જો કે, ઉજાગર અવસ્થા તેરમા ગુણઠાણે હોય છે; પણ એની આંશિક ઝલક સાધક પાસે હોય છે.

તો, શુદ્ધ ક્ષણ પ્રભુને આપવાની એનો અર્થ એ થયો કે જાગરણમાં ઉજાગરની ઝલક ભેળવવી.

* * *

શુદ્ધ ક્ષણ માટે આપણે આયાસ કરીએ એ સાધક તરીકેનું આપણું પાસું થશે. પરંતુ ભક્ત તરીકે તો આપણે કંઈ કરવું જ નથી. શુદ્ધ ક્ષણ, પ્રભુ ! તારે જોઈએ છે; પણ હું તો ખિસ્સા-ખાલી માણસ. તને શુદ્ધ ક્ષણ હું શી રીતે આપું ? પહેલાં તું મને આપ...

આ લય મળે છે પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજના શબ્દોમાં : ‘અસ્તિ સ્વભાવ જે આપણો રે, રુચિ વૈરાગ્ય સમેત; પ્રભુ સમ્મુખ વન્દન કરીને, માંગીશ આતમ હેત...’ (કુંથુ જિન સ્તવના.)

અનુભૂતિનો બહુ જ સરસ પર્યાય અહીં આવ્યો : અસ્તિત્વ. બીઈંગ. હોવું... સ્વભાવ. તમારું તમારામાં (સ્વગુણોમાં) હોવું તે જ અનુભૂતિ.

બહુ જ મઝાની ભક્તની આ ઉદ્ઘોષણા : પ્રભુ પાસેથી હું માંગીશ અસ્તિત્વ..

બહુ જ મઝાની, ઘુંટવી ગમે તેવી આ પંક્તિ છે : ‘અસ્તિ સ્વભાવ જે આપણો રે, રુચિ વૈરાગ્ય સમેત..’ ભક્તનો હૃદયોદ્ગાર છે ને ! અસ્તિત્વને - મારા સ્વભાવને રુચિ અને વૈરાગ્ય સાથે હું માંગીશ...

અને હું માંગું એટલે પ્રભુ આપે જ ને !

* * *

સાધકના સ્તર પર પણ આ પંક્તિને ખોલવી ગમશે : ‘અસ્તિ સ્વભાવ જે આપણો રે, રુચિ વૈરાગ્ય સમેત...’

સાધકના સ્તર પર પંક્તિને ખોલીએ : અસ્તિત્વ ભેળવવા માટેનાં બે સાધનો છે : રુચિ અને વૈરાગ્ય.

અસ્તિત્વનું પરોઢ

સ્વભાવને પામવાની સહુથી પહેલી શરત છે તે ગમી જવો તે. શરૂઆત આ રીતે થાય છે : વિભાવો સાધકને નિરર્થક લાગે છે. આ નિરર્થકતાની ઘેરી અનુભૂતિ અને સ્વભાવરુચિતાનું પ્રગટ થવું.

સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં થોડીક ક્ષણો બેસવાનું થાય. એમની મસ્તી, એ દિવ્ય આનંદ.... લાગે કે જીવનનો વૈભવ તો અહીં જ છે.

નિરર્થકતાની ઘેરી અસરને કારણે જે પૃષ્ઠભૂ તૈયાર થયેલી તેણે સ્વભાવને પામવાની તીવ્ર તડપન જગાવી.

નિરર્થકતાની ઘેરી અસરની ક્ષણો તે વૈરાગ્ય. પોતાની ભીતર જે દિવ્ય આનંદ પડ્યો છે, તેની સુગંધ આવવાની ક્ષણો તે રુચિ.

વૈરાગ્ય, રુચિ અને પ્રાપ્તિ આ ક્રમ થશે. પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની જ એક સ્તવનાની-પંક્તિ હોઠે ચડે : 'જ્ઞાનાદિક ગુણ સંપદા રે, તુજ અનંત અપાર; તે સાંભળતાં ઉપજી રે, રુચિ તેણે પાર ઉતાર.' (અજિત જિન સ્તવના.)

'રુચિ તેણે પાર ઉતાર..' તારો સ્વભાવ મને ગમી ગયો છે, તો એ સ્વભાવ તું મને આપ !

* * *

અસ્તિત્વ. અનુભૂતિ. સ્વભાવ...

અગણિત જન્મોમાં ત્રુટક, છુટક ક્ષણોમાં ભરાયેલ ડગવાળી આ યાત્રાને સુશૃંખલિત અને શાશ્વત બનાવવી છે.

'યસ્માદ્ ભવાન્તરગતા...' પંક્તિ કહે છે કે અતીતમાં આ યાત્રા પર થોડાંક ડગ ક્યારેક ક્યારેક ભરાયાં છે.

ક્યારે ભરાયાં હશે ?

અહોભાવની તીવ્ર ક્ષણોમાં એ ડગલાં ભરાયેલાં. પરમાત્માનાં દર્શન કરતાં જન્મેલો આનંદ વિભાવને બિલકુલ પાછળ હડસેલી સ્વભાવ તરફ એક ડગલું ભરાવી આપે છે.

આનંદ. અહોભાવ. આંસૂનું પૂર... ને એક ડગલું ભરાઈ રહે..
(અલબત્ત, અહીં આનંદ શુદ્ધ આત્મગુણ રૂપે છે તે નહિ, પણ તેના સાધન
રૂપે જે શુભભાવોનો ઉછળતો સમૂહ છે તે રૂપે ગણવાનો છે.)

* * *

અનુભૂતિ... વિભાવોની ભીડમાંથી સ્વત્વની શોધની યાત્રા પ્રારંભાય
છે અને એ યાત્રા-ગંગોત્રી શુદ્ધ સ્વાનુભૂતિના ગંગા-પ્રવાહમાં ફેરવાય છે.

ગંગોત્રી-બિન્દુની વાત 'હૃદય-પ્રદીપ...'ના ઉઘાડમાં નિરૂપાઈ :
'શબ્દાદિપચ્ચવિષયેષુ વિચેતનેષુ...' 'શબ્દ અને રૂપની દુનિયામાંથી અશબ્દ,
અરૂપ એવા આત્મતત્ત્વની દુનિયામાં પ્રવેશ.

જો કે, પ્રવેશ શબ્દ પણ સાપેક્ષ છે. હકીકતમાં આપણે તો અન્તઃ
પ્રવિષ્ટ જ છીએ. દૃષ્ટિ બહિર્મુખી હોવાને કારણે બહારની દુનિયાને પોતાનું
વિશ્વ સમજતા હતા.

એટલે બીજી પંક્તિ બહુ સરસ આવી : 'ચોડન્તર્ગતો હૃદિ
વિવેકકલાં વ્યનક્તિ...' અંદર રહેલ જે આત્મા શબ્દાદિ વિભાવોથી
બિલકુલ અલગ રહેલ પોતાની જાતને અનુભવે છે. અને એ ક્ષણમાં
જન્માન્તરીય તેવી મુક્ત ક્ષણોનું પ્રતિબિંબ પડે છે. (ત્રીજું ચરણ.) આ
અનુભવને તમે ભજો. (ચોથું ચરણ.)

હવે આ અનુભવ જ શાશ્વતીના લયમાં ચાલવો જોઈએ. સાધકના
સ્તર પર જોઈએ તો વધુને વધુ સમય આ સ્વભાવને માણવામાં જવો
જોઈએ.

આધાર સૂત્ર

જાનન્તિ કેચિન્ન તુ કર્તુમીશાઃ,
કર્તુ ક્ષમા યે ન ચ તે વિદન્તિ ।
જાનન્તિ તત્ત્વં પ્રભવન્તિ કર્તુ,
તે કેઽપિ લોકે વિરલા ભવન્તિ ॥ ૨ ॥

કેટલાક સાધકો સાધના તત્ત્વને જાણે છે, પણ સાધના કરવા માટે તેઓ સક્ષમ નથી. જેઓ સાધના કરવા માટે સક્ષમ છે, તેઓ સાધનાને જાણતા નથી. તત્ત્વને જાણનાર અને સાધના કરનાર વ્યક્તિત્વો વિરલ હોય છે.

સાધના સંકેત

- નિમિત્ત અને ઉપાદાનમાં ક્યારે કોના પર ભાર મૂકવો ?
- સદ્ગુરુ પ્રભુને પામવાની ધ્યાસ જગાવે અને ધ્યાસ જાગ્યા પછી પ્રભુ મેળવાવી આપે.

નિમિત્ત અને ઉપાદાન

૨

મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજની પરમ તારક શ્રી પદ્મપ્રભુ ભગવાનના ચરણમાં પેશ થયેલી સ્તવના યાદ આવે છે :

ઘડી ઘડી સાંભરે સાંઈ સલૂણા...

પદ્મપ્રભ જિન દિલસે ન વિસરે,

માનું કિયો કુછ ગુન કો દૂના ?

દરિસન દેખત હી સુખ પાઉં,

તો બિન હોત હું ઉનાંદૂના...૧

પ્રભુનું સ્મરણ સતત ચાલ્યા કરે છે. 'સલુણા...' મનોહર. મનને પ્રભુ હરી લે. પ્રભુના અસીમ ગુણોને જોતાં મન સ્તબ્ધ બને. ખરી પડે... અને ચિત્ત પ્રભુના સ્મરણમાં લીન બને.

સાંઈ શબ્દ યોગીઓને બહુ જ પ્યારો, પ્યારો છે. કેટલાક શબ્દો જ એવા હોય છે; અર્થનો ખ્યાલ ન આવે તો ય એ મીઠા, મધુરા લાગે. સાંઈ આવો શબ્દ છે... સાંઈ એટલે સ્વામી. પણ સાંઈ શબ્દમાં મીઠાશ છે.

‘સલુણા...’

હિમાલયમાં ગયેલો દર્શક ત્યાંના ભવ્ય, અલૌકિક દૃશ્યને જોઈને સ્તબ્ધ બની જાય તેમ પ્રભુના અદ્વિતીય ગુણવૈભવને જોઈને અવાક્, સ્તબ્ધ બની જવાય. મન ખરી પડ્યું હોય એવી એ અવાક્તાની ક્ષણો...

પરમાત્માની લીલા... ‘એ’નો ગુણવૈભવ. માની/કલ્પી ન શકાય એ હદે વિસ્તરેલ...

* * *

ચેન્નાઈની કોલેજમાં પ્રવચન આપવા સ્વામી વિવેકાનંદ ગયેલા. પરસાળમાં ચાલતાં તેમણે શ્રીકૃષ્ણનું આકાશી રંગમાં ચીતરેલું ભવ્ય ચિત્ર જોયું.

પ્રવચનના પ્રારંભે વિવેકાનંદે પૂછ્યું વિદ્યાર્થીઓને : શ્રીકૃષ્ણનું કોલેજની પરસાળનું ચિત્ર તમારામાંથી બધાએ જોયું હશે. શ્રીકૃષ્ણનો રંગ વાદળી કેમ છે ?

રાજગોપાલાચારી (ભારતના પ્રથમ વાઈસરૉય જેઓ થયેલા) વિદ્યાર્થી તરીકે હતા. તેમણે કહ્યું : આકાશ અસીમ, અનંત છે એમ જ પરમાત્મા અસીમ; અનંત છે; આવું દર્શાવવા નીલિમા પસંદ થયેલી છે.

પરમાત્માના અનંત ગુણવૈભવથી અવાક્ બનેલા ભક્તની અનુભૂતિને આદમ ટંકારવીએ શબ્દોમાં બાંધી છે :

‘એક તારું નામ લખતાં આવડ્યું,

ને પછી તો સ્લેટ આ કોરી રહી...’

પછી બીજું કાંઈ જ ગમે નહિ...

* * *

અને એટલે જ -

‘ઘડી ઘડી સાંભરે સાંઈ સલૂણા...’ વારંવાર, સતત પ્રભુનું જ સ્મરણ. ક્યારેય વિસ્મરણ નહિ. ‘પદ્મ પ્રભ જિન દિલ સે ન વિસરે...’

શી રીતે વિસરી શકાય 'એ'ને ? મને ક્યાંથી ક્યાં 'એ' લઈને,
ઊંચકીને આવ્યો ?

શ્રી હરીન્દ્ર દવે લખે છે :

રસ્તે પડેલ અહીં પથર સો હતો હું,
તેં જ્યાં કરે ઊંચકી લીધ, સુગંધ ફૂલ;
તારા મનોહર કરે મુજ ભાવિ જૂલે,
તારું પ્રસન્ન સ્મિત એ મુજની વસંત...

અને એટલે જ કવિ પ્રાર્થે છે સતત સુમિરન, સતત રટણ :
જેવું તરે ગગનમાં ખગ એમ મારા,
હૈયે રહો રટણ ને જળ માછલી સમું;
હોજો સદા તરલ આ મન, જે ન જીવે,
જો આ કૃપા જલધિ પ્રાપ્ત ન હોય ત્યારે...

અને એ રટણે શું નથી આપ્યું ? :
તારા સ્વરૂપ મહિં વાસ કર્યો પછીથી,
આ પૃથ્વીની સકળ પાર્થિવતા ભૂલાઈ;
ચિન્તા ન કોઈ હૃદયે નહિ કામના હવે,
તારા પ્રસન્ન રટણે દુનિયા સમાઈ.

* * *

‘પદ્મપ્રભ જિન દિલસે ન વિસરો, માનું કિયો કુછ ગુન કો દૂના?’ બહુ
સરસ કલ્પના. ગુણોને પ્રભુએ ડબલ (દૂના=દુગુના) કરી દીધા છે કે શું?

મને આટલું બધું પ્રભુનું આકર્ષણ કેમ લાગે છે ?

દેખીતી રીતે, ભક્તની ભીનાશ જ એવી પૃષ્ઠભૂ છે, જે પર પ્રભુના
ગુણો વિસ્તર્યા કરે.

ઉપાધ્યાયજી મહારાજની જ સરસ અભિવ્યક્તિ યાદ આવે :
‘સુમતિનાથ ગુણ સું મિલીજી, વાધે મુજ મન પ્રીતિ; તેલબિંદુ જિમ
વિસ્તરેજી, જળમાંહિ ભલી રીતિ...’ પરમાત્માના ગુણોનું ચિન્તન કરતાં

મનની પ્રીતિ એટલી વધી જાય છે કે મનનું તેલબિન્દુ પ્રભુ-ગુણના અફાટ જળરાશિની પૃષ્ઠભૂ પર વિસ્તરતું જ જાય છે.

‘માનું કિયો કુછ ગુન કો દૂના ?’ પ્રભુના ગુણો ડબલ જ નહિ, અનેક ગુણા લાગે છે : પ્રભુપ્રીતિને કારણે. જેમ જેમ પ્રભુપ્રીતિ વિસ્તરે, ગુણ પ્રભુના દેખાયા કરશે. પછી ભક્તના મનની સામે પ્રભુગુણ સિવાય બીજું કંઈ હશે જ નહિ.

* * *

‘સ્નાતસ્યા’..... સ્તોત્રના પ્રથમ શ્લોકમાં ભક્તના મનની ભીનાશને મજાનો શબ્દ દેહ અપાયો છે : ઈન્દ્રાણી પરમાત્માના પાવન દેહને, મેરુઅભિષેક પછી, લૂછી રહ્યા છે. આંખો છે સજળ. ‘મારા પ્રભુનો સ્પર્શ મને મળી ગયો ?’ અને પછી ઘટે છે સરસ ઘટના. ભીનાશ છે ભક્તાની આંખોમાં. એ પ્રતિબિમ્બિત થાય છે પ્રભુના પાવન દેહ પર. ઈન્દ્રાણી વારંવાર, વારંવાર લૂછ્યા કરે છે પ્રભુના એ ભીના (?) દેહને.

* * *

ભક્તના હૃદયની આ ભીનાશ.. ભક્તની આંખોની આ ભીનાશ... આ ભીનાશની પૃષ્ઠભૂ પરનું દર્શન-સુખ : ‘દરિસન દેખત હી સુખ પાઉં...’ પ્રભુનું દર્શન અને આનંદ, આનંદ... ‘તો બિન હોત હું ઉનાદૂના.’ અને દર્શન અદર્શનમાં પલટાય છે ત્યાં જ હું આકુળ-વ્યાકુળ થઈ જઈ છું.

* * *

ભક્તિ પદાર્થનું આ હલબલાવી નાખે તેવું, વેધક વર્ણન...

પણ એ વર્ણનને માત્ર શબ્દાત્મક સ્તર પર માણવામાં આવે તો...? અભિવ્યક્તિ ગજબની છે કહી અટકી જવાય તો...? આવા સાધકોને ‘હૃદય પ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા’ જાણનાર છતાં ચૂકી ગયેલા સાધકો તરીકે બતાવે છે.

ગરમીથી રેબઝેબ થતા માણસની પાસે વાવાઝોડાનું કે કુંકાતા પવનનું ચિત્ર મૂકવાથી શું થાય? તરસથી વ્યાકુળ માણસ નદીના ચિત્રને શું કરે ?

એમ ભક્તિને જીવી શકાય કે બોલી શકાય, વાંચી શકાય કે વિચારી
પણ શકાય ?

'જાનન્તિ કેચિન્ન તુ કર્તુમીશા:...' ભક્તિને માત્ર જીવી શકાય.
જો જાણવા ગયા તો ચૂકી ગયા.

ભક્તિ અનુભવનો વિષય છે. શબ્દોનો વિષય નથી.

* * *

હમણાં થોડાક સાધકો મળ્યા. સાક્ષીભાવની વાતો ખૂબ ગમતી
હતી એમને. વર્ષોથી આ વાત સાંભળતાં પણ આવેલા.

એક સાધકે પૂછ્યું : અમે ક્યાં ચૂકી જઈએ છીએ ? સાક્ષીભાવ
સાંભળવો ખૂબ ગમે છે. એના પર અનુપ્રેક્ષા પણ ઘણી થાય છે. પરંતુ
પ્રતિકૂળ ઘટના ઘટતાંની સાથે અમારા એ સાક્ષીભાવના ચૂરા થઈ જાય છે.
આવું કેમ ?

મેં કહ્યું: સાધનાને શબ્દોનો વિષય બનાવ્યો, અનુપ્રેક્ષાનો વિષય
બનાવ્યો; અનુભૂતિનો વિષય ક્યાં બનાવ્યો ?

સાધનાને અનુભૂતિનો વિષય બનાવવો જોઈએ.

* * *

સાક્ષીભાવ...

ઘટના ઘટ્યા કરે. તમે એને જોયા કરો. ઘટના તમને પ્રભાવિત ન
કરી શકે. શંકરાચાર્યની હૃદયંગમ પંક્તિ યાદ આવે : ચૈતન્યઃ પ્રભવતિ ખલુ,
ન જડઃ કદાચિત્ ॥ આત્માનો જ વિજય છે. જડનો વિજય કેમ થઈ શકે ?

વિનોબાજીને એક વ્યક્તિએ કહેલું : આપની જન્મકુંડળી મને મળી
શકે ? આપના પરનો મંગળ આદિ ગ્રહોનો પ્રભાવ મારે જાણવો છે.

વિનોબાજીએ કહ્યું : તું મંગળની કુંડળી મને આપને ! હું એના
પર શો પ્રભાવ પાડું છું એનો મને ખ્યાલ આવે.

* * *

બે જાતના સાધકો ચૂકી જાય છે. એક : જેઓ સાધનાને શબ્દના સ્તર પર પકડે છે. અનુભવનો વિષય બનાવી શકતા નથી. બે : હૃદયજીવી હોવા છતાં ગુરુના ઉપનિષદને ન માણી શક્યા હોય તેવા સાધકો. સજ્જતા એમનામાં છે, પણ એ સજ્જતાને નિખારનાર કોઈ નથી. ઉપાદાન છે થોડુંક તૈયાર, નિમિત્ત મળતું નથી.

* * *

અનુભૂતિ ભણી લઈ જનારાં બે તત્ત્વો છે : સાધકના ઉપાદાનનું સજ્જ થવું અને શુભ નિમિત્તનું એને મળી જવું.

અલબત્ત, પ્રાપ્તિ પછી કે પ્રાપ્તિ ભણી સરકતી વખતે સાધક સ્પષ્ટતયા અનુભવતો હશે કે નિમિત્તોએ કેવી એની કાયાપલટ કરી !

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી મહાવીર પ્રભુના સ્તવનમાં નિમિત્તની શ્રેષ્ઠતા ચર્ચતાં કહ્યું છે તે યાદ આવે છે :

સ્વામિ દરિસન સમો નિમિત્ત લહી નિર્મળો,
જો ઉપાદાન એ શુચિ ન થાશે;
દોષ કો વસ્તુનો અહવા ઉદમ તણો,
સ્વામી સેવા સહી નિકટ લાશે...

પ્રભુના દર્શન જેવું શ્રેષ્ઠ નિમિત્ત મળવા છતાં પણ જો આ ઉપાદાન પવિત્ર નહિ થાય તો ક્યારે થશે ? કાં તો મારું ઉપાદાન ગરબડવાળું છે અથવા તો મારા ઉદમમાં કંઈક કમી છે.

પણ હું એના માટે શું કરી શકું ? મારી પાસે તો છે માત્ર આછી પાતળી સેવા. અને મને પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે એ સેવા મારા ઉપાદાનની પવિત્રતાને નજીક લાવશે.

અહીં આખો ભાર નિમિત્ત પર સાધક મૂકે છે.

* * *

ઉપાદાન પર ભાર ક્યારે મૂકાય છે ?

સાધક વક્તા હોય અને સરસ પ્રવચન આપી શકતો હોય ત્યારે એ સામી વ્યક્તિના ઉપાદાન પર ભાર મૂકશે.

એ કહેશે : મેં શું કર્યું ? મેં તો શબ્દોના પુદ્ગલોને લીધા, આત્મસાત્ કર્યા અને છોડ્યા. એક કસરતથી વધારે મેં શું કર્યું છે ?

સામેની વ્યક્તિનું ઉપાદાન ઠીક-ઠીક હતું, તો મારા શબ્દો નિમિત્ત રૂપ બની શક્યા.

શ્લોકના પૂર્વાર્ધમાં બે જાતના સાધકોની ચર્ચા 'હૃદય પ્રદીપ' કરે છે. એક એવા સાધકો જેમને નિમિત્તો મળવા છતાં ઉપાદાન જેમનું તૈયાર નથી. બીજા એવા સાધકો જેમનું ઉપાદાન ઠીક-ઠીક હતું, પણ એમને નિમિત્તો મળતા નથી. આ બંને પ્રકારના સાધકો સાધનામાર્ગે ચાલી શકતા નથી.

ઉત્તરાર્ધમાં ત્રીજા પ્રકારના સાધકોની ચર્ચા કરી છે : 'જાનન્તિ તત્ત્વં, પ્રભવન્તિ કર્તુ, તે કેઽપિ લોકે વિરલા ભવન્તિ...' જેમને નિમિત્તો સરસ મળી ગયા છે અને જેમનું ઉપાદાન પણ મજાનું છે. એ સાધકો સાધના માર્ગે દોડી શકે છે.

'જાનન્તિ તત્ત્વં' ને નિમિત્તોની પ્રાપ્તિ સુધી ખેંચી જવું બહુ જ પ્રાસંગિક લાગે છે. વાસ્તવમાં, આપણે તત્ત્વનું જ્ઞાન શી રીતે કરી શકીએ? આપણી પાસે રહેલી બુદ્ધિ અહંકારના લયમાં દોડી શકે તેવી છે. તત્ત્વજ્ઞાન: સાવ અનનુભૂત વસ્તુ...

પણ હા, સદ્ગુરુનું ઉપનિષદ્ તત્ત્વજ્ઞાન આપી શકે. તો, પ્યારું પ્યારું ઉપનિષદ્ મળે. બહુ જ મજાનું નિમિત્ત મળ્યું...

સદ્ગુરુના ચહેરા પર પ્રભુને પામ્યાનો આનંદ તમે જોઈ શકો અને તમને થાય કે આવા દિવ્ય આનંદને પામવા માટે આ ઉપનિષદ્ જ જોઈએ. એના વિના આ દિવ્ય આનંદ ન મળી શકે.

સદ્ગુરુ બે કામ કરે છે: પ્રભુને પામવાની તડપન પણ સદ્ગુરુ આપે છે. અને એ તડપન પછી પ્રભુ પણ સદ્ગુરુ જ આપે છે.

સદ્ગુરુના ઉપનિષદ્માં બેસતાં જ પ્રભુને મેળવવાની પ્યાસ જાગે છે...

* * *

પણ...

ક્યારેક ઉપાદાન બિલકુલ ઠીક નથી હોતું ત્યારે નિમિત્ત એની અસર નથી જન્માવી શકતું...

ઘણી વાર નિમિત્તો મળ્યા...

ઘણા સદ્ગુરુઓએ આપણને પ્રભુના માર્ગે લઈ જવા પ્રયત્નો કર્યા... કેટલાય જન્મોમાં... કેટલીય વાર...

પણ બધું વ્યર્થ થયું.

ઉપાદાનની જાગૃતિ નહોતી માટે.

* * *

હમણાં એક સંગોષ્ઠિમાં સદ્ગુરુએ આપણા માટે કેટલું બધું કાર્ય કર્યું એની વાત કરતો હતો.

એક ભાવકે સરસ પ્રશ્ન કર્યો : સદ્ગુરુ થાકે કે ન થાકે ? આટલા બધા પુરુષાર્થો... છતાં ફળ કશું નહિ; સદ્ગુરુને થાક લાગે કે નહિ ? નિરાશા જન્મે કે નહિ ?

મેં કહ્યું : ના. બિલકુલ નિરાશા ન પ્રગટે. કારણ કે સદ્ગુરુના પક્ષે કર્તૃત્વ છે જ નહિ. પ્રભુએ કહ્યું છે તે પ્રમાણે કરવું છે. હવે કર્તૃત્વ જ નથી, થાક ક્યાંથી લાગે?

જ્યાં કર્તૃત્વ છે, ત્યાં થાક છે, હતાશા છે. જ્યાં સમર્પિતતા છે ત્યાં આનંદ જ આનંદ છે.

* * *

ત્રીજા પ્રકારના સાધકો... 'જાનન્તિ તત્ત્વં, પ્રભવન્તિ કર્તુ, તે કેડપિ લોકે વિરલા ભવન્તિ...' નિમિત્તો મળી પણ જાય અને એમને અનુકૂળ ઉપાદાન હોય. સાધના સિદ્ધિ તરફ ગતિ કરે.

* * *

નિમિત્ત અને ઉપાદાનની મઝાની વાત પૂ. જિનવિજયજી મહારાજે
પરમતારક મહાવીર પ્રભુના સ્તવનમાં કરી છે :

‘મારે તો સુખમાથી દૂષેમો,
અવસર પુણ્ય નિધાનજી;’

પ્રભુ ! સુખમ કાળમાં સાક્ષાત્ આપ બિરાજમાન હતા. આપના
સમવસરણમાં હું બેઠેલો... આપનું દર્શન... આપની વાણી... કેટલાં શ્રેષ્ઠ
નિમિત્તો! અને છતાં હું ચૂકી ગયેલો. કારણ કે મારું ઉપાદાન શુદ્ધ ન હતું.

આજે પ્રભુ ! આપ નથી. આપની મૂર્તિ છે... દર્શન માટે... અને
આપના પ્રતિનિધિ સમા સદ્ગુરુના મુખેથી આપના શબ્દો મને સાંભળવા
મળે છે... પરંતુ આ દુષ્કાળ પેલા સૂષ્કકાળ કરતાં મને વધુ સારો
લાગ્યો છે. કારણ કે મારું ઉપાદાન આજે ઠીક થયું છે...

દહેરાસરમાં આવીને આપને જોતાં જ આંખોમાંથી હર્ષના આંસૂ
નીતરવા માંડે છે. ગુરુદેવના મુખેથી ઝરતી આપની વાણી સાંભળતાં રૂંવાડાં
ખડાં થાય છે.

આ કોના જેવું થયું ? ઘરે દૂધપાક-પૂરી બનેલા. પણ પેટ બગડેલું.
દૂધપાક-પૂરી ખાઈ ન શકાયેલા. બે દિવસ પછી પેટ સારું હતું ત્યારે રોટલો
અને દાળ પણ મઝાનાં લાગ્યા.

પ્રભુ ! મને ઉપાદાન શુદ્ધિ અને નિમિત્તોની શ્રેષ્ઠતા આપો !

૨/૧

-આ. શ્રી પ્રદુમ્નસૂરિજી મ.

વિશેષ સાધના અને સામાન્ય સાધના એવા બે ભેદે પણ સાધનાનો વિચાર કરવામાં આવે છે. જ્યારે સામાન્ય શબ્દોનો અર્થ નિત્ય સાધના, રોજંદી સાધના એ કરીએ તો વિશેષ સાધનાનો અર્થ જુદો થશે : સ્થૂલથી સૂક્ષ્મ તરફની યાત્રા. પછી ભલે તે સાવ ધીમી હોય, પા - પા - પગલીની હોય; પણ તેનું લક્ષ્ય સૂક્ષ્મ હોય તો જરૂર તે એકવાર ત્યાં પહોંચે છે.

અહીં હૃદયપ્રદીપના આ ગંભીર અર્થથી ભરેલા શ્લોકનો ઇશારો સમજવાનો પ્રયત્ન આપણે કરવો છે.

અહીં જાણવું અને પછી કરવું એ બેની વાત છે. પણ આ બેની વચ્ચેનો અગત્યનો મુકામ છે, તે શ્રદ્ધાનો છે. આટલું તેમાં ઉમેરીએ એટલે આપણા જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર આમાં દેખાવા લાગશે. હવે આજે આપણે ઉમેરીયે છીએ તે તત્ત્વ દુર્લભ જ નહીં, પણ પરમ દુર્લભ છે. સદ્ધા પરમ દુર્લભ.

મનુષ્યત્વ વગેરેને માટે દુર્લભ શબ્દ છે, જ્યારે શ્રદ્ધા માટે સૂત્રકાર પરમ વિશેષણ યોજે છે; અને જોઈએ. આચરણ બાહ્ય સપાટી ઉપર જણાય છે, જ્ઞાન આચરણથી સહેજ ઊંડે છે તો શ્રદ્ધા તેનાથી પણ ઊંડાણમાં છે. તે સૂક્ષ્મતર છે. ગોસ્વામી તુલસીદાસે અન્તઃસ્થ પરમ જયોતિર્મયને જોવા માટેના સાધન લેખે શ્રદ્ધા અને સાથે વિશ્વાસને પણ ગણાવ્યા છે. આજે બુદ્ધિના ચળકાટભર્યા રણકારમાં શ્રદ્ધાનું તેજ દબાઈ ગયું છે. તેની તેજસ્વિતા માણવા માટે બુદ્ધિને ખસેડવી પડે.

રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે એક સ્થળે યોજેલા રૂપક પ્રમાણે કહીએ તો ચન્દ્રની શીતળ ચાંદનીને માણવા માટે આપણે જાતે કરેલા દીવાને ઓલવવા પડે. એ ઓલવાઈ જાય તો ચન્દ્રની ચાંદની ઓરડામાં રેલાઈ રહે. શ્રદ્ધાનું તેજ ચન્દ્રના અજવાળા જેવું છે. જ્યાં સુધી બુદ્ધિના દીવા પ્રકટેલા રહે છે ત્યાં સુધી હૃદયની શ્રદ્ધા ત્યાં હાજર હોવા છતાં તેની શીતળતાને અનુભવી શકાતી નથી.

આ સ્થૂલથી સૂક્ષ્મ તરફની યાત્રા સતતને સતત ચાલવી જોઈએ. દીર્ઘકાળ ચાલે, નિરંતર ચાલે અને થાક્યા કે કંટાળ્યા વિના સત્કાર પૂર્વક ચાલે તો મુકામ વધુને વધુ નજીક આવતો રહે.

એ વાત નક્કી છે કે આચરણની મીઠાશનો આસ્વાદ તો જ આવશે જો શ્રદ્ધાની આધારભૂમિકા હશે. જેમ રોટલી ઘઉંના લોટની જ હોય છે, પણ તેમાં અટામણ ચોખાના લોટનું હોય છે તે મુજબ જ્ઞાન અને આચરણને બળ પૂરું પાડનાર અદીઠ તત્ત્વ છે શ્રદ્ધા, નગદ શ્રદ્ધા, “નહીં સાંધો, નહીં રેણ” એવી શ્રદ્ધા, જે અંદરનું નક્કર બળ છે. આ શ્રદ્ધા જ આનંદની જન્મભૂમિ છે. હર્ષનો વિકલ્પ શોક છે. સુખનો વિકલ્પ દુઃખ છે. જ્યારે આનંદ. આનંદનો કોઈ વિકલ્પ નથી.

આનંદની જન્મભૂમિ જેમ શ્રદ્ધા છે, તો શ્રદ્ધાની જન્મભૂમિ નિર્દોષ, નિર્દેશ, નિર્દંબ, હૃદય છે. બુદ્ધિની છાયાથી રજોટાયેલું ન હોય તેવું હૃદય શ્રદ્ધાને જન્મ આપે છે.

એક બહુ જાણીતી વાત છે.

એકવાર એક ગામમાં દુકાળ પડ્યો. વરસાદ ઠામુકો નથી આવતો. જાણેવાદળનું અસ્તિત્વ જ નથી, તો વરસવાની વાત તો દૂર છે. તેથી ગામ લોકોએ ભેગા થઈને પ્રભુને વરસાદ માટે પ્રાર્થના કરવાનું નક્કી કર્યું. નક્કી કરેલા સમયે અને નક્કી કરેલી જગ્યાએ પ્રાર્થના કરવા ભેગા થવાનું હતું. ગામના લોકો પોત પોતાના ઘરેથી નીકળી એ નક્કી કરેલી મેદાનની જગ્યાએ ભેગા થવા લાગ્યા ત્યારે એક નાનો બાળક પણ એ જ જગ્યાએ જવા ઘરેથી નીકળ્યો. તેના હાથમાં છત્રી હતી. તે જોઈ ઘણાંએ પૂછ્યું, અલ્યા છત્રી કેમ લીધી ! બાળક કહે : આપણે વરસાદ માટે ભગવાનને પ્રાર્થના કરવા જઈએ છીએ. ભગવાન નક્કી વરસાદ મોકલશે. એટલે ભીંજાઈએ નહીં માટે છત્રી લીધી છે. ભગવાનને પ્રાર્થના કરીશું એટલે વરસાદ આવશે એ શ્રદ્ધા કેવી નગદ છે. તેમાં નનુ-નચ-કશું જ આવતું નથી.

મને પોતાને જ ઘણીવાર એવું લાગે છે કે આપણે બુદ્ધિના પ્રદેશથી ભગવાન વિષે વિચારીએ છીએ, વાતો કરીએ છીએ; પણ હૃદયથી ભગવાનનું અસ્તિત્વ ક્યાં સ્વીકારીએ છીએ? જો અચિન્ત્યશક્તિયુક્ત અરિહંત ભગવાનને સ્વીકાર્યા હોય તો સર્વત્ર પ્રસંગે તેના અદીઠ તાંતણાને વચ્ચે રાખીને જ આપણો વાણી-વ્યવહાર કે વર્તન-વ્યવહાર ચાલતો હોત પણ એનાથી વિપરીત જોવા મળે છે.

પ્રભુજીના મહોત્સવની પત્રિકા હોય છે. પણ તે પત્રિકા તો નશ્વર નામોથી ભરેલી હોય છે. તેમાં ઈશ્વરના મહિમાગાનની બે લીટી પણ શોધી જડતી નથી. આમ બુદ્ધિનો વિસ્તાર સાધ્યો, પણ હૃદયની માવજત બાજુએ રહી જાય છે. તેથી શ્રદ્ધાનું પોત કે પનો ખીલતો નથી. તેથી જે જાણવાનું બને છે તેની ભૂમિમાંથી કરવાનું નીપજતું નથી અને છતાં જેઓમાં જાણવાની સાથે કરવાનું જોવા મળે છે ત્યાં શિર ઝૂકી જાય છે.

મને આશ્ચર્ય એ વાતનું થાય છે કે, જે કરે છે તે 'જાણીએ છીએ' તેવું કળાવા દેતા નથી. જે 'માત્ર જાણે છે', જાણવાનો રસ ધરાવે છે, તેઓ તેમાં જ જાણવારૂપ સાધનમાં અટકી જાય છે. શ્રદ્ધાની સીડી વડે સાધ્યરૂપ આચરણ સુધી પહોંચતા નથી. જાણીને-ખૂબ જાણીને સાધન મજબૂત

બનાવીને આચરણરૂપ સાધ્યને પામવાનું છે. જે આ રીતે જાણી ને માણે છે તેને 'વિરલ' વિશેષણથી નવાજવામાં આવે છે.

સંસ્કૃતના એક પ્રસિદ્ધ ન્યાયના શબ્દો વાપરીને કહ્યું હોય તો બન્ને સાથે હોય તેને મણિકાઞ્ઞનસંયોગ કહી શકાય. નહીંતર માત્ર એક જાણવાનું જ હોય તો મહાભારતના દુર્યોધનની જેમ,

જાનામિ ધર્મં ન ચ મે પ્રવૃત્તિઃ

જાનામ્યધર્મં ન ચ મે નિવૃત્તિઃ ।

એમ આપણે પણ બોલવું પડે. પણ સાધકો તો કહેણીને બહુ સહેલું કામ કહે છે અને કરણીને બહુ અઘરું કામ કહે છે.

આપણો તો અઘરું કામ કરવા માટે અહીં જન્મ થયો છે. અઘરું કામ કરીને ઉર્ધ્વારોહણ કરીને ઉર્ધ્વસ્થ બની રહીએ તેમાં જ જીવનની સાર્થકતા છે.

આધાર સૂત્ર

સમ્યગ્વિરક્તિર્નનુ યસ્ય ચિત્તે,
સમ્યગ્ ગુરુર્યસ્ય ચ તત્ત્વેત્તા ।
સદાઽનુભૂત્યા દૃઢનિશ્ચયો ય-
સ્તસ્યૈવ સિદ્ધિર્નહિ ચાપરસ્ય ॥ ૩ ॥

જે સાધકના ચિત્તમાં પ્રબળ વૈરાગ્ય છે, તત્ત્વેત્તા ગુરુની પ્રાપ્તિ જેને થઈ છે અને જે અનુભૂતિમૂલક દૃઢ નિશ્ચય વાળો છે તેને જ સિદ્ધિ મળે છે. બીજાને નહિ.

સાધના સંકેત

સાધનાને સિદ્ધિમાં રૂપાન્તરિત કરનાર ત્રણ તત્ત્વો :

- પ્રબળ વિરક્તિ,
- તત્ત્વેત્તા ગુરુની પ્રાપ્તિ
અને
- અનુભૂતિ પૂર્વકનો દૃઢ નિશ્ચય.

વિરક્તિથી અનુભૂતિ સુધી

3

‘ઓપનિંગ ડોર્સ વિધિન’ ની પ્રસ્તાવનામાં એઈલન કેડી લખે છે કે આ પુસ્તક તેણીએ લખ્યું નથી, પરમ ચેતનાએ તેણીની પાસે લખાવરાવ્યું છે. ઈસ્રાયલના એવા વિસ્તારમાં એ ફરતી હતી, જ્યાં રાત્રે પ્રકાશની વ્યવસ્થા ન હતી... અને રાત્રે ઈશ્વરીય સંદેશ ઉપરથી ઊતરવા લાગ્યો. અંધારામાં લખવાની ટેવ નહિ. શૌચાલયના પ્રકાશમાં જઈને તેણીએ લખવા માંડ્યું.

આપણે ત્યાં ઘણા ગ્રન્થો આવા અવતરણના સ્તરના છે. ‘હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા’ પણ પરાની ભૂમિકાનો ગ્રન્થ છે. સીધું અવતરણ... રચનાકાર પરમચેતનાનું માધ્યમ બની ગયા. પરમચેતનાની પ્રસાદી ઠલવાતી ગઈ. કાગળ પર ઉતારાતી ગઈ. અને પછી એ મહાપુરુષ ફરીને જ્યારે રચના વાંચતા ત્યારે કહેતા : કેવું અદ્ભુત ! કેવો પ્રસાદ મને મળ્યો !

ઓસ્પેન્સ્કીએ ‘ધ ફોર્થ વે’ જેવા પોતાના પુસ્તક માટે કહેલું : શું આ મેં લખેલું છે ? ના, મને તો બિલકુલ આનો ખ્યાલ નથી.

‘હૃદય પ્રદીપ...’નો એક શ્લોક શિષ્યના મઝાના પ્રશ્નના ગુરુના મોહક ઉત્તર રૂપે આવેલ છે.

શિષ્યનો પ્રશ્ન છે : સાધનાને સિદ્ધિમાં રૂપાન્તરિત કરવા માટે શું કરવું જોઈએ ? પ્યારા ગુરુદેવ ! મને આ વિષયનું માર્ગદર્શન આપો ને !

સાધનાનો માર્ગ એટલો તો મઝાનો છે... બે-ચાર ડગલાં ચલાય અને તાજામાજા થઈ જવાય. અને એટલે જ શિષ્યને થાય છે કે સિદ્ધિનો આનંદ કેવો તો કલ્પનાતીત હશે ! શી રીતે મળે સિદ્ધિ, એ ગુરુદેવને પૂછી લઉં.

* * *

શિષ્યના મઝાના પ્રશ્નમાંથી સાધનાના બે સ્તરોનો આછેરો ખ્યાલ આવે: (૧) સાધનાનો દિવ્ય આનંદ. (૨) સિદ્ધિનો કલ્પનાની પણ પેલે પારનો આનંદ.

* * *

સાધનાનો દિવ્ય આનંદ... પ્રભુનાં દર્શન થાય ને આંખો ચૂઈ ઊઠે. દર્શનની એ ક્ષણો... ભક્ત કવિ સૂરદાસ યાદ આવે : ‘નિશિ દિન બરસત નૈન હમારે...’ આંખો વરસ્યા જ કરે, વરસ્યા જ કરે...

‘નયણાં દીધાં પણ દરિસન ન દીધું...’ ની વેદનાને ચગળ્યા પછીનો આ દર્શનાસ્વાદ : ‘કર કે કૃપા પ્રભુ દરિસન દીનો...’

જો કે ફરિયાદ ચાલુ રહી પણ શકે : આટલું મોડું દર્શનસુખ કેમ? માગ્યું તે જ ક્ષણે કેમ ન આપ્યું એણે ?

ઉત્તર મઝાનો ‘એ’ના તરફથી મળશે : બેટા ! તું દર્શનાનન્દને ઝીલવા માટે તૈયાર ક્યાં હતો ? જે સમય લાગ્યો એ તને એ આનંદને ઝીલવા માટે તૈયાર કરવામાં લાગ્યો હતો.

વાહ ! પ્રભુ ! દર્શનાનન્દ પણ તમે આપો. એ માટે સજ્જ પણ તમે મને કરો. મારે તો માત્ર એ ધારામાં વહેવાનું જ, નહિ ?

* * *

સાધનાનો આનંદ... યાદ આવે ધનપાલ કવિ. 'ઋષભ પંચાશિકા'માં તેમણે કરેલી મઝાની આ કેફિયત ભક્ત હૃદયના અન્તસ્તરનો આછેરો ખ્યાલ આપી શકે: પ્રભુ ! તારી સેવાથી મને મોક્ષ (મોહ-નાશ) મળશે એ વાતે મને બહુ આનંદ છે; પણ ત્યાં આવ્યા પછી તારી ભક્તિ છૂટી જશે તેનું શું ?^૧

ભક્તિનો કેફ.. એટલો તો એ અદ્ભુત છે કે તમે એને છોડી જ ન શકો. મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજના હૃદયના ઊંડાણમાંથી વહેતી આ વાણી જુઓ : 'મુક્તિથી અધિક તુજ ભક્તિ મુજ મન વસી, જેહ સું સબળ પ્રતિબંધ લાગ્યો; ચમક પાષાણ જિમ લોહને ખીંચશે, મુક્તિને સહજ તુજ ભક્તિરાગો...'

* * *

સ્વામી પ્રણવાનન્દજી ભક્તવૃન્દ સાથે માનસરોવર-કૈલાસની યાત્રાએ ગયેલા. કષ્ટ સાધ્ય એ યાત્રા પરિપૂર્ણ થવાને આરે હતી. માનસરોવર સામે જ દેખાતું હતું. દૂર દૂર કૈલાસ દેખાતો હતો.

ભક્તોએ કહ્યું : મઝા આવી ગઈ. યાત્રા પૂર્ણ થઈ.

પ્રણવાનન્દજીનું હૃદય કહેતું હતું : મઝા ગઈ. આનંદ હતો એ સાધનાનો હતો. હવે એ પૂર્ણ થઈ ગઈ...

સાપેક્ષ રીતે, પ્રણવાનન્દજીના હૃદયોદ્ગારને સાધકે એટલા માટે ઘુંટવો જોઈએ કે સાધનાને વારંવાર ઘુંટ્યા પછી જ સાધક સિદ્ધિની યાચના કરી શકે આવો ખ્યાલ પનપે.

સિદ્ધિનો કોઈ એવો શોર્ટ-કટ (ટૂંકો માર્ગ) નથી કે તમે એકવાર સાધનામાર્ગ પર ચાલીને તરત સિદ્ધિના શિખરને જોવા ઉત્સુક બની જાવ.

સાધનાને ઘુંટો, ઘુંટો... આત્મસાત્ કરો... એક વેગ. એક છલાંગ. ને તમે સિદ્ધિના હિમાલયની ટોચ પર.

૧. હોહી મોહુચ્છેઓ, તુહ સેવાઈ ધુવત્તિ નંદામિ ।

જં પુણ ન વંદિઅવ્વો, તત્થ પુણ તેણ ઝિન્ઝામિ ॥

-ઋષભ પંચાશિકા,

સાધનામય બન્યા પછી સિદ્ધિમય બનવામાં વાર કેટલી ?

ઉપનિષદ્ના પ્રસિદ્ધ સૂત્ર 'તદુ દૂરે તદુ અન્તિકે' ને આ સન્દર્ભમાં આ રીતે ખોલી શકાય : સાધનામયતા ન મળી તો સિદ્ધિ દૂર છે, દૂર છે, ખૂબ દૂર છે. સાધનામયતા મળી ગઈ તો સિદ્ધિ આ રહી !

* * *

સાધનાના મન્થન સમયના આનંદને માણવાની ક્ષણોમાં સિદ્ધિની ઉત્સુકતા સરી પડે છે, ખરી પડે છે. આ ક્ષણોની વાત કરતાં પરમાર્હત્ કુમારપાળ 'આત્મનિંદા દ્વાત્રિંશિકા'માં કહે છે : 'મોક્ષેઽપ્યનિચ્છો ભવિતાઽસ્મિ નાથ! ...' ભક્ત હૃદયનો આ ઉદ્ગાર : મોક્ષને વિષે પણ હું ક્યારે ઈચ્છાવિહોણો બની જઈશ ?

એ નિરીહતાની પૂર્વ ભૂમિકારૂપે ત્યાં, બીજા ચરણોની સાથે, આત્મૈકસારતાને મૂકી છે.^૨

આત્મૈકસારતા... સાધક આત્મગુણોના ઊંડાણમાં સરી રહેલો હોય, ડૂબી રહેલો હોય... જીવન્મુક્તિની આ ક્ષણોમાં મુક્તિની ઈચ્છાને પણ અવકાશ ક્યાં છે?

હકીકતમાં, આત્મૈકસારતા જ અહીં મોક્ષના આસ્વાદ રૂપે છે.

મહો. યશોવિજયજી મહારાજે, આથી જ, 'પરમજ્યોતિઃ પંચવિંશતિકા'માં જીવન્મુક્ત મહાત્માની વૈભવી સૃષ્ટિને વર્ણવતાં કહ્યું છે કે તેઓ આત્મભાવમાં સદા જાગૃત હોય છે.^૩

૨. કદા ત્વદાજ્ઞાકરણામતત્ત્વ-સ્ત્યત્ત્વા મમત્વાદિભવૈકકન્દમ્ ।

આત્મૈકસારો નિરપેક્ષવૃત્તિ- મોક્ષેપ્યનિચ્છો ભવિતાઽસ્મિ નાથ ! -આત્મનિન્દા દ્વા.

૩ શ્રામણ્યે વર્ષપર્યાયાત્, પ્રાપ્તે પરમશુક્લતામ્ ।

સર્વાર્થસિદ્ધદેવેભ્યોઽપ્યધિકં જ્યોતિરુલ્લસેત્ ॥

વિસ્તારિ પરમજ્યોતિ-દ્યોતિતાભ્યન્તરાશયાઃ ।

જીવન્મુક્તા મહાત્માનો જાયન્તે વિગતસ્પૃહાઃ ॥

જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં, બહિર્ભાવેષુ શેરતે ।

ઉદાસતે પરદ્રવ્યે, લીયન્તે સ્વગુણામૃતે ॥

-પરમજ્યોતિઃ પંચ.,

સાધનાની ઉચ્ચતમ પળોમાં પણ છે આત્મૈકસારતા. સિદ્ધિની પળો તો આત્મમય છે જ. આ રીતે આત્મમયતા સાધના અને સિદ્ધિમાં અદ્વૈત ખડું કરી શકે છે.

* * *

સાધનાના દિવ્ય આનંદને માણતાં માણતાં સિદ્ધિના શિખર પર. લિક્ષ્ટમાં બેસીને ચઢવાની આ વાત...

માર્ગ પણ આનંદમય. મંજિલ તો આનંદમય છે જ.

* * *

શિષ્યના પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે ગુરુદેવ સાધનામાર્ગના એ ત્રણ પડાવની વાત કરે છે; જે અસન્દિગ્ધ રીતે સિદ્ધિની મંજિલે સાધકને પહોંચાડીને જ રહે છે.

ત્રણ પડાવો : (૧) પ્રબળ વિરક્તિ, (૨) તત્ત્વવેત્તા ગુરુની પ્રાપ્તિ, (૩) અનુભૂતિ પૂર્વકનો દૃઢ નિશ્ચય.

ચાલો ત્યારે, યાત્રા શરૂ કરીએ...

‘સમરાઈચ્ય કહા’માં એક સરસ પ્રસંગ આવે છે : સમ્રાટ આચાર્ય ભગવંતના દર્શને જાય છે. તેમનું યુવાન વય, અપૂર્વ કાન્તિ; સમ્રાટને લાગ્યું કે ઊચ્ય ઘરાનામાંથી તેઓ આવી રહ્યા છે.

પૂછ્યું સમ્રાટે: ગુરુદેવ! એવું ક્યું નિમિત્ત મળ્યું, જેણે આપને વિરાગી બનાવ્યા? આચાર્ય ભગવંતે કહ્યું: દુનિયામાં એવી કઈ ઘટના છે, જે વૈરાગ્ય તરફ ન ખૂલતી હોય?

‘દરેક ઘટના વૈરાગ્ય તરફ જ ખુલી રહી છે...’ કેટલી મઝાની વાત! ભવ્ય મહેલના દર્શન વખતે એના ભવિષ્યના પર્યાયો તમે જોઈ શકો તો વૈરાગ્ય સિવાય બીજી કઈ ઘટના ત્યાં આકાર લઈ શકે?

સાધનાનો પહેલો પડાવ: સમ્યગ્ વિરક્તિ. પ્રબળ વૈરાગ્ય. ધધકતો વિરાગ.

વિરાગીની આંખોમાં તમને દેખાય પરમ અનાકર્ષણ: પદાર્થો પ્રત્યે,
વ્યક્તિઓ પ્રત્યે.

શો અર્થ છે આ બધાયનો? એક તીવ્ર બોધ અસારતાનો ઘુંટાયા
કરાતો હોય.

* * *

વૈરાગ્યને તીવ્ર બનાવવા મહાત્મા બુદ્ધ ક્ષણભંગુરતાનો પુટ પદાર્થોને,
શરીરને આપતા.

બુદ્ધ કહેતા: નદીના કિનારે તમે જાવ. બની શકે કે કાંઠાની હરિયાળી
લોન પર પણ રાગ પેદા થઈ શકે. કાંઠા પરનાં વૃક્ષો પર પણ મોહ પનપી
શકે. પણ જે પાણીનો પ્રવાહ પ્રતિક્ષણે સરી જ રહ્યો છે, એના પર આસક્તિ
કેમ થઈ શકે? પાણીનો પ્રવાહ : છે, છે અને નથી.. જે છે જ નહિ, એને
કોણ ચાહી શકે ?

* * *

ચિદાનંદજી મહારાજ એક પદની ધ્રુવ પંક્તિમાં કહે છે : 'જગ સપને
કી માયા..' જગત છે એક સપનું. સપનાનો શો અર્થ? સપનામાં રાજપાટ
મળેલું જોયું, ભોગો ભોગવતી પોતાની જાતને જોઈ... જાગ્યા પછી શું?

મજાની વાત અહીં જ છે: સ્વપ્નસૃષ્ટિમાંથી જાગેલો મનુષ્ય કહેતો
નથી: મેં રાજપાટ છોડ્યું... મેં આ છોડ્યું... જે હતું જ નહિ, એ છોડ્યું
એમ કેમ કહેવાય?

તો દીક્ષિત વ્યક્તિ પણ કેમ કહી શકે કે મેં સંસાર છોડ્યો?

શું છોડવાનું...?

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના મૃગાપુત્ર અધ્યયનની એક સટીક પંક્તિ યાદ
આવે છે: રેણુયં વ પડે લગ્ગં, નિદ્ધુણિત્તાણ ણિગ્ગઓ ॥ કપડા પર ચોટેલી
ધૂળને ખંખેરીને કોઈ નીકળે તેમ મૃગાપુત્ર સંસારને ખંખેરીને નીકળી ગયા.

* * *

સમ્યક્ વિરક્તિ. સાચુકલો વૈરાગ્ય. કદાચ વિરક્તિ દ્વારા થતી વિરક્તિ માટે સમ્યક્ વિશેષણ પ્રયોજાયું હોય.

હા, સાધન રૂપે પણ વિરક્તિ. સાધ્ય રૂપે પણ વિરક્તિ.

સાધન રૂપે વિરક્તિ. વિશેષ રાગ. વિશેષ અનુરાગ : પરમાત્મા પ્રતિ... શાંડિલ્ય ઋષિએ પ્રયોજેલી ભક્તિની વ્યાખ્યા યાદ આવે : 'સા પરાઽનુરક્તિરીશ્વરે...' ઈશ્વરને વિષે ઊઠેલો પરમ અનુરાગ.

નોંધવાની મઝા આવશે કે શાંડિલ્ય ઋષિ 'ઈશ્વરને વિષે' લખી શકે છે. નારદ ઋષિ 'તેને વિષે' એમ જ લખે છે. નારદ ઋષિ ભક્તિની વ્યાખ્યા આ રીતે શબ્દોમાં મૂકે છે : 'સા ત્વસ્મિન્ પરમપ્રેમરૂપા...'

* * *

સાધન વિરક્તિ જો પ્રભુ તરફના પરમ પ્રેમ, પરમ આકર્ષણ રૂપે હોય તો સાધ્ય વિરક્તિ તેનાથી-ઈશ્વરથી ભિન્ન બધાને વિષે પરમ અનાકર્ષણ રૂપે હોય જ ને!

નારદ ઋષિએ મોહક રીતે આ લયને શબ્દોમાં બાંધ્યો છે : 'તસ્મિન્ અનન્યતા, તદ્વિરોધિષ્ઠદાસીનતા ચ...' પરમાત્માને વિષે અનન્યતા, એકતા, અભેદભાવ... અને પરમાત્માથી ભિન્ન તમામને વિષે ઉદાસીનભાવ.

* * *

વિરક્તિથી વિરક્તિ. કેવી મઝાની આ યાત્રા. પ્રભુના પ્રેમમાં પાગલ બનવાથી શરૂઆત અને તમે એવા એમાં એકાકાર બની જાવ કે એ સિવાયની દુનિયાનો તમારે માટે કોઈ અર્થ ન હોય.

* * *

બીજો પડાવ: તત્વવેત્તા સદ્ગુરુનું મળી જવું..

જ્ઞાનસારના મૌનાષ્ટકનો પ્રારંભ યાદ આવે: 'મન્યતે યો જગત્તત્ત્વં, સ મુનિ: પરિકીર્તિત:' જગતના તત્વને જે જાણે તે મુનિ.

ઉત્પાદ અને નાશના મોજાંઓની આવન-જાવન વચ્ચે, એની પૃષ્ઠભૂમિ: રહેલા, નિશ્ચલ, શાશ્વત દ્રવ્યના સમંદરની સાથે સંબદ્ધ હોવાનું.

અસ્તિત્વનું પરોઢ

ભક્ત કવિ અખાની પ્રસિદ્ધ પંક્તિ યાદ આવે: તરણાં ઓથે ડુંગર,
ડુંગર કોઈ જુએ નહિ... પર્યાયોના તણખલાંની પાછળ રહેલા શાશ્વત દ્રવ્ય
રૂપ પર્વતને નીરખવાની ક્ષણો...

પર્યાયોને છુટ્ટા પાડતાં જેને ફાવી ગયું, તેણે દુખોને કાચમ માટે
વિલીન કરી નાખ્યાં.

‘અધ્યાત્મબિન્દુ’ માં પૂ. હર્ષવર્ધન ઉપાધ્યાય કર્મોના બંધ, ઉદય,
ઉદીરણા આદિથી પોતાની જાતને અલગ પાડતાં મઝાની અભિવ્યક્તિ આપે
છે: હા, બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા વગેરે ભાવો છે; પણ એ તો
કર્મોને. મને શું ? મારે ને એમને શી લેવાદેવા ?* હું તો છું શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય.
અશુદ્ધ પર્યાયો એ કાંઈ મારું રૂપ તો નથી જ.

પૂ. ધર્મધુરન્ધરસૂરિ મહારાજને સાતા પૂછવા, વન્દનાર્થે અમદાવાદ
પાંજરાપોળના ઉપાશ્રયે ગયેલો. તેઓશ્રીને ગળાનું કેન્સર હતું. ઉપચારો
ચાલુ હતા. પીડા ઘણી હશે.. પરંતુ, મુખ પર એજ સ્મિત હતું, જે વર્ષો
અગાઉ જોયેલું. મેં પૂછ્યું : સાહેબજી, સાતામાં ? એમણે હસતાં હસતાં
કહેલું: શરીર શરીરનું કામ કરે છે. હું મારું કામ કરું છું. પર્યાયોથી અળગું
પોતાનું આ ઘર.. એમાં રહેવાની કેવી તો મઝા !

* * *

તત્વવેત્તા સદ્ગુરુ.

તત્ એટલે તે. સાધક માટે તે એટલે સાધના. સદ્ગુરુ તે છે, જે
શિષ્યને એની ભૂમિકા પ્રમાણે સાધના આપી શકે છે.

એક સદ્ગુરુ પાસે પ્રારંભિક કક્ષાનો સાધક આવે ત્યારે સદ્ગુરુ
તેને નેવુ પ્રતિશત વ્યવહાર અને દશ પ્રતિશત નિશ્ચયનું મિશ્રણ કરીને સાધના
આપે. અને એકદમ પરિણત સાધક આવે તો ગુરુદેવ તેને નેવુ ટકા નિશ્ચય
અને દશ ટકા વ્યવહારનું મિશ્રણ કરીને સાધના આપે.

વ્યવહાર અને નિશ્ચયનું મિશ્રણ સદ્ગુરુ કરી આપે.

૪. બન્ધોદયોદીરણસત્ત્વમુખ્યાઃ, ભાવાઃ પ્રબન્ધઃ ખલુ કર્મણાં સ્યાત્ ।

આવા સદ્ગુરુ વિના સાધનામાર્ગે એક ડગલું પણ કેમ ભરી શકાય?

* * *

સદ્ગુરુ વ્યવહાર-નિશ્ચયનું મિશ્રણ કરી આપે. સદ્ગુરુ સાધનાને આધાર આપે : વાતાવરણ ખડું કરીને.

ભક્તિયોગાચાર્ય સદ્ગુરુ પાસે ભક્તિનું એવું એક વાતાવરણ હોય છે કે શિષ્ય વિના આયાસે ભક્તિ તરફ ગતિ કરી શકે.

રેલ્વેના ડબ્બામાં રહેલી માખી એક પાટલી પરથી ઊડી બીજી પાટલી પર જાય છે. માખી થોડાક જ ફૂટ ઊડી છે; પણ એ સમયગાળા દરમ્યાન રેલ્વેએ ઘણા બધા ફૂટ ચાલી નાખ્યું છે. એટલે માખીની પોતાની ગતિ વત્તા રેલ્વેની ગતિ બેઉ માખીને મળશે.

સદ્ગુરુ આવું - રેલ્વેના ડબ્બામાં માખીને મળે છે તેવું - વાતાવરણ સાધકને આપે છે.

* * *

સદ્ગુરુનાં શ્રી ચરણો મળ્યાં પછી સાધકને કોઈ ચિન્તા રહેતી નથી.

એક સાધક થોડાક જન્મોથી એક ધારા - સ્વાધ્યાય કે વૈયાવચ્ચ આદિમાંથી કોઈ પણ એક - માં જ વહ્યા કર્યો છે. સદ્ગુરુ મળતા ગયા, જન્માન્તરીય ધારા પકડાવતા ગયા. આ જન્મે પણ તત્ત્વવેત્તા સદ્ગુરુ તેની અભ્યસ્ત ધારામાં તેને વહાવશે.

ધારા અભ્યસ્ત ન થઈ હોય તો સદ્ગુરુ આ જન્મમાં સાધકને એક ધારા તરફ પ્રતિબદ્ધ બનાવી દેશે.

* * *

તત્ત્વવેત્તા સદ્ગુરુ.

ભક્તોની દુનિયામાં તે એટલે પ્રભુ. સદ્ગુરુ પરમરસમાં ડૂબેલ વ્યક્તિત્વ હોય છે.

સદ્ગુરુ એટલે ખાલી થયેલું વ્યક્તિત્વ, અને એમના એ ખાલીપામાં ઊતરી આવ્યો છે પરમ રસ.

અસ્તિત્વનું પરોઢ

આ સન્દર્ભમાં સદ્ગુરુને માટે એક સરસ ઉપમા સૂઝે :
પિક્ચરલેઈસ ફેમની. માત્ર ફેઈમ-ચોકડું છે શરીરનું, અંદર છે ખાલીપો.

અને એટલે જ, ગમે તે સદ્ગુરુની પાસે બેસો; એ જ રસ વહેતો
તમે અનુભવશો. એ રસની સુગંધ, એનો આસ્વાદ તમે માણી શકશો.

સીધો પરમરસ મેળવવો પ્રારંભિક ભક્તો માટે કઠિન છે. પણ
સદ્ગુરુના નયનોમાંથી વહેતી વાત્સલ્યની ધારાને માણવી સરળ છે.

ભક્ત સદ્ગુરુ પાસે ગયેલો. પરમરસનો પ્યાસુ ભક્ત... ગુરુદેવના
ચરણોમાં એ ઝૂક્યો. વિનતિ કરી: ગુરુદેવ! પ્રભુનો દિવ્ય રસ ચખાડો ને!

ગુરુદેવે કહ્યું : તું ઉપર જો ! આંખોને ઊંચે ઉઠાવ !

ભક્તે ઊંચે જોયું: સદ્ગુરુની આંખોમાં. ને તેને પરમરસ મળી ગયો!

* * *

તત્ત્વવેતા સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ. સદ્ગુરુયોગ. (સુહગુરુ જોગો :- પ્રાર્થના
સૂત્ર 'જય વીયરાય...')

તત્ત્વવેતાપણું સદ્ગુરુની બાજુ એ છે. આપણી બાજુ જોઈશે યોગ.

બહુ મોહક આ શબ્દ છે સદ્ગુરુયોગ. દૂધમાં પાણી નાખીએ ત્યારે
પાણી પાણીરૂપે રહેતું નથી. એટલે યોગનો અર્થ થયો પોતાના સ્વત્વને
ખોઈ નાખવું. હું ઘણીવાર કહેતો હોઉં છું : વન પ્લસ વન ઈક્વલ ટુ વન.
એક વત્તા એક બરોબર એક.

સદ્ગુરુ-યોગ... સદ્ગુરુના પ્યાલામાં તમારું પતાસું ઓગળતું જ
જાય, ઓગળતું જ જાય...

* * *

ત્રીજું ચરણ : અનુભૂતિ પૂર્વકનો દૃઢ નિશ્ચય. સાધક હંમેશ માટે
આવા દૃઢ નિશ્ચયવાળો હોય.

નિશ્ચયમાં દૃઢતા અનુભવ વિના આવતી નથી. અને એ વગર
આવેલી દૃઢતામાં સપ્રાણતા નથી હોતી. આ સપ્રાણતા પદાર્થ પૂજ્ય
હરિભદ્રાચાર્યના પ્રિય શબ્દ ઔચિત્યના અનુપ્રેક્ષણ વડે ખુલી શકે.

સાધકને તે તે સાધનાની ભૂમિકાએ પોતાના માટે ઉચિત શું છે આનો ખ્યાલ આવવો જોઈએ.

પ્રારંભમાં સદ્ગુરુ એને આ બધું શીખવશે... પછી, વારંવાર સદ્ગુરુનાં ચરણો સેવ્યા બાદ, સદ્ગુરુના દીર્ઘ ઉપનિષદ્માં રહ્યા પછી પોતાની ભીતરથી સૂઝવા માંડે છે કે અત્યારે શું કરવું યોગ્ય છે...

* * *

અનુભૂતિ.

એમ લાગે કે અત્યારે આપણે આપણી સાધનાના છેલ્લા પડાવ તરીકે અનુપ્રેક્ષાને સમજવા લાગ્યા છીએ.

ઘણા બધા સાધકો હમણાં મળ્યા. બધાની અભિવ્યક્તિ આ હતી: આ વખતે આ પદાર્થની સૂક્ષ્મ અનુપ્રેક્ષા થઈ.. એમના ચહેરા પર ધન્યતાની, કૃતાર્થતાની લાગણી - અનુપ્રેક્ષા થવાને કારણે - હું જોતો.

સામે મારી અભિવ્યક્તિ આ રહેતી: સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અનુપ્રેક્ષા પણ મૂળ તો સ્વાધ્યાય જ ને? ધ્યાન અને કાર્યોત્સર્ગમાં કેટલે આગળ જવાયું?

* * *

અનુપ્રેક્ષાને પણ અવતરણના સ્તર સુધી લંબાવવી જોઈએ.

ગ્રન્થવાંચનનો ક્રમ આ હોવો જોઈએ: શબ્દાનુપ્રેક્ષા, અર્થાનુપ્રેક્ષા અને અવતરણ.

એક ગ્રન્થની શબ્દાનુપ્રેક્ષા થઈ. વારંવાર શબ્દોને ઘુંટ્યા. પછી અર્થાનુપ્રેક્ષા. ભિન્ન ભિન્ન ટીકા ગ્રન્થોને જોઈ લઈએ.

એ પછીનો ક્રમ મહત્ત્વનો છે: અવતરણ.

અવતરણનો અર્થ એ થશે કે તમે એ પવિત્ર સૂત્રના ગાથાસૂત્રને જોતા હશો. કોઈ વિચાર નહિ હોય કે યાદદાસ્ત ને પાછળ લઈ જઈ ભિન્ન ભિન્ન ટીકાગ્રન્થોએ કરેલ તે સૂત્રના અર્થમાં પણ જવાનું નહિ હોય. માત્ર તે ગાથાસૂત્રને રટવાનું. એ ગાથાસૂત્ર અને તમે બે જ. તમારો વિચાર પણ નહિ. તમારી બુદ્ધિ પણ નહિ....

હવે શું થશે ?

કંઈક ભીતરથી સૂઝશે. તમને પોતાને થશે કે આ અર્થ બુદ્ધિ દ્વારા ન જ મળી શક્યો હોત. બુદ્ધિ શું કરી શકે? બે-ચાર ટીકાગ્રન્થોનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરી શકે. એથી વધુ પહોંચ એની કઈ?

તમે પોતે વિચારતા ન હો ત્યારે નવો જ અર્થ તમને મળે એની પાછળનું કારણ છે સંપ્રેક્ષણ. કો'ક મહાપુરુષના આ જ ગાથાસૂત્ર અંગેના અનુભૂતિમૂલક વિચારો વાતાવરણમાં તરતા તરતા તમારી પાસે આવે અને તમે એ વિચારોને ઝીલી લો.

થોડાક સમય પૂર્વે આ ગાથાસૂત્ર અંગે થયેલ ચિન્તનના પરમાણુઓના સંપર્કમાં - તે પરમાણુઓ નષ્ટ ન થયા હોય ત્યાં સુધીમાં - પણ તમે આવી શકો...

અહીં અનુપ્રેક્ષાને અનુભૂતિનો આધાર મળે છે અને તે સંદર્ભમાં એ મૂલ્યવતી બને છે.

* * *

અનુભૂતિ...

ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ બેઉ અનુભૂતિનાં ચરણો છે.

ધ્યાન એટલે સ્વગુણાનુભૂતિ. કાયોત્સર્ગ એટલે કાયગુણિ વત્તા ધ્યાન.

આ અનુભૂતિની પૃષ્ઠભૂ પર પનપેલો દૃઢનિશ્ચય.

પરમપાવન 'દશવૈકલિક' સૂત્રના એક ગાથાસૂત્રનો શ્રી ઉમાશંકર જોષીએ કરેલો અનુવાદ હોઠે ચડે :

આત્મા થયો નિશ્ચિત જેહનો કે,

ત્યજીશ હું દેહ ન ધર્મશાસન;

તેને ચળાવી નવિ ઈન્દ્રિયો શકે,

ઝંઝાનિલો મેરુ મહાદ્રિને યથા...

* * *

ત્રણ પડાવોને આપણે જોયા, જે સાધનાને સિદ્ધિમાં રૂપાન્તરિત કરી શકે છે.

બધું જ છે મજાનું, મજાનું...

સાધના એના પડાવો સાથેય મજાની છે... એમ ને એમ પણ એ એટલી મજાની છે...

શાયર બશીર બદ્રનો શેર યાદ આવે :

જિસ દિન સે ચલા હું,

મેરી મંઝિલ પે નજર હૈ;

આંખોંને કભી

મીલ કા પત્થર નહીં દેખા..

આનાથી સામે છેડે અભિવ્યક્તિ છે હરજીવન દાકૂડાની :

ઘણું સારું થયું મારા સુધી આવ્યા તમે સાંઈ,

ચરણથી ચાલવા જેવું નહોતું જોર મારામાં..

મને તો સ્પષ્ટ લાગે કે આપણે પંગુ બનીએ તો મજા આપણને જ છે. 'એ' આપણને ગિરિ કુદાવી દે. (પંગું લંઘયતે ગિરિમ્...) આપણે કદાચ પગ પર ભરોંસો રાખીને ચાલ્યા હોત તોય કેટલું ચલાત ? અને આ સાધનાનાં કપરાં ચઢાણ... પણ 'એ' ચઢાવે ત્યારે... આપણને તો મજા જ મજા.

પ્રભુની / ગુરુમાની આંગળી પકડીને આ દુર્ગમ વાટે ચાલી નીકળવું છે. થાકીશું તો એ ઊચકશે...

આધાર સૂત્ર

વિગ્રહં કૃમિનિકાયસઙ્કલં,
દુઃખદં હૃદિ વિવેચયન્તિ ચે ।
ગુપ્તિબન્ધમિવ ચેતનં હિ તે,
મોચયન્તિ તનુયન્ત્ર યન્ત્રિતમ્ ॥ ૪.॥

કૃમિ-જન્તુઓથી ખદખદતું આ શરીર જે સાધકોને
દુઃખદાયી લાગે છે, તેઓ પોતાના નિર્મળ-આત્મ સ્વરૂપને
શરીરની કેદમાંથી મુક્ત કરે છે

સાધના સંકેત

- યોગશતક ગ્રન્થમાં બતાવેલી આત્મનિરીક્ષણની અનૂઠી વિધિ

શરીરને પેલે પાર

સંન્યાસીને સાતા પૂછી સદ્ગૃહસ્થે : સાહેબ, મજામાં? સંન્યાસીએ કહ્યું : ખૂબ જ મજામાં... ચહેરા પર હતી મુસ્કાન... એક એક રૂંવાડેથી આનંદ વરસતો હતો.

દિવસો વીત્યા.

સંન્યાસીને રક્તપિત્તનો રોગ લાગુ પડ્યો. લોહી અને પરુ ટપકી રહ્યા છે. પેલા સદ્ગૃહસ્થ ફરી સંન્યાસી પાસે આવ્યા... 'સાહેબ, સાતામાં..?'

સંન્યાસીના ચહેરા પર એ જ મુસ્કાન છે. કહે છે: પરમ સાતામાં...

સદ્ગૃહસ્થને સમજાયું નહિ. શરીર સારું હતું ત્યારે કહેતા હતા : મજામાં... આજે શરીર અસ્વસ્થ બન્યું છે ત્યારે ય મજા શી રીતે ?

સંન્યાસીએ કહ્યું : પરમાત્માની કેવી અનરાધાર કૃપા આજે તો ઉતરી આવી છે... આ શરીર પર થોડોક અધ્યાસ-લગાવ હતો, એ પણ પ્રભુએ દૂર કર્યો. જે અંદર છે તે બહાર આવે તો શરીરનો લગાવ તૂટી જાય કે

નહિ? આવું હું મારા પ્રવચનોમાં કહેતો હતો. પ્રભુએ શરૂઆત મારાથી કરી...
લોહી-પરૂ ઉભરાઈ રહ્યા છે. દેહાધ્યાસ તૂટી રહ્યો છે. બોલો, કેવી મજા !

* * *

સાધનાને અવરોધનારા બે તત્ત્વો પૈકી એક રૂપે પ્રશમરતિ પ્રકરણે
દેહાધ્યાસને મૂકેલ છે.

સાધકની સજ્જતાને વર્ણવતાં આથી જ પ્રશમરતિ ગ્રન્થ કહે છે:

‘સ્વશરીરેડપિ ન રજ્યતિ શત્રાવપિ ન પ્રદ્વેષમુપયાતિ...’ ન દેહાધ્યાસ, ન
શત્રુ પર (કોઈ પર) દ્વેષ..

પહેલીવાર વાંચ્યું પ્રશમરતિ ત્યારે ‘શત્રાવપિ’ પદ આગળ એક મિનીટ
ઊભો રહ્યો. સાધકને કોઈ શત્રુ હોઈ શકે ખરો ? આ મિત્ર અને આ શત્રુ
એવા ખાનાં સાધક પાસે હોય ખરા ?

ન જ હોય, ન હોઈ શકે. માત્ર પ્રારંભિક સાધક માટે જ આ સૂચન
છે. સાધનામાં આગળ વધેલ સાધક ખાનાંવિહોણો માણસ છે.

આખરે, દ્વેષ કેમ થાય છે ? રાગને કારણે દ્વેષ થાય છે. શરીર પરનો
રાગ અને એથી પણ સૂક્ષ્મ ‘હું’ પરનો રાગ દ્વેષમાં ફેરવાય છે.

હું પરનો રાગ.....અહમ્.....

હસવું ન આવે આપણા આ ક્ષુદ્ર અહમ્ પર ?

અબજો માણસોમાંથી છલકાતી આ પૃથ્વી.....એમાં સો-બસો માણસો
તમને જાણે યા તમને પ્રશંસે, એનો શો અર્થ છે ?

અને જો તમે સાધક છો તો તો આનો કોઈ જ અર્થ નથી.

સાધકને માત્ર પોતાની સાધના જ પુષ્ટ કરવી છે.

એથી સાધકે સતત આન્તર નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ.

* * *

‘યોગશતક’માં આન્તર નિરીક્ષણ માટે મજાની વિધિ આપવામાં આવી
છે.

સાધક પરમાત્મા અને ગુરુદેવને પ્રણામ કરીને પદ્માસન વગેરેમાંથી કોઈપણ એક આસને સ્થિર થઈ બેસે. એટલી સ્થિરતા કે મચ્છરોના ઝુંડના ઝુંડ આવી ચડે અને કરડવા લાગે તો ય એની સ્થિરતા સહેજે ઓછી ન થાય.

કાયિક સ્થિરતાને સમાન્તર ચાલી રહે છે ચેતસિક સ્થિરતા. ચિત્તસ્થૈર્ય આન્તર નિરીક્ષણને વેધકતા આપે છે.

આ પૃષ્ઠભૂ પર સાધક આન્તર નિરીક્ષણમાં આગળ વધે છે.

પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે યોગશતકમાં પૃષ્ઠભૂનાં આ ચાર તત્ત્વોને પણ મઝાથી ખોલ્યા છે : દેવગુરુ પ્રણામ, આસનસિદ્ધિ, કાયસ્થૈર્ય, ચિત્તસ્થૈર્ય.

દેવ-ગુરુ પ્રણામથી, સાધકના નમસ્કારભાવથી, અહં વિલયથી, પરમાત્મા અને સદ્ગુરુનો અનુગ્રહ સાધકને મળે છે.

અનુગ્રહ-કૃપાધારા ચાલુ જ છે, એને ઝીલવા માટેની અહોભાવની પૃષ્ઠભૂ પર એ ઝીલાવા લાગી.

* * *

આસનસિદ્ધિ શું કરે છે ? એનાથી બે ફળ મળે છે. કાયનિરોધ અને આસનવિજેતા મહાપુરુષો પર આદરભાવ.....

કાયનિરોધ બહુ જ જરૂરી છે, કારણ કે અષ્ટપ્રવચનમાતાના એક વિભાગ સ્વરૂપ જ છે : કાયગુપ્તિ.....

એક આસને ઘણો લાંબો સમય સાધક બેસે છે ત્યારે આસનવિજેતા મહાપુરુષો પ્રત્યે તેને આદરભાવ પેદા થાય છે.

પરમાત્મા મહાવીરદેવની સાધના સાંભળતાં તો રૂંવાડાં જ ઊચકાઈ ઊઠે : કેવી મારા નાથની સાધના !

‘સાડા બાર વરસ જિન ઉત્તમ વીરજી ભૂમિ ન ઠાયા હો.....’

* * *

સાધકની કાયા ને મચ્છરોની મિજબાની.....પણ સાધક સાધનામાં એવો તો ઊંડો પ્રવેશી ગયેલો હોય કે એને બહાર ઘટતી આ ઘટનાનો ખ્યાલ સુદ્ધાં ન હોય. આત્મિક વીર્ય અહીં એવું તો ઊછળ્યું છે કે એ માત્ર સ્વ તરફ જ સાધકને લઈ જાય છે.

પૂજ્યપાદ દેવચંદ્રજી મહારાજ અષ્ટપ્રવચનમાતાની સજ્જાયમાં સરસ રીતે આ વાત તરફ નિર્દેશ કરે છે :

વીર્ય ચપળ પરસંગમી, એહ ન સાધક પક્ષ;

જ્ઞાન-ચરણ સહકારતા રે, વરતાવે મુનિ દક્ષ.

વીર્ય ચપળ હોય અને પર તરફ વહેતું હોય એ સાધકને ચાલે નહિ. આત્મવીર્ય તો જ્ઞાન અને ચારિત્રનું સહકારી જ હોવું જોઈએ.

* * *

ચિત્તસ્થૈર્ય દ્વારા ભીતર ઊતરવાનું સરળ બને છે. એક જ વિષયમાં ઊંડે ને ઊંડે ઊતરી જવાનું.

ચિત્તસ્થૈર્ય વડે સાધનામાં ઊંડાણનું પાસું ખૂલે છે. આ થઈ પૃષ્ઠ-ભૂમિકાની મજાની વાત.

* * *

હવે આન્તર નિરીક્ષણ.

આન્તર નિરીક્ષણમાં ઊતરનાર સાધક પોતાની જાતને એક જ પ્રશ્ન પૂછે છે : રાગ-દ્વેષ અને મોહમાંથી મને શું પીડે છે ?^૧

રાગવિષયક આન્તર નિરીક્ષણ આ રીતે આગળ ચાલે છે :

વિજાતીય પ્રત્યે રાગ કઈ રીતે હોઈ શકે ? એનું શરીર કેવી ગંદકીથી ભરેલું છે ? અને આ રાગ....નરકાદિ ગતિઓ ભણી પણ ઘસડી જાય.... ના, ભાઈ આ રાગ ન જ ચાલે.

(૧) તત્થાભિસ્સંગો ખલુ રાગો, અપ્પીઙ્ગલક્ખણો દોસો ।

અણ્ણાણં પુણ મોહો, કો પીડઙ્ગ મં દઢમિમેસિં ॥ -યોગશતક-૫૯

દ્વેષ-વિષયક આન્તર નિરીક્ષણ આ રીતે ચાલશે: મને દ્વેષ કેમ આવે છે ? એક વ્યક્તિ પર કે એક પદાર્થ પર રાગ છે, હવે એમાં કોઈ અવરોધ નાખશે તો એ વ્યક્તિ પર ગુસ્સો આવશે.

રાગનો વિષય વ્યક્તિ જુદી, એમાં અવરોધક વ્યક્તિ જુદી; હવે એમાં ગુસ્સો કોના ઉપર કરવો ?

હકીકતમાં ગુનેગાર કોણ ?

અવરોધક ગુનેગાર છે કે રાગ કરનાર મન ગુનેગાર છે ? જો રાગ જ ન થયો હોત તો ગુસ્સો થાત ક્યાંથી ?

મૂળ ગુનેગાર તો રાગ જ છે. રાગ કરનાર સાધક પોતે પોતાની જાતને અપરાધી માને છે.

મોહવિષયક આન્તર નિરીક્ષણ આ રીતે કરી શકાશે : દ્રવ્યથી આત્મા શાશ્વત છે, પર્યાય-રૂપો ક્ષણિક છે.

હવે 'હું' ની પેલે પાર જઈ શકાશે. 'હું' જો આત્મરૂપ હોય તો એમાં જવાનો વાંધો નથી અને પર્યાયો- શરીર, મન, ચિત્ત જે ક્ષણિક છે; તેમાં 'હું' પણાનો ખ્યાલ સાવ નિરાધાર છે એવી અનુભૂતિ થાય તોય વાસ્તવિક 'હું' માં ડૂબી શકાશે.

* * *

કેવું મજાનું આ આન્તર નિરીક્ષણ ! આ આન્તર નિરીક્ષણ રાગ-દ્વેષ અને મોહના ચૂરે ચૂરા ઉડાવી દે.

આ પૃષ્ઠભૂ પર હૃદય પ્રદીપના શ્લોકને જોઈએ :

'વિગ્રહં કૃમિનિકાયસઙ્કલં....' કૃમિઓથી-જન્તુઓથી ખદબદતું આ શરીર દુઃખદાયી છે એવું જે સાધકો વિચારે છે, તે પોતાના નિર્મળ આત્મસ્વરૂપને શરીરની કેદમાંથી મુક્ત કરે છે.

આ આન્તર વલોણું. સાધકની ભીતર સતત એક ઘમ્મર વલોણું ચાલવું જોઈએ.

સાધકનું આ આન્તર નિરીક્ષણ બે રીતે ચાલે છે : સાધનાને પોષક તત્વોને કઈ રીતે ભીતર લાવવા અને અવરોધક તત્વોને કઈ રીતે હટાવવા....

આ આન્તર નિરીક્ષણની પ્રક્રિયા પર પ્રભુની કૃપાધારા વરસી રહે અને સાધના સિદ્ધિ ભણી પ્રસ્થાન કરે.

આધાર સૂત્ર

ભોગાર્થમેતદ્ ભવિનાં શરીરં,
જ્ઞાનાર્થમેતત્ કિલ યોગિનાં વૈ ।
જાતા વિષં ચેદ્ વિષયા હિ સમ્યગ્-
જ્ઞાનાત્તતઃ કિં કુળપસ્ય પુષ્ટ્યા ॥ ૫ ॥

સંસારી આત્માઓ માટે શરીર ભોગનું સાધન છે.
યોગીઓ માટે એ જ્ઞાનનું સાધન છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન વડે જ્યારે વિષયોને વિષ જેવા જાણ્યા
છે, ત્યારે શરીરની પુષ્ટિ વડે શું ?

સાધના સંકેત

- અહમ્ મુક્તિ માટે ભક્તનો માર્ગ :
પ્રભુ નામ સ્મરણ, પ્રભુ રૂપ દર્શન...
- અહમ્ મુક્તિ માટે સાધકનો માર્ગ :
વાસ્તવિક હું ની પિછાણ...

ભવિક તાહરે નામ રે....

પ

‘ઝેન કોઆન્સ’ માં એક સરસ કથા છે : ગુરુ હ્યાકુજોએ શિષ્ય ઈસાન રેયુને પૂછ્યું : તું કોણ છે ?

શિષ્ય કહે છે : ઈસાન.

પણ ગુરુદેવ તો નામને પેલે પારની ઘટના તરફ શિષ્યને લઈ જવા માંગે છે. ગુરુએ કહ્યું : સગડી નજીક લાવ. શિષ્યે તે પ્રમાણે કર્યું. ગુરુ હવે કહે છે : એમાંથી અંગારો કાઢ. ઈસાને ચીપીયો હલાવ્યો, ઘૂમાવ્યો, પણ અંગારો એને ન મળ્યો.

ગુરુએ પોતે હવે ચીપીયો હાથમાં લીધો ને ઊંડેથી નાનકડો અંગારો કાઢ્યો અને કહ્યું : આ... જો, હવે...

ઈસાન ગુરુના શબ્દોની પેલે પારના કથયિતવ્યને પામી ગયો. ગુરુ કહેવા માગતા હતા કે, ઈસાન ! તું પ્રકાશમાન છે. અને ભીતર, ભીતર, ભીતર તું છે. માત્ર નામ દ્વારા જણાવી શકાય એવી ઘટના તું થોડો જ છે!

હવે ઈસાન રસોડામાં (આશ્રમના) જાય છે. રસોઈ કરે છે, બધું કામ ત્યાં કરે છે. એ કહેતો નથી હું પ્રબુદ્ધ (Enlightened) બનેલો છું, તમે મને સાંભળો... ના, એ મૌનમાં ઊંડે ઊંડે સરી પડ્યો છે.

* * *

તમે કોણ છો ?

નામ અને રૂપમાં પુરાયેલી ચેતના તે તમે નથી જ. તમે એ બધાને પાર છો.

ભક્તિયોગાચાર્યોએ નામ અને રૂપના કોચલામાં પુરાયેલા વ્યક્તિત્વોને અનામ અને અરૂપના અસીમ આકાશમાં મૂકવા માટે ટૂંકો માર્ગ બતાવ્યો છે. નામ અને રૂપની સામે નામ અને રૂપ ! હા, નામ અને રૂપની દુનિયામાં રૂબતાં વ્યક્તિત્વો પ્રભુના નામ અને રૂપને લઈને તરી જાય છે... નામ-સ્મરણ, રૂપ-સ્મરણ.

* * *

પૂજ્યપાદ પદ્મવિજયજી મહારાજે પ્રભુના નામસ્મરણનો, રૂપસ્મરણનો મહિમા પરમ તારક શ્રી સુપાર્શ્વનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં દર્શાવ્યો છે.

પહેલા તેઓ પ્રભુને પૂછે છે :

તારનારો તું હિ કિમ પ્રભુ,
હૃદયમાં ધરે લોક રે;

ભવસમુદ્રમાં તું જ તારે,
એ તુજ અભિધા ફોક રે....

ભગવાન ! તમે લોકોને શી રીતે તારો છો ? ઊલટું, લોકો તમારા નામને હૃદયમાં રાખી ભવસાગરને તરે છે, એટલે તમારા નામને એ લોકોએ તરાવ્યું !

ભક્ત હૃદયને બધું જ કહેવાની છૂટ હોય છે. મા આગળ બાળકને આમ પણ કયો સંકોચ હોય ?

પણ પછી તરત જ કહે છે કે, પ્રભુ ! આ મારી ભૂલ હતી....
નીરમાં વૃત્તિ દેખી તરતી,

જાણિયું મેં સ્વામ રે,

તે અનિલ અનુભાવ જિમ તિમ,

ભવિક તાહરે નામ રે...

પાણીમાં મસક (વૃત્તિ) ને તરતી જોઈને મને મારી આ ભૂલ સમજાઈ.
પહેલી નજરે એમ લાગે કે મસકમાં હવા ભરાયેલી છે અને તે તરે છે,
એટલે કે મસક હવાને સામે પાર લઈ જાય છે. પણ ઊંડાણથી જોયું ત્યારે
ખ્યાલ આવ્યો કે મસકમાં હવા ન હોય તો મસક ડૂબી જ જાય. મસકને
તરાવનાર હવા જ છે.

એજ રીતે, પ્રભુ ! તમારું નામસ્મરણ અમને તારનારું છે.

ભક્તને પ્રભુનું નામસ્મરણ અને રૂપદર્શન તારે છે.

* * *

સાધક માટે નામ અને રૂપની દુનિયાથી પર થવા માટેનો માર્ગ છે,
ખોટા 'હું' ને જૂદું તારવી સાચા 'હું' ને પકડી લેવું.

હું કોણ ? એક ઘમ્મરવલોણું ચાલવું જોઈએ. 'હું' જો શાશ્વત છું તો
અશાશ્વત-ક્ષણભંગુર નામ અને રૂપ એ મારું પરિચય પત્ર (આઈડેન્ટિટી
કાર્ડ) શી રીતે હોઈ શકે ?

'હું'. એકાક્ષરી શબ્દ. પણ તમે બારીકાઈથી જુઓ તો સવારથી સાંજ
સુધીની તમારી જીવનયાત્રામાં એ બિનજરૂરી રીતે કેટલું તો ડોકાયા કરતો
હોય છે. 'હું'... અવાસ્તવિક. હા, વાસ્તવિક 'હું' નો કોઈ વાંધો નથી...

અવાસ્તવિક 'હું' ભાવમાંથી વાસ્તવિક 'હું' ભાવ સુધી શી રીતે જવું?

સદ્ગુરુની કૃપાધારા સાધકને ત્યાં સુધી લઈ જઈ શકે.

* * *

ઋભુ ઋષિ.

નિદાઘ એમનો શિષ્ય.

એકવાર રાજાની સવારી નીકળી. હાથી પર બેઠેલ રાજા... નિદાઘે કહ્યું : ગુરુદેવ! જુઓ, રાજાની સવારી જાય છે. હાથી પર રાજા બેઠેલ છે.

ઋષિ... બહુ જ જ્ઞાની. ઋષિ શિષ્યને પૂછે છે : આમાં હાથી કોણ ને રાજા કોણ ? ગુરુ આ પ્રશ્ન દ્વારા શિષ્યને કો'ક પડાવ તરફ લઈ જવા ઈચ્છે છે.

શિષ્ય અજ્ઞાની છે. પણ ગુરુની કરુણાનો કોઈ પાર નથી. અજ્ઞાની શિષ્ય ગુરુદેવની પીઠ ઉપર સવાર થાય છે અને કહે છે : જુઓ, હું ઉપર છું, તમે નીચે છો. એ જ રીતે જે ઉપર છે તે રાજા છે અને નીચે છે તે હાથી છે.

જ્ઞાની ગુરુ ધીમેથી કહે છે : આ હું અને તું વાળી વાત બરોબર સમજમાં ન આવી, તું કહે છે: હું ઉપર છું... તમે નીચે છો. મને એમ લાગે છે કે હું નીચે છું અને તું ઉપર છે...આ તો હું...તું નો ગોટાળો થયો.

એક ઝબકારો. શક્તિપાત. શિષ્યનું અહોભાવની ધારામાં આવવું અને હું-તું નો ભેદ મટી જવો.... શિષ્યને તે ક્ષણે અભેદ-દર્શન થાય છે.

ગુરુદેવ કેવી રીતે શિષ્યને હુંની પાર લઈ આવ્યા ! કેવી ગુરુની આ મહત્તી કરુણા હોય છે કે 'હું'ના કીચડમાં ફસાયેલા સાધકને તેમાંથી કાઢવા ગુરુની કરુણા કાદવમાં લેપાવા પણ તૈયાર હોય છે.

ગુરુદેવની કરુણા...હૃદય પ્રદીપ પટ્ટત્રિંશિકાના એક એક શ્લોકમાં છે ગુરુદેવની કરુણા... ગુરુદેવનો શક્તિપાત...

'ભોગાર્થમેતદ.....' શરીર પ્રત્યે સામાન્ય વ્યક્તિત્વોનો દૃષ્ટિકોણ એવો જ હોય કે એ ભોગો ભોગવવા માટેનું સાધન છે, પણ યોગીઓનો દૃષ્ટિકોણ આખો જ જૂદો છે.

યોગીઓને આ શરીર જ્ઞાનના પરમ સાધન રૂપે દેખાય છે.

વૈરાગ્ય પામવો છે. બોલો, આ શરીર જેવું વૈરાગ્યનું શ્રેષ્ઠ સાધન કયું ?
યુવાનીમાં દર્શનીય લાગતું શરીર ઘડપણમાં કેવું વરવું લાગે છે !

યોગી માત્ર પર્યાયોને જુએ છે. જે સમયે જે પયાર્ય ખૂલ્યો: જોવાનો.
માત્ર જોવાનું....ન રતિ, ન અરતિ...આ ભૂમિકા પર પ્રતિષ્ઠિત થયેલ સાધકને
કોઈ પણ ઘટના વિચલિત કરી શકતી નથી..

આ જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે: જ્યાં તમે ઘટનાને ઘટના રૂપે જુઓ છો. નથી
તમે ઘટનાને સારી લેખતા. નથી એ ઘટનાને ખરાબ લેખતા. ઘટનાના
ભૂતની ચોટલી તમારા હાથમાં.

* * *

જે શરીરને જોવાથી રાગ વધી શકે, તે જ શરીરને જોવાથી વૈરાગ્ય
વધી શકે : સમ્યગ્જ્ઞાન વડે.

અહીં જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન અને ચિન્તા (વિચારણા) જ્ઞાનની સરહદને વટાવી
ભાવના જ્ઞાન સુધી પહોંચેલ છે.

અશુચિ ભાવનાને સાધકે ઘૂંટી હોય તો શરીરને પોષવાનો એને વિચાર
આવતો નથી.

‘શાન્ત સુધારસ’ ગ્રન્થની મઝાની પંક્તિ યાદ આવે છે : ભાવય રે !
વપુરિદમતિમલીનમ્ આ શરીર અત્યન્ત મલિન છે એવું તું ભાવિત કર.

ત્યાં મઝાનો શબ્દ છે ‘ભાવય’. સાંભળ ! એમ ગ્રન્થકાર કહેતા નથી.
વિચાર ! એમ પણ કહેતા નથી... કહે છે : તું ભાવિત કર ! અન્દર એક
ઘમ્મર વલોણું ચાલવું જોઈએ.

ભીતર, ભીતર, ભીતર.....

ત્યાં, જ્યાં, તમે છો ! ગુરુ હ્યાકોજુએ શિષ્ય ઈસાનને કહેલું તે ફરીથી
યાદ કરો : ઈસાન ! તું નામ-રૂપને પેલે પાર.... ઊંડે, ઊંડે, ઊંડે છે.

આધારસૂત્ર

ત્વદ્માંસમેદોઽસ્થિપુરીષમૂત્ર-

પૂર્ણોઽનુરાગઃ કુળપે કથં તે ।

દ્રષ્ટા ચ વક્તા ચ વિવેકરૂપ-

સ્ત્વમેવ સાક્ષાત્ કિમુ મુહ્યસીત્યમ્ ॥ ૬ ॥

ચામડી, માંસ, મેદ, હાડકા, ઝાડો, પેસાબ આદિથી
પરિપૂર્ણ શરીરમાં તને (સાધકને) અનુરાગ કેમ હોઈ શકે?

તું જ દ્રષ્ટા છે અને વક્તા છે. વિવેકપૂર્ણ તું છે. તું
શા માટે પરમાં મુંઝાય ?

સાધના સંકેત

- મુક્તિ અને સંસારની અનૂઠી વ્યાખ્યા.
- સાધનાને માર્ગે ઈશાનુગ્રહની લાકડી.
- ગુરુદેવની પ્યારી થપ્પડ.

સાક્ષીભાવ

પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રમાં સાધકનો મજાનો પ્રશ્ન આવ્યો છે : ભગવન્ ! દ્રષ્ટાને કોઈ ઉપાધિ, ચિંતા ખરી ?

ભગવાન કહે છે : ના. દ્રષ્ટાને કોઈ ઉપાધિ હોતી નથી.^૧

ઉપાધિ છે કર્તૃત્વમાં. તમે કોઈ પ્રવૃત્તિ કરી; બોલ્યા કે ગાયું; કો'કે કહ્યું : વાહ ! સરસ... રતિભાવનો કુગ્ગો ફુલાયો. અને બીજા કો'કે કહ્યું : કંઈ જામ્યું નહિ, મજા ન આવી. અને પેલા કુગ્ગામાં ટાંકણી ઘોંચાઈ જાય.

તમારું સુખ અહીં બીજાના હાથમાં જતું રહ્યું. અને, 'પરાધીન સપને સુખ નાહિં.'

જો તમારી ભીતરથી પરમનું સુમધુર સંગીત વહી શકે એવું હોય તો એ વહેવા દેવું જોઈએ ને ?

૧. કિમત્થિ ઉવાહી પાસગસ્સ ? ણત્થિત્તિબેમિ । - આચારાંગસૂત્ર

અચ્છા, એ માટે શું કરવું જોઈએ ?

તમારું કર્તૃત્વ થંભી જાય તો પેલું સંગીત સંભળાવા માંડે.

કંઈક આવું છે આ : હોલમાં સંગીતકાર સંગીત આલાપી રહ્યા છે. પણ બહાર છે ઘોંઘાટ. વરઘોડાના બેન્ડનો જોરદાર અવાજ. સંગીત એમાં ખોવાઈ જાય છે. પણ જ્યાં વરઘોડો દૂર થયો, ફરી સંગીત સંભળાવા લાગે છે.

* * *

તમે દ્રષ્ટા છો.

માત્ર જોનાર.

બહુ મજાની વાત એક જ્ઞાની પુરુષે કરેલી. એમને પૂછવામાં આવ્યું કે તમે પહેલાં પણ ખાતા હતા, પીતા હતા, બોલતા હતા; આજે પણ એ બધી ક્રિયાઓ ચાલુ છે. ફરક ક્યાં પડ્યો ? એમણે કહેલું : ખાવાનું, પીવાનું, બોલવાનું ચાલુ છે; કર્તા અદૃશ્ય છે.

બહુ મજાનું આ સૂત્ર છે : વૈભાવિક ક્રિયાઓ ચાલુ હોય, કર્તા ઊડી ગયેલો હોય.

હા, સ્વભાવની ક્રિયામાં ઉપયોગ પૂરેપૂરો રહેશે. વૈભાવિક ક્રિયામાં કર્તૃત્વ અલગ હશે.

ખાવાનું ચાલુ હશે. તમે જોનાર તરીકે હશો.

અધ્યાત્મ ઉપનિષદ્ કહે છે : દ્રષ્ટાનું દર્શનની ક્રિયામાં પરોવાઈ જવું એ જ મુક્તિ છે અને દ્રષ્ટાનું દૃશ્યો સાથે એકાકાર થવું એ જ સંસાર છે.^૨

જોવાનું... માત્ર જોવાનું.

અલબત્ત..., રાગ, દ્વેષ અને અહંકારની ઓછાશ વિના આ જોવાનું શક્ય બનતું નથી.

૨ દ્રષ્ટુ દ્વિગાત્મતા મુક્તિદર્શયૈકાત્મ્યં ભવભ્રમઃ । - અધ્યાત્મ ઉપનિષત્

એક સાધક મળેલા. ઓબ્ઝર્વેસન-જોવાનું કરતા હતા. મેં એમને સૂચવ્યું કે પહેલાં નિર્મળતાની પૃષ્ઠભૂ જોઈશે. એ વિના ઓબ્ઝર્વેસનનો કોઈ અર્થ નહિ રહે. તમે મૂળ પર ઘા ન મારી શકો તો ડાળા-પાંખડાં તોડવાનો શો અર્થ હોઈ શકે ?

* * *

યોગસૂત્ર (મહર્ષિ પતંજલિ) માં કહ્યું છે કે સાધકને જ્યારે એ સાક્ષાત્કાર થાય કે દૃશ્યથી ચિત્ત જુદું છે અને ચિત્તથી પુરુષ અર્થાત્ પોતે જુદો છે ત્યારે ભય-શોકાદિની નિવૃત્તિ થાય છે. તે સાધક કૈવલ્યને અભિમુખ થાય છે, પણ તે જ ક્ષણે તેને કૈવલ્યની ઉપલબ્ધિ થઈ જતી નથી; અર્થાત્ એ અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર એક વખત થવા માત્રથી કૃતકૃત્ય થઈ જવાતું નથી. એ વિવેક-સાક્ષાત્કારમાં વચ્ચે વચ્ચે પૂર્વસંસ્કારવશાત્ વ્યુત્થાન વૃત્તિઓ સ્ફૂરે છે. જ્યારે દૃઢ અભ્યાસથી વ્યુત્થાન સંસ્કારોનો સમૂળગો નાશ થઈ જાય ત્યારે જ એ વૃત્તિઓ સ્ફૂરતી બંધ થાય છે. તેથી, ઉત્પન્ન માત્ર વિવેક સાક્ષાત્કારવાળા યોગીએ વ્યુત્થાન સંસ્કારોના નાશ માટે પ્રયત્ન કરવો જરૂરી છે.

વ્યુત્થાન સંસ્કારોનો દાહ વિવેકસાક્ષાત્કારરૂપ સંપ્રજ્ઞાન યોગની પરંપરાથી ઉત્પન્ન થયેલ દૃઢ જ્ઞાન-સંસ્કારોના બળથી થાય છે. માટે યોગીએ પુનઃ પુનઃ વિવેકસાક્ષાત્કારમાં મચી રહેવું જોઈએ અને તે દરમ્યાન પ્રાપ્ત થતી સિદ્ધિઓમાં લોભાઈ ન જતાં તેની ઉપેક્ષા કરવી. તો વ્યુત્થાન સંસ્કારો નષ્ટ થઈ વિવેકસાક્ષાત્કાર નિરંતર બન્યો રહે છે. એ સ્થિતિને જ યોગીઓ ધર્મમેઘ સમાધિ કહે છે. ધર્મમેઘ સમાધિની પ્રાપ્તિ થતાં યોગીના સર્વ કલેશકર્મ નિવૃત્ત થાય છે અને તે ખરેખર જીવનમુક્ત બને છે.^૩

ચર્યાનો સાર એ થયો કે સાધકે સાધનાના અંતિમ છોરને મેળવવા માટે ઈશાનુગ્રહની લાકડી લઈને ચાલ્યા જ કરવું જોઈએ, ચાલ્યા જ કરવું જોઈએ.

અનુભવ થયો કે આછી સી ઝલક મળી. સદ્ગુરુને તે બતાવી તેમના માર્ગદર્શન પ્રમાણે આગળ ચાલવાનું...

૩. યોગસૂત્ર, કૈવલ્યપાઠ, સૂત્ર ૨૫-૩૪

‘આત્મજ્ઞાન અને સાધનાપથ’માં મુનિશ્રી અમરેન્દ્રવિજયજી આ વાતને સરસ રીતે, દાર્શનિક ધારાઓને વણીને, મૂકે છે :

બૌદ્ધ પરંપરામાં પણ પ્રથમવારના અપરોક્ષાનુભવને મુક્તિપથની અંતિમ મંજિલ માની નથી. પ્રથમવારની નિર્વાણિક ડૂબકી બૌદ્ધ પરિભાષામાં ‘સોતાપત્તિ’ તરીકે ઓળખાય છે, મુક્તિયાત્રાનો એ પ્રથમ પડાવ છે, એના પછીયે અપ્રમત્તભાવે સાધના કરતો રહી, સાધક, ‘સકદાગામી’ અને ‘અનાગામી’નો બીજો અને ત્રીજો પડાવ વટાવી, ચોથા પડાવે પહોંચે - અર્હત્ બને - ત્યારે જ એ જીવન્મુક્ત થયો ગણાય છે. પ્રથમ પડાવે પહોંચેલ સાધકને બૌદ્ધ પરિભાષા ‘સોતાપત્ત’ (સ્રોતાપત્ત) તરીકે ઓળખે છે. મુક્તિના સ્રોતમાં એ આવી પહોંચ્યો છે; હવે એ તે જ જન્મમાં કે વધુમાં વધુ સાત ભવે અર્હત્ની ભૂમિકાએ પહોંચી મુક્ત થઈ જવાનો.*

* * *

દ્રષ્ટા દ્રષ્ટાભાવને ઘુંટ્યા જ કરે, ઘુંટ્યા જ કરે અને આગળ વધ્યા કરે.

‘દ્રષ્ટા ચ વક્તા ચ વિવેકરૂપઃ, ત્વમેવ સાક્ષાત્...’ હૃદય પ્રદીપકાર સાધકની સામે દર્પણ ધરે છે : જોઈ લે, તું કોણ છે ?

તું દ્રષ્ટા છે.

માત્ર જોનાર.

માત્ર જોવું એ એક અનુપમ કળા છે.

આમ તો, સાધક પોતાના આત્મસ્વરૂપને જ જોશે, તેમાં જ ડૂબશે. પણ આવશ્યક પરમાં જવું પડે ત્યારે એ શી રીતે જશે ? રાગ-દ્વેષ-અહંકારથી પર ઊઠીને.

મને એક સાધનાચાર્યે કહેલું તે યાદ આવે છે. તેમના પદને કારણે નિકટવર્તી આત્માઓની વાતો એમને સાંભળવી પડે. બે કે ચાર મિનીટમાં

૪. આત્મજ્ઞાન અને સાધનાપથ, પૃ-૮૦

કેન્દ્રવર્તી સુરનો ખ્યાલ આવી જાય. પરંતુ ઘણા લોકો ટેવ પ્રમાણે બે મિનીટમાં પૂરી થનારી વાતને અર્ધો-પોણો કલાક લંબાવે. એ સાધનાચાર્ય પેલાની વાતનો તંતુ પકડાતાં અને તે માટે શું કરવું જોઈએ તે વિચારી લેતા અને પોતાની ભીતર ડૂબી જતા. પેલાને લાગે કે તેઓ મારી વાત સાંભળી રહ્યા છે. તેઓ માત્ર સાંભળતા હોય. કાનની ડેલીએથી શબ્દો પાછા ફરી જતા હોય.

પરમપાવન 'દશવૈકાલિક સૂત્ર'નું એક પ્યારું ગાથાસૂત્ર યાદ આવે: 'જ ય દિદ્વં સુયં સવ્વં સાહૂ અક્ષાઝમરિહૈ.' સાંભળેલું અને જોયેલું બધું જ કહેવા માટે સાધુ સમર્થ બનતો નથી એમ એ ગાથાસૂત્ર કહે છે.

કેટલા સરસ આયામમાં વાત ખૂલી રહી છે ! કાને સાંભળ્યું, પણ એ જો ભીતરી યાત્રામાં ઉપયોગી નહોતું તો કાન પાસે જ અટકી ગયું. અંદર એ પ્રવેશ્યું જ નહિ. પછી સ્મૃતિ એની ક્યાંથી રહેવાની ? ને એ ફરી કહેવાવાનું પણ શી રીતે ?

સાધકની એક એક ઈન્દ્રિયો આ રીતે વિવેકયુક્ત જોઈએ. કોને પ્રવેશ આપવો અંદર, કોને નહિ એનું કડક નિરીક્ષણ થાય અને પછી જ તે શબ્દો કે દૃશ્ય વગેરેને પ્રવેશ મળે.

* * *

આંધી અચાનક આવી ચડે. ધૂળનાં કણો આંખ પાસે આવે કે તરત જ આંખો મીચાઈ જશે. પોપચાં ઢળી પડશે. આંખ માટે એ નુકશાનકારક છે. એને પ્રવેશ ન આપવા આંખ પોતે જ સાવધાન બની જાય છે.

આવું જ વિજાતીય રૂપ માટે સાધુની આંખોને થઈ શકે. થવું જ જોઈએ. સૂર્ય સામે આંખો મંડાતા જ તે મીચાઈ જાય તેવું વિજાતીય રૂપ માટે થાય.^૫

* * *

૫. ભક્ષમરમિવ - દશવૈકાલિકસૂત્ર,

અનાવશ્યક પર પ્રતિ રાગ-દ્વેષ-અંહકાર રહિત દ્રષ્ટાભાવ. સાધનાનું આ પ્રારંભિક ચરણ.

પછીનું ચરણ છે સ્વમાં સ્થિર થવું તે. બહુ જ મજાની 'જ્ઞાનસાર' પ્રકરણની વ્યાખ્યા છે : આત્મચરણ તે જ જ્ઞાન, આત્મચરણ તે જ દર્શન અને આત્મચરણ તે જ ચારિત્ર...

આત્મચરણ...

ઉપયોગ માત્ર આત્મગુણો તરફ કે આત્મદ્રવ્ય પ્રતિ સ્થિર થયેલ હોય...

* * *

દ્રષ્ટા છે સાધક.

વક્તા છે સાધક. વક્તા શબ્દ વચનોપયોગ - જ્ઞાનોપયોગના સંદર્ભમાં છે. દર્શન આત્મગુણોનું ચાલુ છે : દ્રષ્ટા. જાણવાનું ચાલુ છે : જ્ઞાતા.

બહુ મજાનો પ્રશ્ન ગ્રંથકાર પૂછે છે : તું કેમ મૂંઝાય છે ? જવાબ પ્રશ્નની સાથે જ જોડાયેલો છે : જો તું જ્ઞાતા અને દ્રષ્ટા છે, તો તને મૂંઝવણ કઈ ? આચારાંગ સૂત્ર જોડે અનુસંધાન આ પંક્તિનું થઈ ગયું : દ્રષ્ટાને ઉપાધિ નથી.

* * *

ક્યારેક એકાદ થપ્પડ/ધક્કો જરૂરી હોય છે; જે તમને તમારી મૂળ ધારા જોડે અનુસંધિત કરી દે.

યાદ આવે છે ઝેન કથા : શિષ્ય ગુરુ પાસે આવ્યો છે. પૂછે છે : ભગવાન બુદ્ધના ચહેરા પર કેવા ભાવો હોય ? ગુરુ એને ઉપાડીને બારીમાંથી બહાર ફેંકે છે : સાત ફૂટ નીચે. પેલો ધડામ્ કરતોકને પટકાય છે. ને ત્યારે ગુરુ બારીમાંથી મોઢું બહાર કાઢી પેલાની સામે જોઈ પૂછે છે : બુદ્ધ ભગવાનના ચહેરા પર કેવા ભાવો હોય એનો ખ્યાલ આવ્યો ?

અપ્રત્યાશિત ઘટના રૂપે પટકાવાનું, પછડાવાનું થયું અને શિષ્ય મનની ધારાને છોડી ભીતરી ધારામાં ગયો.

ગુરુએ જોયેલું કે એનો પ્રશ્ન ઉપરચોટિયો હતો. એ પોતે જ ઉપર, અદ્ધર, મનના સ્તર પર હતો; એનો પ્રશ્ન ઊંડાણભર્યો કેમ હોઈ શકે ?

અને ઊંડાણમાં જતાં જ, સદ્ગુરુના મુખ પરના ભાવો જોઈ બુદ્ધના ભાવો સુધી જવાનું કઠિન તો નહોતું જ.

હૃદય પ્રદીપકારે અહીં શ્લોકના પ્રારંભે થપ્પડ લગાવી છે : ચામડી, માંસ, ચરબી, હાડકા અને ગંદકીથી ભરપૂર આ શરીર પ્રત્યે એક સાધકને અનુરાગ કેમ હોઈ શકે ? 'કથં તે...' પૂછે છે ગ્રંથકાર. અસાધકને હોય અનુરાગ; તું... તને કેમ અનુરાગ હોઈ શકે ?

એક જ થપ્પડ અને દેહાનુરાગનું ઢળી પડવું. દ્રષ્ટા રૂપે સાધકનું નીખરી જવું...

આધાર સૂત્ર

ધનં ન કૈષાં નિધનં ગતં વૈ,
દરિદ્રિણઃ કે ધનિનો ન દૃષ્ટાઃ ।
દુઃખૈકહેતૌ વિભવેઽતિ તૃષ્ણાં
ત્યક્ત્વા સુખી સ્યાદિતિ મે વિચારઃ ॥ ૭ ॥

ધન કોનું નષ્ટ નથી થયું ? અને ધનિકોને દરિદ્ર થતાં કોણે નથી જોયા? દુઃખના એક હેતુ રૂપ ધનમાં અતિ તૃષ્ણાને છોડીને તું સુખી થા (હે સાધક !) એવો મારો વિચાર છે.

સાધના સંકેત

- પ્રભુ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે.
- પર રસ મળતાં જ અપર રસ છૂ થઈ જાય છે....

પ્રભુ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે

એક સમાજ મનોવૈજ્ઞાનિકે એક વેધક તારણ આપેલું : આજના માણસે ઘરને ગોડાઉનમાં ફેરવી કાઢ્યું છે : વસ્તુઓના ખડકલાથી; અને છતાં એ અતૃપ્ત છે.

આ અતૃપ્તિના મૂળ કારણનો ખ્યાલ ભક્તિયોગાચાર્યોને છે. આપણે અતૃપ્ત છીએ અને રહેવાના છીએ; જ્યાં સુધી પરમાત્માની ઝલક ન મળે...

ખ્યાસ છે પરમાત્માની.....

પદાર્થોના ખડકલાથી એ છિપાય કેમ?

તમે પૂછશો : પરમાત્મા ક્યારે મળે ?

ભક્તિયોગાચાર્યો કહેશે : આ ક્ષણે. હા, આ ક્ષણે. આવતી ક્ષણ પણ નહિ. તમે જો મળવા તૈયાર છો, તો પરમાત્માનું મિલન આ ક્ષણે થઈ શકે.

પહેલી નજરે આ વાત મનમાં બેસે નહિ. પણ પડદાની પાછળ જઈને જોઈએ તો બરોબર તાળો મળી રહે....

તો ચાલો, પડદો ઊઠાવીએ.

એક નાનકડી ઘટના દ્વારા આ રહસ્યમય વાતને સમજવામાં સરળતા રહેશે.....

* * *

ગુરુ દાદૂ ભક્ત રૈદાસને આંગણે આવ્યા. રૈદાસ પોતાના કાર્યમાં ડૂબેલ છે. એક હાથમાં સોય-દોરો, બીજા હાથમાં જુતા. કદાચ ટાંકે ટાંકે, સાંધે સાંધે પરમાત્માનું નામ તેઓ લઈ રહ્યા છે.

ગુરુ દાદૂ દરવાજે ઊભા છે. એક ક્ષણ, બે ક્ષણ... ત્રણ ક્ષણ... અચાનક રૈદાસની પલકો ઊંચી ઊઠી. જોયું : ગુરુદેવ પોતાને દ્વારે. સોય-દોરો એક બાજુ, જુતાં બીજી બાજુ ફેંકીને એ સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં સાષ્ટાંગ દંડવત્ થઈ ઢળી પડ્યા. ગુરુદેવને આસન પર બિરાજમાન કર્યા.....

રૈદાસની આંખોમાંથી શ્રાવણ-ભાદરવો વરસી રહ્યો છે. 'ગુરુદેવ ! કેવો હું પ્રમાદી કે આપ મારે દ્વારે આવ્યા ને છતાં મને ખ્યાલ સુદ્ધાં ન આવ્યો.

ગુરુચેતનાને હું તકની શોધમાં બેઠેલી ચેતના કહું છું. તમે ભીંજાઈને લોંદા જેવા બની ગયા હો તો ગુરુચેતના તરત જ તમને મજાનો આકાર આપી દે....

રૈદાસ અહોભાવથી ભીંજાઈ ગયા છે. ગુરુચેતના આ ક્ષણને કેમ ચૂકે? ગુરુ કહે છે રૈદાસને : બેટા ! હું તો થોડીવાર પહેલાં જ તારે દ્વારે આવેલો, પણ પ્રભુ ક્યારના તારી પ્રતીક્ષા કરી રહ્યા છે, રાહ જોઈ રહ્યા છે; તને ખ્યાલ છે ?

ચાંકી ઊઠ્યા રૈદાસ. પ્રભુ મારી પ્રતીક્ષા કરે છે ? એક જ ગુરુદેવનું એ વચન. અને રૈદાસ ગુરુદેવની સાથે, ખુલ્લી દુકાન મૂકીને, પ્રભુને ભેટવા ચાલી નીકળ્યા.

* * *

હમણાં એક ભક્તે મને પૂછેલું : પ્રભુ અમારી પ્રતીક્ષા કરે એ વાત ગળે ઉતરતી નથી.

બુદ્ધિવાદી માણસ હતો. મને કહે : પૂરાવો શું ?

મેં કહ્યું : પૂરાવો આપું.....

એ કહે : આપો.

મેં કહ્યું : બીજો પૂરાવો ક્યાં ખોળવા જાઉં ? તું જ પૂરાવો છે.

એ કહે : શી રીતે ?

મેં એને પૂછ્યું : સાધનાની આ પગથાર પર તું તારા બળબુત્તા પર આવ્યો કે પ્રભુકૃપા તને લઈ આવી ?

થોડીકવાર વિચારીને એણે કહ્યું : પ્રભુકૃપા જ મને આ સાધનાના પડાવ સુધી લઈ આવી છે.

મેં કહ્યું : એનો મતલબ એ થયો કે પ્રભુ તને સાધના માર્ગે ઊંચકવા યાહે છે. બોલ, આનો અર્થ પ્રભુ તને યાહે છે એવો કે પ્રભુ તારી પ્રતીક્ષા કરે છે એવો ન કરી શકાય ?

એણે હકારમાં માથું હલાવ્યું.

* * *

વીતરાગ સ્તોત્રમાં વહેતી કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્ય ભગવાનની વાણી કાનમાં ગૂંજે છે : 'ભવત્પ્રસાદેનૈવાહમિયતીં પ્રાપિતો ભુવમ્...' અને એનો હૃદયંગમ અનુવાદ મળે મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજયજી મહારાજના શબ્દોમાં : 'ઈતની ભૂમિ પ્રભુ તુમ હી આણ્યો...'

'તુમ હી...' તમે જ મને અહીં સુધી, સાધનાની આ ભૂમિ સુધી, ઊંચકીને લાવ્યા છો નો સીધો અર્થ એ થશે કે સાધક સાધનાના કર્તૃત્વને પ્રભુના હાથમાં જ મૂકી દે છે.

વિભાવોનું કર્તૃત્વ આપણી પાસે હોઈ શકે. સાધનાનું કે ભક્તિનું શી રીતે હોઈ શકે ? પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રીમાનવિજયજી મહારાજ પ્રભુને,

આથી જ, પૂછે છે : 'ક્યું કર ભક્તિ કરું પ્રભુ ! તેરી ?'

પ્રભુ ! હું તારી ભક્તિ શી રીતે કરી શકું ? મારા વશની એ વાત નથી.

સાધનાના માર્ગદર્શક પ્રભુ (આગમ ગ્રન્થો), સાધના માર્ગમાં ચલાવનાર પણ પ્રભુ ('તું ગતિ...' ઉપા. યશોવિજયજી મહારાજ, મહાવીર જિન સ્તવના) અને ક્યાંક સાધનાની નાવડી હાલક ડોલક થાય તો પ્રભુ જ 'હાથ પકડીને' આપણને સામે પાર લઈ જાય.

'તપ જપ મોહ મહા તોફાને, નાવ ન ચાલે માને રે,
પણ નવિ ભય મુજ હાથોહાથે, તારે તે છે સાથે રે....'

(ઉપા. યશોવિજયજી મહારાજ, શ્રી અરજિન સ્તવના.)

હવે આમાં આપણે રહ્યા ક્યાં ?

સદ્ગુરુનું પ્રયોજન માત્ર એટલું જ છે કે એ તમારી સાધનાની કર્તૃત્વની વિભાવનાને સતત ભૂંસ્યા કરે....

એ વિભાવનાને ભૂંસીને સદ્ગુરુ તમારા અહમ્ને છેદી રહ્યા છે.

* * *

રાગ-દ્વેષ અને મોહ (અહમ્)માં પ્રબળતમ છેલ્લો છે. કઈ રીતે ?
રાગ અને દ્વેષ એ બેને તમે જુઓ તો તમને સ્પષ્ટ લાગે કે દ્વેષ તો ઉપ-
પેદાશ (બાય-પ્રોડક્ટ) જ છે. મૂળ તો રાગ જ છે.

એક ફાઉન્ટન પેન પર તમને રાગ છે. તમને એ બહુ જ ગમે છે.
કો'ક બાળકે એ પેનની ટાંક તોડી નાખી, તમને ગુસ્સો થશે. તમે કહેશો :
એણે મારી પેનની ટાંક તોડી નાખી માટે મને ગુસ્સો આવ્યો...

નહિ, ગુસ્સાનું કારણ બીજી વ્યક્તિ નથી, તમારા ઉપાદાનની અશુદ્ધિ
જ છે. તમને રાગ ન હોત પેન પર, તો પેલા પર ગુસ્સો ક્યાંથી આવત ?
'ન રહે બાંસ, ન બજે બંસુરી.....'

તો, રાગ અને દ્વેષ એ બેમાં રાગ મુખ્ય છે. દ્વેષ ગૌણ છે. પણ જો રાગ અને અહમ્ એ બેને જોઈએ તો અહમ્ જ મુખ્ય બનશે.

રાગ પદાર્થો પ્રત્યે હોય, વ્યક્તિઓ પ્રત્યે પણ હોય, શરીર પ્રત્યે પણ હોય અને પોતાના સૂક્ષ્મ 'હું' પર પણ હોય.

આમાં શરૂઆતના ત્રણ પ્રત્યેના રાગને આપણે રાગ કહીએ છીએ. જ્યારે હું પરની પકડને અહમ્ કહીશું.

એટલે કે રાગની સ્થૂળ ચર્ચા તે રાગ અને રાગની સૂક્ષ્મ ચર્ચા તે અહમ્.

* * *

સદ્ગુરુ દ્વારા તમારા અહમ્નું છેદાવું.....અને તમારો પ્રભુની ભક્તિની ધારામાં પ્રવેશ.....

અને, પરમાત્મા મળે ત્યારે અપરમ છૂટી જ જાય ને ? અપરમ પદાર્થોમાં ય ધન પર માણસની પકડ વધુ હોય છે.

પર રસ મળતાં જ અપર રસ છૂટી જાય છે..... હૃદયપ્રદીપનો શ્લોક આની જ વાત કરે છે : 'ધનં ન કેષાં નિધનં ગતં વૈ...' ધન કોની પાસે રહ્યું છે કે તમારી પાસે રહેશે ? કેટલાય પહેલાનાં ધનિકોને દરિદ્ર તરીકે જીવન વીતાવતાં આપણે જોયા છે.

એટલે, દુઃખના હેતુ રૂપ ધનમાં રહેલી અતિતૃષ્ણાને છોડી તું સુખી થા એવો મારો વિચાર છે.

સદ્ગુરુની નિરાગ્રહશીલતાનું ઘોતક છે આ પદ : 'इति मे विचारः'. આવો મારો વિચાર છે.

ગુરુદેવની કરુણા ભક્તો પર ઊતરી રહી છે એવું મેં ઘણી વાર સાંભળ્યું છે. અહીં આપણે પ્રત્યક્ષ રીતે ગુરુદેવની કરુણાને ઉતરતી જોઈ રહ્યા છીએ. 'इति मे विचारः' તું આમ કર એવું કોઈ સૂચન પણ નહિ. આગ્રહ તો નહિ જ (તારે આમ કરવું પડશે.), પણ સૂચન પણ નહિ.... ધીરેથી માત્ર વાતને છોડી દીધી છે : આવો મારો ખ્યાલ છે. મતલબ કે

મતલબ કે તને જો મારો ખ્યાલ ગમે તો તું એને સ્વીકારી શકે.....

‘ઘનં ન કેષામ્..’ પરમ ધન મળ્યું, પરમાત્મા. હવે બીજા ધનનો શો અર્થ ? કશો જ અર્થ નહિ.....

એટલે જ, અનુભૂતિ વિના ધર્મશાસ્ત્રના પવિત્ર શબ્દો હૃદયસ્થ નહિ થાય એમ કહેવાયું છે. અત્યાર સુધી ઘણી વાર સાંભળેલું કે ધન નકામું છે, નકામું છે.... આજે પરમ ધનની આછી સી ઝલક મળતાં પેલું ધન નક્કામું લાગ્યું.

આધાર સૂત્ર

સંસારદુઃખાન્ન પરોઽસ્તિ રોગઃ,
સમ્યગ્વિચારાત્ પરમૌષધં ન ।
તદ્રોગદુઃખસ્ય વિનાશનાય,
સચ્છાસ્ત્રતોઽયં ક્રિયતે વિચારઃ ॥ ૮ ॥

સંસારના દુઃખો કરતાં ચઢિયાતો કોઈ રોગ નથી અને સમ્યગ્ વિચાર કરતાં શ્રેષ્ઠ કોઈ ઔષધ નથી. તેથી સંસાર રૂપી રોગ અને દુઃખના વિનાશ માટે સમ્યગ્ શાસ્ત્ર વડે વિચાર કરાય છે.

સાધના સંકેત

- કલેશે વાસિત મન સંસાર, ક્લેશ રહિત મન તે ભવપાર....
- અકુંઠિત ભક્તિ એટલે જ મોક્ષ.

‘મન વૈકુંઠ
અકુંઠિત ભગતે...’

ઝરિયાની કોલસાની ખાણમાંથી એક કર્મચારી સાંજે બહાર નીકળ્યો. આખું શરીર કોલસાની રજકણથી રજોટાઈ ગયું છે. અત્યારે એનો દેહ હબસી જેવો લાગે છે.

પણ કર્મચારીના ભાઈબંધને ખ્યાલ છે કે એ ભાઈ સાહેબની કાયા કેવી તો ગોરી-ગોરી છે ! હમણાં એ નળ નીચે બેસશે. પાણીના પ્રવાહમાં કોલસાની રજકણો વહી જશે. અને એનો દેહ ચોખ્ખો ચણક થઈ જશે.

કાયાને કાળી કાળી જોતાં પેલાને તિરસ્કાર નથી થતો, કારણકે એ કાળાશની પાછળ છૂપાયેલ ત્વચાના ગોરાપણાને એ જાણે છે.

* * *

આપણાં માટે આવું ન થઈ શકે ?

કોઈપણ વ્યક્તિને જુઓ, એના દોષ પર નજર તમારી કદાચ પડી પણ જાય... પરંતુ એ દોષોની પેલે પાર રહેલ અનંત ગુણો પર તમારી

નજર ન જાય ? અને જાય તો ભવિષ્યના એ સિદ્ધ પરમાત્મા પ્રત્યે તમે
ઝૂકી ન જાવ ?

* * *

ગુરુ અને શિષ્ય એકવાર નગરની શેરીમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છે.
એક ઘરના મેડા પરથી એક બહેને રખ્યા નીચે નાખી. જોયા વગર નાખી
દીધું. નીચેથી પસાર થઈ રહેલા ગુરુ-શિષ્ય પર એ રાખ પડી.

શિષ્ય કહે છે : જુઓ તો ખરા, આવી રીતે ઉપરથી રખ્યા નાખે છે !

ગુરુ હસ્યા. કહે : આમે બાવા તો છીએ જ, આ તો ભભૂતિ મળી !
બરોબરના બાવા થઈ ગયા.... પછી કહે બેટા ! આપણા ગત જન્મોનાં
અને પૂર્વાવસ્થાનાં કર્મો એવાં છે કે ગરમ-ગરમ અંગારા સાથેની રખ્યા
આપણા પર પડે. આ તો પ્રભુનો ઉપકાર કે ઠંડી ઠંડી રખ્યા જ પડી !

રખ્યા નાંખનાર પર સહેજ દ્વેષ ન થઈ ઊઠે માટે કેટલી સરસ આ
યુક્તિ ! આવું કંઈક આપણે વિચારી શકીએ કે નહિ ?

* * *

ગુરુ-શિષ્યની ઉપરની વાત જોવો જ એક બીજાનો મઝાનો કથા પ્રસંગ
છે.

ગુરુ-શિષ્ય રોજ એક નગરની એક શેરીમાંથી પસાર થાય. એક માજી
એ વખતે તૈયાર ઉભા હોય : રખ્યાનું સૂપડું ભરીને. જેવા આ બે પસાર
થાય, ઉપરથી 'વરસાદ' ચાલુ !

બહુ જ આનંદથી એ પ્રસાદીને બેઉ જણા ઝીલે. એકવાર તેઓ નીકળ્યા
ને ઉપરથી 'વરસાદ' નહિ પડ્યો. ગુરુ શિષ્યને કહે આજે કંઈક ગરબડ
લાગે છે. માજીનું કામ નિયમિત છે. આજે ઉપરથી પ્રસાદી નથી આવી
એનો અર્થ થાય કે માજીની તબિયત બરોબર નહિ હોય. અને આમ હોય
તો આપણે એમ ને એમ જઈ શકીએ નહિ. ચાલ ઉપર, માજીની સેવા
કરીએ.

ઉપર ગયા. ખરેખર માજી અસ્વસ્થ હતા. ઉભા થવાય એવું પણ ન હતું. બન્નેએ માજીની સેવા શરૂ કરી. ઉલટીથી ગંદા થયેલ બિસ્તરના ઓછાડ વગેરે ધોઈ નાખ્યા. કંઈક પથ્ય ખાવાનું આપ્યું.

માજીને મનમાં તો એવી પશ્ચાત્તાપની લાગણી થાય કે આવા સંતો પ્રત્યે પોતે કેવો અભિગમ અપનાવેલો. અને એ પણ વિના કારણે...

બાવાઓ સમાજ માટે ભારરૂપ છે, એવું કો'કે કહેલું. એને પોતે સ્વીકારી લીધું અને આ બન્ને સંતો ઉપર રખ્યા વરસાવાનું એમણે ચાલુ કરેલું હતું. પણ સંતોના ચહેરા પર જૂની વાતની યાદગીરીની આછી રેખા પણ ન હતી.

ઉદાસીન ભાવે વર્તમાન ક્ષણને માણે તે સંત, આવી સંતત્વની વ્યાખ્યા એમના ચહેરા ઉપર વાંચી શકાતી હતી.

* * *

આ હતી વિચારોની ઉદાત્તતા, જેને હૃદય પ્રદીપ સમ્યગ્ વિચાર કહે છે.

એક બાજુ છે આ ઉદાત્તતા, બધાને સ્વીકારવાની વિશાળ ચેતોવૃત્તિ. અને સામી બાજુ છે વિચારોનું સાંકડાપણું. જેમાં વ્યક્તિના પોતાના સિવાય બીજા કોઈના માટે સ્થાન નથી હોતું.

અને બીજાનું સ્થાન દેખાતું હોય તો પણ એ પોતાને અનુકૂળ છે માટે જ. કેન્દ્રમાં તો પોતે જ. બાકી બધા પરીઘમાં.

* * *

પોતાના સિવાયના બીજા બધાયનો અસ્વીકાર, તિરસ્કાર, અમૈત્રી-ભાવ... આને કારણે વિસ્તરતો સંસાર.

પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજે પરમતારક શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની સ્તવનામાં સંસાર અને મોક્ષની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાઓ આપી, “ક્લેશ રહિત મન તે ભવ પાર.... ”

અસ્તિત્વનું પરોઢ

આવો જ ભાવ 'હૃદય પ્રદીપ'ના પ્રસ્તુત શ્લોકમાં આપણને મળે છે,
સંસારદુઃખાન્ન પરોઽસ્તિ રોગઃ,
સમ્યગ્વિચારાત્ પરમૌષધં ન....'

સંસારના દુઃખ જેવો કોઈ રોગ નથી, અને સમ્યગ્વિચાર જેવું કોઈ ઔષધ નથી.

મનની સંકડાશ... પોતાના સિવાયના બીજા બધાના સુખ માટે કોઈ વિચાર નહિ... ઉપરથી બીજાને સુખી જોઈ થતો ઈર્ષ્યાભાવ....આ છે રોગ.

અને એને કાઢવા માટે મનને ઉદાર બનાવવું, બીજાના કલ્યાણમાં આનંદી બનાવવું એ છે ઔષધ...

વિશુદ્ધ મન પ્રભુને પણ કેવું ગમે છે એની હૃદયંગમ વાત શ્રી વાસુપૂજ્ય જિન સ્તવનામાં કહેવાઈ છે. 'મન ઘરમાં ધરિયા ઘર શોભા, દેખત નિત્ય રહેશો ધિર થોભા; મન વૈકુંઠ અકુંઠિત ભક્તે, યોગી ભાષે અનુભવ યુક્તે...'

પ્રભુ ! આપને મારા વિશુદ્ધ મન ઘરમાં મેં ધારણ કર્યા છે. અને આપ પણ ત્યાંની સુંદરતા જોઈને સ્થિર થશો જ. અરે, પ્રભુ તો મોક્ષમાં રહે; તો ભક્ત કહેશે : મારું મન અકુંઠિત ભક્તિને કારણે મોક્ષ (વૈકુંઠ) જેવું જ બની ગયું છે.

અકુંઠિત ભક્તિ.....ભક્તિમાં કુંઠા ઉત્પન્ન કરે છે અપેક્ષા, ભક્તિ નિરપેક્ષ બની એટલે એ જ મુક્તિ સ્વરૂપા બની...

ભક્તિમાં નિરપેક્ષતા આવી એટલે ભક્તિ માટેની ભક્તિ થઈ. ભક્તિમાં આવ્યો તીવ્ર વેગ. એના કારણે મનની બધી જ ગંદકી દૂર થઈ ગઈ.....

અકુંઠિત ભક્તિ જેમ તીવ્ર બનતી જાય તેમ કલેશ રહિતતા (રાગ-દ્વેષ રહિતતા) આવે..... અને કલેશ રહિતતા તે જ મોક્ષ.

* * *

પ્રભુ સાથે અભેદભાવે મિલન તે મુક્તિ છે. અને એથી જ સ્તવનાની અંતિમ કડી કહે છે :

‘ધ્યાતા ધ્યેય ધ્યાન ગુણ એકે, ભેદ છેદ કરશું હવે ટેકે;
ક્ષીર નીર પરે તુમ સું મળસું, વાયક જસ કહે હેજે હળસું.....’

પ્રભુ ! આપ ધ્યેય છો. હું ધ્યાતા-ધ્યાન કરનારો છું અને વચ્ચે છે
ધ્યાન..... પણ મારે આપના ગુણોમાં એવી રીતે ઓગળી જવું છે કે દૂધ
અને પાણીની જેમ અભેદ મિલન મને મળી રહો !.....

‘વાયક જસ કહે હેજે (હેતથી) હળસું.....’ ઉપાધ્યાયજી મહારાજની
પ્રાર્થના આપણા અન્તસ્તરની પ્રાર્થના બની રહો !

આધાર સૂત્ર

અનિત્યતાયા યદિ ચેત્ પ્રતીતિ -
સ્તત્ત્વસ્ય નિષ્ઠા ચ ગુરુપ્રસાદાત્ ।
સુખી હિ સર્વત્ર જને વને ચ,
નો ચેદ્વને ચાથ જનેષુ દુઃખી ॥ ૧ ॥

અનિત્યતાની જો પ્રતીતિ છે અને તત્ત્વની નિષ્ઠા ગુરુપ્રસાદથી મળેલ છે; તો સાધક ગામમાં ને જંગલમાં સુખી છે..... નહિતર, ક્યાંય સુખી તે ન રહી શકે.

સાધના સંકેત

- સદ્ગુરુદેવનો શક્તિપાત
- અનિત્યતાની તીવ્ર પ્રતીતિ

પર પ્રત્યેની અનાસ્થા

સાધક ગુરુદેવ પાસે ગયો. વંદના કરીને એણે ગુરુદેવ પાસે સાધના-
દીક્ષા માગી.

ગુરુદેવ એને કહે છે : કચરો કાઢવા માંડ !

આશ્રમ મોટો હતો. સાધકે કચરો કાઢવાનું શરૂ કર્યું. રોજ સવારે
ને સાંજે ગુરુદેવને વંદના કરવા આવે. ગુરુદેવ એના સામે જોઈને માત્ર
સ્મિત વરસાવે...

સાધક એથી કૃતકૃત્ય થઈ પોતાની જગ્યાએ આવે.

ત્રણ જ શબ્દો : 'કચરો કાઢવા માંડ...' મહામૂલા શબ્દો
ગુરુદેવના... પણ એ શબ્દોને/ગુરુ આજ્ઞાને જે આસ્થાથી, શ્રદ્ધાથી સાધકે
ઝીલ્યા હતા... આપણે ઓવારી જઈએ એના પર.

વહેલી સવારથી મોડી રાત સુધી એનું સેવાકાર્ય ચાલુ હોય. જ્યારે
પણ કોઈ જુએ ત્યારે એ હાથમાં સાવરણી લઈ કચરો કાઢતો જ દેખાય...

એકાદ બૂણે સહેજ ધૂળ દેખાઈ નથી કે એ સાફ કરવા મંડી પડ્યો નથી.

મહિનાઓ વીત્યાં... વર્ષો વીત્યાં... બાર વર્ષ પૂરાં થયાં. સાધના-દીક્ષાનું તેરમું વર્ષ શરૂ થઈ રહ્યું છે. સવારે રોજના ક્રમ પ્રમાણે ગુરુદેવને વંદના કરવા સાધક ગયો.

ગુરુદેવના ખ્યાલ બહાર કશું જ નથી. કેટલો સમય એને આવ્યાને થયો છે; બધો જ ખ્યાલ ગુરુદેવને છે.

પૂછ્યું ગુરુદેવે : શું કરે છે ? સાધકે કહ્યું : ગુરુદેવ ! આપશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે ક્યરો કાઢું છું... મોઢા પર છે ઉલ્લાસ...

નથી સહેજ પણ થાક કે કંટાળો. એના પછી આવેલા ઘણા બધા સાધકો સાધના-સૂત્રો ભણવા માંડ્યા છે... પણ આ સાધકને કશો જ ખ્યાલ બીજો નથી. એ તો છે માત્ર 'તદ્દીદ્દિએ,' તદ્દષ્ટિક. ગુરુદેવ પ્રતિ જ લંબાયેલી છે એની દૃષ્ટિ...

ઉત્સાહભર્યા શબ્દો હતા એના : ગુરુદેવ ! આપશ્રીની આજ્ઞા પ્રમાણે હું ક્યરો કાઢું છું.

અને ગુરુદેવે કહ્યું : જા, તારો બધો જ ક્યરો આજે નીકળી ગયો! રાગ-દ્વેષ-અહંકારની શિથિલતા એને મળી ગઈ.

બાર જન્મે પણ જે ન મળી શકે; બાર વર્ષે એને મળી ગયું.

ગુરુદેવનો શક્તિપાત...

* * *

ગુરુદેવ શક્તિપાત કરવા તો તૈયાર જ રહેતા હોય છે ; સામી બાજુએ શિષ્યની તૈયારી નથી હોતી અને એથી શક્તિપાત થઈ શકતો નથી.

પેલા સાધકની જગ્યાએ આપણી જાતને મૂકીને આપણે ઉપરની ઘટનામાંથી પસાર થઈએ તો...? બાર દિવસ પણ આપણી ધીરતા ટકે ખરી ?

આવડી મોટી ઘટના-શક્તિપાતને માટે મૂલ્ય ચૂકવવાની કેટલી તૈયારી આપણી ?

કેટલી ?

* * *

વરસાદનો સમય નજીક હતો અને એક ભાઈ છત્રી લેવા માટે શહેર તરફ જાય છે.

મિત્રે કહ્યું : શહેરવાળા તને છેતરી લેશે... પેલા ભાઈ કહે : મને કોઈ ન છેતરી શકે...

પહોંચ્યા ભાઈ તો છત્રીવાળાને ત્યાં. પહેલો જ ઘરાક હતો. છત્રીવાળો ખુશ થયો : બોલો, સાહેબ ! કેવી છત્રી જોઈએ ?

પેલા ભાઈ : દેખાડો પહેલાં. પછી કહું. એક છત્રી સારી હતી.

“શું કિંમત ?”

“સો રૂપિયા.”

“નહિ, હું તો પચાસમાં લઉં.”

બોણીનો ઘરાક. છોડવો પાલવે તેમ ન હતો. વેપારીએ બીજી છત્રી બતાવી. “આ પચાસમાં મળે.” પેલો કહે : “આ તો પચીસમાં લઉં.”

વેપારી મનમાં બબડે : પચીસ રૂપિયામાં આને છત્રું લેવું છે. એણે કહ્યું : ભઈલા ! મફત છત્રી આપું તને ?

પેલો કહે : મફત... પણ બે આપો તો !

છત્રી પણ મફત ન મળે. એના માટે મૂલ્ય ચૂકવવું પડે. શક્તિપાત માટે કયું મૂલ્ય ચૂકવીશું ?

* * *

કબીરજીના પ્યારા શબ્દો યાદ આવે છે : ‘યહ તન બિસ કી બેલરી, ગુરુ અમૃત કી ખાન; સિસ દિયે ગુરુ જો મિલે, તો ભી સસ્તા જાન...’

અસ્તિત્વનું પરોઢ

૭૫

માથું આપતાંય ગુરુ ન મળે.. આપણે તો આપણા મસ્તિષ્કનું કેટલુંય મૂલ્ય સમજી બેઠેલા. કબીરજીએ ઈંટ જ કાઢી નાખી.

આપણે કબીરજીને જ પૂછીએ કે તો શું આપવાથી ગુરુદેવ મળે ?

અહંકારને ગુરુચરણે ધરી શકીએ તો ગુરુદેવ મળી જાય. મઝાની વાત એ છે કે આને માટે પણ ગુરુદેવ જ આપણને તૈયાર કરે છે.

કઈ રીતે ?

તમે ગુરુદેવના પ્યારા પ્યારા ઉપનિષદ્માં બેસો... એમના અસ્તિત્વ માંથી વહેતી પરમપાવન ઉર્જાને માણો... એમાં ભીંજાવ... અહંકારનું માથું ઊતરી જાય.

એ ખ્યાલ આવે છે કે ગુરુદેવે સ્વત્વનું વિસર્જન કરીને ગુરુદેવને અને પરમાત્માને મેળવ્યા છે અને અંતસ્તરમાં એક પ્રકાશરેલો ફેલાય છે : ઓહ! આ તો બહુ જ સહેલું છે.

સહેજ અહંકાર શિથિલ બને : ગુરુદેવ ભીતર પધારે. ને ભીતર રહેલા ગુરુદેવ અહંકારના ફૂરચે ફૂરચા ઉડાડી પરમાત્માને ભીતર પધરાવે.

* * *

જેમણે જેમણે પ્રાપ્તિ કરી છે એ દરેકની અનુભૂતિ અભિવ્યક્તિમાં આ રીતે જ ઢળી છે : વાહ ! આટલું સરળ આ હતું ? અહમ્નો કચરો કઢાય અને પરમાત્મા મળી જાય ! ઓહ ! પહેલાં આ ખ્યાલ કેમ ન આવ્યો?

ભક્ત તો પ્રભુને જ પૂછશે : તેં આવો ખ્યાલ પહેલાં કેમ ન આપ્યો ? - જેના કારણે મારે તારા વિના જનમોના જનમો રહેવું પડ્યું.

ભગવાન જો કદાચ કહે કે તારો કાળ ક્યાં પાક્યો હતો ? કે તારી ભવિતવ્યતા અપરિપકવ હતી... તો ભક્ત તરત કહેશે : 'કાળ સ્વભાવ ભવિતવ્યતા, એ સઘળાં તુજ દાસો રે; મુખ્ય હેતુ તું મોક્ષનો...' પ્રભુ ! તમે જ - તમે જ મોક્ષ આપી શકો છો. તમારે જ આ ખ્યાલ મને આપવાનો હતો. તમે છટકી શકતા નથી.

* * *

પ્રસાદ પ્રભુનો. પ્રસાદ ગુરુનો. પ્રભુને આપણે કહીશું : તમે માત્ર પ્રસાદ વરસાવી દો એટલું પૂરતું નથી. એ પ્રસાદને તમે ઝીલાવી પણ દો !

પ્રભુનો જવાબ શું હશે એ ખબર છે ? એ કહેશે : તું પ્રસાદ ઝીલી શકે એ માટે તો મેં સદ્ગુરુને મોકલેલા... સદ્ગુરુએ તારા પર કેટલું બધું કામ કરેલું ? પણ સદ્ગુરુના ઉપનિષદ્માંથી બહાર નીકળતાં જ તું નિમિત્તોને વશ થઈ જતો. તું સદ્ગુરુને સમર્પિત થઈને રહ્યો નહિ ને ?

આપણે આગળ કહીશું : (હા, બાળક તો બોલે તો જ મઝા આવે ને ! ‘મહામહોપાધ્યાય શ્રીમદ્ યશોવિજય મહારાજા કહે છે પરમતારક ચિન્તામણિ પાર્શ્વનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં: ‘બાળક તે જિમ તિમ બોલતો, કરે લાડ તાતની આગે રે; તે તેહ સું વાંછિત પૂરવે, બની આવે સઘળું રાગે રે...’) પ્રભુ ! સદ્ગુરુ તું આપે પણ સદ્ગુરુના ચરણોમાં મારી સમર્પિતતા... એ પણ તારે જ આપવાની છે ને ! માટે તો હું પ્રાર્થના સૂત્ર ‘જય વીયરાય’માં ‘સુહગુરુજોગો’ માગું છું. મને આપ સદ્ગુરુનો યોગ. મને આપ સદ્ગુરુનાં ચરણો પ્રત્યેની સમર્પણશીલતા.

પ્રભુ હસશે. અલ્યા, તને તો આંગળી આપી એટલે તું પોંચો પકડવા માંડ્યો. તને સદ્ગુરુ આપ્યા. સદ્ગુરુએ વારંવાર સમર્પણશીલતાના પાઠ તને શીખવ્યા. વારંવાર એટલે સેંકડો, હજારો વાર... છતાં તું એને મન પર જ ન લે. હકીકતમાં, નવ્વાણુ પ્રતિશત કામ તો સામી બાજુથી થઈ રહ્યું છે, તું એક પ્રતિશત કામ ન કરી શકે ?

ન કરી શકે તો ય વાંધો નહિ, કરવાનો ઉમળકો તો રાખી શકે ને ?

* * *

આ પૃષ્ઠભૂ પર આવે છે શબ્દ ગુરુપ્રસાદ. ગુરુપ્રસાદથી એવું દિવ્ય તત્ત્વ મળશે કે આનંદની એક અજસ્ર ધારા વહ્યા કરશે...

એવો આનંદ એ સાધક પાસે હશે કે એની નજીક જે જાય તેય આનંદના કણોને માણનારો થઈ જશે.

* * *

સદ્ગુરુ કઈ રીતે કામ કરે છે એની મઝાની વાત 'હૃદય પ્રદીપ' ગ્રંથ કરે છે : 'અનિત્યતાયા યદિ ચેત્ પ્રતીતિઃ...' પર પ્રત્યેની અનાસ્થાથી ગુરુદેવ પ્રારંભ કરશે સાધનાયાત્રાનો.

અનાસ્થા માટેનું સરસ સૂત્ર છે : અનિત્યતા. જે છે, છે ને નથી; તમે એના પર આસ્થા-ભરોસો કેમ રાખી શકો ?

નદીનું પાણી, જે પ્રતિ ક્ષણે વહી રહ્યું છે; તમે જુઓ છો ને જે અદૃશ્ય થઈ જાય છે; તમે એના પર ભરોસો રાખી જ ન શકો.

* * *

છતાં, આપણાં તરફ ગ્રંથ આશંકાના લયમાં ખૂલે છે. 'ચેત્...' જે અનિત્યતાની પ્રતીતિ થાય...

'જો' કેમ આવ્યું ? 'જો' નો સંબંધ ગુરુપ્રસાદ જોડે છે. ગુરુપ્રસાદ ઝિલાયો તો અનિત્યતાની તીવ્ર પ્રતીતિ થઈ જ સમજો...

કબીરજીનું એક મોહક પદ યાદ આવે છે : 'ગુરુ કૃપાલ કૃપા જબ કીની, હિરદે કમલ વિકાસા; ભાગા ભય, દસોં દિસિ જાગા...' પહેલાં કહે છે : ગુરુ કૃપાલ. અને પછી તરત જ કહે છે : કૃપા જબ કીની...

કૃપાળુ ગુરુદેવ શું ક્યારેક ક્યારેક કૃપા કરે ? કે તેઓ સતત કૃપા કર્યા કરે ?

સંદર્ભ ઝીલવાના પક્ષે લેવાનો છે : કૃપાળુ ગુરુદેવની કૃપા જ્યારે ઝિલાઈ ત્યારે હૃદય કમળ વિકસિત બન્યું, ભય ભાગ્યો અને દશે દિશાઓથી શુભની વૃષ્ટિ પોતાના તરફ થવા માંડી. ઋગ્વેદનું પ્રસિદ્ધ સૂત્ર યાદ આવે : 'આ નો ભદ્રાઃ ક્રતવો યન્તુ વિશ્વતઃ...' (સુંદર વિચારો ચારે બાજુથી અમને મળો.)

* * *

'ચેત્...' 'જો...'

ગુરુપ્રસાદ ઝિલાઈ જાય તો અનિત્યતાની પ્રતીતિ ક્ષણ વારમાં થઈ જાય. નહિતર જન્મોના જન્મો વીતે અને હવાના બાયકા જેવા પદાર્થોની

પ્રીતિની વણઝાર ચાલુ જ રહે.

* * *

ભક્તનો અનિત્યપ્રતીતિનો માર્ગ છે પ્રભુપ્રીતિ.

પ્રભુપ્રીતિ શાશ્વતીના લયમાં થઈ શકે છે. તમે પ્રભુના પ્રેમમાં પડો તો પ્રભુની બાજુએથી કોલ અપાય છે : તારી પ્રીતિના આ દાનને શાશ્વતીના લયમાં હું સ્વીકારું છું.

ભક્તનું વચન : 'ઋષભ જિનેસર પ્રીતમ માહરો રે, ઓર ન ચાહું રે કંત...' બીજા પદાર્થોને/વ્યક્તિત્વોને કેટલા ચાહ્યા ? પણ શો અર્થ હતો એનો ? પ્રીતિપાત્ર જ નશ્વર હતું; પ્રીત કરવાનો કોઈ અર્થ નહોતો. માટે પ્રભુ સાથે પ્રીતિ... અને બીજા કોઈ/કશાની સાથે નહિ.

ભક્તના આ વચન પછી તરત જ પ્રભુનું વચન મળે : 'રીઝ્યો સાહિબ સંગ ન પરિહરે, ભાંગે સાદિ અનંત...' પ્રભુનો આ કોલ : શાશ્વત સમય સુધી તારી આ પ્રીતિના દાનને હું સ્વીકારીશ...

પ્રભુપ્રેમની આ ધારામાં ક્ષણિક પદાર્થો પરની પ્રીતિ ભૂતકાળનો વિષય બની જાય એની શું નવાઈ !

* * *

સાધકનો માર્ગ : અનિત્યતાની પ્રતીતિ અને તત્ત્વનિષ્ઠા.

ભક્ત પ્રભુપ્રેમનો અનુભવ કરી અનિત્યતાની પ્રતીતિ કરે છે. સાધક અનિત્યતાની અનુભૂતિ કરી નિત્ય એક તત્ત્વની-આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ કરે છે.

અનિત્યોને પેલે પાર રહેલ નિત્યનું દર્શન કેવું મોહક છે !

* * *

'સુખી હિ સર્વત્ર...' આત્મપ્રતીતિ થઈ પછી આનંદ જ આનંદ.

એ આનંદને કોઈ સ્થળ જોડે બંધન નથી... બધે જ સ્થળ, કાળના અભેદપૂર્વક એ આનંદ વિલસે છે.

‘જને વને ચ...’ નગરમાંય સુખ અને વનમાંય સુખ... ‘જ્ઞાનસાર’
યાદ આવે : ‘ગ્રામેડરણ્યે દિવા નિશિ...’ ગામમાં કે જંગલમાં, દિવસે કે
રાત્રે... યોગીના આનંદમાં સહેજ પણ ફરક નથી પડતો.

* * *

અષ્ટાવક ઋષિ યાદ આવે : ‘અહો જનાકીર્ણેડપિ અરણ્યં સંવૃતં
મમ...’ લોકની ભીડભાડમાં પણ મને તો જંગલ જ લાગે છે.

બહુ જ મઝાનો આ સંદર્ભ છે. દૃશ્યમાંથી દ્રષ્ટાનો રસ ચૂકાઈ
ગયો. હવે દૃશ્ય જેવું કંઈ છે પણ નહિ.

* * *

અને રસ ન ચૂકાયો તો...?

તો જંગલમાંય દુખ અને નગરમાંય દુખ...

* * *

ગુરુપ્રસાદ ઝિલાયો, સુખ જ સુખ. એક નવી જ યાત્રાએ...
આનંદલોકની...

આધાર સૂત્ર

મોહાન્ધકારે ભ્રમતીહ તાવત્,

સંસારદુઃખૈશ્ચ કદર્થ્યમાનઃ ।

યાવદ્વિવેકાર્કમહોદયેન,

યથાસ્થિતં પશ્યતિ નાત્મરૂપમ્ ॥ ૧૦ ॥

સંસારના દુઃખોથી પીડિત વ્યક્તિ મોહના અંધકારમાં ત્યાં સુધી ભમે છે, જ્યાં સુધી વિવેક રૂપી સૂર્યના ઉદય વડે યથાસ્થિત આત્મરૂપને તે ન જુએ.

સાધના સંકેત

- રાગ-દ્વેષની શિથિલતા માટેનો ભક્તનો ટૂંકો માર્ગ.
- સાધનાના ત્રણ તબક્કા :
આપીડન, પ્રપીડન, નિષ્પીડન.
- આત્મદર્શિતા, આત્મારામતા, આત્મદર્શિતાનું વર્તુળ.
- કોષ્ટ કાઢવો જરાય અઘરો છે ?

‘અબ હમ અમર ભયે....’

૧૦

પૂજ્યપાદ આનંદધનજી મહારાજની ગૂંજતી વાણી : ‘અબ હમ અમર ભયે, ન મરેંગે...’ હવે છે અમરતા. શાશ્વતીનો લય.

વરસાદનું એક ફોરું. હવામાં તરતું હોય. એ રણની રેતી પર પડશે તો શું થશે ? ટીપું ચૂસાઈ જશે. શોષાઈ જશે. પણ એ જ ટીપું ગંગા નદીમાં પડશે તો...? એ શાશ્વતીના લયને પામી ગયું...

ભક્તના જીવનનું બિન્દુ પરમ ચેતનાની ગંગાને મળે છે... ને બસ, આનંદ જ આનંદ.

* * *

‘અબ હમ અમર ભયે, ન મરેંગે..’

‘યા કારણ મિથ્યાત્વ દિયો તજ,
ક્યું કર દેહ ધરેંગે ?’...

મિથ્યાત્વ ગયું. ભ્રમણા ગઈ... હવે વારંવાર દેહ ક્યાં ધરવાનો છે? હવે તો પ્રભુનાં ચરણોમાં... લીનતા.

શો આનંદ છે ચરણોની લીનતાનો !

કહે છે મીરાં : 'પ્રેમ પ્રીત સું પ્રભુ ગુણ ગાઉં, ચરણન લિપટ રહુંગી..' આ ચરણોને હવે છોડીશ નહિ.

ચરણોને સ્વીકાર્યા પછી બીજું બધું કેવું લાગે છે ? મીરાંની પ્રસ્તુતિ છે: 'ચરણ બિના મોહિ કહ્યુ નહિ ફાવે, જગ માયા હૈ સપનન કી...' જગત તો સપનાની સૃષ્ટિ છે. ચરણો વિના હવે બીજું કાંઈ ગમે તેમ નથી.

* * *

‘રાગ દ્વેષ જગ બંધ કરત હૈ,
ઈનકો નાશ કરેંગે;
મર્યો અનંતકાલ સે પ્રાણી,
સો હમ કાલ હરેંગે...’

પ્રભુ-ચરણો મળ્યા પછીની ભક્તની ખુમારી તો જુઓ ! ‘સો હમ કાલ હરેંગે...’ જે કાળને કારણે અનંતીવાર મૃત્યુ નામની ઘટનામાંથી પસાર થવાનું થયું, તે કાળને જ હું સમાપ્ત કરી દઈશ...

શી રીતે ?

રાગ અને દ્વેષને કારણે જન્મ-મૃત્યુનો ચક્રાવો ચાલે છે. પ્રભુની શક્તિથી એ રાગ-દ્વેષને શિથિલ કરીને જન્મ-મૃત્યુ પર વિજય પ્રાપ્ત કરીશ.

રાગ-દ્વેષની શિથિલતા માટે ભક્ત પાસે એક મજાનો ટૂંકો માર્ગ (શોર્ટ કટ) છે.

રાગ પ્રભુ તરફ. અને ગુસ્સો પણ એના ભણી.

પોતાના કપડાં ગંદાં કે બરોબર ન હોય તો બાળકને મમ્મી પર ગુસ્સો ન આવે ? પેલા બાબાને કેવાં ફાઈન, ડીઝાઈનર વસ્ત્રો છે; મને એવાં મારી મમ્મીએ કેમ ન પહેરાવ્યાં ?

કોઈનામાં કોઈ સરસ ગુણ જોઈ ભક્ત, પ્રભુ જોડે, આ જ
અંદાજમાં લડશે: મને આવો ગુણ તમે કેમ નહિ આપ્યો ?

કેવો સરસ શોર્ટ કટ !

અહંકાર પણ રાખવાનો : કેવા સરસ ભગવાન મને મળી ગયા છે !

* * *

‘દેહ વિનાશી, હું અવિનાશી,
અપની ગતિ પકરેંગે;
નાસી જાસી, હમ થિર વાસી,
ચોખે વૈ નિખરેંગે...’

દેહ હતો ત્યાં સુધી મૃત્યુની ભીતિ હતી. હું દેહને પેલે પાર છું...
જ્યાં મૃત્યુની પહોંચ નથી.

દેહ છે વિનાશી. હું છું અવિનાશી.. અવિનાશીનો નાશ કેવો ?
મૃત્યુનો ભય ઊડ્યો. ગીતાનો શ્લોક યાદ આવે : ‘વાસાંસિ જીર્ણાનિ યથા
વિહાય, નવાનિ ગૃહ્ણાતિ નરોડપરાણિ । તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણાન્યન્યાનિ
સંયાતિ નવાનિ દેહી ॥’ કપડાં જૂનાં થયાં, બદલી કાઢ્યાં; એમ શરીર જૂનું
થયું, છોડી દીધું...

* * *

પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રે સાધકની સાધનાનાં ત્રણ સ્તર બતાવ્યાં
છે: આપીડન, પ્રપીડન, નિષ્પીડન.. (આવીલણ, પવીલણ, ણિપ્પીલીણ...)

આપીડન: સાધનાનો પ્રથમ તબક્કો. દીક્ષિત થવાથી શાસ્ત્રાધ્યયન
સુધીનો સમયગાળો. તે કાળમાં સંયમરક્ષા અને અધ્યયન માટે
(યોગોદ્ધનમાં) તપ કરાય, તે છે આપીડન.

પ્રપીડન : શિષ્યોને અધ્યાપન કરાવવાનો બીજો તબક્કો. અહીં
સંયમની ઉત્કૃષ્ટ સાધના અને તપ કરાય છે તેને પ્રપીડન કહેવાય છે. અધ્યાપન
એક અર્થમાં વિનિયોગ છે. ગુરુની ઉગ્ર સાધનાનું પ્રતિબિંબ શિષ્યમાં પડશે.

નિષ્પીડન: સાધનાનો ત્રીજો તબક્કો. શરીર જીર્ણ-શીર્ણ થયેલું છે. ઈર્ષ્યા આદિનું પાલન કે બીજી સાધના શરીર કરી શકે તેમ નથી, ત્યારે સમાધિમરણની તૈયારીમાં મુનિ લાગે છે. એ માટે જે તપ આદિ કરાય તે નિષ્પીડન.

શરીર સાથેનો આ મહાપુરુષોનો સંબંધ શેઠનો નોકર સાથેનો હોય તેવો રહેતો. નોકર કામ કરે છે : પગાર આપો. કામ નથી કરતો : પગાર બંધ... શરીર સાધનામાં સહાયક છે : ગોચરી-પાણી આપો. શરીર હવે સાધના કરી શકે તેમ નથી. હવે પગાર બંધ !

‘દેહ વિનાશી, હું અવિનાશી, અપની ગતિ પકરેંગે..’ દેહ ભિન્ન, હું ભિન્ન. બહુ સરસ શબ્દો છે : ‘નાસી જાસી, હમ ઘિરવાસી...’ નાશવંત છે તે જશે... હું તો સ્થિર, શાશ્વત રહેનારો છું.

સરસ વ્યાખ્યા : જે જાય તે વિનાશી તત્ત્વ. અને વિનાશી તત્ત્વ તે હું નહિ. ‘ચોખે વૈ (થઈ) નિખરેંગે...’ હું થઈ જઈશ નિર્મળ... કર્મની દેખાતી અપવિત્રતાને પેલે પાર હું છું ને !

હું અવિનાશી.

હું અકર્મા.

‘મર્યો અનંતવાર બિન સમજ્યો,
અબ સુખ દુખ બિસરેંગે;
આનંદઘન નિપટ નિકટ અક્ષર દો,
નહિ સુમરે સો મરેંગે....’

અનંતીવાર મૃત્યુ થયું; કારણ કે આત્મસ્વરૂપ સમજાયેલું નહિ. હવે આત્મસ્વરૂપની આછી સુગંધ મળી છે ત્યારે, હું મૃત્યુની પણ પેલે પાર છું અને સુખ-દુખની પણ પેલે પાર છું. સુખ-દુખ શરીર સાથે જોડાયેલી ઘટના છે. હું તો છું આનંદમય.

તો, મરણ કોને ? 'આનંદઘન નિપટ નિકટ અક્ષર દો, નહિ સુમરે સો મરેંગે....' એકદમ નજીક (નિપટ નિકટ) આપણું કોણ છે ? આપણે. આત્મા. આ બે અક્ષરને જે નહિ યાદ કરે તે મૃત્યુને પામી શકે.

* * *

આત્મસ્મૃતિ..... સતત ખ્યાલ આત્મસ્વરૂપનો. આ ખ્યાલ દૃઢ થયો નથી કે તમે બધાથી પર બન્યા નથી.

આવા ઊચકાયેલા સાધકને જીવન્મુક્ત, સશરીર મુક્ત કહેવાય છે. પરનો એને ખ્યાલ સુદ્ધાં નથી.

એવા પરમહંસોની વાત સાંભળી છે, જેઓને દશ દિવસ સુધી કોઈ જમાડે નહિ તો ખાવાનું યાદ પણ ન આવે. અને દિવસમાં દશ વાર જમાડી દે તો જમી પણ લે !

હું નાનપણમાં એક ગામમાં ચાતુર્માસ હતો ત્યારે ગામમાં એક બાઈને જોયેલી; લોકો એણીને પાગલ કહેતા. વરસાદ હોય કે ગરમી; ખુલ્લા ઓટલા પર એ પડી રહેતી. એક વાસણ એની પાસે હતું. જેમાં એ હોટલો પરથી માત્ર ચા લઈ લેતી. બીજું કંઈ પણ અપાય, એ લેતી નહિ.

પાછળથી એક સંતે એ બાઈ માટે કહેલું કે એ પરમહંસ હતી.

* * *

આત્મસ્મૃતિ: પરનું સદંતર વિસ્મરણ.....

અનુભૂત તત્ત્વનું સ્મરણ દ્વારા વર્તમાનમાં આવવું. આત્મસ્મૃતિ વડે આત્મદર્શન.

ગુણસાગરને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. મુનિરાજને જતાં જોયા. પૂર્વ જન્મમાં અનુભવેલ મુનિજીવનનું સુખ સાંભરી આવ્યું. કેવો આનંદ હતો ગુરુદેવની સેવામાં. ને કેવું અપાર સુખ હતું સ્વાધ્યાયમાં.

આ આનંદની સ્મૃતિએ બીજી બધી ક્રિયાઓને ફિક્કી ફસ બનાવી દીધી. લગ્નના વરઘોડાને અને તે પછીની ચોરીમાં બેસવાની ક્રિયાને

ક્ષપકશ્રેણિ આરોહણમાં ફેરવી નાખી.

* * *

સ્મૃતિ અનુભવને ઉઘાડે. અને અતીતને વર્તમાનમાં લઈ આવે.

પરમપાવન આચારાંગસૂત્રનું પ્યારું સૂત્ર યાદ આવે : 'જે અણ્ણદંસી
સે અણ્ણારામે, જે અણ્ણારામે સે અણ્ણદંસી.' આત્મદર્શિતા
-આત્મગુણલીનતા (આત્મારામતા)-આત્મદર્શિતાનું એક વર્તુળ ત્યાં મૂક્યું છે.

આત્મગુણદર્શન (સ્મરણ દ્વારા થયેલું) આત્મગુણલીનતામાં ફેરવાય
છે. અને એ લીનતાની પૃષ્ઠભૂ પર થયેલું આત્મગુણદર્શન બહુ જ સશક્ત,
વેધક બને છે.

* * *

'યથાસ્થિતં પશ્યતિ નાત્મરૂપમ્...' જ્યાં સુધી આત્મસ્વરૂપનું દર્શન
નથી ત્યાં સુધી જ બધી પીડાઓ છે.

પ્રશ્ન એ થાય કે આપણાથી જ આપણે આટલા દૂર કેમ ? આપણા
સ્વરૂપનો આપણને ખ્યાલ તો એકદમ ઝડપથી આવી શકે. આમાં આટલી
બધી વાર કેમ લાગે?

બન્યું છે આવું : ઘણા સમયથી શરીર પર સોજો ચડેલો અને એને
જ પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ એ દર્દી સમજી બેઠેલો. આ તો સારું થયું કે પેલા
નિષ્ણાત વૈદ્યે આને જોઈને તરત પારખી લીધું કે આ ભાઈસાહેબ તો
સોજાની પુષ્ટતાને પોતાની પુષ્ટતા માને છે !

વૈદ્યે દવા આપી. પેલા ભાઈએ તે લીધી. સોજો ઓછો થવા
માંડ્યો...

આપણને પણ આવું થયું છે. કર્મના ઉદયથી આવેલ વિકૃતિને
આપણે આપણું સ્વરૂપ માની બેઠેલા.

કોઈએ કહ્યું : તમારો કંઈ બહુ સારો છે... અને રતિભાવનું એક
મોજું ઊછળે... યશનામ કર્મના ઉદયને કારણે આવેલું આ મોજું...

* * *

એક મજાનો પ્રશ્ન પૂછી શકાય : આપણે કેવું આપણું સ્વરૂપ માન્યુ છે ? માત્ર મોજાંઓને જ સમંદર માની બેઠા છીએ આપણે.

રતિભાવનું મોજું ને અરતિભાવનું મોજું... અને એ મોજું પેદા કરવાનું પણ તમારા હાથમાં નહિ. એ બીજાના હાથમાં.

કો'કે કહ્યું : તમે સરસ ગાયું. રતિભાવનું મોજું. કો'કે કહ્યું : આજે કંઈ ગીત જામ્યું નહિ. અરતિભાવનું મોજું આવી ગયું...

* * *

આ રતિ અને અરતિના મોજાંઓની પેલે પાર આનંદનો નિશ્ચલ સમુદ્ર એ તમારું સ્વરૂપ છે.

છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ્માં મજાનો આ સંવાદ આવે છે :

નારદ ઋષિ : ભગવન્ ! મને ઉપદેશ આપો.

સનત્કુમાર : તમે શું જાણો છો ?

નારદ : ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ, તર્ક, વ્યાકરણ... પણ ભગવન્ ! હું મન્ત્રવિદ્ છું. આત્મવિદ્ નથી. મેં સાંભળ્યું છે કે આત્મવિદ્ શોકને પેલે પાર જાય છે.

સનત્કુમાર મુનિ આ નાનકડું સૂત્ર તે વખતે નારદ ઋષિને આપે છે: આત્મરતિ: આત્મક્રીડ: આત્માનંદ: સ્વરાટ્...

રતિ પણ ક્યાં ? પદાર્થોને વિષે નહિ, આત્માને વિષે. રતિ પરિચિત હોવાથી ત્યાંથી શરૂઆત કરી. આત્માને વિષે રતિ... પછી આત્મક્રીડા... અને ત્રીજા ચરણે આત્માના દિવ્ય આનંદમાં વિહરવાનું. આત્માનંદી સાધક બને છે સ્વરાટ્. પોતાની જાતનો માલિક. સાચો સમ્રાટ્ આ છે.

સનત્કુમાર આગળ કહે છે : યો વૈ ભૂમા તત્સુખમ્, ન અલ્પે સુખમસ્તિ... ભૂમૈવ સુખમ્... જ્યાં વિરાટતા છે ત્યાં જ સુખ છે (આત્મામાં, આત્મભાવમાં), અલ્પમાં સુખ નથી.

* * *

મોહનું અંધારું ક્યાં સુધી ?

આત્મપ્રકાશ નથી મળ્યો ત્યાં સુધી.

સંસારની પીડાઓ ક્યાં સુધી ?

આત્માનંદ સાંપડ્યો નથી ત્યાં સુધી.

પ્રશ્ન આ છે : આત્માનંદને પામવાનો ટૂંકો માર્ગ કયો ?

‘હૃદય પ્રદીપ’કાર કહે છે : વિવેક એ ટૂંકો માર્ગ છે, જે વડે આત્માનંદને પામી શકાય.

* * *

વિવેક...

દેહભાવથી આત્મભાવને છૂટ્ટો પાડવો એ છે વિવેક. પરથી પોતાની જાતને ભિન્ન અનુભવવી એ છે વિવેક.

ક્રોધ કર્યો. શું મળ્યું ?

ક્રોધથી છુટ્ટા પડવું જરાય અઘરું ખરું ?

ક્રોધથી આગામી જન્મમાં દુર્ગતિ મળે છે એ વાતને બાજુએ રાખો તો ય ક્રોધથી શું મળી શકે ?

મન આમ પણ કાંપતું રહેતું હતું. એના કંપનમાં વધારો થયો. એથી બીજું શું થયું ?

મનની પાસે છે કંપન.

આત્મા પાસે છે સ્થિરતા.

કંપન પ્રત્યેનો અણગમો સ્થિરતા પ્રત્યેની ચાહમાં ફેરવાય.

* * *

આત્મસ્વરૂપનું દર્શન... થોડી પળો એ ધારામાં જાતનું વહેવું.

તમે હવે પરભાવમાં જઈ ન શકો.

સ્વભાવ જો આટલો મજાનો, આનંદમય છે; પરભાવમાં કોણ જાય?

અસ્તિત્વનું પરોઢ

સવાલ એ થાય કે સ્વભાવમય ક્ષણોમાં આપણે પૂર્વે નહિ વહેલા?
વહેલા... જરૂર વહાયું હતું.

તો ચૂક ક્યાં રહી ગઈ ?

એ વહેવાનું થોડી ક્ષણો પૂરતું હતું અને એટલું ઉત્કટ ન હતું.

સમયના સંદર્ભમાં વિસ્તૃતિ જોઈશે. બે-ચાર ક્ષણો નહિ... વધુ ને
વધુ ક્ષણો... સાધક જોરદાર છલાંગ લગાવશે ત્યારે તો સ્વભાવમય જ બની
રહેશે, પણ અત્યારેય તે રોજના ૪-૫ કલાકના સમયગાળા પૂરતો સ્વભાવમય
બની રહેવો જોઈએ. અને બીજી વાત છે એ સ્વભાવના ઊંડાણની છે.

ઊંડાણ અને વિસ્તૃતિ બેઉને મેળવીને સ્વરૂપની મઝાની દુનિયામાં
જવું છે.

પ્રભુ ! આપનો પ્રસાદ મારા આ સંકલ્પ પર ઊતરી રહો !

આધાર સૂત્ર

અર્થો હ્યનર્થો બહુધા મતોઽયમ્,
સ્ત્રીણાં ચરિત્રાણિ શવોપમાન્તિ ।
વિષેણ તુલ્યા વિષયાશ્ચ તેષાં,
યેષાં હૃદિ સ્વાત્મલયાનુભૂતિઃ ॥ ૧૧ ॥

તેમને ધન નકામું લાગે, કામ મૃત્યુ સમ દેખાય.
બધી જ ઇન્દ્રિયોના વિષયો તેમને વિષ જેવા લાગે....
કોને ? જેમના હૃદયમાં સ્વાત્મલયાનુભૂતિ થઈ છે તેમને.

સાધના સંકેત

- અષ્ટાવક સંહિતાનો આત્મલયનો માર્ગ....
- પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજે દર્શાવેલ આત્મલયનો માર્ગ....

આત્મલય

૧૧

બહુ જ પ્યારો શબ્દ આપણને હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા આપે છે :
સ્વાત્મલયાનુભૂતિ.

પરમાં પથારો પાથરીને બેઠેલ આતમરામ પોતાની ભીતર લય કઈ
રીતે મેળવે ? અષ્ટાવક સંહિતામાં અષ્ટાવકઋષિ જનક રાજાને લયાનુભૂતિનો
માર્ગ બતાવે છે :

ન તે સંજ્ઞોઽસ્તિ કેનાપિ,
કિં શુદ્ધસ્ત્યક્તુમિચ્છસિ ।
સંજ્ઞાતવિલયં કૂર્વન્,
એવમેવ લયં વ્રજ ॥ ૬૬ ॥

તારો કોઈની સાથે સંગ નથી. તું શુદ્ધ છે. તું અસંગ જ છે - આકાશની
પેઠે. તો તું શું હવે છોડવા માગે છે ? માત્ર દેહમાં હું પણાની જે બુદ્ધિ છે
(સંઘાત) તેને મિટાવીને તું તારામાં લય પામ !

શુદ્ધ નિશ્ચયદૃષ્ટિ આ છે. આપણે છીએ અસંગ. હર્ષવર્ધન ઉપાધ્યાય 'અધ્યાત્મબિન્દુ' ગ્રન્થમાં કહે છે : બન્ધ, ઉદય, ઉદીરણા અને સત્તા એ કર્મોને હોય, મને શું ? હું તો આ બધાથી પર છું [બન્ધોદયોદીરણ-સત્ત્વમુખ્યાઃ, ભાવાઃ પ્રબન્ધઃ ખલુ કર્મણાં સ્યાત્...]

* * *

ઋષિ આગળ કહે છે.

સમદુઃખસુખઃ પૂર્ણઃ,
આશાનૈરાશ્યયોઃ સમઃ ।
સમજીવિત મૃત્યુઃ સન્,
એવમેવ લયં વ્રજ ॥ ૬૧ ॥

જનક ! તું દુઃખ અને સુખમાં સમદૃષ્ટિવળો થઈ જા. તું આનંદથી પૂર્ણ છે. દુઃખ અને સુખ તને સ્પર્શી શકે તેમ નથી. આશા અને નિરાશામાં કે જીવન અને મૃત્યુમાં પણ તું સમદૃષ્ટિ બની જા.

તારું આ સમત્વ તને તારી ભીતર પ્રવેશ કરાવશે.

સમતા જ તમારું સ્વરૂપ છે. તમે સમભાવમાં સ્થિર બનીને તમારા સ્વરૂપને પામી શકો.

* * *

'કરેમિ ભંતે!' સૂત્ર લઈને તમે સામાયિક કરવા બેઠા. તમારે સમભાવમાં રહેવું છે : ન રતિભાવમાં, ન અરતિભાવમાં, ન રાગમાં, ન દ્વેષમાં.

સાધક શું કરશે ?

એ શુભને ઘૂંટવાની પ્રક્રિયામાં આગળ વધશે. ગાથા ગોખવામાં કે પ્રભુ નામસ્મરણ (નવકારવાળી)માં એ પરોવાશે.

શુભમાં તમે ગયા એટલે વિષમતાઓમાંથી; રતિ, અરતિ, રાગ, દ્વેષ, અહમ્ આદિમાંથી તમને છૂટકારો મળ્યો. હવે શુભને ઘૂંટો....ઘૂંટો....તેમાં એકાગ્ર બનો... માળા ગણતાં-ગણતાં જાપમાંથી ધ્યાનમાં તમે જતા રહેશો...

અસ્તિત્વનું પરોઢ

૯૩

ધ્યાનમાં શુદ્ધ સમત્વનો અનુભવ થશે. શુભની / જાપ આદિની પૃષ્ઠભૂ પર શુદ્ધમાં, ધ્યાનમાં જવાની આ કેવી મઝાની વાત !

* * *

અષ્ટાવકઋષિ આત્મલયની વાતને પુષ્ટ કરે છે.

उदेति भवतो विश्वं,

वारिधेरिव बुद्बुदः ।

इति ज्ञात्वैकमात्मान-

मेवमेव लयं ब्रज ॥ ૬૭ ॥

જનક ! સમુદ્રમાં પરપોટા / તરંગો / મોજાઓ ઉત્પન્ન થયા કરે છે, એ રીતે તારામાંથી આ વિશ્વ ઉત્પન્ન થયું છે. અને એટલે જ વિશ્વને જોવાનું છોડીને તારી ભીતર તું લય પામ !

આ પણ સાધનાની એક મઝાની દૃષ્ટિ છે. પૂરું દૃશ્ય દ્રષ્ટા પર આધારિત છે. દ્રષ્ટાનો રસ, જે ક્ષણે દૃશ્યમાં નથી, દૃશ્ય ક્યાં છે ? પછી બીજું કશું જ નથી. માત્ર તમે એક જ છો... અને તમારે સ્વનિષ્ઠ બનવું છે.

* * *

અષ્ટાવક ઋષિને શિષ્ય તરીકે જનક મળ્યા છે. જનક બહુ જ ઊંચે પહોંચેલ સાધક છે.

અષ્ટાવક જ્યારે કહે છે કે 'ન તે સંડગોસ્તિ કેનાપિ....' તારે કોઈ જોડે સંગ નથી..... ત્યારે જનક પોતાની અનુભૂતિની વાત કરે છે :

आकाशवदनन्तोऽहं,

घटवत् प्राकृतं जगत् ।

इति ज्ञानं तथैतस्य,

न त्यागो न ग्रहो लयः ॥ ૭૦ ॥

આકાશ જેવો અનંત હું છું અને ઘડા જેવું આ જગત છે. બસ, આટલું જાણી લીધું. હવે નથી કશાનો ત્યાગ (મારું છે જ નહિ કંઈ, શું

છોડું ?), નથી કશાનો સ્વીકાર (મારું છે તે મારી પાસે જ છે, હવે બીજું શું લેવાનું રહ્યું મારે ?).

હવે છે માત્ર લય. (ઘડો ફૂટે, માટીમાં મળે, ફરી નવો બને... આકાશને એની જોડે કયો સંબંધ ?).

* * *

પોતાનું પોતાની ભીતર જવું સ્વાત્મલયાનુભૂતિ. નીતનો ઓચ્છવ....
આનંદ જ આનંદ.....'આનંદકી ઘડી આઈ સખીરી !...'

* * *

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે પરમતારક શ્રી નેમિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં આત્મલયનો મજાનો માર્ગ બતાવ્યો છે :

ધર્મ અધર્મ આકાશ અચેતના,
તે વિજાતિ અગ્રાહ્યો જી.

પુદ્ગલ ગ્રહવે રે કર્મ કલંકતા,
વાધે બાધક બાહ્યો જી..... ૩.

રાગી સંગે રે રાગ દશા વધે,
થાય તિષ્ઠે સંસારો જી.

નીરાગીથી રે રાગનું જોડવું,
લહીએ ભવનો પારો જી.....૪.

અપ્રશસ્તતા રે ટાળી પ્રશસ્તતા,
કરતાં આશ્રવ નાસે જી,
સંવર વાધે રે સાધે નિર્જરા,
આતમ ભાવ પ્રકાશોજી.....૫.

નેમિ પ્રભુ ધ્યાને રે એકત્વતા,
નિજ તત્વે એકતાનો જી,
શુક્લ ધ્યાને રે સાધી સુસિદ્ધતા,
લહીએ મુક્તિ નિદાનોજી.....૬.

પંચાસ્તિકાયમય આ વિશ્વમાં ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય એ ત્રણે તો આત્મદ્રવ્યથી વિજાતીય છે અને અગ્રાહ્ય છે. (જીવ એને ગ્રહણ કરી શકે તેમ નથી, કારણ કે તે ત્રણે દ્રવ્યો અપરિણામી અને અચલ છે.)

પુદ્ગલનો ચિરકાળનો પરિચય છે, પણ જો પુદ્ગલ (કર્મ પુદ્ગલ) દ્રવ્યને ગ્રહણ કરાય તો આત્માને નવા કર્મો બંધાય, આત્મા કર્મકલંકિત બને... અને બાધકભાવ (પરકર્તૃતા, સ્વગુણરોધકતા આદિ) વધે.....

હવે રહ્યું આત્મદ્રવ્ય. એમાં રાગી જોડે રાગ કરવાથી સંસાર વધશે. નિરાગી જોડે રાગ કરવો એ જ સાધક માટે પ્રસ્તુત લેખાશે.

નિરાગી સાથેનો રાગ (ભક્તિ) એટલે પ્રશસ્ત રાગ.... એનાથી આશ્રવ નાશ પામે છે. સંવર વધે છે અને નિર્જરા મળે છે. આ રીતે પ્રશસ્ત રાગ, ભક્તિ આત્મભાવ પ્રતિ સાધકને લઈ જાય છે.

પ્રભુના ગુણોના ધ્યાનમાં જેમ તન્મયતા આવતી જશે તેમ આત્મતત્ત્વમાં લય થતો જશે. એટલે, જિનગુણ ધ્યાનના ઊંડાણમાં જઈને સાધક આત્મલય પામી શકે છે.

* * *

કેટલો સરસ માર્ગ !

પ્રભુની સાથે ભક્તિધારામાં આગળ વધતાં જાવ અને પર છૂટતું જાય, સ્વમાં પ્રવેશ થતો જાય.

* * *

‘યેષાં હૃદિ સ્વાત્મલયાનુભૂતિઃ’ જેમનાં હૃદયમાં આત્મલયની અનુભૂતિ આવી ગઈ તેમને પર જોડે હળવું કેમ ગમે ? અર્થ-ધન તેમને નકામું લાગશે. કામ તેમને મૃત્યુસમ દેખાશે. દરેક ઈન્દ્રિયના વિષયો તેમને ઝેર જેવા લાગશે..

સ્વાત્મલયાનુભૂતિ : ભીતર જવાની અનુભૂતિ. પ્રભુ ! આપની કૃપા એવી અમારા પર ઉતરો કે અમે સ્વપ્રતિષ્ઠિત બનીએ.

આધારસૂત્ર

કાર્ય ચ કિં તે પરદોષદ્રષ્ટ્યા,
કાર્ય ચ કિં તે પરચિન્તયા ચ ।
વૃથા કથં ચિદ્દસિ બાલબુદ્ધે !
કુરુ સ્વકાર્ય ત્યજ સર્વમન્યત્ ॥ ૧૨ ॥

તારે પરદોષદર્શનનું શું કામ છે કે પરની ચિન્તા વડે તારે શું ?

તું શા માટે નાહકનો પરેશાન થાય છે ? તારું કામ તું કર. બીજું બધું છોડી દે !

સાધના સંકેત

- પેટ્રોલ પંપ અને પાણીનો હોજ
- પ્રભુની કૃપા વડે વિષય-કષાયોને પેલે પાર
- તીવ્ર આંતર નિરીક્ષણ

સૂક્ષ્મ આંતર નિરીક્ષણ

૧૨

પેટ્રોલ પંપ પાસે સિગારેટ પીવા એ ભાઈએ દિવાસળી સળગાવી. ટેવને વશ સળગતી દિવાસળી ફેંકી. સીધો જ થયો ભડકો.

પેટ્રોલ પંપની બાજુમાં, જ્વલનશીલ પદાર્થોની ભરમાર હોય ત્યાં, દિવાસળી ન જ નખાય.

પણ એક મજાનો સવાલ અહીં થઈ શકે. ભડકાની પાછળ દિવાસળી એક જ માત્ર કારણ રૂપ કે પેટ્રોલ પંપ પણ ખરું ?

પાણીનો હોજ હોય અને કોઈ માણસ આખું બાકસ ભરીને દિવાસળીઓ સળગાવે તોય શું થાય ?

આ વાત મેં હમણાં એક મુમુક્ષુને કહેલી, જેને સામાન્ય નિમિત્ત મળતાં ગુસ્સો થઈ આવતો. એની નજર નિમિત્તો પર હતી. એ કહે : ગુરુદેવ ! આવું આવું નિમિત્ત મળે તો ગુસ્સો ન થઈ જાય ? મેં એને ઉપરની વાત કહી અને પછી ઉમેર્યું : તને પેલાની દિવાસળી દેખાય છે.

તારો પેટ્રોલ પંપ દેખાય છે ? અને તું જો પાણીનો હોજ બની જાય તો....?
તો કેવી મઝા !

* * *

મુમુક્ષુએ કહ્યું : ગુરુદેવ ! ખરેખર તો તો જીવન ઓચ્છવ રૂપ
બની જાય. પણ પેટ્રોલ પંપને હોજમાં ફેરવવો કેમ ?

મેં કહ્યું : તારી એકલાની તાકાતથી આ ન જ થઈ શકે. પણ
પ્રભુની ને ગુરુની શક્તિપૂર્વક તું એ દિશામાં પગલાં ભરે તો જરૂર અશક્ય
લાગતું કાર્ય ચપટી વગાડતાંમાં શક્ય બની જાય.

વિદેશની ધરતી પર ઘટેલી એક ઘટના મેં એને સંભળાવી :

બહેનનું નામ માર્ગારેટ. એકવાર પ્રભુનું મંદિર બનાવવાનો સંકલ્પ
થયો. એણે ગામના આગેવાનોને કહ્યું કે મારે મંદિર બનાવવું છે.

આગેવાનો નવાઈમાં ડૂબી ગયા. કારણ કે બાઈ પાસે એવી કાંઈ
મૂડી ન હતી.

એમણે પૂછ્યું : બહેન ! તારી પાસે પૈસા કેટલા છે ?

માર્ગારેટ : ૧૦૦ ડોલર.

આગેવાનો : ૧૦૦ ડોલરમાં પ્રભુનું મંદિર બને ખરું ? પાયો પણ
ભરાય નહિ એટલામાં તો.

માર્ગારેટે કહ્યું : આપ સહુની આગળ હું બહુ નાની કહેવાઈં. પણ
મારું ગણિત આવું છે : ૧૦૦ ડોલર વત્તા માર્ગારેટ... કશું જ ન થાય,
મંદિર પણ નહિ, પાયો પણ નહિ... પરંતુ ૧૦૦ ડોલર વત્તા માર્ગારેટ
વત્તા ભગવાન... હવે શું ન થાય ?

આગેવાનોએ કાનની બૂટ પકડી : વત્તા ભગવાન હોય તો બધું જ
થઈ શકે...

* * *

મને યાદ આવે છે મહામના મોતીશાહ શેઠ. પરમ પાવન શત્રુંજય

તીર્થની યાત્રાએ તેઓ ગયેલા. પ્રભુનાં દર્શન કરતાં ભાવવિભોર બની ગયા.
અને એક ભાવ સ્ફૂર્યો : અહીં એક નાનકડું મંદિર ખડું કરી શકાય
તો...

ભાવ, નિસ્સંદેહ, સરસ હતો. પણ કોણે એ આપ્યો હતો ?
નિશ્ચિતરૂપે, તેણે જ. પ્રભુએ જ.

ભક્ત પોતાને મળતા કોઈ પણ શુભ ભાવ પર ક્યારેય માલિકીયત
નહિ રાખે. ભાવ એમણે આપ્યો...

અને ભાવ સાકાર થશે તો...? એ પણ 'એ'ણે જ કરાવ્યો...

તો, ભક્ત શું કરશે ?

ભક્ત માત્ર 'એ'ના તરફથી આવતા પ્રસાદને ઝીલ્યા કરશે.

કેવી મઝા !

મોતીશાહ શેઠે પોતાની જોડે આવેલા સ્થપતિને કુંતાસરની ખીણ
દેખાડી કહ્યું : અહીં, આના પર, દહેરાસર બનાવવું છે.

સ્થપતિ કહે : શેઠ ! આટલા ઊંચા પર્વત પર આવેલી આ ઊંડી
ખીણને કેમ કરી પૂરવી ? એ માથું ધુણાવે છે : આ કેમ કરીને બની શકે?

મોતીશાહ કહે છે : ગાંડા ભાઈ ! જે પ્રભુની કૃપા થાય અને
અનંતા જન્મોની વિષય-કષાયની ખીણ પૂરાઈ જાય; તે પ્રભુની કૃપા વરસી
રહી છે ત્યારે આ ખીણ પૂરાવી એ શી વિસાતમાં છે ?

* * *

પેટ્રોલ પંપને હોજમાં ફેરવવાની વાત હતી. કંઈ અઘરું એ નથી
જ. પ્રભુની કૃપાને ઝીલી લેતાં આવડે તો...

દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીરને આપણે ન કહી શકીએ કે, પ્રભુ !
કાનમાં ખીલા ઠોકાયા છતાં આપ સાક્ષીભાવે તે વખતે રહેલા; કોઈ અમારા
કાનમાં ન ગમતા શબ્દો નાખી દે ત્યારે અમારો સાક્ષીભાવ અવિચળ રહે
આવું વરદાન આપો ને !

અને પ્રભુ પાસે તમે માંગો એટલે મળે જ.

* * *

તકલીફ ક્યાં છે ?

તકલીફ છે સમાજે શિક્ષિત કરેલ મનની. મનના આ કમ્પ્યુટરમાં પ્રોગ્રામ જ ખોટા મુકાયા છે; હવે એ સાચાં સમીકરણો શી રીતે આપશે ?

કોઈપણ ઘટના ન ગમે એ રીતે ઘટે કે તરત સામેવાળાનો દોષ દેખાઈ જાય છે. (સારું થયું તો પોતે યશનો ભાગી !)

અગણિત સમયથી આ દોષદર્શનની ટેવ ચાલેલી છે. 'હૃદય પ્રદીપ'કાર આ ટેવના મૂળમાં ઘા મારે છે : 'कार्यं च किं ते परदोष-दृष्ट्या...' પરદોષ દર્શન વડે તને શું મળે ?

હૃદયના ઊંડાણમાં આ પ્રશ્ન સળવળી ઊઠવો જોઈએ. વમળો પર વમળો પેદા થવા જોઈએ : શા માટે પરદોષદર્શન ? શા માટે...?

જો વમળો પેદા થઈ શકે તો ઉત્તર હાથવગો જ-હૃદયવગો જ છે.

સંબંધીને કે દૂરના પરિચિતને કેન્સર થયું છે એ સમાચાર મળ્યા પછી આપણો પ્રતિભાવ શું હોય ? અરે, એમને કેન્સર થઈ ગયું ? ઓહ! મટી તો જશે ને! પ્રતિભાવ, નિ:શંક, અનુકંપા મિશ્રિત હોય છે.

આજ પ્રતિભાવ કોઈના દોષને જોતાં કેમ ન આવી શકે ? અરે, આવો દોષ એને લાગી ગયો? આવો ભયંકર ક્રોધ એમને? કલ્પી ન શકાય...

કોઈના પણ દોષને જોતાં તિરસ્કારનો લય... એ તો બિલકુલ અસંભવિત ઘટના ગણાય.

* * *

પોતાની જાત પ્રત્યે કોમળ દૃષ્ટિકોણ અને અન્યો પ્રત્યે કઠોર દૃષ્ટિકોણ અગણિત જન્મોથી ચાલતો આવેલો છે. એનું શીર્ષાસન કરવું પડશે. પોતાની જાત પ્રત્યે કઠોર આંતર નિરીક્ષણ અને અન્યો પ્રત્યે કોમળ દૃષ્ટિકોણ.

હકીકતમાં, આ પ્રાયશ્ચિત્ત પણ છે. અગણિત જન્મોથી કરેલી ભૂલોનું આ જન્મમાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું છે.

આના માટેનો એક સરસ પ્રયોગ છે રોજ પોતાની મુલાકાત લેવાનો. રોજ અર્ધો કલાક આના માટે રાખવો જોઈએ.

કઠોરતાથી, નિર્મમતાથી પોતે પોતાને પૂછવું જોઈએ કે પેલી વૈરાગ્યની ને ભક્તિની વાત પેલા વૃન્દ સામે વિસ્તારીને કરવામાં અહમ્ના વિસ્તારનો જ હેતુ હતો કે બીજો કોઈ હેતુ હતો ?

આ રીતે આત્મનિરીક્ષણ થાય તો અહમ્નો કુંફાડો થોડોક ઓછો થઈ શકે. પોતાના દોષોને છુપાવવાની પ્રક્રિયા અને બીજાના દોષોને રસપૂર્વક નીરખવાની પ્રક્રિયામાં પડદા પાછળ અહમ્ સિવાય બીજું કોણ હોઈ શકે?

* * *

શરૂઆત ડંખથી કરવી પડશે એમ લાગે છે. પરદોષ - દર્શન કરતી વખતે કે કર્યા પછી તરત ખટકો પેદા થાય છે ?

ખટકો એ માટે કે સામી વ્યક્તિને જે દોષથી પીડિત હોવાને કારણે તમે ખરાબ માનો છો, એ દોષ એથી કંઈ ગણી વધુ માત્રામાં તમારી ભીતર છે....તમને એ દોષો જોવાનો અધિકાર જ નથી. તમારી એ અનધિકાર ચેષ્ટા છે.

દોષો રસપૂર્વક જોયા છે અને જોઈ રહ્યા છીએ. હવે એ તાત્કાલિક બંધ ન થાય તો પણ એમાંથી રસ ચૂકાઈ જવો જોઈએ. ડંખ એમાં ભળવો જોઈએ.

* * *

પરદોષદર્શન ગયું તો.... ગ્રન્થકાર બીજું પગથિયું સાધનાનું બતાવે છે: 'कार्यं च किं ते परचिन्तया च ?' બીજાની વિચારણા જ છોડી દેવાની.

સ્વની વૈભવી દુનિયા છોડી પરમાં જવાનું કોઈને પણ કેમ પાલવી શકે ?

* * *

બીજાની ચિન્તા....નાહકની વિચારણા....જેનો કોઈ અર્થ નથી.

ગામમાં સાંજને ટાણે ગાયો - ભેંસોનું ધણ પ્રવેશે. એમાં એક અલમસ્ત ભેંસ, શીંગડાં પણ જોરદાર. એક માણસ રોજ એ ભેંસને જુએ અને એને વિચાર આવે : આના બે શીંગડા વચ્ચે માથું નાખીએ તો....

છ મહિના લગાતાર એણે આ પદાર્થનું ચિન્તન (?) કર્યું. છ મહિનાને અન્તે એકવાર એણે પોતાનું માથું ખરેખર શીંગડા વચ્ચે નાખ્યું. અને જે ભેંસ ભડકી છે.... માથું શીંગડાં વચ્ચે અને ભેંસ ભડકીને આમથી તેમ નાસે, તેમથી આમ નાસે. પેલો બરોબરનો ફસાયો. ધૂળમાં રગદોળાયો. ઢસડાયો....

માંડમાંડ લોકોએ એને છુટ્ટો કર્યો. પછી કહ્યું : ગાંડા ભાઈ ! વગર વિચાર્યું આવું કામ થતું હશે ?

પેલો કહે : વગર વિચાર્યું બીજાને કહેજો. મેં તો છ મહિના લગાતાર વિચાર કરેલો. ને પછી આ કામ કર્યું છે.

આપણને હસવું આવે. પણ ઘણીવાર આપણે આવી જ વિચારણાઓ નથી કરતા ?

* * *

એક ભાઈને બીજાએ પૂછ્યું : તમારે પતિ-પત્નીને અરસપરસ મેળ બહુ સારો રહે છે. જરા આની માસ્ટર કી (ગુરુચાવી) મને આપશો?

પેલા ભાઈ કહે : અમે બેઉ જણાએ નક્કી કર્યું છે કે મોટી વાતો બધી હું સંભાળું અને નાની વાતો તે જુએ. આમ અમે લોકોએ પરસ્પર વિભાજન કરી નાખ્યું છે એટલે અમારે ઝઘડો ક્યારેય થતો નથી.

‘અચ્છા, મોટી બાબતો એટલે શું ?’ પેલાએ પૂછ્યું :

ભાઈ કહે : અમેરિકા અને ચીનની વિદેશ નીતિ કેવી હોવી જોઈએ કે ભારતે પાકિસ્તાન સામે ક્યાં પગલાં ભરવા જોઈએ આ બધી મોટી બાબતો છે....

‘અને નાની કઈ ?’

બાબાને કઈ સ્કૂલમાં દાખલ કરવો, નવો ફ્લેટ ક્યાં લેવો, બેબીનું એન્જેજમેન્ટ ક્યાં કરવું આ બધી નાની બાબતો મારી પત્ની જુએ છે. હું એમાં માથું મારતો નથી.

પત્નીની બાબતોમાં પતિ માથું ન મારે તો ગૃહશાન્તિ જળવાઈ રહે અને તમે બીજા કોઈની બાબતમાં માથું ન મારો તો તમારી સમાધિ જળવાઈ રહે.

* * *

મઝાની શીખ શ્લોકના અન્ત ભાગમાં : શા માટે તું ફોગટ હેરાન થાય છે ?

પોતાનું કાર્ય કર અને બીજું બધું છોડી દે.....

૧૨/૧

-આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

વિદ્યાર્થીથી ભરેલો એક હાઈસ્કૂલનો ઓરડો છે. વર્ગમાં છોકરા ઘણાં છે છતાં શાન્તિ પણ ઘણી છે. આજે પરીક્ષા છે. ગણિતનું પેપર છે. સાઈઠ વિદ્યાર્થી અને એક શિક્ષક. એક છોકરાને દાખલો બરાબર આવડતો નથી, તેથી તે બોલપેન વડે માથું ખંજવાળે છે. એ ખંજવાળનો અવાજ સંભળાય એવી શાન્તિ પથરાયેલી છે. ત્યારે રમેશ આજે શાહીવાળી પેન લાવ્યો છે, તે પેન છંટકારે છે. સુરેશ બોલપેનને ઉઘાડ-વાસ કરે છે. વ્યોમેશ ચારે બાજુ ડાફા મારે છે ત્યારે અનીશની બાજુમાં બેઠેલો મનીષ અનીશને કહે છે કે જો ને, સુરેશ બોલપેન ઉઘાડ-વાસ કરે છે ત્યારે અનીષ મનિષની સામે પણ જોતો નથી. આમ બંને ખાસ મિત્રો છે પણ અત્યારે પોતે દાખલા ગણવામાં મશગૂલ છે. નિયત સમયમાં આખું પેપર લખીને આપી દેવાનું છે. અત્યારે એક સેકન્ડનો પણ બગાડ પરવડે નહિ.

એ આમ તેમ જુએ, કોણ શું કરે છે તે જુએ કે, પોતાનું પેપર લખે!

બસ આ જ રીતે આપણને મળેલી નાની જિંદગીમાં કોણ કેવો છે, શું

કરે છે; તેનો સ્વભાવ કેવો છે, તેની ટેવો કેવી છે, તે બધુ જોવામાં સમયની બરબાદી કરવી કે મારા આત્માને લાગેલા કર્મો ખપાવવા લાગી જવું.

પેલાં પરનાં કામ જોવા-વિચારવામાં આપણા જીવનનો કિંમતી સમય વેડફી દેવો ! આવી ડાહીડાહી વાતો સમજવામાં આવે છે, બીજાને સમજાવવાનું હોય તો સમજાવી પણ શકાય છે પણ જાતની વાત આવે ત્યારે પારકી પંચાતમાં, પરનિંદામાં જેટલો રસ પડે છે, તેટલો રસ જાતની સાથેની મુલાકાતમાં કે વાતમાં પડતો નથી. પરદોષનું દર્શન થાય તે પછી તરત તેનું કથન શરુ થઈ જાય છે. એ પરદોષ કથન એનું જ નામ નિંદા છે. નિંદાનું માનસશાસ્ત્રીય વિશ્લેષણ કરીએ તો બીજાનાં દોષોનું શ્રવણ કે દર્શન કર્યા પછી તેને સ્મૃતિ કોષમાં સંઘરવા પડે છે. પછી તેનો યોગ્ય શ્રોતા મળે એટલે તેની પાસે રસ પૂર્વક કથન કરવાનું બને છે. હવે એ પ્રક્રિયામાં બીજાનો સંસર્ગ કેટલો લાંબો સમય, કેટલો ઊંડો રહ્યો તેથી તે આંખ-કાન-મગજ અને જીભમાં વસતાં-વસતાં તે સ્વભાવમાં-જીવનમાં દાખલ થઈ જાય છે, શ્રી ધર્મદાસગણીજીનું નિરીક્ષણ કેટલું સૂક્ષ્મ છે :

પરપરિવાયમઙ્ગો દૂસઙ્ગ વચણે હિં જેહિં જેહિં પરં.

તે તે પવાઙ્ગ દોસે પરપરિવાઙ્ગ ઙ્ગ અપિચ્છો ॥ ૧ ॥

“પારકાની નિંદાના વિચારવાળો જે જે વચનો દ્વારા પારકાના દોષો બોલે છે તે તે દોષ પોતાના જીવનમાં આવે છે એ રીતે પર પરિવાદ (નિંદા) કરનાર અદર્શનીય ગણાય છે.”

દરેકને ગુણ સંપન્ન થવું ગમે છે. પોતાના ગુણ ગવાય તે ગમે છે. તો ગુણ લાવવાનો આ જ રસ્તો છે. ગુણ ગાવ, ગુણ આવશે, દોષ ગાવ, દોષ આવશે.

જો કે કારણ પકડાયું નથી કે દોષ જેવી નબળી, નકામી ચીજનું જીવને આકર્ષણ શા માટે છે ? દોષ બોલનારને જસ મળતો નથી છતાં માણસ શા માટે એ દોષ-દર્શન-કથનમાં આટલો રસ ધરાવે છે ? ઊંચા ઉઠવું હોય તો નીચેનાં નાના ખાડા-ટેકરા તરફથી નજર હટાવીને ઊંચે નજર માંડવી પડે છે. જેને મોટા સ્ટેશને ઝડપથી પહોંચવું હોય છે તેને વચ્ચે આવતા ઉકરડા પાસે થોભવું ન પરવડે.

આપણે આત્માનાં ગુણો પ્રકટાવવાનાં છે તો દોષો તરફથી નજર ખસેડીને ગુણ તરફ માત્ર ગુણ તરફ નજર ઠેરવવી પડશે.

મન એ ન ચિંતવી શકાય તેવી શક્તિનો સ્ત્રોત છે. મનનો સદુપયોગ શરુ કરી દઈએ તો કલ્પવૃક્ષનું કામ આપે છે. વિચારણા એ મનનું પ્રથમ કાર્ય છે. આ વિચારણા, પારકાની વિચારણા જેનો આપણને અધિકાર નથી, તેની વિચારણાથી લાભ શું ?

शुभाशुभाभ्यां मार्गाभ्यां वहन्ती वासना सरित् ।

पौरुषेण प्रयत्नेन योजनीया शुभे पथि ॥૨॥

શુભ અશુભ એ બે રીતના માલે વિચારો મન માંડીં,

યત્ને કરીને શુભ વિચારો લાવવા મનમંદિરે.

જે પ્રિય હોય છે તેના વિચારો મનમાં મહાલતા હોય છે. શુભ વિચારો ચલાવવા છે તો શુભ ભાવનાઓ, શુભ વિચારણાઓને પ્રિય બનાવી દઈએ. ક્યારેક તો જે પ્રિય હોય છે તેના વિચારોમાંથી તન્મયતાથી થાય છે કે મન એ આકારમાં ઢળી જાય છે. તન્મય વિચાર ને જ ધ્યાન કહેવામાં આવે છે.

શ્રેણિક મહારાજાએ મહાવીર મહારાજાનું એવું ધ્યાન ધર્યું. કે તે ધ્યાનના પ્રભાવે તેઓ તેના જેવા જ તીર્થંકર થશે. જ્ઞાનવિમલજીએ ગાયું છે ને!

वर्धमान जिनवरना ध्याने वर्धमान सम थावे रे.

પારકાની ચિંતા-વિચારણાને અધમાધમ ગણવામાં આવી છે.

મન એવી માન્યતા અને માન્યતા તેવું મન આવું સમીકરણ પણ બાંધી શકાય. માન્યતાનો પિંડ એજ આપણું મન છે. માન્યતામાં કેટલીક ભ્રમણા હોય છે. કેટલીક ટેવ હોય છે. શરીરનાં અંગોપાંગ જે રીતે એક રીતે એક પ્રવૃત્તિ નિત્ય નિરંતર કરે છે તો તે રીતે એ અંગોપાંગ ટેવાઈ જાય છે. પછી અભાનપણે પણ એમ જ વર્તન થાય છે, તેવું જ વિચારનું છે. વિચારવાની પણ એક ટેવ પડે છે.

પારકા વિચારોને નકારાત્મક વિચારો કહેવાય છે. જેને ચાલુ ભાષામાં આપણે પારકી પંચાત કહીએ છીએ. એ જ રીતે હકારાત્મક વિચારવાની

પણ એક ટેવ હોય છે. બન્ને ટેવ છે પણ એક સારી છે

હકારાત્મક ટેવનો એક પ્રસંગ યાદ આવે છે.

પર્વતાળ પ્રદેશમાં એક બે બસ આવ-જા કરતી હતી, મુસાફરો તેમાં જતાં આવતાં એક વાર એક ભાઈ તેમાં એક ગામ જવા ચઢ્યો પર્વતના ચઢાવ ઉતારમાંથી પસાર થઈને બસ આગળ વધી રહી હતી. ક્યાંક ક્યાંક પથ્થરો, શિલાઓ ગબડવાના અવાજો આવતા હતા જ્યાં ઉતરી જવાનું હતું ત્યાં બસ થોભી. પેલા ભાઈ ત્યાં ઊતર્યા ઊતરનાર ઊતારું તે એકલા જ હતા. તે ઊતર્યા અને બસ આગળ વધી. થોડે જ આગળ ગઈ ત્યાં પહાડની ટોચ ઉપરથી એક મોટી શિલા ગબડી અને સીધી બસ ઉપર જ પડી. બસ દબાઈ ગઈ બધા જ મુસાફરોનું મહાપ્રયાણ થઈ ગયું. આ બધું એવી રીતે બન્યું, ક્ષણવાર માટે તો ભાઈ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. પછી મનમાં વિચાર ચાલ્યા. “હું બસમાં જ બેસી રહ્યો હોત તો સારું હતું.” આટલું જાણીને આપણને એમ થાય છે કે આ ભાઈ એવું વિચારતાં લાગે છે “એ બધાં ગુજરી ગયા અને હું બચી ગયો એ ઠીક ન થયું. એ બધાં ગયા અને હું બચી ગયો તેનો આનંદ ન હોય” આ આપણી વિચારસરણીથી તેમનો વિચાર જુદો જ હતો. હું અહીં ઊતર્યો એટલે બસ ઉભી રહી તેમાં અડધી મીનીટ હું નીચે ઊતર્યો તેમાં ૧ મીનીટ અને પછી બસ ઉપડી તેમાં અડધી મીનીટ એમ કુલ બે મીનીટ જે વીતી, જો એ રીતે એ બસ ઊભી ન રહી હોત તો બધાં બચી ગયા હોત.

બધાં જ એક સાથે ઉતરી ગયા હોત એ વિચાર નેગેટીવ છે. બધાં જ બચી ગયા હોત તે વિચાર પોઝીટીવ છે. આના ઉપરથી વિચારવું કેમ તે શીખવા મળે છે.

પારકાનું વિચારવું તો તે પણ આ રીતે વિચારવું. જે વિચારવાથી સુખ ઊપજે તેવું વિચારવું, જે વિચારવાથી ખેદ ઉપજે તેવું ન વિચારવું. આ વિચારની ટેવ પાડીએ તો તેમ વિચારવાનું શરુ થાય.

અને જો એમ વિચારતાં ન ફાવે, ન આવડે તો આપણે આપણાં કામમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું. બીજાના વિચાર પણ ન કરવા. તો તેનું જોવાનું સાંભળવાનું

કે બોલવાનું ક્યાંથી આવે. આ સંદર્ભમાં ઉપાધ્યાયજી મહારાજની શિખામણ ખાસ યાદ રાખવા જેવી છે :

આત્મપ્રવૃત્તૌ અતિજાગરુકઃ પરપ્રવૃત્તૌબધિરાન્ધ્રમૂકઃ ।

ચિત્તવૃત્તિઓને એવી કહેવાય કે આત્મા સંબંધી વાતોમાં તે સભાન હોય પણ પારકાની વાત કે પુદ્ગલની વાત હોય તો તે સાંભળવા, જોવા કે બોલવામાં તેને સહેજે રસ ન હોવાના કારણે સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરે, જોયું ન જોયું કરે અને એવું બોલવા માટે તો પોતાની શક્તિને ક્યારે પણ ન વાપરે. તેને આત્માર્થી કહેવાય. આવા આત્માર્થી આપણે બની જઈએ.

આધાર સૂત્ર

યસ્મિન્ કૃતે કર્મણિ સૌખ્યલેશો,
દુઃખાનુબન્ધસ્ય તથાસ્તિ નાન્તઃ ।
મનોઽભિતાપો મરણં હિ યાવત્,
મૂર્ઝોઽપિ કુર્યાતિ યત્ન કર્મ ॥ ૧૩ ॥

જે કાર્ય કરવામાં મુખનો અંશ માત્ર છે અને દુઃખોની પરંપરાનો અંત નથી; મનની પીડા અને મરણ પણ છે, તેવું કાર્ય મૂર્ખ પણ ન કરે.

સાધના સંકેત

- પરમચેતના સાથે ઈન્દ્રિયો અને મનનું જોડાણ ત્યારે જ સુખાનુભૂતિ.
- અસ્તિત્વ પ્રભુ ગુણની ધારામાં ડૂબે ત્યારે આનંદાનુભૂતિ.

‘મુખ દીઠે સુખ ઉપજે.....’

૧૩

સુખના પ્રદેશની શરૂઆત-અને આનંદના પ્રદેશની પણ-ક્યાંથી થાય છે એની મજાની વાત મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી મહારાજે પરમતારક શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની સ્તવનમાં કરી છે : ‘મુખ દીઠે સુખ ઉપજે, દરિસને અતિ હી આનંદ.....’

ઈન્દ્રિયો અને મન પ્રભુ સાથે સંબંધ બને ત્યારથી સુખ નામની સંઘટના શરૂ થાય છે. અને પૂરું અસ્તિત્વ પ્રભુમય બને છે ત્યારે આનંદની અનુભૂતિ થાય છે.

* * *

ત્રણ તબક્કા થશે: (૧) ઈન્દ્રિયો અને મન વિષયોમાં એકાગ્ર બને ત્યારે સુખાભાસ. (૨) ઈન્દ્રિયો અને મન પ્રભુ ગુણોમાં એકાકાર બને ત્યારે સુખ. (૩) અસ્તિત્વ પૂરું પ્રભુમય- પ્રભુ ગુણમય બને ત્યારે આનંદ.

* * *

પહેલા તબક્કાને સુખાભાસનો તબક્કો કહ્યો. હકીકતમાં, એ દુઃખમયતાનો ગાળો છે.

આંખ કોઈ પદાર્થને જોશે, પછી શું થશે? ત્યાગી મુનિવર પદાર્થોને પદાર્થ રૂપે જોશે અને એથી એમને સહેજે એમાં રાગ અને એને પરિણામે થતું દુખ નહિ થાય. પણ સામાન્ય મનુષ્ય જોશે તો ?

ત્રણ મિત્રો એક જગ્યાએ ભેગા થયેલા. એક મિત્ર કહે : કાલે સાંજે હું પત્ની સાથે દરિયા કિનારે ગયેલો. પવન વધારે હતો. રેત ઉડીને પત્નીની આંખમાં પડી. કઢાવવાના દશ રૂપિયા આપવા પડ્યા.

બીજો કહે : તારે તો સસ્તામાં પત્ની ગયું. મારે તો રૂપિયા પાંચસોની કાલે ઊઠી. પેલાઓ કહે : શું થયેલું ? એ કહે : હું પણ પત્ની સાથે ફરવા નીકળેલો. પત્નીએ દુકાનમાં રહેલી એક સાડી જોઈ. એના આંખમાં એ વસી ગઈ. મારે પાંચસો રૂપિયામાં એ સાડી લેવી પડી.

ત્રીજો કહે : મારી પત્નીએ તો કાલે હીરાનો નેકલેસ જોયો. એને એ ગમ્યો. મારે રૂપિયા પચાસ હજારની ઊઠી !

આંખ પદાર્થો પર પડે તો શું થાય એનો આ નાનકડો નમૂનો !

* * *

ભૂખ લાગેલી. એ ભાઈ જમવા બેઠા. ગરમાગરમ રોટલી-શાક ખાતાં સુખાનુભવ થાય છે.

તમે પણ આવા અનુભવમાંથી પસાર થયા છો.

એમ લાગશે કે રોટલી અને શાકમાં કે મિઠાઈમાં સુખ આપવાની તાકાત છે.

એક ક્ષણ ઊભા રહો.

રોટલી અને શાકમાં જો સુખ આપવાની તાકાત હોય તો એ સતત સુખ આપ્યા કરે. પેટ ભરાઈ ગયા પછી એ જ રોટલી સુખ આપી શકે ખરી ?

જજમાન જમણવારમાં છેલ્લે આગ્રહ કરીને ગુલાબજાંબુ મોઢામાં નાખે ત્યારે મહેમાન કહેશે: નહિ, પ્લીઝ! હવે એક પણ ગુલાબજાંબુ નહિ ચાલે.

જે ગુલાબજાંબુ મઝાનું લાગતું હતું તે હવે કેમ અણગમતું થઈ ગયું ?

હકીકતમાં, ગુલાબજાંબુમાં સુખ આપવાની તાકાત નથી. એ ભૂખના દુઃખને માત્ર ઓછું કરી શકે. એનેસિનની ટેબ્લેટની પેઠે જ.

નાના બાબાને માથુ દુખતું હતું. મમ્મીએ એનેસિનની ટીકડી આપી. માથું હળવું ફૂલ થઈ ગયું. બાબાએ પછી મમ્મીને પૂછ્યું : મમ્મી, એક ટીકડી લીધી તો આટલી મઝા આવી, તો દશ ટીકડીઓ લઈએ તો કેવી મઝા આવે ?

એનેસિનની ટીકડી સુખ ન આપે. એમ જ ખાદ્ય પદાર્થો સુખ ન આપે. તમને સુખાભાસની એ વખતે માત્ર અહેસાસ થાય છે.

આ પહેલો તબક્કો.

* * *

બીજો તબક્કો : 'મુખ દીઠે સુખ ઉપજે....'

પરમાત્માની સાથે ઈન્દ્રિયો અને મન જોડાય અને સુખાનુભૂતિ થઈ રહે.

સુખ અને આનંદમાં ફરક એ છે કે સુખ ઈન્દ્રિયો અને મનના સ્તરની ઘટના છે. આનંદ પેલે પારના સ્તરની ઘટના છે.

ઈન્દ્રિયો પ્રભુ સાથે જોડાશે અને સુખાનુભૂતિ થશે કે તરત ખ્યાલ આવશે કે જેને સુખાનુભૂતિ સમજતા હતા (વિષયો સાથેના ઈન્દ્રિયોના જોડાણથી ઉપજતી) તે સુખાભાસથી વધુ કાંઈ ન હતું.

* * *

પૂજ્યપાદ માનવિજયજી મહારાજે પરમતારક શ્રી શીતલનાથ ભગવાનના સ્તવનમાં પ્રભુ સાથેના જોડાણથી ઈન્દ્રિયોને ઉપજતી સુખાનુભૂતિની મઝાની અભિવ્યક્તિ આપી છે :

શુભ ગન્ધને તરતમ યોગે,
 આકુલતા હુઈ ભોગે રે;
 તુજ અદ્ભુત દેહ સુવાસે,
 તેહ મિટી રહત ઉદાસે.....

સારી ગંધ લીધી.... અત્તરની કે ફૂલોની. શું થયું એથી ? ભોગોને વિષે આકુળતા થઈ. એની સામે, પ્રભુ ! તારા દેહમાંથી નીકળતી સુગંધ લીધી અને આકુળતા છૂ થઈ ગઈ. ઉદાસીનતા આવી ગઈ....

* * *

આકુળતા.... ઈન્દ્રિયોની એક શૃંખલા છે. આંખે કંઈક જોયું, તો સ્પર્શનેન્દ્રિય કહેશે : મારે એને સ્પર્શવું છે. નાકે સુગંધ લીધી. ભોજ્ય પદાર્થોની; જીભ સળવળશે : મારે એ આસ્વાદવું છે.

ચાલો, સ્પર્શ કે આસ્વાદ મળી ગયા : તૃપ્તિ થવાની ? બીજો સ્પર્શ, ત્રીજો સ્પર્શ, નવો આસ્વાદ.... ઈચ્છાં પર ઈચ્છા. રહેવાની તો અતૃપ્તિ જ છે !

વિભાવસૃષ્ટિને સ્વપ્ન કહેવાઈ છે. સપનામાં એક જણે રસગુલ્લા અને ગુલાબજાંબુની પ્લેટો ની પ્લેટો ખાધી. પરોઢિયે પાંચ-સાડાપાંચે જ.... ઊઠ્યો, નવકારશીનો સમય થયો. એ કહેશે : લાવો ચા, ઉપમા, ખાખરા.

અરે ભાઈ ! પણ પેલા ગુલાબજાંબુનું શું થયું ?

એ કહેશે : એ તો સપનામાં ખાધેલા...ને સ્વપ્નના ભોજ્ય પદાર્થો તૃપ્તિ થોડી આપી શકે ?

આવું જ જો વિષયરસ માટે સ્વીકારી લેવાય તો ? તો ઘણી ઝંઝટ ઓછી થઈ જાય. સ્થૂલભદ્રમુનિએ કોશાને કહેલું : 'સપનાની સુખલડી ભૂખ ભાંગે નહિ જો....'

સપનાની સુખલડી. જે છે જ નહિ, ભૂખ કેમ ભાંગે ?

એક જણે સપનામાં પોતે સમ્રાટ બન્યો છે તેમ જોયું. આંખ ખૂલી. ઝૂંપડીમાં તૂટેલા ખાટલા પર પોતે સૂતેલ છે.... હવે એ માણસ કહેશે ખરો કે, ચાલો ! રાજપાટ બધું જ છોડ્યું ! હતું જ નહિ, છોડવાની વાત ક્યાં ?

સપનાની સુખલડી. સપનાનું રાજપાટ....અને આ તમારા ભોગો....તમે સપનામાં છો કે જાગો છો ?

ખવાય અને તૃપ્તિ ન મળે તો એ સપનું....તમે ભોગો ભોગવો અને અતૃપ્ત જ રહો તો તમે જાગતા કેમ કહેવાઓ ?

* * *

ઈન્દ્રિયો અને મન પ્રભુ સાથે જોડાય તો જ સુખાનુભૂતિ.

પ્રભુને જોતાં આંખોને કેવો આનંદ થાય ? જોયા જ કરીએ, જોયા જ કરીએ... પૂજ્ય આનંદધનજી મહારાજની સ્તવનાનું ધ્રુવ પદ છે : 'સખિ ! મુને દેખણ દે.... ચન્દ્રપ્રભુ મુખ ચંદ.....સખિ ! મુને દેખણ દે....

* * *

ઈન્દ્રિયો અને મન પ્રભુ સાથે જોડાય તો સુખ....અને અસ્તિત્વ પ્રભુના ગુણોમાં ડૂબી જાય તો આનંદ....

વીતરાગતાની ધારામાં તમારું નિમજ્જન....ડૂબી જવું. હવે એ આનંદ છે, જેને તમે શબ્દોમાં મૂકી ન શકો. હા, એને તમે અનુભવી જરૂર શકો.

સુખ ઈન્દ્રિયો અને મનના સ્તરની સંઘટના છે, આનંદ ઈન્દ્રિયો અને મનને પેલે પારની સંઘટના છે.

* * *

હૃદયપ્રદીપનો શ્લોક કહે છે કે જે વૈષયિક કૃત્યોમાં સુખનો અંશ જ છે, અને સામી બાજુ, દુઃખોની પરંપરાનો અંત નથી. આટલું જ નહિ, મનની બળતરા અને ક્યારેક મૃત્યુ પણ એનાથી મળી શકે છે. અણસમજુ માણસ પણ આવાં કૃત્યો ન કરે તો સમજુ મનુષ્ય તો આવું કેમ કરે જ ?

પ્રશ્નનો બોલ સુજ્ઞ સાધકોની કોર્ટમાં ગ્રન્થકારે ફેંકી દીધો છે. ઉત્તર સાધક ચેતનાએ આપવો પડશે.

૧૩/૧

—આ. રત્નસુંદરસૂરિ

ઝેર જો લાડવાને બદલે કારેલામાં જ ભોળવવામાં આવ્યું હોત તો કૂતરો એ કારેલા સામે જોવા ય તૈયાર ન થયો હોત. જ્યાં જોવા જ તૈયાર ન થયો હોત ત્યાં એ ઝેરમિશ્રિત કારેલા પેટમાં પધરાવી દેવાની તો શક્યતા જ ક્યાં ઊભી રહેત ? અને પેટમાં જ્યારે એ ઝેરમિશ્રિત કારેલા ગયા જ ન હોત ત્યાં કૂતરાને તરફડી તરફડીને મરી જવાની વેદના તો લમણે ઝીંકાઈ જ ક્યાંથી હોત ?

પણ ના,

કૂતરો લાડવો જોઈને ભોળવાઈ ગયો. એ સ્વાદિષ્ટ હતો, પૌષ્ટિક હતો, સુગંધી હતો અને આકર્ષક હતો. બસ, જરાય ડર રાખ્યા વિના, શંકા રાખ્યા વિના કૂતરાએ એ લાડવો પોતાના પેટમાં પધરાવી દીધો. અને પછી જે બનવાનું હતું એ બનીને જ રહ્યું. લાડવામાં ભળેલા ઝેરે પોતાનું પોત પ્રકાશ્યું. કૂતરાના શરીરની નસો ખેંચાવા લાગી. આંખો વિકૃત થવા લાગી. ગળું સૂકાવા લાગ્યું અને ગણતરીની જ પળોમાં કરુણ ચીસો પાડતો કૂતરો

પરલોકમાં રવાના થઈ ગયો.

પાંચેય ઈન્દ્રિયોના વિષયો આખરે છે શું ? આ જ. વિષમિશ્રિત મોદક જેવું છે એનું સ્વરૂપ. અનુભવે મીઠા, પરિણામે ભયંકર. સ્વરૂપ આકર્ષક, સ્વભાવ ભયંકર. પહેલા ઘૂંટડામાં સ્વર્ગ, છેલ્લા ઘૂંટડામાં નરક. શરૂઆત એની લોભામણી, સમાપ્તિ એની બિહામણી. લાલચ બતાડે એ માનસરોવરની અને ફેંકી દે એ ગંધાતી ગટરમાં. આંખ સામે લાવીને મૂકી દે એ પર્વતના શિખરને અને એ તમને નાખી દે છેક ઊંડી અને અંધારી ખાઈમાં !

સંસારમાં સુખ જો હોત જ નહીં, ઈન્દ્રિયોના વિષયોનો પ્રથમ અનુભવ જો આલ્હાદક હોત જ નહીં, મનને બહેલાવવાની ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં જો તાકાત હોત જ નહીં તો ક્યો આત્મા ઈન્દ્રિયોના આ વિષયોમાં મુંઝાયો હોત ? ક્યો આત્મા ઈન્દ્રિયોના આ વિષયો પાછળ પાગલ બન્યો હોત ? અતિ ઉત્તમ એવા આ જીવનને ક્યો આત્મા આ બેકાર વિષયો પાછળ વેડફી નાખવાની બેવકૂફી કરી બેઠો હોત ? પણ ના, બિલકુલ વિષમિશ્રિત મોદક જેવા આ ઈન્દ્રિયોના વિષયો ! ઝેરની વેદના તો પછી જ અનુભવાય, પહેલા તો મોદકની સ્વાદિષ્ટતા જ અનુભવવા મળે અને એના જ કારણે કૂતરો એ મોદક પેટમાં પધરાવી દેવા તૈયાર થઈ જાય ! વિષય સેવનના વિપાકો તો પછી જ અનુભવાય, પ્રારંભ માં તો એ વિષયો ગલગલીયાનો જ અનુભવ કરાવે અને એના જ કારણે સંસારરસિક આત્મા એ વિષયો પાછળ જિંદગી હોમી દેવા તૈયાર થઈ જાય !

પ્રશ્ન તો એ થાય છે કે જે કાર્યમાં સુખનો અંશ બિંદુ જેટલો છે અને દુઃખોનું કદ વિરાટ મહાસાગર જેટલું છે એ કાર્યમાં જીવ પ્રવૃત્ત જ શું કામ થતો હશે ? લાડવામાં રહેલ ઝેરનું દુષ્પરિણામ કૂતરાને લાડવો પેટમાં ગયા પછી જ અનુભવવા મળતું હોવાના કારણે કૂતરો સ્વાદિષ્ટ લાડવા તરફ આકર્ષાઈ જતો હોય એ તો સમજાય છે પરંતુ વિષય સેવન દ્વારા સુખ અનુભવતા પહેલા જ એ વિષયો મેળવવાની ચિંતા, મળેલા વિષયો સાચવવાની ચિંતા, વિષયોના ભોગવટા માટેની મનની ઉત્તેજના આ બધા દુઃખો અનુભવવા

પડતા હોવા છતાં માણસ વિષયો પાછળ પાગલ કેમ બનતો હશે ?

આ તમામ પ્રશ્નોના બે જવાબ છે જ્ઞાનીઓ જે ચિંતા, ઉકળાટ, ઉત્તેજના, વગેરેને દુઃખરૂપ માને છે એ ચિંતા, ઉકળાટ, ઉત્તેજના વગેરે સંસારરસિક જીવો ને દુઃખરૂપ લાગતા જ નથી એક જવાબ આ છે. બીજો જવાબ એ છે કે સંસારરસિક જીવો પ્રથમ અનુભવને જ મુખ્ય માની રહ્યા છે. તાત્કાલિક અનુભવ શેનો થાય છે ? આનંદનો કે ઉદ્વેગનો ? પ્રસન્નતાનો કે ઉકળાટનો ? સુખનો કે દુઃખનો ?

બસ, આ તાત્કાલિક થતા અનુભવને મુખ્ય રાખવાના કારણે જ આ જગતના સંસારરસિક જીવો પરિણામમાં ભારે ભયંકર અને ત્રાસદાયક છતાં વર્તમાનમાં એટલા જ આકર્ષક એવા વિષયો પાછળ પાગલ બનીને દોડી રહ્યા છે.

પણ,

આ પાગલતાને અટકાવવા ગ્રંથકાર પરમર્ષિ અહીં એક સુંદર વાત લઈને પધાર્યા છે. ફરમાવી રહ્યા છે તેઓશ્રી કે ‘વિષય સેવનની તમારી પ્રવૃત્તિઓમાં સુખનો અંશ જરૂર છે પરંતુ એના પરિણામમાં અનંત દુઃખોની પરંપરા છે, મનનો અભિતાપ છે, યાવત્ મરણ પણ છે. યાદ રાખજો, તમે પૈસો મેળવવા જતાં અબજો ગુમાવો છો. ગધેડો મેળવવા જતાં હાથી ગુમાવો છો. કોલસો મેળવવા જતાં હીરાને ગુમાવો છો.

પણ કરુણતા જીવનમાં એ સર્જાઈ છે કે અનંત જ્ઞાનીઓના ઉપદેશ પર આપણને શ્રદ્ધા નથી, આપણને શ્રદ્ધા છે આપણા તુચ્છ અને છીછરા અનુભવો પર. જ્ઞાનીઓની ‘સંસાર દુઃખરૂપ છે’ ની વર્તમાન અંગેની પ્રરુપણા આપણને જામતી નથી આપણને જામી રહી છે ‘ભવિષ્ય સુખરૂપ જ આવશે’ ની આપણી જૂઠી આશા. ‘આવતી કાલે ધર્મ કરીશ’ ના ગલત અભિગમ પર કેટલાક માણસોને જેમ આજના પાપો કોઠે પડી ગયા છે. તેમ ‘આવતી કાલે સુખ મળશે’ ની આશા પર આપણને આજના તમામ દુઃખો સદી ગયા છે.

સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહેવું હોય તો એમ કહી શકાય કે ‘આવતી કાલે સુખનો સૂર્ય ઉગીને જ રહેશે’ ની આશામાં ને આશામાં જ આપણે આ જીવનની મૂલ્યવાન પળો વેડફી રહ્યા છીએ સુખની આશામાં આપણે દુઃખો વેઠી રહ્યા છીએ અને આવતી કાલની સુખની આશાને વાસ્તવિક બનાવવા માટે આજે આપણે પાપો કરી રહ્યા છીએ. આજના આ પાપો ભાવિ માટે દુઃખો નક્કી કરી રહ્યા છે. અને સુખો હંમેશ ને માટે આશાનો જ વિષય બની રહ્યા છે. સુખની આવતી કાલ ક્યારેય ઉગતી જ નથી અને દુઃખની આજ ક્યારેય વિદાય થતી જ નથી.

ઓફિસમાં પોતાના ટેબલ પર પડેલ લગ્નની કંકોતરી જોઈને રમેશને આશ્ચર્ય થયું. ‘કોણ ઘોડે ચડી રહ્યું છે ?’ એ જાણવા એણે કંકોતરી પર નજર ફેરવી એ આનંદિત થઈ ગયો. પોતાનો જીગરજાન મિત્ર કલ્યાણ લગ્ન કરી રહ્યો હતો. એણે એના પર રૂપિયા ૧૦૦૦ ચાંદલાના મોકલી આપ્યા. પણ મહિના પછી એના કાને સમાચાર આવ્યા કે કલ્યાણની પત્ની કલ્યાણના કબાટમાંથી ઘરેણાં, ઝવેરાત, રોકડ રકમ વગેરે લઈને કાયમ માટે ભાગી ગઈ છે. એ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. કલ્યાણની આ કફોડી સ્થિતિ થઈ ? એણે ઓફિસમાંથી જ કલ્યાણ પર ફોન જોડ્યો ‘મેં જે સાંભળ્યું છે એ સાચું છે ?’

‘શું સાંભળ્યું છે ?’

‘તારી પત્ની તને નવડાવીને ભાગી ગઈ!’

‘હા, એ વાત સાચી છે પણ એમાં આપણે કાંઈ અકળાયા નથી. આ તો સંસાર છે. એમાં આવું બધું તો થયા જ કરે. એનાથી આપણે કાંઈ હતાશ થઈ જવાની જરૂર નથી. બાકી, તને એક શુભ સમાચાર આપું ? આવતા મહિને હું બીજા લગ્ન કરું છું !’

‘શું વાત કરે છે ?’

‘હા, આ વખતે તો ખૂબ ચોક્કસાઈ રાખીને યુવતી પસંદ કરી છે.

ખૂબ ખાનદાન અને સુશીલ છે. અઠવાડિયામાં તારા પર લગ્નની પત્રિકા મોકલું છું.’

અને સાથે જ આઠમા દિવસે કલ્યાણના લગ્નની પત્રિકા રમેશના હાથમાં આવી ગઈ. કચવાતા મન સાથે એણે કલ્યાણ પર ચાંદલાના રૂપિયા ૧૦૦ મોકલી આપ્યા. કલ્યાણના લગ્ન ધામધૂમથી થઈ ગયાના સમાચાર એના કાને આવ્યાના ચોથે જ દિવસે એના કાને સમાચાર આવ્યા કે કલ્યાણની [ખાનદાન?] પત્ની કોક યુવક સાથે લફરું કરીને ભાગી ગઈ છે.

એને લાગ્યું કે કલ્યાણની ખોપરી હવે તો ઠેકાણે આવી જ જશે. પહેલી પત્ની નવડાવીને ભાગી ગઈ અને બીજી પત્ની લફરું કરીને ભાગી ગઈ ! હવે તો એ પરણવાનું નામ જ નહીં લે ! પણ એના આશ્ચર્ય વચ્ચે સાંજના સામેથી એના પર કલ્યાણનો ફોન આવ્યો.

‘સાંભળ્યું ?’

‘શું ?’

‘ઋણાનુબંધ ન હોય તો કોઈ જ સંબંધ લાંબા સમય સુધી ટકતા નથી.’

‘એ તો બરાબર છે પણ તું ક્યા સંદર્ભમાં વાત કરે છે ?’

‘સંદર્ભ તો બીજો કયો હોય ? તારી ભાભી સાથે આપણાં ઋણાનુબંધના સંબંધો પુરા થઈ ગયા !’

‘એટલે ?’

‘એટલે બીજું કાંઈ નહીં. મારા કરતાં બીજો એક યુવક એને વધુ ગમી ગયો એટલે મને છોડીને એ એની પાસે ચાલી ગઈ !’

‘શું વાત કરે છે તું ?’

‘આમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. કોઈ મરી જાય છે અને આપણે એનાથી વિખૂટા પડી જઈએ છીએ. આ ભાગી ગઈ અને હું એનાથી વિખૂટો પડી ગયો. સંસારમાં આવું બધું તો ચાલ્યા જ કરે. બાકી હું અત્યારે એક યુવતીની તલાશમાં છું કે જેની સાત પેઢીમાં કોઈએ કાંઈ લફરું કર્યું જ ન હોય !’

કલ્યાણની આ વાત સાંભળતાની સાથે જ રમેશે ફોન મૂકી દીધો. એને તો એ જ ન સમજાયું કે કલ્યાણની આ વાત પર હસવું કે પછી રડવું ? પરંતુ એકાદ મહિના બાદ એના ટેબલ પર પડેલ કલ્યાણની ત્રીજી વારના લગ્નની પત્રિકા જ્યારે એના વાંચવામાં આવી ત્યારે એણે કલ્યાણ પર ચાંદલા પેટે એક કવર મોકલ્યું. એ કવરની અંદર એક કાગળ મૂક્યો. જેમાં એણે લખ્યું હતું કે ‘અનુભવ પર આશાનો વિજય.’

શું બન્યું છે આપણા જીવનમાં ? શું બની રહ્યું છે આપણા જીવનમાં? આ જ ! અનુભવો બધા જ કાં તો દુઃખના થયા છે અને કાં તો અલ્પકાલીન સુખના થયા છે પણ આશા આપણે સુખની જીવંત રાખી છે. “આયોજનો જ હું એવા કરીશ કે મારે ક્યારેય દુઃખી થવું જ નહીં પડે. પત્નીને વશમાં રાખીશ. સંપત્તિને ચોક્કસ જગ્યાએ રોકીશ. કસરતો કરતા રહીને શરીરને તંદુરસ્ત રાખીશ. પ્રેમ આપતા રહીને પરિવારને મારા પ્રત્યે વફાદાર રાખીશ. મધુર શબ્દો દ્વારા વિશાળ મિત્ર વર્તુળ ઊભું કરી દઈશ. સત્તા હાંસલ કરીને જગત વચ્ચે મારો વટ પાડી દઈશ. અલબત્ત, ‘આજ’ ભલે આપણી વિરુદ્ધમાં છે પણ ‘આવતીકાલ’ તો આપણા ‘બાપ’ ની જ છે.”

હા. આ જ છે આપણી જીવનશૈલી અને આ જ છે આપણી વિચારશૈલી. સુખની આશામાં દુઃખો જીરવતા રહેવું અને એ આશાને વાસ્તવિકતાની ધરતી પર લાવવા પાપો કરતા રહેવું ! પણ વહેલી તકે આ ખતરનાક રસ્તેથી આપણે પાછા વળી જવાની જરૂર છે.

મોજા મેળવવા જતાં જો પગ જ ગુમાવી દેવા પડતા હોય, આકર્ષક ફેમ મેળવવા જતાં જો આંખને જ ગિરવે મૂકી દેવી પડતી હોય, ગ્લાસ મેળવવા જતાં જો પાણી જ ગુમાવી દેવું પડતું હોય, પાંખ મેળવવા જતાં જો આકાશને જ છોડી દેવું પડતું હોય, સંપત્તિ મેળવવા જતાં જો જીવનથી જ હાથ ધોઈ નાખવા પડતા હોય તો આ તમામ સોદાઓ જેમ કેન્સલ જ કરી નાખવા જેવા છે તો અલ્પ સુખ મેળવવા જતાં અનંત દુઃખોને આમંત્રણ આપી દેતા, દુર્ગતિઓની યાત્રાએ આત્માને રવાના કરી દેતા, અનંત અનંતકાળ સુધી આત્માને સંસારમાં જ રાખતા, આત્માના સદ્ગુણોની

જાલિમ મશ્કરી કરતા ઈન્દ્રિયોના વિષયજન્ય સુખોનો સોદો પણ કેન્સલ જ કરી નાંખવા જેવો છે.

શું કહું ?

કાળા પાટિયાને હાજર કર્યા વિના સફેદ અક્ષરો જો વાંચી જ શકાતા ન હોય તો એ સફેદ અક્ષરો પાછળ પાગલ બન્યા રહેવાનો કોઈ અર્થ નથી. ઉત્તેજનાના ઉકળાટના, આવેગના, આકાંક્ષાના, તડપનના ત્રાસોને અનુભવ્યા વિના ઈન્દ્રિયોના વિષયો જો સુખનો અનુભવ ન જ કરાવી શકતા હોય તો એવા બેકાર સુખો પાછળ દોડતા રહીને મૂલ્યવાન એવા આ જીવનને વેડફી નાખવાનો કોઈ જ અર્થ નથી.

યાદ રાખજો.

લાખો મડદાઓને બાળ્યા પછી ય સ્મશાન અતૃપ્ત જ હોય છે, સેંકડો નદીઓને પોતાનામાં સમાવ્યા પછી ય સાગર અતૃપ્ત જ હોય છે, હજારો ટન લાકડાઓને બાળી નાખ્યા પછી ય અગ્નિ અતૃપ્ત જ રહે છે. બસ એ જ ન્યાયે વિષયજન્ય સુખોના અનંત અનુભવો પછી ય મન આજે ય એવું ને એવું જ અતૃપ્ત છે. એને તૃપ્ત કરવાનો એક જ વિકલ્પ છે. વિષયસુખોથી વિમુખ થઈ જાઓ, તૃપ્તિનું સુખ અનુભવનો વિષય બનીને જ રહેશે...

આધાર સૂત્ર

યદર્જિતં વૈ વયસાઽખિલેન,
ધ્યાનં તપો જ્ઞાનમુખં ચ સત્યમ્ ।
ક્ષણેન સર્વં પ્રદહત્યહો ! તત્,
કામો બલી પ્રાપ્ય છલં યતીનામ્ ॥ ૧૪ ॥

સાધકે સંપૂર્ણ જીંદગીને ધ્યાન, તપ અને જ્ઞાન અને સત્યમાં ઓતપ્રોત કરી છે....

પણ....બળવાન્ કામ સાધકોની સાધનાની હોડીમાં કાણું પાડીને તેની સાધનાની નાવને ડૂબાડી દે છે.

સાધના સંકેત

- વૈરાગ્ય.
- અપ્રમાદ.
- ગુરુપારતન્ય.

વૈરાગ્ય : સાધકનો જીવન મન્ત્ર

૧૪

પ્રશમરતિ પ્રકરણે સાધકની જીવનચર્યાને, આન્તરયાત્રાને મજાનો આકાર આપ્યો છે : વૈરાગ્ય ભાવ જે રીતે દૃઢ બને તે રીતે મન, વચન અને કાયા વડે અભ્યાસ કરવો.

સુજ્ઞ સાધક માટેની આ એક નાનકડી સાધના - પોથી. સમજો કે ભીતર જવા માટેનો નકશો.

યાત્રા સહેજ પણ ખોટી રીતે આગળ વધશે : નકશો એને અટકાવશે....

સાધક કોઈની સાથે સંગોષ્ઠિ કરી રહ્યો છે. પ્રભુના ઐશ્વર્યની વાતોને એ વિસ્તારી રહ્યો છે. સાંભળનારા ખૂબ જ રસથી, એકાગ્રચિત્તે એ સાંભળી રહ્યા છે. એમના ચહેરાનો હાવભાવ કહે છે કે એ લોકો ખૂબજ પ્રભાવિત થયા છે....

આ એમની પ્રભાવિતતા સાધકને પ્રભાવિત કરી નાખે તો ? સાધકની ભીતર અહમ્નો કચરો આવી જાય તો ?

રસ્તામાં તો આવું છે :

‘એક પગ ઊઠા કિ રાહ મિલ ગઈ,

એક પગ ઊઠા કિ પથ બિઠ્ઠુડ ગયા.’

એક જ ડગલું. ડગલું સાચું : પથ બરોબર પકડાયેલો રહે. ડગલું ખોટું ભરાયું : માર્ગ પગ નીચેથી સરકી જાય !

અહીં પેલો નકશો કામે લાગશે....

‘દૃઢતામુપૈતિ વૈરાગ્યભાવના યેન યેન ભાવેન,

તસ્મિંસ્તસ્મિન્ કાર્યઃ કાયમનોવાગ્મિભરભ્યાસઃ (૧૬) ॥’

સાધક વાર્તાલાપ કરતો જશે અને પેલા નકશાને જોતો જશે. તરત જ એને લાગશે કે ગાડી ખોટી દિશામાં ચાલી રહી છે. અહંકારની દિશામાં વચનયોગ કે મનોયોગ જઈ શકે નહિ. તરત જ લાગશે બ્રેક. રીવર્સમાં ગાડી લેવાશે. ને નકશા પ્રમાણેના સાચા માર્ગ પર ગાડી ચાલશે.

હવે બોલાશે પણ એ વખતે આંખોમાં અહોભાવના આંસૂ હશે. સાધક વિચારતો હશે કે પ્રભુએ પોતાના કંઠનો ઉપયોગ કર્યો. પ્રભુ પાસે તો એકથી ચઢિયાતી એક એવી કેટલીય સાઉન્ડ સીસ્ટમ્સ છે અને છતાં પ્રભુ પોતાની સાઉન્ડ સિસ્ટમ વાપરે... આ કેવું અદ્ભૂત સૌભાગ્ય! ગાડી નકશા પ્રમાણે સાચા માર્ગે આવી ગઈ!

પ્રશમરતિ આથી જ સાધકની સાધનાયાત્રાને વર્ણવતાં કહે છે:

परिणाममपूर्वमुपागतस्य,

शुभभावनाध्यवसितस्य ।

अन्योन्यमुत्तरोत्तर-

विशेषमभिपश्यतः समये ॥ ૬૨ ॥

કેવો હોય છે સાધક ?

અપૂર્વ પરિણામને પામેલો હોય છે સાધક. અને એનું કારણ છે શ્રુતનું વિશેષ પરિશીલન.

પ્રભુના પ્યારા શબ્દો જેમ જેમ ભીતર ઊતરતા જાય, હૃદય ભીનું ભીનું બન્યા કરે.

પ્રભુના શબ્દોમાં જેમ ઊંડા ઊતરીએ તેમ નવા નવા અર્થો મળે. આપણી બુદ્ધિ ચકરાઈ જાય: આવી વાત ! મારા પ્રભુ જ આ વાત કરી શકે. બુદ્ધિ અટકી જાય, ત્યાંથી અહોભાવની યાત્રા શરૂ થાય...

એક આચાર્ય ભગવંતે કહેલું કે ૬૭મી વાર આજે પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રનો સ્વાધ્યાય થયો ત્યારે આ નવો અર્થ મળ્યો.

આગમ ગ્રન્થોમાં ઉત્તરોત્તર વિશેષો-નવા પદાર્થો સ્ફુર્યા કરે અને એ સ્ફુરણા અપૂર્વ પરિણામ-ભાવનામાં રૂપાન્તરિત થાય.

નવા ભાવો જે સ્ફુર્યા તેની પાછળ પણ તમારી બુદ્ધિ છે એવું ક્યારેય માનતા નહિ.

શબ્દાનુપ્રેક્ષા અને અર્થાનુપ્રેક્ષા પછી, આથી જ, અવતરણનું સ્તર આપણે ત્યાં મનાયું છે. શબ્દાનુપ્રેક્ષા અને અર્થાનુપ્રેક્ષા સુધી (ગોખવું અને વિચારવું) બુદ્ધિ રહે છે. અવતરણના સ્તર પર બુદ્ધિનું પ્રયોજન નથી. બુદ્ધિ અહીં ઢળી પડે છે. અને તમે 'ઉપરથી' વરસતા નવા જ અર્થોને ઝીલી શકો છો. તમારી બુદ્ધિની એક સીમા છે : એ વર્તુળમાં જ સરશે, ફરશે. બિલકુલ નવા ભાવોને ઝીલવાની બુદ્ધિની ક્ષમતા નથી.

અહીં જ મેઘા શબ્દની વિભાવના આપણને મળે છે. અહંકાર યુક્ત વિચારશૈલી તે બુદ્ધિ છે. શ્રદ્ધા પૂર્વકની વિચારશૈલી તે મેઘા છે. 'અરિહંત ચેઈઆણં' સૂત્રમાં આથી જ શ્રદ્ધા પછી મેઘા મૂકી છે (સદ્ધાએ મેહાએ)

શ્રદ્ધાયુક્ત અસ્તિત્વ ઉપરથી વરસતા ભાવોને ઝીલશે. જેને આપણે 'પરા વાણી' કહીએ છીએ, એનો નાનકડો અંશ અહીં સાધકને મળશે.

મહાપુરુષોએ જે અર્થો વિચાર્યા હોય; વાતાવરણમાં એ વિચાર-પુદ્ગલો તરતા હોય; સાધક પરાવાણીના સ્તર પર જઈને આ વિચાર-પુદ્ગલોને પકડે.

કેવી મઝાની વાત !

વૈરાગ્ય.....સાધક સતત એ જોયા કરે કે પોતાના મન, વચન, કાયા
વૈરાગ્યના માર્ગ તરફ વહે છે ને !

સાધકની આ સાધનાપોથી. સાધકનો સાધનામાર્ગનો આ નકશો.....

* * *

આ નકશાની, અને સાધક નકશાને ભૂલી જાય તો કેવી રીતે પથભ્રષ્ટ
બને છે તેની રોમહર્ષક વાત હૃદય પ્રદીપ ષ્ટટ્રિંશિકા કરે છે :

‘યદર્જિતં વૈ વયસાઙ્ઘિલેન.....’

સાધકે સંપૂર્ણ જીંદગીને ધ્યાન,તપ જ્ઞાન અને સત્યમાં ઓતપ્રોત કરી
છે.... પણ બળવાન કામ સાધકોની સાધનાની હોડીમાં કાણું પાડીને તેની
સાધનાની નાવને ડૂબાડી દે છે.

હા, એક ક્ષણની અસાવધાની અહીં ચાલે તેમ નથી. સતત જાગૃત
રહેવું જોઈએ.....

* * *

કામના બે પ્રકાર દશવૈકાલિક-નિર્યુક્તિમાં બતાવેલા છે: ઈચ્છાકામ
અને મદનકામ.....

ગુરુપારતન્ત્ર્ય જો સાધકની પાસે હશે તો ઈચ્છાઓ ઉછળશે નહિ. કે
ન બીજી વૃત્તિઓ ઉછળશે.

ઘણીવાર વિચારું છું કે અમારી સામાયારીએ અને એ આપવા દ્વારા
પ્રભુએ અને ગુરુદેવે અમારી કેવી તો રક્ષા કરી છે !

જે ઈચ્છાઓના પવનને કારણે સાધનાની નાવ અગણિત જન્મોમાં
વિભાવોના સમુદ્રમાં ફેંકાઈ, ઊછળી, તૂટી, ફૂટી.... એ જ ઈચ્છાઓના
પવનને માત્ર એક આજ્ઞાધર્મના મન્ત્ર દ્વારા શાન્ત કરી દેવાયો.

કેવી સુરક્ષા અદ્ભુત અમને મળી છે!

* * *

ઈચ્છા સાથેની સાધનાને પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજ સવિષ સાધના,-
સવિષ પ્રીતિ કહે છે.

પ્રીતિ જો ભગવાન સાથે કરવી છે તો ઈચ્છા અનાદિના વિભાવ સાથે
તાલ મેળવનારી કેમ હોઈ શકે ?

પ્રીતિ કરતાં કરતાં બધી જ અપેક્ષાઓને ઓગાળી નાખવી છે. કોઈ
ઈચ્છા નહિ કે આવતી ક્ષણે શું કરવું છે અથવા ક્યાં જવું છે. શિષ્યને
મઝા જ મઝા હોય છે. કોઈ દુવિધા નહિ, કોઈ વિકલ્પ નહિ; આજ્ઞા થઈને
આ બાજુ તેનો સ્વીકાર થયો.

* * *

આજ્ઞાપારતન્ય જો સાધક પાસે છે તો એની યાત્રાને અવરોધવાની
કોઈનીય તાકાત નથી.

૧૪/૧

-આ. રત્નસુંદરસૂરિ

પાંચસો પાંચસો કીલોમીટર સુધી એ સતત સાવધ અને જાગૃત જ રહ્યો પરંતુ છેલ્લા એક કીલોમીટરમાં એને ઝોકું આવી ગયું. રસ્તા પર ઊભેલી ટ્રક સાથે એની ગાડી ભટકાઈ ગઈ અને ત્યાંને ત્યાં જ એ જ પળે એનું પ્રાણ પંખેરું ઊડી ગયું !

છ-છ મહિના સુધી અત્યંત માવજત પૂર્વક એણે હજારો મણની ઘાસની ગંજીઓ સાચવી રાખી હતી પણ ગફલતની કોક પળમાં એના પર ચિનગારી મૂકાઈ ગઈ અને બધું ય ઘાસ ગણતરીની પળોમાં રાખમાં રૂપાંતરિત થઈ ગયું.

ખૂબ ખૂબ સાવધ રહીને શેરબજારમાં એ લાખો રૂપિયા કમાયો હતો. આજે એ છેલ્લો સોદો કરીને શેરબજારને કાયમ માટે રામ રામ કરી દેવાનો હતો પણ છેલ્લા સોદામાં બજારની 'રૂખ'ને સમજવામાં એ થાપ ખાઈ ગયો. ગલત સોદો એણે કરી નાંખ્યો અને કમાયેલા લાખો રૂપિયા તો એણે ગુમાવી દીધા પણ બીજા લાખોની નુકશાનીમાં એ ઉતરી ગયો.

પાંચસો કીલોમીટર સુધી જાગૃતિ રાખીને ગાડી ચલાવી એનું કોઈ ઈનામ નહીં અને એક જ ઝોકાંએ લમણે મોતની સજા ઝીંકી દીધી ! છ- છ મહિના સુધી સાવધ રહીને ઘાસની ગંજીઓ સાચવી રાખી એનું કોઈ ઈનામ નહીં અને એક જ ચિનગારીએ એ ઘાસની ગંજીઓની પથારી ફેરવી નાખી ! બુદ્ધિને ઠેકાણે રાખીને વરસો પછી લાખો રૂપિયા કમાયો એ હાથમાં રહ્યા નહીં અને શેરબજારના એક જ વખતના ગલતના સોદાએ એને રસ્તા પરનો ભિખારી બનાવી દીધો !

ગ્રંથકારશ્રી આ શ્લોકમાં આવી જ એક હકીકત તરફ ઈશારો કરી રહ્યા છે. 'ભલે ને વરસો સુધી રોજના ચાર-ચાર કલાક તે ધ્યાનમાં વિતાવ્યા છે, ભલે ને કાયાને હાડપિંજર જેવી કરી નાખતી પ્રબળ તપશ્ચર્યાઓ તારા સાધના જીવનના ચોપડે જમા બાજુએ બોલે છે, ભલે ને જ્ઞાનના ક્ષેત્રનો તારો ભવ્યતમ પુરુષાર્થ પૂર્વના મહાપુરુષોની યાદ અપાવી દે તેવો છે અને ભલે ને સત્ય, ક્ષમા, નમ્રતાદિ ગુણોને સાચવી રાખવા વરસો સુધી તું જાગ્રત રહ્યો છે પણ યાદ રાખજે તું એક વાત કે જીવનમાં એકાદ પણ પણ તું જો ગાફેલ રહ્યો, અપ્રશસ્ત ઈચ્છાની ચિનગારીને મનમાં સળગાવી બેઠો તો આજે નાનકડી દેખાતી એ ચિનગારી ભયંકર દાવાનળ સ્વરૂપ બનીને તારા એ તમામ ધ્યાન, તપ, જ્ઞાન અને સદ્ગુણોના વૈભવનું ક્ષણવારમાં રાખમાં રૂપાંતરણ કરી નાખશે. ટૂંકમા, એક પણ પળ તારે ગાફેલ રહેવાનું નથી. ઉંદરની એકાદ પળની ગફલત એના મોતનું કારણ બની શકે છે. તારી એકાદ પળની અસાવધગીરી તારા અનંત મોતનું કારણ બની શકે છે. સાવધાન !

એક વાતનો તમને ખ્યાલ છે ? પાણી આગળ વધવા માટે પોતાનો રસ્તો પોતે નથી બનાવી શકતું પરંતુ આગ તો પોતે જ પોતાનો રસ્તો બનાવીને આગળ વધતી રહે છે એને અટકાવવાના જો કોઈ પ્રયત્નો કરે છે તો એને ય એ પોતાના સકંજામાં લઈને સળગાવીને સાફ કરી નાખે છે.

બસ, આ પ્રશસ્ત ઈચ્છાએ મનમાં જો પોતાનું સ્થાન બરાબર જમાવી દીધું, એ ઈચ્છાને આપણે જો આદર આપીને તીવ્રતાની ભૂમિકાએ જવા

દીધી તો પછી એ આગનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવીને આગળ વધતી જ રહીને સાધનાના આખા જીવન પર પોતાનો કૂરતમ પંજો ફેલાવીને જ રહે અને એ જીવનમાં જે કાંઈ અર્જિત કર્યું હોય એ તમામને સળગાવીને સાફ કરી જ નાખે.

અલબત્ત, આ સંભવિત હોનારતમાંથી સાધનાના જીવનને આપણે જો ઉગારી લેવા માગીએ છીએ તો એના મૂળ કારણ ને એક વાર આપણે બરાબર સમજી લેવાની જરૂર છે. એ કારણ પર સામાન્ય દૃષ્ટિપાત આપણે કરી લઈએ.

યુદ્ધના જગતમાં જે પણ સૈનિક દુશ્મન સૈનિક પર વિજય મેળવવા માગે છે એ સૈનિક પોતાના બળને વધારવાની મહેનત જેટલી કરે છે એના કરતાં વધુ મહેનત દુશ્મન સૈનિકના ખ્યાલમાં પોતાની એક પણ નબળી કડી ન આવી જાય એની કરે છે. કારણ કે યુદ્ધ પોતાના બળ પર જેટલું જલ્દી જિતાય છે એના કરતાં વધુ જલ્દી તો સામી વ્યક્તિ ની નબળી કડીને જાણીને એના પર તૂટી પડવાથી જિતાય છે એ હકીકતનો એને બરાબર ખ્યાલ હોય છે. જો પોતાની નબળી કડી દુશ્મનના ખ્યાલમાં આવી જાય તો શક્ય છે કે પોતાનું ગમે તેટલું પણ બળ એક બાજુ રહી જાય અને પેલી નબળી કડી એ જ એના પરાજય નું કારણ બની જાય.

હાર સમ્રાટ નેપોલિયનની !

સાંભળ્યું છે કે તોપના ગોળાઓના વરસાદ વચ્ચે પણ મજબૂત છાતી લઈને અડીખમ ઊભો રહેતો, પોતાના સૈનિકોને પાનો ચડાવીને દુશ્મન સૈન્ય પર તમામ તાકાતથી તૂટી પડવાની હાકલ કરતો સમ્રાટ નેપોલિયન વોટર-લૂ ની લડાઈમાં તાકાતના ક્ષેત્રે પોતાના કરતા કમજોર ગણાતા એવા નેલ્સનની સામે હારી ગયો. કારણ ? નેપોલિયનની કમજોરીનો નેલ્સનને આવી ગયેલો ખ્યાલ !

વાત એ સમયની હતી કે જ્યારે નેપોલિયન સાવ બાલ્યવયમાં હતો ઘોડિયામાં સૂતેલા નેપોલિયન પર એકવાર અચાનક ક્યાંકથી આવેલ બિલાડી કૂદી અને બાળ નેપોલિયન અચાનક કૂદેલી આ બિલાડીના આક્રમણથી એટલો

બધો હેબતાઈ ગયો કે એના મન પર બિલાડીનો ભય સવાર થઈ ગયો.

તોપના ગોળાઓની વર્ષા વચ્ચે પરાક્રમથી ઝઝૂમવાની તાકાત ધરાવતો નેપોલિયન બિલાડીને જોતાવેંત જ નરમ ઘેંસ થઈ જાય છે એની જાણ એના અતિ વિશ્વાસુ અને અતિ નિકટના એક અધિકારીને થઈ ચૂકી હતી.

આ બાજુ,

વોટર-લૂની લડાઈ જાહેર થઈ અને નેલ્સને સામ-દામ-દંડ અને ભેદની નીતિ અપનાવીને એના એ અધિકારીને ફોડી નાખ્યો કે જેને નેપોલિયનની નબળી કડીની જાણ હતી, પહેલા તો નેલ્સનને અધિકારીની એ વાત પર શ્રદ્ધા બેઠી જ નહિ. સિંહનું જડબું ચીરી નાખવાની તાકાત ધરાવતો નેપોલિયન બિલાડીથી ડરે છે ? પણ પેલા અધિકારીએ છાતી ઠોકીને જ્યારે આ વાત કરી ત્યારે નેલ્સનને એની વાત પર વિશ્વાસ બેઠો.

અને

યુદ્ધના બીજા જ દિવસે નેલ્સને લડાઈનો વ્યુહ બદલી નાખ્યો, એક સાથે લગભગ ૭૦ જેટલી બિલાડીઓ લઈને એ યુદ્ધના મેદાનમાં નેપોલિયનની સામે આવી ગયો. બિલાડીઓને જોતાં જ નેપોલિયનની છાતી બેસી ગઈ. એના શરીરે પસીનો વળી ગયો. એ હિંમત હારી બેઠો અને સંખ્યાબંધ પરાક્રમી સૈનિકો પોતાની સાથે હોવા છતાં તથા અગણિત શસ્ત્રસરંજામ હાજર હોવા છતાં બહુ બૂરી રીતે એ લડાઈમાં હારી ગયો.

હા, પ્રચંડ પરાક્રમીને પણ પરાજિત કરવાની આ એક વૃત્તિ છે, પદ્ધતિ છે, મુત્સદ્દીગીરી છે, પહેલા એની નબળી કડી જાણી લો અને પછી એના પર હલ્લો કરો. એ તૂટી જ જવાનો. બાકી ક્યાં નેપોલિયન અને ક્યાં બિલાડી ? ક્યાં પર્વત અને ક્યાં કાંકરો ? પણ, કમજોરી જાણી લેવામાં સફળ બની ગયેલા નેલ્સને પરાક્રમી નેપોલિયનને ધૂળ ચાટતો કરી દીધો એમ ઈતિહાસ બોલે છે.

પેલો મોહ ! પેલો કામ ! શી તાકાત છે એની કે એ સાધક આત્માના સાધનાના પ્રચંડ પુરુષાર્થને તિતર-બિતર કરી શકે ? શી હેસિયત છે એની

કે જિંદગીભરની સાધકની સાધનાને એ સળગાવીને બાળી નાખે ? પણ એક વાતની એને બરાબર જાણકારી છે કે “સાધક આખરે તો છદ્મસ્થ છે. એના આત્મા પર અનંતકાળના કુસંસ્કારો ખડકાયા છે. અનંત કર્મો એના આત્માના પ્રદેશે પ્રદેશે વળગેલા છે. ગલતનો અભ્યાસ અને અનુરાગ એનો અનંતકાળનો છે. મારે એક જ કામ કરવાનું છે. એનામાં અપ્રશસ્ત ઈચ્છા પેદા કરીને એને પૂર્ણ કરવાની તીવ્ર તાલાવેલી પ્રગટાવી દેવાની છે. એમાં જો હું સફળ બની ગયો તો એની પાસે રહેલા ધ્યાન, તપ, જ્ઞાન, સદ્ગુણો વગેરેની સ્મશાનયાત્રા મારે નહીં કાઢવી પડે એ પોતે જ કાઢી લેશે !”

શું લખું ?

આ સંસારનો કોઈ પણ કર્મબદ્ધ આત્મા - ચાહે એ સજ્જન શિરોમણી કે સંતશિરોમણી કેમ નથી ? - છદ્મસ્થ જ છે. કુસંસ્કારોનો દારુગોળો એ લઈને જ બેઠો છે. અશુભ નિમિત્તોની ચિનગારી એને મળી નથી અને એનું સર્વતોમુખી પતન સંભવિત બન્યું નથી. એનું મન અપ્રશસ્ત ઈચ્છાની તીવ્રતાનું શિકાર બન્યું નથી. અને એનો સાધનાનો પુરુષાર્થ જોખમમાં આવ્યો નથી ! અને કડવી વાસ્તવિકતા એ છે કે આ સંસાર તો કુનિમિત્તોનો સાગર છે. હાલતા ને ચાલતા આંખ સામે કુનિમિત્તો આવ્યા જ કરે છે. એક એક કુનિમિત્ત મનમાં જાતજાતના ખળભળાટો જગાવતું જ જાય છે. આત્માને બચાવવો શી રીતે ? સાધનાના પુરુષાર્થને ફળદાયી બનાવવો શી રીતે ?

એક જ વિકલ્પ છે.

જાતની નબળી કડીને સતત આંખ સામે રાખી એનો કોઈ લાભ ન ઉઠાવી જાય એ અંગે સતત સાવધ રહેવું. મને જો ધૂળની ‘એલર્જી’ છે તો મારે એના શિકાર ન બનવા માટે ધૂળથી દૂર જ રહેવું જોઈએ એ જો બિલકુલ સમજાય તેવી વાત છે તો મારો આત્મા જો કુનિમિત્તોની હાજરીમાં અપ્રશસ્ત ઈચ્છાઓનો શિકાર બની જ જાય છે તો મારે એ નુકસાનથી આત્માને બચાવી લેવા કુનિમિત્તોથી દૂર રહેવું જ જોઈએ એ ય બિલકુલ સમજાઈ જાય તેવી જ વાત છે ને ?

એક બીજી વાત પણ આ સંદર્ભમાં આપણે સમજી લેવાની જરૂર છે. કોડ પૂર્વના ચારિત્રને, જીવનભર પાળેલા બ્રહ્મચર્યના કઠિન પણ વ્રતને, માસખમણને પારણે માસખમણના પ્રકૃષ્ટ પણ તપને, લોહીનું પાણી કરી નાખે તેવા ચૌદપૂર્વના પણ સ્વાધ્યાયને, વાઘ-સિંહના પણ ભયને નિર્મૂળ કરી નાખે તેવા પ્રચંડ ધ્યાનયોગને ક્ષણમાત્રમાં ભસ્મીભૂત કરી નાખે એ તાકાત જો મોહની છે.

તો,

માત્ર એક જ આત્માના અંતર્મૂર્તના શુભધ્યાનમાં આ જગતના અનંત જીવોના અનંતકાળના અનંતકર્મોને - એ જો એ આત્માના શુભધ્યાનના અગ્નિમાં સંકાન્ત થઈ શકતા હોય તો સળગાવીને સાફ કરી નાખવાની તાકાત ધરબાયેલી છે.

આનો અર્થ ? આ જ મોહ તાકાતવાન છે, આત્મા જો મૂર્ચ્છિત છે તો અને આત્મા જો જાગ્રત છે તો મોહ નપુંસક છે ! અંધકાર સામર્થ્યવાન લાગે છે કારણ કે પ્રકાશ હાજર નથી. મોહ તાકાતવાન લાગે છે કારણ કે આત્મા જાગ્રત નથી. ડુક્કરો જંગલમાં બિન્દાસ્ત ફરી રહ્યા છે. કારણ કે એમને સિંહની ત્રાડ સંભળાઈ નથી. કોધાદિ કષાયો આત્માને દુર્ગતિનો અધિકારી બનાવી રહ્યા છે. કારણ કે આત્માએ જાગૃતિનો શંખનાદ ફૂંક્યો નથી.

ટૂંકમાં, અંધકારની તાકાત એ અંધકારની તાકાત નથી, પ્રકાશની ગેરહાજરીથી ઊભી થયેલ એ પરિસ્થિતિ છે. બસ, એ જ ન્યાયે મોહની તાકાત એ મોહની તાકાત નથી, આત્માની મૂર્ચ્છિત દશાએ એ સ્થિતિનું સર્જન કર્યું છે. અને આમાં સૌથી સુખદ હકીકત એ છે કે પ્રકાશના આગમનને અટકાવવાની વરસો જૂના ગાઢ અંધકારની પણ જેમ તાકાત નથી તેમ આત્માને જાગ્રત થતો રોકવાની તાકાત અનંત અનંત કાળથી આત્માને પોતાના તાબામાં રાખીને બેઠેલા મોહમાં પણ નથી.

આવો, એક જ કામ આપણે કરીએ. આત્માના સ્વભાવને સતત આંખ સામે રાખીએ. એ સ્વભાવનો લાભ ન કરાવતા હોય એવા મન-વચન-

કાયાના એક પણ યોગને જીવનમાં પ્રવર્તવા ન દઈએ. ગલત અભ્યાસના કારણે કદાચ પ્રવર્તાઈ જતા હોય તો ય જાગ્રત બનીને તુર્ત ત્યાંથી પાછા ફરી જઈએ.

સાગર ભલે વિરાટ છે, નાવડીમાં છિદ્ર જ નથી તો એને ડૂબી જવાનો કોઈ જ ડર રાખવાની જરૂર નથી. મોહરિપુ ભલે ખૂંખાર છે, આત્મા જો મૂર્ચ્છિત જ નથી તો એને મોહરિપુથી ડરતા રહેવાની કોઈ જ જરૂર નથી.

આધાર સૂત્ર

બલાદસૌ મોહરિપુર્જનાનાં,
જ્ઞાનં વિવેકં ચ નિરાકરોતિ ।
મોહાભિભૂતં હિ જગદ્વિનષ્ટં,
તત્ત્વાવબોધાદપયાતિ મોહઃ ॥૧૫॥

મોહ લોકોના જ્ઞાન અને વિવેકને બળપૂર્વક નષ્ટ કરે છે. મોહથી પરાજિત થયેલું જગત વિનષ્ટ થયેલું છે. પણ તત્ત્વજ્ઞાન દ્વારા એ મોહ નષ્ટ થાય છે.

સાધના સંકેત

- આત્મસ્મૃતિ
- આત્મરમણતા
- આત્મધ્યાન
- સમાધિ રસ

મધુમય ઝંકાર

૧૫

પૂજ્યપાદ દેવચંદ્રજી મહારાજ એક વાર પ્રવચન આપી રહ્યા હોય છે. દેખીતી રીતે, આવા જ્ઞાની, સાધક અને ભક્ત મહાપુરુષના શબ્દોને ભાવુકો ખૂબ જ અહોભાવ પૂર્વક ઝીલતા હોય.

અચાનક, એક સાપ બાજુની ઝાડીમાંથી નીકળી, ધીરે ધીરે, પૂજ્યપાદશ્રી તરફ સરક્યો. પગ ઉપર ચડ્યો. ધીમે ધીમે આગળ એ સરકી રહ્યો છે. નીચે ઊતરી પણ ગયો સાપ. અને દૂર દૂર જતો રહ્યો.

પ્રભુના શબ્દોમાં ડૂબેલા પૂજ્યપાદ દેવચંદ્રજી મહારાજ આ ઘટનાથી બિલકુલ બેખબર હોય છે.

એક મઝાનું સૂત્ર અહીં મળે છે : જે પોતાની ભીતર ડૂબેલ હોય તે પર પ્રત્યે બેખબર રહે છે.

પ્રારંભિક સાધક માટે આ સૂત્રને ઉલટાવી શકાય : જેટલી પર પ્રત્યે - શરીર, ભોજન, મકાન - ઉદાસીનવૃત્તિ એટલું જ સ્વમાં ડૂબવા પશું.

પૂજ્યપાદ દેવચંદ્રજી મહારાજના થોડાક સશક્ત શબ્દોમાંથી પસાર થઈને આપણે પણ પરની દુનિયામાંથી સ્વગુણોની દુનિયામાં જઈએ.

બહુ જ પ્યારા શબ્દો વહ્યા છે પરમતારક શ્રી સુવિધિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં :

મોહાદિકની ઘૂમિ અનાદિની ઊતરે હો લાલ,

અમલ અખંડ અલિપ્ત સ્વભાવ જ સાંભરે હો લાલ;

તત્ત્વરમણ શુચિ ધ્યાન ભણી જે આદરે હો લાલ,

તે સમતારસધામ સ્વામી મુદ્રા વરે હો લાલ.....

મોહનો પ્રભાવ થોડોક ઓછો થાય છે ત્યારે સાધકને આત્મસ્મૃતિ થઈ ઊઠે છે. તે પછી આત્મરમણતા અને આત્મધ્યાન.

પ્રભુના મુખકમળ પર જે સમાધિરસ ઊભરી રહ્યો છે, આત્મધ્યાનની ભૂમિકાએ આ સમાધિરસની ઝલક તમને મળે છે.

* * *

ચાર ચરણો થયાં :

આત્મસ્મૃતિ,

આત્મરમણતા,

આત્મધ્યાન અને

પ્રભુના સમાધિરસની પ્રાપ્તિ

* * *

પહેલું ચરણ :

આત્મસ્મૃતિ.

પરનું વિસ્મરણ જેટલું ઘેરું બને, આત્મસ્મરણ એટલું ગાઢ બને.

પરમાં છે શું ? એક તીવ્ર અનાસ્થા. એ અનાસ્થાની પૃષ્ઠભૂ પર પરમાત્મગુણોમાં વિહરવાનું થાય..... આત્મગુણોની સ્મૃતિ સંકોરાઈ રહે.

સ્ત્રી સંત રાબિયા પાસે એકવાર ફકીર હસન આવેલા. રાબિયાએ સ્વાગત કર્યું. સંગોષ્ઠિ કરવાની હતી. હસન કહે : હવામાં ઊડતાં ઊડતાં કરીએ તો કેવું રહે ? હસન હવામાં ઊડી શકતા....

રાબિયા પાણી પર, ધરતીની જેમ બેસી શકતાં, ચાલી શકતાં.... રાબિયા હસતાં હસતાં કહે : અને પાણી પર બેસી સંગોષ્ઠિ કરીએ તો.....? હસનની એ શક્તિ ન હતી.

રાબિયા કહે : મિત્ર મારા, તમે હવામાં ઊડીને કે મેં પાણી પર ચાલીને કઈ ધાડ મારી ? એક માખી કે મચ્છર પણ હવામાં તરી શકે છે. ને એક માછલી પણ પાણીમાં તરી શકે કે ચાલી શકે. આપણી આ સિદ્ધિનું મૂલ્ય કેટલું ?

હસન સમજી ગયા.

* * *

આઈન્સ્ટાઈન અમેરિકા ગયેલા. સાપેક્ષવાદના સિદ્ધાન્ત વિષે બોલ્યા પછી વિશ્વવિશ્રુત બનેલા આઈન્સ્ટાઈન. તેમને સત્કારવા માટે એરપોર્ટથી એમને ઊતરવાની હોટલ સુધીના માર્ગની ફૂટપાથો તેમને જોવા આતુર લોકોથી ઊભરાઈ ગયેલી.

તેમની જોડે ગાડીમાં બેઠેલા એક સજ્જને કહ્યું : આવી માનવમેદની કોઈ પણ રાજનેતાના સત્કાર માટે પણ જોઈ નથી.....

આઈન્સ્ટાઈન નમ્રતાથી બોલ્યા : અમેરિકામાં જીરાફ બહુ ઓછા જોવા મળે ને ? અહીંની સડકો પર જો જીરાફ નીકળી પડે તોય લોકોનાં ટોળાં તો ઊભરાઈ જ જાય.

* * *

ચર્ચિલના એક ભાષણમાં બહુ મોટી મેદની.... ભાષણ પછી મિત્રે કહ્યું : તમારા નામનો કેવો જાદૂ ! લોકો તમારા નામ પર કેવા ઊભટી પડે છે !

ચર્ચિલે સહજ રીતે કહ્યું : આવતી કાલે આ જગ્યાએ જો મને ફાંસીએ અસ્તિત્વનું પરાંદ

લટકાવવાનો હોય તો આથીય વધુ મેદની હોય !

* * *

આત્મસ્મૃતિ.....

એક ઝંકાર....મધુમય ઝંકાર. જે આત્મરમણતામાં - આત્મગુણ રમણતામાં ફેરવાય.... જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોમાં રહેવાનું થાય.

ભીતર ચાલવું તે જ છે જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર. જ્ઞાનસારનું પ્યારું સૂત્ર યાદ આવે : 'ચારિત્રમાત્મચરણાદ્ જ્ઞાનં વા દર્શનં મુનેઃ'

* * *

ભીતર ચાલવાનું, ટહેલવાનું સ્થિરતામાં / એકાગ્રતામાં બદલાય તે આત્મધ્યાન. નવપદ્મપૂજાની પંક્તિ યાદ આવે : 'આતમધ્યાને આતમા, ઋદ્ધિ મળે સવિ આઈ રે....' આત્મધ્યાનથી આત્મઋદ્ધિ મળી રહે.

ધ્યાનના ઊંડાણમાં મળશે સમાધિ રસ.....

* * *

'હૃદયપ્રદીપ'નો હૃદયંગમ શ્લોક યાદ આવે : 'વલાદસૌ મોહરિપુર્જનાનાં...' બહુ જ મઝાની વાત આ શ્લોક-સૂત્ર કરે છે. મોહ સાધકની સાધનાને ખેરવી નાખવા - હયમયાવી નાખવા સમર્થ છે. પણ મોહ તત્ત્વબોધથી હટી જાય છે.

તત્ત્વબોધનાં જ મોહક સોપાનો આપણે જોયાં : આત્મસ્મૃતિ, આત્મરમણતા, આત્મધ્યાન, સમાધિ.... હવે મોહ ક્યાં રહી શકે ? એને ભાગ્યે જ છૂટકો થાય !

૧૫/૧

આ. રત્નસુંદરસૂરિ મ.

ડાહ્યા માણસ અને ગાંડા માણસ વચ્ચે એવો તે કયો તફાવત જોવા મળે કે જેને જોઈને આપણે નિશ્ચિત કરી શકીએ કે આ માણસ ડાહ્યો છે અને આ માણસ ગાંડો છે ?

જવાબ આ પ્રશ્નનો સરળ છે. 'હું કોણ છું ?' એનો ડાહ્યા માણસને ખ્યાલ હોય છે, ગાંડાને નથી હોતો અને 'હું શું કરું છું ?' એની સમજ ડાહ્યાને હોય છે. ગાંડાને નથી હોતી.

તમે ક્યારેક રસ્તા પર ચાલતા દારુડિયાને જોયો હશે તો તમને આ હકીકત બરાબર સમજાઈ ગઈ હશે. નથી એને 'હું કોણ છું ?' ની ખબર હોતી કે નથી તો એને 'હું શું કરી રહ્યો છું?' નો ખ્યાલ હોતો. અને એટલે જ તો નશા વિનાની અવસ્થામાં સ્વસ્થતાથી વાતો કરતો દારુડિયો નશાયુક્ત અવસ્થામાં ગમે તેમ બોલતો હોય છે. નશામુક્ત અવસ્થામાં સૌજન્યતા સભર વ્યવહાર કરતો માણસ નશાયુક્ત અવસ્થામાં જુગુપ્સા પ્રેરક વ્યવહાર કરતો હોય છે.

‘મોહ’ ને અનંતજ્ઞાનીઓએ ‘દારુ’ની જ ઉપમા આપી છે ને ? એનો શિકાર જે પણ બન્યો, એનો નશો જેને પણ ચડ્યો, એનો ગુલામ જે પણ બન્યો; એની આ જ સ્થિતિ થાય છે. ‘હું કોણ છું ?’નું જ્ઞાન એને હોતું નથી અને ‘હું શું કરું છું ?’ નો વિવેક એની પાસે હોતો નથી. આમ તો આત્મા અનંત જ્ઞાનનો માલિક છે. નિર્વિકારી દશા એનો સ્વભાવ છે. અક્ષય સ્થિતિ એનું સ્વરૂપ છે. એના એક પણ પ્રદેશે કર્મનો અંશ પણ નથી. સિદ્ધશીલા એ જ એનું સાચું સરનામું છે. પણ આવા પણ આત્માની શી સ્થિતિ છે આજે ?’

એની ઓળખાણ ‘ગતિ’ના આધારે થાય છે. એની સમજ ‘જ્ઞાનાવરણનો ક્ષયોપશમ’ નક્કી કરે છે. એના જીવનમાં થઈ રહેલ લાભોના કેન્દ્રમાં ‘અંતરાયકર્મનો ક્ષયોપશમ’ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે એને મળતું શરીર એ ‘નામકર્મ’ની મહેરબાની છે. એની ચેષ્ટાઓ મોહનીયનો ઉદય કે ક્ષયોપશમ નક્કી કરે છે. એની જોવાની ક્ષમતા ‘દર્શનાવરણના ક્ષયોપશમ’ને આભારી છે. એને મળતા શરીરની સ્વસ્થતા - અસ્વસ્થતાનો નિર્ણય ‘વેદનીય કર્મ’ કરે છે. એને કઈ ગતિમાં કેટલા વરસ જીવવું એ અધિકાર ‘આયુષ્યકર્મ’ પોતાના હાથમાં રાખ્યો છે અને એને જન્મ ક્યાં આપવો એનો નિર્ણય ‘ગોત્ર કર્મ’ કરે છે.

આપણે માણસ હોઈએ અને આપણને કોઈ ‘ગધેડા’ની ગાળ આપે છે તો આપણને એમાં આપણું અપમાન થતું હોય એવું લાગે છે. અબજોપતિ હોવા છતાં આપણું નામ ‘ગરીબ’ની યાદીમાં મુકાયું હોવાનો ખ્યાલ આવતાં જ આપણે ધુંવાકુંઆ થઈ જઈએ છીએ. વિદ્વતા પાર વિનાની હોય અને છતાં આપણને કોઈ ‘મૂરખ’ કહી જાય છે તો આપણી હાલત કફોડી થઈ જાય છે. કંઠમાં આપણે ‘કોયલ’ નું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતા હોઈએ અને આપણને ‘કાગડો’ સમજીને કોઈ સંગીતકારોની યાદીમાંથી આપણું નામ કાઢી નાખે છે તો આપણે આવેશમાં આવી જઈએ છીએ પરંતુ મોહનીયકર્મની મહેરબાની [?] થી કર્મસત્તાએ આપણી જે કફોડી હાલત કરી નાખી છે એનો આપણને કોણ જાણે કેમ પણ કોઈ ત્રાસ જ નથી.

અનંતજ્ઞાન એ આપણો સ્વભાવ હોવા છતાં આજે આપણે અભણ છીએ. અનંત સુખ એ આપણું સ્વરૂપ હોવા છતાં આજે આપણે દુઃખી છીએ. અવ્યાબાધ સ્થિતિ એ આપણો અધિકાર હોવા છતાં આપણે રોગિષ્ઠ છીએ. પરમપદ એ આપણું એક માત્ર સ્થાન હોવા છતાં સંસારની ચારેય ગતિઓમાં આપણે રખડી રહ્યા છીએ. અરુપીપણું એ આપણી અવસ્થા હોવા છતાં રૂપી એવા શરીરમાં આપણે કેદી છીએ. લોકાલોકને જોઈ શકવાની આપણી ક્ષમતા હોવા છતાં માથા પાછળ શું છે, એ આપણે જોઈ શકતા નથી.

આવી દયનીય અને કફોડી હાલત આપણી કરી દીધી છે કર્મસત્તાએ અને છતાં આપણને એમાં આપણું અપમાન થઈ રહ્યું હોય એવું લાગતું નથી. જાણે કે આપણને આ બધું કોઠે પડી ગયું છે, આ બધું જાણે કે આપણે સ્વીકારી લીધું છે !

એક અતિ મહત્વની બાબતનો ખ્યાલ છે ? ગમે તેવો તાકાતવાન માણસ પણ જ્યારે દારુના નશામાં ચૂર હોય છે ત્યારે એ એટલો બધો કમજોર થઈ જાય છે કે એક દશ વરસનો બાળક પણ એને ધક્કો મારીને નીચે પાડી શકે છે. રસ્તામાં આવતો એક નાનકડો ખાડો પણ એને ગટરમાં ફેંકી શકે છે. બે બદામનો માણસ પણ એને ભયંકર ગાળો દઈ શકે છે.

બસ, આ જ સ્થિતિ બને છે મોહનીયના ગુલામ બનેલ આત્માની. કુરુપ સ્ત્રીનું શરીર પણ એને વાસનાગ્રસ્ત બનાવી શકે છે. મામુલી સંપત્તિ પણ એને લોભગ્રસ્ત બનાવી શકે છે. અપમાનના બે શબ્દો પણ એને ક્રોધાવિષ્ટ બનાવી શકે છે. મામુલી સ્વાર્થભંગ પણ એને ખૂન કરવા પ્રેરી શકે છે. પ્રશંસાના પંદર-વીસ શબ્દો પણ એને અભિમાની બનાવી શકે છે. નાનકડી પણ પ્રતિકૂળતા એને દુર્ધ્યાનગ્રસ્ત બનાવી શકે છે. ટૂંકમાં, દારુડિયા પાસે જેમ દુઃખનો પ્રતીકાર કરવાની શક્તિ હોતી નથી તેમ મોહાધીન આત્મા પાસે દોષોનો પ્રતીકાર કરવાની શક્તિ હોતી નથી. દારુડિયાને કોઈ પણ માણસ જેમ દુઃખ આપી શકે છે તેમ મોહાધીન આત્માને મામુલી પણ નિમિત્ત પાપી બનાવી શકે છે.

ગ્રંથકાર પરમર્ષિએ આ શ્લોકમાં મસ્ત વાત કરી છે. મોહ એક એવો દુશ્મન છે કે જે એની સામે લડવાના તમારી પાસે રહેલા બે અતિ મહત્વના શસ્ત્રો - જ્ઞાન અને વિવેક - એને જ નષ્ટ કરી નાખે છે અર્થાત્ તમને એ જ્ઞાનરહિત અને વિવેકશૂન્ય જ બનાવી દે છે. યુદ્ધના મેદાનમાં સૈનિકની તાકાત જો એના હાથમાં રહેલા શસ્ત્રો હોય છે તો આંતરશત્રુઓ સામેના યુદ્ધમાં સાધકની તાકાત એની પાસે રહેલા જ્ઞાન અને વિવેક હોય છે. શસ્ત્રરહિત થઈ જતા સૈનિકને યુદ્ધના મેદાનમાં હારવાનું જો નિશ્ચિત થઈ જાય છે તો જ્ઞાનરહિત અને વિવેકશૂન્ય બની જતા સાધકનો આંતરશત્રુઓ સામેના યુદ્ધમાં પરાજય નિશ્ચિત થઈ જતો હોય છે.

જોઈ લો તમે સમસ્ત જગતને. આખું ય જગત મોહના સકંજામાં છે, મોહના કબજામાં છે, મોહની અસરતળે છે. દારુની અસરમાં તો કોક જ હોય છે અને એય ક્યારેક જ હોય છે પરંતુ મોહની અસરમાં તો કોણ નથી એ પ્રશ્ન છે અને ક્યારે નથી એ પ્રશ્ન છે.

કલ્પના તો કરી જુઓ તમે. એક જ ઘરમાં રહેતા બધા જ સભ્યો દારુડિયા હોય અને દારુના નશામાં ચોવીશેય કલાક ઝુમતા હોય તો એ ઘરનું થાય શું ? એક જ બિલ્ડિંગમાં રહેલા દરેક ફ્લેટના દરેક સભ્યો દારુ પીને પડ્યા રહેતા હોય તો એ બિલ્ડિંગનું થાય શું ? સમસ્ત ગલી - સંપૂર્ણ નગર - સંપૂર્ણ રાજ્ય - સંપૂર્ણ રાષ્ટ્ર અને આગળ વધતા સંપૂર્ણ જગતના તમામ માણસો ચોવીશેય કલાક દારુના નશામાં રહેતા હોય તો આ જગતનું થાય શું ? જ્યારે અહીં તો આખું ય જગત મોહના નશામાં છે. માત્ર માણસો જ નહીં, પશુઓ પણ અને દેવતાઓ જ નહીં, નારકો પણ, એકેન્દ્રિયો જ નહીં, વિકલેન્દ્રિયો પણ, દુર્જનો જ નહીં, સજ્જનો અને સંતો પણ મોહના તાબામાં છે. શી હાલત થઈ રહી હોય આ જગતની એ બિલકુલ સમજાય તેવી જ વાત છે ને ?

આમાં પાછી કરુણતાની પરાકાષ્ટા એ છે ? આ જગતમાં આત્માનો કટ્ટરમાં કટ્ટર કોઈ દુશ્મન હોય તો એ છે મોહ અને આત્મા ને એ જ લાગી રહ્યો છે પરમ મિત્ર ! પેટમાં જતો દારુ, દારુડિયાના શરીરને પ્રતિપળ

ખતમ કરી રહ્યો હોવા છતાં દારુડિયાને એ દારુમાં જેમ 'મસ્તી'ના જ દર્શન થતા હોય છે તેમ મનમાં પ્રતિષ્ઠિત થઈ ગયેલો મોહ, આત્માને માટે પ્રત્યેક સમયે બરબાદીનું જ કારણ બની રહ્યો હોવા છતાં આત્માને એ મોહમાં મિત્રના જ દર્શન થઈ રહ્યા છે !

નાશવંત પદાર્થોમાં અવિનાશીની બુદ્ધિ જો આ મોહે ન કરાવી હોત, અશુચિથી વ્યાપ્ત વિજાતીયના શરીરમાં સૌંદર્યના દર્શન જો આ મોહે ન કરાવ્યા હોત, સંપત્તિમાં જગતભરના સુખો ખરીદવાની તાકાત પડી છે, એ ભ્રમ જો મોહે પેદા ન કરાવ્યો હોત, જીવનમાં તકલીફો ભલે ગમે તેટલી આવે, મને મારા પ્રેમાળ સ્વજનોનું જબરદસ્ત પીઠબળ છે, આ ગલત માન્યતા મનમાં જો મોહે સ્થિર કરી ન હોત તો તાકાત શી હતી કર્મસત્તાની કે આત્માને એણે સંસારમાં રખડતો રાખ્યો હોત ! પણ, ના. મોહ કોનું નામ ? આત્માને એણે સતત ભ્રમમાં જ રાખ્યો અને એનું જ આ દુષ્પરિણામ આવ્યું કે અનંતબલી એવો પણ આત્મા દીન-હીન બનીને સંસારમાં રખડતો જ રહ્યો.

પ્રશ્ન એ છે કે શું આ મોહની પકડમાંથી આત્માને છોડાવવાનો કોઈ ઉપાય જ નથી ? મોહમાં આત્માને 'દુશ્મન'ના દર્શન થવા લાગે એવું અંજન ઉપલબ્ધ જ નથી ? મોહને રવાના થઈ જવાનું મન થઈ જાય એવો કોઈ વિકલ્પ હાજર જ નથી ? હા, મોહની સ્મશાનયાત્રા નીકળીને જ રહે એવો એક માત્ર ઉપાય છે, તત્ત્વનો અવબોધ !

પ્રકાશની હાજરી જેમ અંધકારને રવાના થઈ જવા મજબૂર કરીને જ રહે છે, મોરની હાજરી જેમ સર્પની રવાનગી કરાવીને જ રહે છે, પોલીસ કમિશ્નરની ઉપસ્થિતિ જેમ ગુંડાને તાકાતહીન બનાવીને જ રહે છે, સંપત્તિનું સ્વામિત્વ જેમ સગવડ પ્રાપ્તિ અંગે નિશ્ચિત બનાવીને જ રહે છે તેમ તત્ત્વનો અવબોધ મોહને માટે મોતનું કારણ બનીને જ રહે છે !

તત્ત્વનો અવબોધ એટલે ? જે તત્ત્વ જે રીતે છે એ તત્ત્વનો એ રીતે મનમાં સ્થિર થતો બોધ ! જીવતત્ત્વના સ્વરૂપનો સ્પષ્ટ બોધ થઈ ગયા પછી સ્ત્રીમાં સુખ દેખાશે ? અસંભવ ! સંપત્તિમાં સલામતી દેખાશે ? અસ્તિત્વનું પરોઢ

અસંભવ ! સ્વજનોમાં શરણદાતાના દર્શન થશે ? અસંભવ ! સત્તામાં શાંતિનો ખ્યાલ ઊભો રહેશે ? અસંભવ !

પુદ્ગલદ્રવ્યના પૂરણ-ગલન-પડન-સડન-સ્વભાવની જાણકારી થઈ ગયા પછી આકર્ષક પુદ્ગલ પાછળ મન મોહિત થશે ? અસંભવ ! કદરુપા પુદ્ગલના દર્શને મનમાં ખળભળાટ ઊભો થશે ? અસંભવ ! અનુકૂળ પુદ્ગલના વિરહમાં મન દુર્ધ્યાનગ્રસ્ત બની જશે ? અસંભવ ! પ્રતિકૂળ પુદ્ગલના ભોગવટામાં મન ત્રાસી જશે ? અસંભવ ! પુદ્ગલ કેન્દ્રિત વાતચીતમાં મનનો રસ ઊભો રહેશે ? અસંભવ !

ટૂંકમાં, અંધકારને રવાના થઈ જવામાં કોઈ જ વિરોધ નથી જો પ્રકાશ હાજર થઈ જતો હોય તો ! બસ, એ જ ન્યાયે મોહને રવાના થઈ જવામાં કોઈ જ તકલીફ નથી જો આત્મા તત્વાવબોધનો સ્વામી બની જતો હોય તો !

ત્યાગ એ જ પળે.

ચોપાટીના દરિયાને કાંઠે પત્નીની સાથે ને સાથે જ ચાલી રહેલા કમલે અચાનક પગની ઝડપ વધારી. પત્નીથી થોડાક આગળ નીકળી ગયો. જમીન તરફ નીચે નમ્યો. કોક ચીજ ઉઠાવી. હાથમાં લીધી. જોઈ અને તુર્ત જ મોઢું બગાડીને નીચે ફેંકી દીધી. પાછળ ચાલી રહેલી પત્ની સાથે થઈ ગઈ અને એ બોલ્યો,

‘મુંબઈના માણસો નાલાયક છે’

‘કેમ શું થયું ?’

‘થાય શું ? આપણે બંને સાથે ચાલતા હતા અને મારી નજર જમીન તરફ ગઈ તો મને ત્યાં પાંચ રૂપિયાનો સિક્કો દેખાયો. હું એ લઈ લેવા તારાથી આગળ નીકળી ગયો. નીચે પડેલો પાંચનો સિક્કો ઉઠાવ્યો તો ખરો પણ.....’

‘પણ શું ?’

‘એ પાંચનો સિક્કો હતો જ નહીં.’

‘તો પછી હતું શું ?’

‘એ જ તો તને કહું છું. એ કોકે થૂંકેલો બળખો હતો !’

‘બળખો?’

‘હા’

‘તમને એમાં પાંચનો સિક્કો દેખાયો ?’

‘હા એ જ વાત છે ને ! એ બળખા પર પડતા હતા સૂર્યના કિરણો અને એના કારણે એ ચળકતો હતો. ચળકાટના કારણે હું ભ્રમમાં પડી ગયો અને મને એમાં પાંચના સિક્કાના દર્શન થયા ! ખેર, જવા દે એ વાત. બાકી મુંબઈના માણસો નાલાયક તો ખરા જ. ગમે ત્યાં થૂંકવા લાગે છે ?’

સ્પષ્ટ દર્શન, બળખાનો ત્યાગ !

તત્ત્વનો અવબોધ, મોહનો ત્યાગ !

આધાર સૂત્ર

સર્વત્ર સર્વસ્ય સદા પ્રવૃત્તિઃ-

દુઃખસ્ય નાશાય સુખસ્ય હેતોઃ।

તથાપિ દુઃખં ન વિનાશમેતિ

સુખં ન કસ્યાપિ ભજેત્ સ્થિરત્વમ્ ॥ ૧૬ ॥

બધે જ, બધાની પ્રવૃત્તિ દુઃખના નાશ માટે અને સુખ માટે હોય છે. તો પણ દુઃખ નષ્ટ થતું નથી અને સુખ કોઈને પણ સ્થિર રહેતું નથી.

સાધના સંકેત

- નિરપેક્ષતા થી આનંદશીલતા

નિરપેક્ષદશા

૧૬

પૂજ્યપાદ સ્વનામધન્ય આચાર્ય ભગવંત શ્રીમદ્ વિજય મેઘસૂરીશ્વરજી મહારાજા.

દીક્ષાનું પ્રથમ ચાતુર્માસ તેમનું રતલામમાં થયું. સ્વાધ્યાયરત મહાત્મા. ગુરુદેવની આજ્ઞા લઈને સ્વાધ્યાય ખંડમાં બેસી જાય.

નૂતનદીક્ષિત હોવાને કારણે ગોચરી આદિનું કાર્ય તો હતું નહિ.

દહેરાસરે પણ લોકો ન હોય તે સમયે જતા.

મઝાની વાત બની કાર્તિકી પૂનમે. ઝોળી-દફતર ભરાવી તેઓ વરઘોડામાં ચાલતા હતા. ત્યારે લોકો અરસપરસ પૂછવા લાગ્યા : આજે જ તો કાર્તિકી પૂનમ છે. નવા મહારાજ સાહેબ ક્યાંથી આવ્યા ? પછી ખ્યાલ આવ્યો કે આ તો સ્વાધ્યાયશીલ સતત એકાન્તમાં રહેતા મહાત્મા હતા.

આદર્શ છે આ મહાત્મા. અમારા પૂર્વપુરુષ. જગત પ્રત્યેની નિરપેક્ષતા અહીં આનન્દશીલતા બનીને આવે છે.

* * *

યાદ આવે છે પૂજ્યપાદ મુળચંદ્રજી મહારાજ (પૂ. મુક્તિવિજય મહારાજ.) તેઓનું છાણીમાં ચાતુર્માસ અને તેમના શિષ્યનું ચાતુર્માસ વડોદરામાં.

એક વખત, છાણીમાં સવારે પ્રવચન પૂર્ણ થયા પછી એક ભાઈએ પૂછ્યું : સાહેબજી ! વડોદરા જઈ છું. કંઈ કાર્યસેવા ?

પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું : ત્યાં મારા શિષ્યનું ચાતુર્માસ છે. તેને કહેજો કે સાહેબ યાદ કરે છે.

સમાચાર મળ્યા બપોરે બાર વાગ્યે લગભગ. તરત જ મુનિશ્રી નીકળી ગયા ગુરુદેવની પાસે આવવા માટે. ભાદરવા મહિનાની એ ગરમીમાં કદાચ પરચક્રબાણ પારવાનું - એકાસણાનું - બાકી હશે. પણ ગુરુદેવની આજ્ઞા... શિષ્ય નીકળી પડે છે. આવે ગુરુદેવની પાસે. વંદના કરે. ગોચરી વાપરવાનું, પરિલેહણ આદિનું થયા પછી મુનિરાજ ગુરુદેવ પાસે બેઠા.

ગુરુદેવે તેના શિષ્યના અભ્યાસની, પ્રવચન આદિની વાત કરી અને કહ્યું : જા, તું સમયસર પાછો ફરી જા.

વિનીત શિષ્ય વડોદરા જાય છે.

ફરી અઠવાડિયા પછી ગુરુનો સંદેશ આ જ સમયે આવે. વિનીત શિષ્ય આવે. ગુરુદેવ ખાસ કોઈ વાત ન કરે કે શા માટે આવી ગરમીમાં પોતે બોલાવે છે.

ત્રીજી વાર શિષ્યને આ જ સમયે બોલાવ્યો. શિષ્ય આવ્યા. વંદના, ગોચરી, પ્રતિલેખન પછી પૂછ્યું : સાહેબજી, આપ કયા કામ માટે મને બોલાવો છો ? જે કારણ હોય તે આપ, કૃપા કરીને, કહોને !

ગુરુ કહે છે : તારી નિરપેક્ષદશાની હું પરીક્ષા કરતો હતો, આજે જો તે કંઈ પૂછ્યું ન હોત તો તને હું પાસ કરી દેવાનો હતો...

કેવા ગુરુદેવ ! કેવો શિષ્ય ! ઈર્ષ્યા આવે આપણને આવા શ્રામણ્યની.

સંપૂર્ણ નિરપેક્ષતા એ જ છે શ્રામણ્ય. અને શ્રામણ્યના અપૂર્વ આનંદનો મહેલ આ નિરપેક્ષતાની આધારશિલા પર ટકેલ છે.

માત્ર શ્રામણ્યજીવનશૈલીમાં જ નહિ, કોઈ પણ જીવનશૈલીમાં નિરપેક્ષદશા જરૂરી છે.

‘યોગસાર’ ગ્રન્થ કહે છે કે નિરપેક્ષદશા ગઈ તો સ્વસ્થતા પણ ગઈ !

આ જ પૃષ્ઠભૂ પર ‘હૃદય પ્રદીપ’નો મજાનો શ્લોક આવ્યો : ‘સર્વત્ર સર્વસ્ય...’ દરેક મનુષ્યની પ્રવૃત્તિ સુખપ્રાપ્તિ અને દુઃખનાશ માટેની હોવા છતાં એ પ્રવૃત્તિ પરિણામલક્ષી કેમ બનતી નથી ?

શ્લોકસૂત્ર સાધકને મનોમન્થન તરફ વાળે છે : એવી તો કઈ પોતાની ભૂલ છે, જેના કારણે એની આ પ્રવૃત્તિ નિષ્ફળ જાય છે ?

મનોમન્થનને અન્તે જે ઊભરી આવે છે તે તત્ત્વ છે નિરપેક્ષદશા. અપેક્ષાઓને કારણે પોતે નિષ્ફળ ગયેલ. નિરપેક્ષદશા આવે તો સફળતા મળી શકે.

* * *

નિરપેક્ષદશાની સટીક પ્રસ્તુતિ પરમતારક સંભવનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં છે : ‘જે જન અભિલષે રે, તે તો તેહથી નાસે; તૃણ સમ જે ગણે રે, તેહને નિત્ય રહે પાસે....’

નિરપેક્ષ દશા આવી : મજા જ મજા !

આધાર સૂત્ર

યત્ કૃત્રિમં વૈષયિકાદિ સૌખ્યં,
ભ્રમન ભવે કો ન લભેત મર્ત્યઃ ।
સર્વેષુ તચ્ચાધમમધ્યમેષુ,
યદ્ દૃશ્યતે તત્ર કિમદ્ભુતં ચ ॥ ૧૭ ॥

કૃત્રિમ વિષય સુખોને કયો સંસારી માણસ નથી મેળવતો ? તે સુખોમાં નવીનતા શું છે ? નીચી કક્ષાના કે મધ્યમ કક્ષાના લોકો પણ તે મેળવે છે.

સાધના સંકેત

ભીતરી દુનિયાનાં સુખો :

- પ્રભુનિષ્ઠાનો આનંદ
- પ્રભુવિરહનો આનંદ
- ઝૂકવાનો આનંદ

સુખો :
ભીતરનાં

૧૭

રાબિયા બિમાર હતાં. ફકીર હસન અને ફકીર મલૂક ખબર પૂછવા આવ્યા.

હસને કહ્યું : સંતને કોઈ ફરિયાદ હોતી નથી. પ્રભુ તરફથી જે કંઈ મળે છે, તેને એ સ્વીકારી શકે છે.

મલૂકે ઊમેર્યું : સંત માત્ર સહન કરે છે એમ નહિ, એ દુઃખોને માણી શકે છે.

બન્નેએ રાબિયા તરફ જોયું. રાબિયા હતાં માત્ર પ્રભુનિષ્ઠ... રાબિયા કશું બોલ્યાં નહિ.

બન્ને ફકીરોની ઈચ્છા છે કે રાબિયા કંઈક બોલે. એમની ઈચ્છાનો આદર કરવા માટે જ રાબિયા બોલ્યાં : પ્રભુનિષ્ઠા આવી જાય છે ત્યારે પરનો - શરીરનો કે બિમારીનો ખ્યાલ જ નથી રહેતો. શું સહન કરવાનું ? શું માણવાનું ?

પ્રભુનિષ્ઠાનું આ કેવું મજાનું સુખ !

બીજાં કોઈ સુખો કે દુઃખોનું અસ્તિત્વ જ ત્યાં રહેતું નથી.

* * *

પ્રભુનિષ્ઠ બન્યા પહેલાં ભક્ત હોય છે પ્રભુદૃષ્ટિક. આવા ભક્તે એક મોટી હરણફાળ ભરી હોય છે. અગણિત દુઃખોને એણે એક દુઃખમાં સમાવ્યું છે : પ્રભુના વિરહના દુઃખમાં.

શ્રીપાળરાસમાં જેની ઉપકથા આવે છે તે રાજકુમારી મદનમંજુષા દહેરાસરના ગભારામાંથી બહાર આવે છે... મઝાની રાસની કડીઓ છે: 'ઓસરતી પાછે પગે જી, જોતી જિનમુખ સાર....'

પ્રભુના મુખને જોતી, જોતી રાજકુમારી પાછા પગે સરી રહી છે.

અને એવામાં ગભારાના દ્વાર બંધ થઈ જાય છે. અને એ વખતે રાજકુમારી ધૂસકે ધૂસકે રડી પડે છે.... ડૂસકાં થમ્યાં છે ત્યારે એ બોલી છે: 'દાદા દરિસન દીજિએજી, એ દુઃખ મેં ન ખમાય....'

પ્રભુ ! તારા અદર્શનના દુઃખને હું ક્યારેય નહિ સહી શકું....

આ પ્રભુદૃષ્ટિકતાનું પણ એક સુખ.....હા, પ્રભુની વિરહવ્યથામાં ડૂબવાની ક્ષણો પણ મધુમય છે. ભક્તિયોગાચાર્યો કહે છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ કે પદાર્થને મેળવવાના સુખ કરતાં અનેક ગણું સુખ પ્રભુની વિરહવેદનામાં છે. કારણ કે વિરહ; પણ એ પ્રભુનો જ ને ! ને એ રીતે પણ તમે પ્રભુ જોડે સંબદ્ધ બનો છો....

પ્રભુનિષ્ઠાનું સુખ....

પ્રભુદૃષ્ટિકતાનું સુખ.....

* * *

ભીતરી દુનિયા તો આનંદથી ઝળાંહળાં છે... કેટલા આનંદની વાત કરી શકાય ?

ઝૂકવાનું પણ એક સુખ....

* * *

જપાનનો સમ્રાટ. ગુરુ પાસે ગયો. ઝૂક્યો.

ગુરુએ પૂછ્યું : તું કેવી રીતે ઝૂક્યો ? ભીતરથી કે માત્ર બહારથી ?

સમ્રાટ ખરેખર સાધના માર્ગનો પથિક હશે. નહિતર, આ જવાબ એના હોઠેથી ન સરે : ગુરુદેવ ! હું તો અબુધ માણસ. મને શું ખબર પડે કે હું કેવી રીતે ઝૂક્યો ? આપ જ કહી શકો.

ગુરુ તો ચહેરાને જોઈને સાધકના અન્તસ્તર સુધી પહોંચી જનાર વ્યક્તિત્વ. પણ ક્યારેક ગુરુ એકની પરીક્ષા એટલા માટે કરતા હોય છે કે બીજાઓને બોધપાઠ મળી રહે.

ગુરુએ સમ્રાટને કહ્યું : જુતાંને હાથમાં લઈ તારા નગરની મુખ્ય સડકો પર ફરી આવ... અને ચાલતી વખતે જુતાંથી કપાળને કૂટ્યા કરવાનું.

સમ્રાટે એ રીતે કર્યું. લોકો શું વિચારશે એનો કોઈ વિકલ્પ નહિ.... કપાળમાંથી લોહી વહ્યા કરે છે. પણ ચહેરા પર જે આનંદ છે...

ગુરુદેવ પાસે સમ્રાટ આવ્યો. એણે ગુરુદેવના ચરણોમાં ઝૂકી કહ્યું : ગુરુદેવ ! ખૂબ આભાર આપનો. અપરંપાર કૃપા કરી આપે.

ઝૂકવાનું આ સુખ હતું. ભીતરથી ઝૂકવાનું આ મઝાનું સુખ....

કેટલાં બધાં સુખો છે ભીતર... આ ભીતરી સુખો જેણે અનુભવ્યાં હોય તે તથાકથિત પૌદ્ગલિક સુખોને સુખ તરીકે નહિ પણ સુખાભાસ તરીકે જ જોઈ શકે.

આ સન્દર્ભમાં 'હૃદય પ્રદીપ'નો મઝાનો શ્લોક આવ્યો : 'યત્ કૃત્રિમં વૈષયિકાદિ સૌખ્યં....' વિષયોથી ઉત્પન્ન થતાં સુખોમાં શું છે ? કશું જ નથી. એક ભ્રમણાના ખેલ સિવાય ત્યાં શું છે ?

'સમાધિશતક' યાદ આવે : 'રૂપાદિકકો દેખવો, કહન કહાવન કૂટ; ઈન્દ્રિય યોગાદિક બળે, એ સખ લૂટાલૂટ...' શું અર્થ છે આ બધાનો ? ઈન્દ્રિયો અને મન-વચન-કાયાના યોગો પરમાં જઈને આત્મધનને નષ્ટ કરી રહ્યા છે.

અને આ જ લયમાં, ભીતર ઊતરવાની કડી પણ 'સમાધિશતક'માં છે : 'પર પદ આતમ દ્રવ્ય કું, કહન-સુનન કછુ નાહિ; ચિદાનન્દ ઘન ખેલહિ, નિજ પદ તો નિજમાંહિ...'

આત્મા....શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ.....એને કહી ન શકાય....નિજ પદ - આત્મ-પદ તો પોતાની ભીતર જ છે; ત્યાં ઈન્દ્રિયોની ક્યાં જરૂરત છે ?

'ચિદાનન્દ ઘન ખેલહિ,' આનન્દઘન આત્મા. ભીતર તો છે બસ આનન્દ જ આનન્દ...

ભીતર ઊતરીએ.....

આધાર સૂત્ર

ક્ષુધાતૂષાકામવિકારરોષ-

हेतुश्च तद् भैषजवद् वदन्ति ।
तदस्वतन्त्रं क्षणिकं प्रयासकृद्,
यतीश्वरा दूरतरं त्यजन्ति ॥ १८ ॥

ભૂખ, તરસ, કામ વિકાર અને રોષ આ બધાની શાન્તિ શેનાથી થાય? અન્નથી ભૂખ, જળથી તરસ મટે છે? સામાન્ય લોકો અન્નવગેરે ક્ષુધાદિની તૃપ્તિના ઉપાયોને ઔષધ જેવા કહે છે.

પણ..... ના, એ તો પરાધીન ઉપાય છે. એ ક્ષણિક પણ છે અને આયાસ-જન્ય છે. મુનિઓ દૂરથી જ આવા ઉપાયોને છોડી દે છે.

સાધના સંકેત

- અનુષ્ઠાન (સાધનનાની લંબાઈ)
- અનુપ્રેક્ષા (સાધનાની પહોળાઈ)
- અનુભૂતિ (સાધનાનું ઊંડાણ)

અનુષ્ઠાન, અનુપ્રેક્ષા, અનુભૂતિ

૧૮

ઝેન સંત સોસેકિ કહે છે :

For a person of zen,
No limits exist;
The blue sky must feel
Ashamed to be so small.

સાધકની સાધના કેટલી તો વ્યાપક બની શકે છે એની આ મજાની અભિવ્યક્તિ છે. તેની સાધનાને કોઈ સીમા નથી... અને તે એટલી વિશાળ છે કે આકાશ એના અસીમપણા સામે પોતાને સસીમ, વામણું અનુભવે.

ઉપનિષદ્નો મન્ત્ર યાદ આવે :

‘યદ્ ભૂમા તદ્ વૈ સુખમ્’

અહીં વ્યાપકતા શબ્દ ઊંડાણનાં પરિપ્રેક્ષ્યમાં છે. સાધના જ્યારે અતળ ગહેરાઈને સ્પર્શે છે ત્યારે સાધક આ અસીમતાને અનુભવે છે.

સાધનાના ત્રણ આયામો છે : લંબાઈ, પહોળાઈ, ઊંડાઈ...અનુષ્ઠાન, અનુપ્રેક્ષા, અનુભૂતિ.

અનુપ્રેક્ષા અને ભીતરી ગુણાનુભૂતિથી અનુષ્ઠાન એવું તો સુંદર બને છે!

સુવ્રત શ્રેષ્ઠી પૌષધ લઈને ઘરની પાસેની પૌષધશાળામાં રહ્યા છે. રાત્રીનો સમય. ચોરો ઘરે ચોરી કરવા આવે છે.

મધ્યરાત્રીએ સુવ્રત શ્રેષ્ઠી માળા ગણતા હશે. કદાચ ખ્યાલ આવ્યો પણ હશે કે ચોરો ઘરે ચોરી કરી રહ્યા છે. પણ એથી શો ફરક પડે ? પૌષધમાં બધા જ મમત્વનો છેદ ઉડાડીને તેઓ બેઠા છે.

ઊંડી આત્માનુપ્રેક્ષા ચાલી રહી હશે... અનુષ્ઠાનની શક્તિ અનુપ્રેક્ષણ વડે ગુણાકારિત થાય છે. કોનું ઘર ? કોની સંપત્તિ ? કોનું આ શરીર ?

એક અદ્વૈતતાના તાર આત્મતત્ત્વ સાથે જોડાઈ ગયા છે. હું એટલે આત્મા. એથી બધું જ પર...

બે જ ખાતાં છે. એક છે સ્વનું. એક છે પરનું. પરના ખાના જોડે કોઈ સંબંધ નથી.

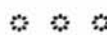
ચોરોએ ચોરી કરી. પણ જઈ શક્યા નહિ. નજીકમાં રહેલ દેવે તેમના પગની ગતિ લઈ લીધી. એક ઈંચ પણ એ લોકો ખસી શકતા નથી.

સવારે કોટવાલ ત્યાંથી પસાર થાય. ચોરોને જુએ. પકડીને લઈ જાય. પગ થઈ ગયા છુટ્ટા.

આ બાજુ સુવ્રતશ્રેષ્ઠીએ પૌષધ પાર્યો. રાજા પાસે ગયા. રાજાએ કહ્યું: તમારે આવવાની જરૂર ન હતી. તમારા જેવા ધર્માત્માને ત્યાં ચોરી કરવા આવેલને બરાબરની સજા મળશે.

સુવ્રત શ્રેષ્ઠીની આંખો ભીની છે. તેઓ કહે છે : મહારાજ ! હું તો આપને એ વિનંતિ કરવા આવેલ છું કે આપ એમને છોડી દો. મારે ત્યાં આવેલા એ મારા મહેમાનો છે... આપ એમને મુક્ત કરી દો...

રાજાએ ચોરોને છોડી દીધા....

ધર્માનુષ્ઠાનમાં ભળેલી અનુપ્રેક્ષા અને અનુભૂતિ આપણને અહીં દેખાય.
 અનુપ્રેક્ષા... અનુભૂતિ... જે જયણા તત્વને પૌષ્ઠમાં આચરેલ, તેની
 ભાવાનુભૂતિ કરુણાના વ્યાપમાં દેખાય છે.
 ચોરો... મારે ત્યાં આવેલ છે ને ! ને તે રીતે એ મારા મહેમાન છે....
 કરુણાની અનુભૂતિ વિના આ વાત ઉગી ન શકે... ભીતર.

* * *

ધર્મની અનુભૂતિ..... આપણા બધા તર્કો, માન્યતાઓ ત્યાં નકામા
 થઈ રહે છે. ત્યાં આવી રહે છે માત્ર સર્વ સ્વીકાર....

તમે કોઈનોય અસ્વીકાર, અનાદર કરી શકતા નથી.

એક વ્યક્તિને આવેશમાં ઉતાવળથી તમે કંઈક બોલી ગયા, તમને
 એટલું તો પાછળથી, લાગી આવતું હોય છે કે જ્યાં સુધી એ વ્યક્તિને
 પ્રસન્ન ન કરો તમને એન પડતું નથી...

તમારી ભીતર ક્યાંક ધા પડ્યો હોય છે. તમે એને સહન કરી શકતા
 નથી.

* * *

અહિંસાની આ ભાવાનુભૂતિને કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યપ્રવર શ્રી
 હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજે આત્મૌપમ્ય શબ્દ દ્વારા અભિવ્યક્ત કરી છે.

આત્મૌપમ્ય..... પ્યારો પ્યારો શબ્દ.....પ્યારી પ્યારી એની છે અનુભૂતિ.

રમણમહર્ષિના આશ્રમમાં ચોરો આવ્યા. રાતનો સમય. કેટલાક સાધકો
 જાગતા હતા. ચોરો રંગાયેલા હાથે પકડાઈ ગયા.

મહર્ષિ પાસે ચોરોને લઈ જવાયા. મહર્ષિની કરુણા ઊમટી પડી.
 એમણે કહ્યું : ચોરોને છોડી મૂકો !

ગુરુની આજ્ઞા, શિષ્યો માટે તો સ્વીકાર જ હતો... પણ કેટલાક નવા
 ભક્તો આગળના દિવસે આવેલા. તેમને આ વાત સમજાઈ નહિ. એમણે
 મહર્ષિને કહ્યું : જો આ રીતે ગુનેગારોને છોડી દેવામાં આવે તો સામાજિક

વ્યવસ્થા કેમ ટકી શકે ?

મહર્ષિએ પૂછ્યું એ લોકોને : તમે જમવા બેઠા હો અને તમારા દાંતો તળે તમારી જીભ ક્યારાઈ જાય તો તમારા દાંતને તમે શી સજા કરો ? ઉખાડીને ફેંકી દો.... ?

પેલાઓ કહે : ના, ના.... જીભ પણ અમારી છે ને દાંત પણ અમારા છે.....

મહર્ષિએ આગળ પૂછ્યું : તમારો ટિકરો આ રીતે તમારા ઘરમાંથી ચોરી કરતો પકડાઈ જાય તો તમે એને પોલિસથાણે લઈ જશો ?

પેલા લોકો અચકાઈ ગયા.

મહર્ષિએ કહ્યું : તમને આ વિચાર એટલા માટે આવ્યો કે તમે ચોરી કરવા આવેલ એ વ્યક્તિઓને પરાઈ માનેલી... જો તમે એને આત્મીય માની શકો તો કોઈ મૂંઝવણ રહેતી નથી.

સમાજનું જ એક અંગ રૂપ છે આ ચોરો, અને એમને આ માર્ગે લાવનાર પણ કદાચ તમારા જેવાઓની ઉપેક્ષા છે.

* * *

આપણે સાધનાના ત્રણ આયામો જોઈ રહ્યાં હતાં. લગભગ સાધકો પાસે સાધનાના એક કે બે આયામો હોય છે પણ ત્રીજો આયામ કદાચ નથી હોતો ઊંડાણનો.

હમણાં કેટલાક પ્રબુદ્ધ સાધકો જ્યારે મારી પાસે માર્ગદર્શન મેળવવા આવ્યા ત્યારે મેં એમને કહેલું કે તમે લોકો અનુપ્રેક્ષાએ અટકી જાવ છો. તમે કહો છો કે આ પદાર્થની ઊંડી અનુપ્રેક્ષા કરી..... અનુપ્રેક્ષા છે તો સ્વાધ્યાય જ. પછીના બે તબક્કામાં જે અનુભૂતિ થાય છે. ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગમાં. એ તબક્કામાં તમે કેટલે સુધી ગયા ?

એ લોકો સમજી ગયા કે સાધનાના બે આયામો એમની પાસે હતા, પણ ત્રીજો મહત્વનો આયામ તેમની પાસે નહોતો.

* * *

અનુભૂતિ....

ધ્યાનમાં તમને મળે છે સ્વગુણસ્થિતિ. જ્ઞાતાભાવ અને દૃષ્ટાભાવનો અનુભાવ.... ઉદાસીનતાની ધારાનો અનુભવ.

અનુષ્ઠાનો બહુ સરસ છે.... એ કાયાના સ્તરને શુભમાં, પ્રભુભાષિત ક્રિયામાર્ગમાં મૂકી દે છે. અનુપ્રેક્ષા મનના સ્તરને શુભ, શુભતર સ્તરો પર મૂકે છે.

આ પૃષ્ઠભૂ પર આવે છે અનુભૂતિ..... શુદ્ધનું ઊંડાણ.

શુભને ઘૂંટવાની આધાર શિલા પર શુદ્ધની થયેલી પ્રાપ્તિ તે અનુભૂતિ...

* * *

શુદ્ધની એ ક્ષણોમાં વિકલ્પો નહિવત્ હોય... અને આ નિર્વિકલ્પ ઉપયોગ... કેટલો તો મજાનો ? સવાસો ગાથાના સ્તવનની હૃદયંગમ કડી છે. 'નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં નહિ કર્મનો ચારો...' કર્મનો બંધ હવે નહિ... અને સાધકને કર્મના ઉદય કે ઉદીરણાનો તો કોઈ વાંધો છે જ નહિ...

અસાતા આદિ કર્મોનો દેખીતો ઉદય સાધક માટે નિર્જરામાં જ રૂપાંતરિત થાય છે.

'અધ્યાત્મ ગીતા'ની મજાની કડી યાદ આવે : ઉદય ઉદીરણા તે પણ પૂરવ નિર્જરા કાજ.....

* * *

હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકાનો હૃદયંગમ શ્લોક સામે છે: 'ક્ષુધાતૃષાકામ વિકારોષહેતુશ્ચ....' ક્રોધ આદિની શાન્તિ માટે કયો ઉપાય કારગર છે ? ક્રોધનો ઉદય થયો, તમે ગુસ્સો બહાર કાઢશો. તેથી તમને ભ્રમણા થશે કે તમને શાન્તિ થઈ ખરેખર ક્રોધ રૂપી અગ્નિ લાકડાઓ વડે શાન્ત થઈ શકે ખરો ? ક્ષમાભાવ રૂપી પાણી વડે જ એ શાન્ત થઈ શકે.

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કહે છે : ઉવસમેણ હણે કોહં'... ઉપશમ ભાવ વડે જ ક્રોધ દૂર થઈ શકે....

કોધ આવ્યો કોઈના પર તમે વરસી પડ્યા એ વ્યક્તિ પર, વિરેચન થયું. પણ આ ઉપાયને સાચો ઉપાય....કોધના વિક્લીકરણનો કહી શકાય?

‘હૃદયપ્રદીપ’નો ઉક્ત શ્લોક સામાન્ય મનુષ્ય દ્વારા કોધાદિને દૂર કરવા માટે અજમાવાતા ઉપાયોમાં રહેલી ત્રણ ત્રુટિઓને બતાવે છે: તે ઉપાયો પરાધીન છે, ક્ષણિક છે અને આયાસજન્ય છે.

કોધનો ઉભરો ઠાલવવો છે. બીજી વ્યક્તિ જોઈશે... ભૂખ લાગી છે. ખાદ્યપદાર્થો જોઈશે... આમ બધા જ ઉપાયો પરાધીન છે.

બીજી નબળાઈ છે : ક્ષણિકતાની. કોધનો ઉભરો ઠાલવ્યો. આ શાન્તિ કેટલી વાર ? ખાધું અને તૃપ્તિ થઈ. કેટલી વાર ?

અને ત્રીજી નિર્બળતા છે : આયાસ જન્યતાની. કેટલા આયાસ/પ્રયાસ કરવા પડે ! રોટલી માટે માણસને કેટલા પ્રયાસ કરવા પડે છે !

* * *

આની સામે, શાસ્ત્રીય ઉપાયો જે છે. કોધની સામે ઉપશમ વગેરે. તે સ્વાધીન છે, શાશ્વત છે અને અનાયાસજન્ય છે.

આધાર સૂત્ર

ગૃહીતલિઙ્ગસ્ય ચ ચેદ્ધનાશા,
ગૃહીતલિઙ્ગો વિષયાભિલાષી ।
ગૃહીતલિઙ્ગો રસલોલુપશ્ચેદ્,
વિઙ્મ્બનં નાસ્તિ તતોઽધિકં હિ ॥ ૧૧ ॥

વેષધારી મુનિને જો ધનની ઈચ્છા હોય, વિષયોની
અભિલાષા હોય કે તેને રસ લોલુપતા હોય તો આનાથી
મોટી વિઙ્મ્બના કઈ હોઈ શકે?

સાધના સંકેત

- સાધનાને પરિણામલક્ષી શી રીતે બનાવવી ?
- પ્રાર્થના-આત્મસ્મૃતિ-ભાસન-વાસન-ચારિત્ર-ધ્યાનનો મજાનો ક્રમ

આન્ટરયાત્રા:
પ્રાર્થનાથી ધ્યાન સુધીની

૧૯

મા આનન્દમયીને એક સાધકે પૂછેલું : મા ! વીસ વર્ષથી હું સાધના કરી રહ્યો છું અને છતાં મારી ભીતર રાગ, દ્વેષની ઓછાશ વરતાતી નથી. હું શું કરું, મા ?

એક વેદના... જે દરેક એવા સાધક પાસે જરૂરી છે, જે પોતાની સાધનાને પરિણામ સાથે સાંકળી શક્યો નથી.

આનન્દમયી માએ કહ્યું : હું તને વારંવાર કહું છું કે, તું મરી જા ! પણ તું મરતો નથી, તો હું શું કરું ?

દેખીતી રીતે જ, વિભાવ મૃત્યુ ભણી ગુરુનો ઈશારો હતો.

બહુ મજાનો આ વાર્તાલાપ છે. એક બાજુ છે ભક્તની વેદના. સામે છે. સદ્ગુરુનું માર્ગદર્શન.....

ભક્તની વેદના.....

ભક્તની શ્રદ્ધા મધુરી છે. તો ભક્તનો સંદેહ પણ મજાનો છે. તો ભક્તની વેદના તો અનૂઠી છે.

આપણી વેદના તો અસીમ હોવી જોઈએ... પ્રભુની લોકોત્તર સાધના મળી.....અને છતાં પરિણામ ન મળે તો કેમ ચાલે ?

પરિણામ મળવું જ જોઈએ.

* * *

પરિણામ મળે. સદ્ગુરુના માર્ગદર્શન પૂર્વક સાધકે ચાલવું રહ્યું. આ જ સન્દર્ભમાં આપણે ત્યાં ગીતાર્થની નિશ્રામાં સાધના કરવાની વાત કહેલી છે.

તકલીફ ક્યાં થાય છે ? બહારથી ગીતાર્થ ગુરુની નિશ્રામાં પણ સાધુ હોય, ભીતરથી એ નિશ્રામાં નથી હોતો. ગુરુની આજ્ઞા પોતાની ઈચ્છાને અનુકૂળ હશે તો ગમશે. અનુકૂળ નહિ હોય તો નહિ ગમે.

કેમ આવું થાય છે ?

જો સાધનાને પરિણામ જોડે સાંકળવાની વાત હોય તો આ વસ્તુ ન બની શકે.

* * *

પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજે પરમતારક અભિનન્દન ભગવાનના સ્તવનમાં સાધનાને પરિણામ જોડે સાંકળવાનો મજાનો માર્ગ બતાવ્યો છે :

ક્યું જાણે ક્યું બની આવસે,

અભિનન્દન રસ રીત્ત;

પુદ્ગલ અનુભવ ત્યાગથી,

કરવી જસુ પરતીત....

પરમરસ પ્રભુ જોડે એકત્વતા શી રીતે મળે ? પ્રભુથી દૂર, દૂર, દૂર હું છું, મારે મારી ચેતનાને પ્રભુની સાધના વડે રંગવી છે. કઈ રીતે આ કાર્ય થઈ શકે ?

કડીના ઉત્તરાર્ધમાં જવાબ અપાયો છે. પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજ જેવા અનુભૂતિવાન સદ્ગુરુ હોય ત્યારે તેઓ પ્રતીતિથી નીચેની વાત તો કરશે જ કેમ ? ‘કરવી જસુ પરતીત.’ તમે એને અનુભવી શકો. પરમના રસને તમારી ભીતર ઊછળતો તમે માણી શકો.

સાધક અધીરો બનશે.....

વાહ ! આટલી સરસ પ્રતીતિ....મારે એ જોઈએ જ ! શું કરવાનું એના માટે ? ‘પુદ્ગલ અનુભવ ત્યાગથી...’ પુદ્ગલોના અનુભવને છોડતા જવાનો.

શુભવિચાર પણ પુદ્ગલ-અનુભવ છે.... માટે એ પણ જવો જોઈએ. હા, શુભ ભાવના કે અનુપ્રેક્ષા દ્વારા ધ્યાનના જગતમાં જઈ શકાશે. પણ પ્રભુનો સ્પર્શ, પરમ રસનો સ્પર્શ તો ધ્યાનની ભૂમિકાએ જ થશે.

* * *

શુભભાવ ધ્યાનમાં કઈ રીતે પર્યવસિત થાય છે એની રોચક પ્રક્રિયાનું વર્ણન પૂ. દેવચંદ્રજી મહારાજે સુવિધિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં આપ્યું છે :

‘પ્રભુ છો ત્રિભુવન નાથ,

દાસ હું તાહરો હો લાલ,

કરૂણાનિધિ ! અભિલાષ,

અછે મુજ એ ખરો હો લાલ,

આતમવસ્તુ સ્વભાવ સદા,

મુજ સાંભરો હો લાલ,

ભાસન, વાસન એહ ચરણ.

ધ્યાને ધરે હો લાલ....

આત્મસ્મરણ - જ્ઞાન - દર્શન - ચારિત્ર ધ્યાન આ ક્રમ છે.

પ્રાર્થનાથી રૂપકડો પ્રારંભ કર્યો છે યાત્રાનો : ‘પ્રભુ ! તમે ત્રિભુવનેશ્વર છો, હું તમારો સેવક છું - પ્રભુ ! તમારા ચરણોમાં મારી એક જ પ્રાર્થના

છે કે મને સતત આત્મસ્વભાવની / આત્મગુણોની સ્મૃતિ રહ્યા કરો ! 'સદા મુજ સાંભરો...' એક ક્ષણ પણ એના વગરની ન હોય.....

એ સ્મરણ આત્મગુણોના જ્ઞાનમાં પરિણમશે.

સ્મૃતિની પાછળ અનુભવ તો છે જ. અનુભવ વિના સ્મરણ કેવું ?

તો, અનુભવની પૃષ્ઠભૂ વાળું સ્મરણ આત્મગુણોના ભાસન તરફ જશે. આ ભાસન (જ્ઞાન) અનુભૂતિ અને સ્મૃતિને આધારે છે.

હવે ભાસન વાસન (દર્શન)માં પરિણમશે. આત્મગુણોની સુગંધથી તમારું પૂરું અસ્તિત્વ વાસિત બનશે.

કુસંસ્કારોથી વાસિત થયેલું અન્તઃકરણ આત્મગુણોથી વાસિત બનશે.

વાસનામાં હવે ભળે છે સર્વવિરતિનું બળ. વિભાવોથી ઉપરત બનેલ સંયમીનું પૂરું અસ્તિત્વ બન્યું છે આત્મગુણોથી મધમધતું.

હવે શરૂ થાય છે ધ્યાન. નિષ્પાપ જીવન અને નિર્મળ હૃદયની ભૂમિકા પર શરૂ થાય છે આન્તરયાત્રા...

* * *

પ્રાર્થનાથી શરૂ થયેલ યાત્રા ધ્યાન સુધી પહોંચી અને આમ સાધના પરિણામ સાથે સંકળાઈ ગઈ.

ધ્યાન એટલે સ્વગુણ સ્થિતિ. આત્મગુણોમાં ઉડે ને ઉડે પહોંચ્યા કરવાનું. એવો તો દિવ્ય આનંદ ત્યાં હોય છે કે બધું પર એવું છૂટી જાય કે કદી ભીતર એ પ્રવેશી શકે નહિ.

* * *

પણ, સાધના પરિણામ સાથે સંકળાઈ ન શકે અને અધવચ્ચે ભટકી પડે ત્યારે શું પરિસ્થિતિ થાય તેનું વર્ણન 'હૃદય પ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા' ગ્રન્થ કરે છે : 'ગૃહીતલિઙ્ગસ્ય ચ ચેદ્ધનાશા....' વેષ પ્રભુનો પ્યારો પ્યારો છે. પણ મન સંસારવિભાવો તરફ ઢળી રહેલું હોય તો એવા સાધક પાસે ધનની ઈચ્છા, વિષયાભિલાષા અને રસલોલુપતા દેખવા મળશે....

‘विडम्बनं नास्ति ततोऽधिकं हि....’ आनाथी वधु त्रासदायक घटना
કઈ હોઈ શકે ?

જરૂર, વિભાવોમાં આપણે સહુ પહેલાં લિખિત હતા.... અને એ લિખિતાની
કાળી રાત્રી જનમોના જનમો સુધી ચાલી.... પણ એ જન્મોમાં અને આ
જન્મમાં એક મોટો ફરક છે. તે જન્મોમાં આપણી સામે કોઈ વિકલ્પ
નહોતો....

મકાઈનો રોટલો જ માંડ મળતો હોય અને એ જ ખાવાનો હોય ત્યારે
બીજા વિકલ્પો ક્યાં રહે ? પણ, બરફી, પેંડા, ગુલાબજાંબુના થાળ ને થાળ
ભરાયેલા હોય ત્યારે.....? ત્યારે મકાઈના રોટલા પર નજર નહિ જ જાય.
વિકલ્પ મળી ગયો. ને ?

આ જન્મમાં પ્રભુની કૃપાએ સદ્ગુરુના પ્રસાદે એક મજાનો વિકલ્પ
આપ્યો છે.

હવે આપણે વિભાવો ભણી જઈએ તો એ પ્રભુનો બહુ મોટો અપરાધ
છે.

આ જન્મ માત્ર અને માત્ર સાધના માટે જ છે. અને બીજા કશા માટે
જ નહિ, આ મનોમંથન સાધનાની યાત્રા સરસ રીતે કરાવશે. અને એ
સાધનાને પરિણામ સાથે પણ સાંકળી આપશે....

આધાર સૂત્ર

યે લુબ્ધચિત્તા વિષયાર્થભોગે,
બહિર્વિરાગા હૃદિ બદ્ધરાગાઃ ।
તે દાઙ્મિકા વેષધરાશ્ચ ધૂર્તાઃ,
મનાંસિ લોકસ્ય તુ રઙ્ગયન્તિ ॥ ૨૦ ॥

જેઓ વિષયોના ભોગમાં મોહ પામેલા હોય અને એ કારણે બહારથી વૈરાગ્યનો આંચળો ઓઢીને હૃદયમાં રાગને રાખી રહેલા તે દાંભિકો વેષધારી અને ધૂર્ત છે અને તેઓ લોકોના મનને પ્રભાવિત કર્યા કરે છે.

સાધના સંકેત

- કેન્દ્ર તૂટે તો સાધના શરૂ થાય
- હૃદય પ્રભુએ આપેલું,
હૃદય સમાજે આપેલું.

હૃદય પ્રતિરોપણ

૨૦

અરણિકમુનિ વેશ્યાને ત્યાંથી ગુરુદેવ પાસે આવ્યા. ગુરુદેવનાં ચરણોમાં પડ્યા. ગુરુદેવે પોતાનો વરદહાથ અરણિકમુનિના માથે મૂક્યો.... અને અરણિકમુનિની સાધનાયાત્રા વેગથી પ્રારંભાઈ ગઈ.

કથાના એક, બે બિન્દુઓને ઊંડાણથી જોઈશું તો આપણી સાધનાના અવરોધક તત્વોનો અને તેની સાથે જ સાધક તત્વોનો ખ્યાલ આપણને આવશે.

અરણિકમુનિને, પ્રારંભિક દિક્ષિત જીવનમાં, ગુરુદેવ પ્રત્યે શ્રદ્ધા હતી જ...

વેશ્યાને ત્યાંથી આવ્યા પછી ગુરુદેવ પ્રત્યે તીવ્રતમ શ્રદ્ધા પનપી. અને એનું કારણ હતું. સાધના પ્રત્યેના આત્મવિશ્વાસનું ડગી જવું.

મોહના કળણમાં ખૂંપી જવાની ઘટનાએ અરણિક મુનિની ભીતરનો

આત્મવિશ્વાસ હલી ઉઠ્યો. લાગ્યું કે સાધનામાર્ગમાં પોતાની જાત પર સહેજે આધાર ન રાખી શકાય.

* * *

સાધક એક કે બે દિવસના પોતાના વિચારોના ગ્રાફને પણ જોઈ લે તો સાધના પરનો એનો આત્મવિશ્વાસ ડગી જાય.

બાહ્ય શુભ નિમિત્તોની ભરમાર વચ્ચે બેઠેલો સાધક હોય.... અને કોઈ કારણ વિના ક્યાંયથી અશુભ વિચારોનો ધોધ વહી ઊઠે.... એ ધ્રુજી ઊઠે. અને એને થાય કે આ અશુભ ઉપાદાન પર આધાર રાખી એક ડગલું પણ શેં ભરી શકાય ?

* * *

તમારી જાણકારી કે બુદ્ધિ સાધનામાર્ગમાં શી રીતે કામ આવી શકે ? પ્રોફેસર કાયા રસ્તે જતો હોય અને બે રસ્તા પડે તો એણે બાજુમાં રહેલા ખેતરના ખેડૂતને કે કો'ક મજૂરને પૂછવું પડે. એનું અગાધજ્ઞાન રસ્તાની જાણકારી માટે નકામું છે.

સાધનાનો સાવ અનભ્યસ્ત માર્ગ... તમારી આ દૃષ્ટિ કે આ બુદ્ધિનું ત્યાં શું કામ હોઈ શકે ?

હમણાં એક ભાઈએ મને કહ્યું કે એક ઈમરજન્સી કેસને તમારી પાસે લાવેલ છું. બાય-પાસ હાર્ટસર્જરી કરવી પડે તેવું લાગે છે. મેં હસતાં હસતાં કહ્યું : હું બાય-પાસ ઓપરેસનમા નહિ, હાર્ટપ્લાન્ટેસન (હૃદય પ્રતિરોપણ)માં માનું છું.

તમારું આ હૃદય. એનું એ રાખવાનો શો અર્થ? નવું જ હૃદય જોઈએ...

જૂના હૃદયમાં જે સમીકરણો છે, ખ્યાલો છે, પ્રભુના માર્ગે જવા માટે નકામા છે.

* * *

સમાજે આપેલ હૃદય પાસે છે સંકોચ જ સંકોચ. ઈર્ષા..... પ્રભુએ આપેલ હૃદય પાસે છે વિસ્તાર જ વિસ્તાર.

પ્રમોદભાવ.

બીજાની બાહ્ય સંપત્તિ કે આન્તર સંપત્તિ જોઈને જલન / બળતરા થાય તે સમાજે આપેલ હૃદયનું સમીકરણ.

અન્યની સંપત્તિ જોઈ ચિત્ત પ્રસન્નતાને અનુભવે તે પ્રભુએ આપેલ હૃદયનો ખ્યાલ છે.

* * *

કાશી અને કોશલના રાજાના રથો સામ-સામે એક સાંકડી નેળમાં આવી ગયા. અધવચ્ચે નેળમાં આવેલ આ રથોમાંથી એકે તો પાછા ફરવું જ રહ્યું. બે જઈ શકે એટલો માર્ગ જ નહોતો.

કોનો રથ પાછો ફરે ?

સરસ વાત ત્યાં આવી : જેનું રાજ્ય મોટું હોય તે મોટો એમ નહિ, જેના ગુણો વધુ શ્રેષ્ઠ હોય તે મોટો આમ નક્કી થયું.

કોશલરાજના સારથીએ કહ્યું : મારા સ્વામી સારા માણસો સાથે એકદમ ક્રોમળ, મધુર વ્યવહાર કરનારા છે અને ખરાબ માણસો સાથે કઠોર વ્યવહાર કરનારા છે.

કાશીરાજના સારથીએ કહ્યું : મારા સ્વામી સારા અને ખરાબ કોઈ પણ જાતના મનુષ્યો સાથે સરસ વ્યવહાર કરનારા છે.

કોશલરાજનો રથ પાછો ફરી ગયો.

* * *

એક તત્ત્વજ્ઞાનીએ કહેલું એ યાદ આવે છે : સંતો / સજ્જનો સામે તમે શ્રેષ્ઠ વ્યવહાર કરો છો ત્યારે તમારું એમાં કંઈ મહત્ત્વ નથી; એમાં તમારા સંતત્ત્વનો વિજય નથી; દુર્જનો સાથે તમે શ્રેષ્ઠ વ્યવહાર કરી શકો તો તમારું સન્તત્ત્વ બહાર ઊભરેલું કહેવાય.

* * *

સંત રાબિયાને ત્યાં એક ફકીર આવેલા. સવારના પહોરમાં ફકીરે ત્યાં રહેલી એક પોથી જોઈ. પોથીમાં લખાયેલ એક વાક્યને કાપી નાખેલું ફકીરે જોયું અને એણે રાબિયાને પૂછ્યું : આ વાક્ય કેમ કાઢી નાખ્યું છે ?

રાબિયાએ કહ્યું : મેં જ્યારે એ વાક્ય વાચ્યું ત્યારે મને થયું કે એ બરોબર નથી. એમાં લખ્યું છે : 'શેતાન પર નફરત કરો.' મને કોઈ જ શેતાન દેખાતો નથી. અને નફરત / ધિક્કાર મારી પાસે છે જ નહિ, હું શી રીતે કરી શકું ?

ફકીર સંતુષ્ટ થયા.

* * *

હૃદય : સમાજે આપેલ. હૃદય : પ્રભુએ આપેલ.

તમારી દૃષ્ટિ / બુદ્ધિ / હૃદય પરનો તમારો આત્મ-વિશ્વાસ ડગી જાય તો તમે ગુરુદેવ પાસેથી દૃષ્ટિ માગી શકો. અને એ જ દૃષ્ટિ વડે સાધના માર્ગે ચાલી શકો.

મૂળ વાત આ છે : આત્મવિશ્વાસનું ડગી ઉઠવું.

અરણિકમુનિનો પોતાની સાધના પ્રત્યેનો આત્મવિશ્વાસ ડગી ગયો. અને તેઓ ગુરુદેવનાં ચરણોમાં આવ્યા છે ત્યારે ગુરુચરણોને તેમણે તીવ્રતાથી પકડી લીધા છે અને સાધના માર્ગે તીવ્ર વેગથી તેઓ ચાલી શક્યા છે.

* * *

સમાજે આપેલ હૃદયની સંકડાશ સર્વ સ્વીકાર નહિ કરી શકે અને પ્રભુના સાધનામાર્ગે સર્વસ્વીકાર જોઈશે જ.

તમામ વ્યક્તિત્વોનો સ્વીકાર અને તમામ ઘટનાઓનો સ્વીકાર. પ્રભુએ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં ફરમાવ્યું છે : 'જો કસિણં અહિયાસણ સ ભિક્ષુ....' જે બધાનો સ્વીકાર કરે તે મારો ભિક્ષુ છે. દશવૈકાલિકસૂત્રની પ્યારી ગાથા સાધકને સર્વ પ્રાણીઓ પર એકાત્મભાવ રાખનાર કહે છે : 'સવ્વભૂયપ્પભૂઅસ્સ....'

સામાન્ય મનુષ્ય ગમતાં વ્યક્તિત્વો અને ગમતી ઘટનાઓનો સ્વીકાર કરશે... અણગમતાં વ્યક્તિત્વો અને અણગમતી ઘટનાઓનો અસ્વીકાર કરશે. પ્રભુના સાધક પાસે પ્રિય અપ્રિયનું કોઈ વિભાજન નથી....

* * *

પાછળનું બધું સરળ છે. અઘરું પહેલું ચરણ છે : જાત પરની અનાસ્થા. આસ્થા એવી પ્રગાઢ પોતાના પર થયેલી છે, કે સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં સમર્પણ તીવ્રતાથી થતું નથી.

સદ્ગુરુની શોધ પણ સામાન્ય સાધક એ બિન્દુ પરથી કરે છે, જ્યાંથી એની અનુકૂળતા સચવાયા કરશે એવું એને લાગે.

કેન્દ્રમાં પોતે જ છે. ને એ કેન્દ્ર ન તૂટે તેવું એ ઈચ્છે છે. હકીકતમાં, કેન્દ્રનું તૂટવું સહુથી પહેલા જરૂરી છે.

દીક્ષાનો તો અર્થ જ છે : કેન્દ્રનું તૂટવું. કેન્દ્રમાં હોય પ્રભુની આજ્ઞા.....દીક્ષિત વ્યક્તિ હોય પરિઘમાં....

* * *

સમી સાંજનો સમય. મીરાં ગુરુના આશ્રમે ગઈ છે. દરવાજા બંધ છે. મીરાં દરવાજે ટકોરા મારે છે. અંદરથી ગુરુ પુછે છે : કોણ છે ?

મીરાં કહે છે : હું મીરાં. પ્રભુનાં ચરણોની દાસી.

દરવાજા ખૂલ્યા, મીરાં અંદર ગઈ. ગુરુનાં ચરણોમાં ભાવપૂર્વક વંદના કરી.

ગુરુદેવ એને પૂછે છે : બેટી ! તેં હમણાં કહ્યું : હું મીરાં પ્રભુનાં ચરણોની દાસી. પણ આ બેઉ સાથે કેમ હોઈ શકે ?

તું પ્રભુનાં ચરણોની દાસી હોય તો મીરાં કેમ હોઈ શકે ? પ્રભુનાં ચરણોની દાસી બનવાનો અર્થ તો એ છે કે પ્રભુના સમુંદરમાં તમે બુંદ રૂપે ભળી ગયા. અને બુંદનું કોઈ સીરનામું હોઈ શકે ? બુંદનું કોઈ નામ હોઈ શકે ?

મીરાંએ એ જ ક્ષણે નક્કી કર્યું કે મીરાં વિદાય લઈ રહી છે. હવે રહેશે માત્ર અનામ, પ્રભુની દાસી.

આ ઘટના ઘટી ત્યાં સુધીનાં ભજનોમાં છેલ્લે આવતું : ‘મીરાં કે ગિરિધર ગોપાલ.....’

આ ઘટના પછીના ભજનોમાં છેલ્લે આવે છે. ‘મैं तो रावरी दासी....’
મીરાં ગઈ. પ્રભુની દાસી પૂર્ણતયા પ્રગટી.....’

* * *

તમારા કેન્દ્રનું તૂટવું એ સાધનાનું પ્રવેશદ્વાર છે. એ તૂટ્યા પછી તમે ગીતાર્થ ગુરુના માર્ગદર્શન પૂર્વક તમારી સાધનાને ઝડપથી આગળ વધારી શકો છો.

* * *

પણ કેન્દ્ર ન તૂટે તો શું થાય એની વાત ‘હૃદય પ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા’ કરે છે. ‘बहिर्विरागा हृदि बद्धरागा:.....’ બહારથી વિરાગ દેખાતો હોય પણ અંદરથી રાગ જ રાગ હોય.... પોતાની જાત પ્રત્યે જે કુણી લાગણી - સોફ્ટ કોર્નર છે - તે રાગના પથારાને અને એના કારણે દ્વેષના ને અહમ્ના વિસ્તારને પણ વધારશે.

પછી દંભ ચાલુ થશે. બહારનું વર્તન જુદું. અંદરની વિચારણા જુદી... જુદી.... લોકોને કેમ ખુશ કરવા અને એ દ્વારા પોતાની પ્રતિષ્ઠા આદિ કેમ વધારવી તે પર ધ્યાન જશે.

હૃદય પ્રદીપે વર્ણવેલી આ કથા બીજા કોઈની નથી. આપણી પોતાની છે. અગણિત જન્મોમાં સાધના મળી, પરંતુ આત્મવિશ્વાસ ડગ્યો નહિ, કેન્દ્ર તૂટ્યું નહિ, પરિણામે સાધના લોકોત્તર મળવા છતાં તેના પરિણામથી બિલકુલ વંચિત રહેવાનું થયું.

પ્રભુની એવી કૃપા આપણા પર ઊતરે કે હવે સાધના પરિણામ લક્ષી બનીને જ રહે.

આધાર સૂત્ર

મુગ્ધશ્ચ લોકોઽપિ હિ યત્ર માર્ગે,
નિવેશિતસ્તત્ર રતિં કરોતિ ।
ધૂર્તસ્ય વાક્યૈઃ પરિમોહિતાનાં,
કેષાં ન ચિત્તં ભ્રમતીહ લોકે? ॥ ૨૧ ॥

ભોળા લોકો જે માર્ગમાં રહેલા હોય છે, એ માર્ગ પર આદર કરે છે. ધૂર્તના વાક્યો વડે મુગ્ધ બનેલા આવા લોકોનું ચિત્ત ભ્રમી જાય છે. (અને શુદ્ધ માર્ગ તરફ એ લોકો જઈ શકતા નથી.)

સાધના સંકેત

- ભાવના શ્રુતપાઠ
- તીર્થ શ્રવણ
- આત્મપ્રેક્ષણ

તીર્થ શ્રવણ

૨૧

સાધક સદ્ગુરુની ઓરામાં - આભામંડલમાં રહે છે અને એની સાધના એકદમ સશક્ત રીતે ઊંચકાઈ જાય છે.

સદ્ગુરુની ઓરા. તમે થોડોક સમય માટે ખાલી થઈને આવો તો સદ્ગુરુના આભામંડળમાં આવી શકો.

એક મુમુક્ષુ એક સદ્ગુરુની ચેમ્બરમાં પહેલી વાર ગયો. ત્યાંના અપાર્થિવ વાતાવરણે એવી તો અસર કરી કે મુમુક્ષુને લાગ્યું કે આ શ્રી ગુરુનાં ચરણો જ પોતાની સાધનાને ઊંચકી શકશે.

થોડીક ક્ષણો બેસવાનું થયું અને એમાં તો શુભ ભાવો એટલા ઊંચકાવા લાગ્યા : થયું કે માત્ર સદ્ગુરુની ઓરાનો આ પ્રભાવ છે.

એણે સદ્ગુરુદેવને પ્રાર્થના કરી : મને દીક્ષા આપો !

ગુરુએ કહ્યું : તું ખાલી થઈને આવ.

થોડીક ક્ષણો સદ્ગુરુની ઓરામાં બેસવાને કારણે જે અનુભવ થયેલો,

એ અનુભવને લીધે મુમુક્ષુ સર્વસ્વ છોડવા તૈયાર થાય છે. અબજો રૂપિયા એની પાસે હતા. સાંજ સુધીમાં બધું પૂરું કરી નાંખ્યું.

સાંજે માત્ર ઝબ્બો અને લેંઘો પહેરીને મુમુક્ષુ સદ્ગુરુ પાસે ગયો....

સદ્ગુરુ....ચહેરાને ને ભીતરના ભાવોને પરખવામાં નિષ્ણાત. ફેઈસરીડિંગના માસ્ટર. આઈ - રીડિંગના માસ્ટર.... કહો કે થઈ આઈ રીડિંગના માસ્ટર.... એમનાથી ભીતરના ભાવો શી રીતે છુપ્યાં રહી શકે ?

સદ્ગુરુએ દીક્ષા આપવાની ના પાડી. હવે.... જાય તો જાય ક્યાં ? ઘર પણ કાઢી નાંખ્યું છે... બે પૈસા પણ ખિસ્સામાં નથી...

એક બગીચામાં એ મુમુક્ષુ રાત વીતાવે છે. વિચારે છે કે, સદ્ગુરુએ કહેલું : ખાલી થઈને આવ....હું ખાલી થઈને ગયો.... ગુરુદેવે ના કેમ પાડી ?

ઊંડો વિચાર કરતાં લાગ્યું કે અહંકાર તો પોતાની ભીતર છે જ. ગુરુને કરોડોપતિ શિષ્યો છે. પણ પોતે અબજોપતિ છે; અને ગુરુ પોતાને બાંહોમાં સમાવશે એવી ધારણા સાથે પોતે ગયેલો ને..... ?

હસવું આવ્યું. છોડ્યું છે નશ્વર સમજીને. એનો અહંકાર હોઈ શકે ? અહંકાર નીતરી ગયો. સવારે એ ગુરુ પાસે ગયો. ગુરુએ એને બાહોમાં સમાવ્યો. દીક્ષિત કર્યો.....

* * *

સદ્ગુરુ મળ્યા. ક્ષણોનો મામલો છે- પછી....

મહાત્મા બુદ્ધ પાસે એક મુમુક્ષુ આવેલો. બુદ્ધ મૌનમાં હતા. પેલો મુમુક્ષુ પાંચ મિનીટ બુદ્ધ પાસે બેઠો. પછી ઊઠ્યો....કહ્યું : આપનો ખૂબ આભાર.....

પટ્ટશિષ્ય આનંદને નવાઈ લાગી. ભગવાન તો મૌનમાં હતા. એક પણ અક્ષર તેઓ બોલ્યા નથી. પેલાએ આભાર શેનો માન્યો ?

પૂછ્યું આનંદે બુદ્ધને. બુદ્ધે કહ્યું : એ માણસને સદ્ગુરુનું ક્ષણોનું ઉપનિષદ્ જ જોઈતું હતું, એ મળી ગયું. એ આભાર માની ચાલી નીકળ્યો.

અસ્તિત્વનું પરોઢ

બુદ્ધ સમજાવે છે : આનંદ ! તારી પાસે કોડિયું, દીવેટ અને ઘી તૈયાર હોય.....અને તારે તારા દીવાને પેટાવવો હોય તો તારે શું કરવું જોઈએ? દીવા પાસે જઈ તારા દીવાની વાટને તું દીવા જોડે અટકાડે અને તારો દીવો પેટાઈ જાય એટલે તું દીવા પાસેથી નીકળી જ જાયને !

પેલાનો દીવો પેટાઈ ગયો. એ રવાના થયો....

કોડિયું, વાટ અને તેલ ક્યાં છે ? કબીરજી કહે છે : ‘ઈસ તન કા દિયા કરું, બાતી મેલ્યું જીવ, લોહી સીંચો તેલ જ્યું, તબ મુખ દેખ્યો પીવ....’ શરીરનું કોડિયું, પ્રાણોની વાટ, લોહી રૂપી તેલ અને આ સજ્જતા પછી સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ.....’ તબ મુખ દેખ્યો પીવ....’ પ્રિયતમને - પરમાત્માને જોયા.....

* * *

તો, સદ્ગુરુનો શક્તિપાત અને સાધનામાર્ગે પ્રયાણ ચાલુ. સામી બાજુ એ પણ છે કે જો શક્તિપાત ન મળે તો અથવા ગીતાર્થ સદ્ગુરુની નિશ્રા ન મળે તો સાધના ઉચકાવી અસંભવ છે.

* * *

ગીતાર્થ ગુરુ ન મળે તો.... અથવા મળ્યા અને તમારું સમર્પણ ન હોય તો શું થાય ?

‘હૃદય પ્રદીપ’ કહે છે : જ્યાં જેવા પરિવેષમાં સાધક રહેલો હોય છે ત્યાં જ એ રહી જાય છે. કોઈ વિકાસ એનો થતો નથી. અને એમાં ગુરુ તરીકે જેને રાખેલ હોય એય અજ્ઞાની હોય યા દાંભિક હોય તો ચકરાવો જ ચકરાવો રહે.....

સાધનાનો માર્ગદર્શક તો એજ બની શકે જેણે સાધનાનો પૂરો પૂરો અનુભવ કર્યો છે.

* * *

યોગશતકે સાધના ગ્રન્થ લેવાની જે મઝાની પદ્ધતિ બતાવી છે એમાં આ વાતનો નિર્દેશ કર્યો છે.

સાધકને લાગે કે રાગાદિ પોતાની ભીતર પનપી રહ્યા છે, તો એ ભાવનાશ્રુતનો પાઠ કરશે. 'શાન્ત સુધારસ' આદિ ગ્રન્થોનું વારંવાર પારાયણ કરશે...^૧

એ પછી એ ગ્રન્થને વારંવાર તીર્થ- અભ્યસ્ત ભાવના માર્ગ આચાર્યદેવ પાસે જઈ સાંભળવો.

તીર્થશ્રવણ....તીર્થની કેટલી સરસ વ્યાખ્યા આપી ! 'અભ્યસ્ત ભાવનામાર્ગ આચાર્ય....' જેમણે વારંવાર ભાવનાઓને ઘૂંટી છે એવા ગુરુ જ ભાવનાશ્રુતને બરોબર ખોલી આપશે ને !

યોગશતક - ટીકા લખે છે : અનીદ્રશાત્ તત્ત્વતઃ સંજ્ઞાનાસિદ્ધાઃ । તીર્થ શ્રવણને બદલે તમે ગમે ત્યાં જઈ અર્થ લઈ આવો તો શબ્દાર્થ મળે, તમારા ચિત્તમાં એની અસરો ન જન્મી શકે.

તીર્થનું - સદ્ગુરુનું એક સશક્ત પ્રક્ષેપણ હોય છે. જે તમારા અવચેતન મન સુધી આન્દોલનો પ્રસરાવે.....

બુદ્ધ અને મુમુક્ષુવાળી વાતને લઈએ તો ભાવના શ્રુતપાઠ એ સાધક પાસેના કોડિયું, વાટ અને તેલ થયા..... હવે સદ્ગુરુ - તીર્થ પાસે બેસીને શબ્દદીક્ષા, મંત્રદીક્ષા લેતાં જ સાધકનો હૃદય દીપ ઝગી ઊઠશે.....

* * *

ભાવના શ્રુતપાઠ અને તીર્થશ્રવણ પછી, યોગશતકમાં, આત્મપ્રેક્ષણની વાત કરી છે. સાધક હવે ઊંડાણમાં જઈને પોતાના દોષોને જુએ.....

એ આત્મપ્રેક્ષણની એક વિધિ આગળ બતાવી છે.^૨ બીજી વિધિ આ રીતે છે : નિજસ્વભાવાલોચન, જનવાદ-અવગમ અને યોગશુદ્ધિ.

ક્રમશઃ જોઈએ.....

* * *

૧. ભાવણસુયપાદો, તિત્થસવણમસતિં તયત્થ જાણમ્મિ ।

તત્તો ચ આયપેહણમતિનિઉણં ટોસવેક્ક્યાણ્ ॥ યોગશતક-૫૨

૨. જુઓ આ જ ગ્રંથનું પ્રકરણ - ૪

નિજસ્વભાવાલોચન....

પોતાના સ્વભાવનું પર્યવેક્ષણ, મારો સ્વભાવ કેવો છે ? મારું જે સંભવિત ગુણસ્થાનક છે. એની જોડે સંવાદી છે કે વિસંવાદી છે ?

સાધુનો ક્રોધોદય સંજવલનનો હોઈ શકે. સંજવલન ક્રોધ એટલે જળરેખા... પાણીમાં લીટી કરી... એક ક્ષણ થતાં પહેલાં તો એ અદૃશ્ય થશે. તો, મુનિ પોતાના કષાયોદયને આ રીતે બારીકાઈથી જોઈ લેશે....

યોગશતક-ટીકા કહે છે : ગુણસ્થાનકને યોગ્ય સ્વભાવ ન હોય તો એ ગુણસ્થાનકનો સ્વીકાર કલ્યાણકારી નથી....

* * *

જનવાદ - અવગમ..... પોતાની જાતને જોવામાં કદાચ પોતાનો પોતાના પ્રત્યેનો ક્રોમળભાવ નડી ગયો હોઈ શકે. માટે જનવાદ અવગમ.... લોકો મારા માટે શું કહે છે ? આ મારા ગુણસ્થાનકના સન્દર્ભમાં મારી યોગ્યતા શિષ્ટ લોકો સ્વીકારે છે ?

ક્યારેક અંધારામાં કે એવી રીતે કોઈ શિષ્ટ પુરુષ પોતાના માટે કંઈ બોલતા હોય તો એ સાંભળીને સાધક નક્કી કરે કે પોતાની અમુક ગુણસ્થાનક-પ્રાપ્તિ માટેની ક્ષમતા નથી.....

* * *

યોગશુદ્ધિ.....

શુભ ચિન્તન સતત ચાલતું હોય તો સાધક પોતાના મનની શુદ્ધિને, નિરવધ, (અપાપ - કોઈને કઠોર ન લાગે તેવી) ભાષા અને નિરવધ ગમન (ઈર્ષ્યા આદિના ઉપયોગ પૂર્વકનું) વડે સાધક પોતાના વચન-યોગ અને કાયયોગની શુદ્ધિને જાણે.....

બીજા યોગાચાર્યો આ પ્રમાણે કહે છે : શુભ સંસ્થાન (શરીરની શુભ આકૃતિ) વડે કાયયોગ શુદ્ધિ, શુભસ્વર (ગંભીર, મધુર અને આજ્ઞાપક સ્વર) વડે વચનયોગની શુદ્ધિ અને શુભ સ્વપ્નો વડે મનોયોગની શુદ્ધિ જાણવી. (યોગશતક, ગાથા. ૩૯ થી ૪૧.)

તીર્થશ્રવણ સાધકે કર્યું તો એ આત્મપ્રેક્ષણ કરી શકે છે.

સદ્ગુરુ - અનુભૂતિવાન ગુરુ તમારા મોહઅંધકારને ભગાડી શકે છે.

આવો યોગ ન મળે, ત્યારે સાધક પોતાની સાધના યાત્રામાં એક ડગલું પણ આગળ વધી શકતો નથી. અને એવા સાધક માટે 'હૃદય પ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા' કહે છે 'મુઘ્ધશ્ચ લોકોઽપિ હિ....' એ મુઘ્ધ - અજ્ઞાની સાધક પોતાની સાધના સ્થિતિ વિષે ઉહાપોહ નથી કરતો. પરિણામે એની વિકાસયાત્રા રૂંધાઈ જાય છે....

આધાર સૂત્ર

યે નિઃસ્પૃહાસ્ત્યક્તસમસ્તરાગા-
સ્તત્ત્વૈકનિષ્ઠા ગલિતાભિમાનાઃ ।
સન્તોષપોષૈકવિલીનવાઙ્છા -
સ્તે રજ્જયન્તિ સ્વમનો ન લોકમ્ ॥ ૨૨ ॥

જે નિઃસ્પૃહ, વિરાગી, તત્ત્વૈકનિષ્ઠ અને નિરભિમાની તથા સંતોષી છે, તેઓ લોકને નહિ પણ પોતાના મનને પ્રસન્ન બનાવે છે.

સાધના સંકેત

સાધકની પાંચ સજ્જતાઓ :

- નિઃસ્પૃહતા,
- વૈરાગ્ય,
- તત્ત્વનિષ્ઠા,
- નિરાભિમાન દશા,
- નિરીહતા,

નિઃસ્પૃહતાથી નિરીહતા સુધી

૨૨

પ્રમાણપત્ર કોનું જોઈએ ? - પ્રભુનું કે સમાજનું ?

ભક્તનો તો નિર્ધાર હોય છે : 'રીઝવવો એક સાંઈ.' મારે મારા સ્વામીને/પ્રભુને રીઝવવા છે.

આ નિર્ધાર પછી જીવનમાં પ્રવેશ થાય છે સદ્ગુરુનો. હું કેવું જીવન જીવું તો એ પ્રભુને ગમે ?

કલેક્ટરના મદદનીશને લોકો પૂછતા હોય છે : સાહેબને શું ફાવશે? એમ સદ્ગુરુને પૂછી શકાય : પ્રભુને શું ગમશે ?

'હૃદય પ્રદીપ'કારે પાંચ સજ્જતાઓની વાત કરી છે : નિઃસ્પૃહતા, વૈરાગ્ય, તત્ત્વનિષ્ઠા, નિરભિમાન દશા, નિરીહતા. આ પાંચ તત્ત્વો મળી ગયા તો પ્રભુની પૂજા થઈ ગઈ. અને પ્રભુની પૂજા વડે જ ચિત્તપ્રસન્નતા મળે. (મનઃ પ્રસન્નતામેતિ પૂજ્યમાને જિનેશ્વરે..)

‘ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન ફળ કહ્યું રે...’ પૂજ્ય આનંદધનજી મહારાજની આ દિવ્ય પ્રસાદી. જેમ જેમ પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન થતું જાય તેમ ચિત્ત પ્રસન્ન બનતું જાય.’ ‘તે રજ્જવન્તિ સ્વમનો...’

* * *

નિ:સ્પૃહતા... પહેલી સજ્જતા...

સમ્રાટ. સંત પાસે ગયો. કહે છે : કંઈક સેવાનો લાભ આપો ! શબ્દો આ છે. અંતર કહે છે કે હું સમ્રાટ છું. હું બધું જ કરી શકું. સેવાને નામે એને એના અહંકારને પુષ્ટ કરવો છે.

ફરી કહે છે : કંઈ પણ સેવા..... મારા માટે કંઈ અશક્ય નથી. (હું સમ્રાટ છું.)

સંત કહે છે : આ માખી મારા શરીર પર આમથી તેમ બેસે છે. જરા એને કહી દે ને કે તે અહીંથી હટી જાય.

સમ્રાટ : માખી મારું કીધું કેમ માને ?

સંત : એક માખી પણ તારું કીધું નથી માનતી. અને તું કહે છે કે હું બધું જ કરી શકું. મારા માટે કંઈ અશક્ય નથી....

સમ્રાટ વિચારમાં પડી ગયો. નમીને ચાલ્યો ગયો.

સંતનું ચિત્ત સરોવર સહેજ પણ હિલોળાયું નથી. સ્પૃહાને કારણે જ સામાન્ય મનુષ્યના મનસરોવરમાં તરંગો પેદા થતા હોય છે. સ્પૃહા ગઈ; તરંગો ક્યાંથી ?

* * *

બાજીરાવ પેથા એક સંત પાસે ગયા. વિનતિ કરી : કંઈક સેવાનો લાભ આપો ! સંત હસ્યા. કહે : આ ગ્રંથની પંક્તિ જરા બેસાડી આપીશ? બાજીરાવ કહે: નહિ, નહિ; એ મારું કામ નહિ. આપના શરીરની કોઈ સેવા... મને આપો. સંત કહે : કોઈ જરૂરિયાત નથી.

સંત કુંભનદાસના દર્શને સમ્રાટ જાય છે. એ વખતે સંતને સ્નાન પછીનું તિલક કરવાનું હોય છે. સંત કહે છે : દર્પણ ? અને એક શિષ્ય પાણી

ભરેલી માટીની ઠીબરી સંત પાસે મૂકે છે. સંત તેમાં મોઢું જોઈ તિલક કરે છે.

સમ્રાટને થયું : અરે, દર્પણ પણ અહીં નથી ? એણે રત્નજડિત દર્પણ મંગાવ્યું. સંતના ચરણોમાં મૂક્યું. સંત : પેલાથી સરસ કામ ચાલે છે. આ ન જોઈએ...

આ જ છે ઉપયોગિતાવાદ. સાધુ વસ્ત્રો કે પાત્ર રાખે. માત્ર એ ઉપયોગી છે એ સંબંધથી. રાગાત્મક સંબંધ એ સાથે સાધુને ન હોય.

દશવૈકાલિક સૂત્રની પ્યારી પંક્તિ છે : 'તંપિ સંજમલજ્જટ્ટા ધારિતિ...' મુનિ વસ્ત્ર અને પાત્ર પણ સંયમની મર્યાદા માટે રાખે છે.

સ્પૃહા ખરી ગઈ છે ને !

સ્પૃહા પરમુખપ્રેક્ષિતામાં પલટાય છે. કો'ક વસ્તુની ઝંખના તમને છે, તમે સામેની વ્યક્તિને ખુશ કરવા મથો છો. તમને એની પાસેથી તમે સારા છો આવું પ્રમાણપત્ર જોઈએ છે; હવે તમે એને ખુશ કરવા કેટલું મથો છો ?

યોગસારે સ્પૃહા, અપેક્ષાને ઉત્સુકતા તરફ ઢળતી બતાવી છે.^૧ અપેક્ષા જાગી કે અમુક વ્યક્તિઓ પોતાને સારી કહે તો સારું. પછી એ બીજાઓને પૂછ્યા કરશે : મારું પ્રવચન કેવું લાગ્યું ? નીચે ઊતર્યા પછી લોકો મારા પ્રવચન માટે શું કહેતા હતા ? અપેક્ષાએ ઉત્સુકતાને જન્માવી.

અને ઉત્સુકતા અ-સ્વસ્થતાને જન્માવશે. તમે સ્વસ્થ-આત્મસ્થ ન રહ્યા ને ! પરસ્થ થઈ ગયા !

સ્પૃહાનો અભાવ વૈરાગ્યને જન્માવે છે. તીવ્ર અનાકર્ષણ પર પ્રત્યેનું. કશું જ/કોઈ જ સાધકને આકર્ષી ન શકે: સિવાય કે પ્રભુ, સદ્ગુરુ, સાધના.

૧. નૈરપેક્ષ્યાદનોત્સુક્ત્યમનોત્સુક્ત્યાચ્ચ મૃગ્યતા ।

મૃગ્યતા પરમાનન્દસ્તદપેક્ષાં ક્ષયેન્મુનિઃ ॥ -યોગસાર.

અસ્તિત્વનું પરોઢ

૧૮૭

હવે પરમ અનાકર્ષણ પરમ આકર્ષણમાં ફેરવાય છે. તત્ત્વનિષ્ઠા. પરમ તત્ત્વમાં જ સતત રહેવાનું થયા કરે. સતત એનું સ્મરણ, એનું ધ્યાન... સાધક તન્મય હોય.

હું અને તું ઊડી જાય; તે રહે.

ક્રમ આવો છે : પરની આસ્થા પહેલાં ઊડે છે. પરમ અનાકર્ષણના લીધે કોઈનામાં પણ ભળવાનો સાધકને માટે કોઈ અર્થ નથી. માટીના બે-પાંચ પૂતળાં તમને સારા કહે તો એનો શો અર્થ હોઈ શકે ?

તત્ત્વનિષ્ઠાનું આ તળિયું બહુ જ પાકું જોઈએ: પરમાં સંપૂર્ણ અનાસ્થા.

પર વ્યક્તિઓ જ પર છે એવું નથી; તમારું શરીર અને બુદ્ધિ પણ પર છે. તમે બોલો છો એ શબ્દો પણ પરના જ ખાનામાં આવે છે.

તમે સરસ બોલ્યા એટલે શું થયું ? ભાષાવર્ગણના પુદ્ગલોને તમે પકડ્યા, આત્મસાત્ કર્યા અને છોડ્યા. કસરત સિવાય શું થયું અહીં?

પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની પરમતારક શ્રી. અભિનંદન પ્રભુની સ્તવનાની પંક્તિ યાદ આવે : 'જડ ચલ પુદ્ગલ એંઠનો, ન ઘટે તુજને ભોગ હો...'

અગણિત વ્યક્તિઓએ વાપરી વાપરીને છોડેલ શબ્દસમૂહ એંઠ નહિ તો બીજું શું ?

ઘણીવખત ઘણા માણસો કહેતા હોય છે : આજે તો અ-પૂર્વ વિચાર આવ્યો. કોઈ વિચાર અ-પૂર્વ હોઈ શકે ? કો'કે છોડેલ વિચારોના પુદ્ગલોનું મોજું તમારી પાસે આવ્યું, તમે શાન્ત હતા. એને ઝડપી લીધું અને કહો છો કે મને અ-પૂર્વ વિચાર આવ્યો !

તમારું મગજ ટીવી બોક્ષ છે, જે સ્ટુડિયોમાંથી આવતા આંદોલનોને ઝીલે છે. ટીવી બોક્ષને કાર્યક્રમો સર્જનાર ન કહેવાય, ઝીલનાર કહેવાય. એમ મન પણ વિચારોને ઝીલનાર છે...

તો, શબ્દ પણ પર. વિચાર પણ પર...

હું અને તે (પરમાત્મા) સિવાયનું બધું જ પહેલા તબક્કામાં નામશેષ બની જાય.

* * *

બીજા તબક્કામાં 'હું' ઊડશે. શરીર, બુદ્ધિ, શબ્દ આ બધું પર છે... હવે જરા ઊંડા ઊતરીએ. શરીર અને મનને પેલે પાર અસ્તિત્વના સ્તર પર 'હુંભાવ' સવાર થયેલો છે.

શરીરો અગણિત બદલાયા; પણ હુંભાવ બદલાયો નહિ... હુંભાવ મિટ્યો નહિ.

હમણાં એક સંગોષ્ઠિમાં ભાવકોને મેં પૂછેલું : શરીરો બદલાયા જ કર્યા છે એ ખ્યાલ સ્પષ્ટ હોવા છતાં હુંભાવની સાથે શરીરનું આટલું બધું મિશ્રણ બુદ્ધિમાં કેમ થયેલું છે ?

ભાવકોએ વળતું મને જ પૂછ્યું. મેં કહ્યું : વાસ્તવિક હુંની પ્રતીતિ ન થાય ત્યાં સુધી હુંની નજીકનું માધ્યમ શરીર હોવાથી શરીરની ખીંટી પર હુંભાવને આપણે ટાંગતા હોઈએ છીએ.

* * *

હું અને 'તે' (પરમાત્મા) બે જ હવે છે આ બીજા તબક્કામાં. હવે પરમરસના પ્યાલામાં હુંભાવના મીઠાના ગાંગડાને મૂકી દેવાનું.

અવાસ્તવિક હુંભાવના પડો ધીરે ધીરે ખરતા, ઓગળતા જશે.

* * *

ત્રીજા તબક્કામાં છે 'તે'. હા, હું છે પણ એ વાસ્તવિક હું છે, જેનો 'તે' સાથે કોઈ વિરોધ નથી.

પરમસત્તા જોડે વિરોધી હતું તે હું અદૃશ્ય થયું : ક્રોધમય હું, અહંકારમય હું... હવે છે ગુણમય હું, ક્ષમામય હું... જેને પરમસત્તા જોડે અવિરોધ છે.

જરૂર, આ થોડાક સમય માટે હોય છે શરૂઆતમાં. પણ પછી

અસ્તિત્વનું પરોઢ

૧૮૯

ધીરે ધીરે સમયના સ્તર પર ને તીવ્રતાના લય પર તે વિસ્તરતું જાય છે.
શુભ અથવા તો શુદ્ધ બે જ લય હવે રહે છે.

* * *

શુભલયમાં જે હું છે તે પરમસત્તા જોડેના મિલનના આનંદને અનુભવનારું હું છે. શુદ્ધિના પ્રકર્ષ રૂપી સમંદરમાં દિવ્ય આનંદ માણ્યો -પરમ ચેતના સાથેના અભેદનો. હવે વિચારને કાંઠે આવીને તેને વાગોળવાનું બને છે.

શુદ્ધનો સમંદર, શુભનો કાંઠો. હુંના બેય રૂપ અહીં મનહર છે.

* * *

શુભ અને શુદ્ધના 'હું'ની અનુભૂતિમાં છે નિરહંકાર દશા.

જે અહંકાર સાધનાના આખા ગણિતને ઉલગાવી નાખતો હતો, તેને જ હવે ગૂપચાવી દેવાયો...

અહંકાર...

અતીતને શાસ્ત્રના દર્પણમાં જોઈ હું ને ધ્રૂજ ઊઠું છું. આ અહંકારે મારી સાધનાને કેવી રફે દફે કરી નાખેલી. સાધનાને માત્ર શરીર શોષમાં ફેરવી નાખેલી.

આવી સાધના - જે માત્ર કષ્ટક્રિયા રૂપ હતી, જેમાં શુદ્ધ સમજ નહોતી - અગણિત વાર થઈ.

હવે હુંભાવના આ બળબળતા અગ્નિ પર સમર્પિતતાનું ઠંડું પાણી છંટાયું. હાશ ! હવે વાંધો નથી.

* * *

અને હવે પ્રગટે છે નિરીહ દશા. એવી પ્રાપ્તિ થઈ છે કે હવે કોઈ જ ઈચ્છા રહી નથી.

શું મળ્યું છે ?

પૂ. ઉપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજના શ્રીપાળ રાસની છેલ્લી કંડિકાઓમાં મૂકાયેલા શબ્દો યાદ આવે છે :

‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો,

એ શ્રીપાળનો રાસ કરંતા, અનુભવ અમૃત રસ વૂઠો રે...’

પ્રભુનો પ્રસાદ મારા પર વરસ્યો... પ્રસાદનો બહુ જ મજાનો અર્થ અહીં મળે છે : અનુભવામૃતની વર્ષા... પહેલાં ફોરાં, પછી ઝાપટાં અને પછી અનરાધાર વર્ષા : હેલી.

ક્રોધનો તાપ અસહ્ય હતો. એમાં અહંકારનો બાફ ભળ્યો... આ પૃષ્ઠભૂમિ પર વરસાદ શરૂ થયો કેવી રીતે ?

કો’ક સંતને જોયા. ક્ષમા ભાવથી નીતરતા. ઘટનાઓથી અપ્રભાવિત... એમના ભામંડલમાં થોડીકવાર બેસવાનું થયું. મહામૂલો આ અવસર હતો જ્યારે ક્રોધ ખૂંચ્યો, ખટક્યો. એની પીડા અનુભવી.

અને તરત જ થયું કે આ સદ્ગુરુ પાસે છે એવી ક્ષમા શી રીતે મળે ? પૂછ્યું એમને, એમણે કહ્યું : પ્રભુ પાસે માંગો એટલે મળી જ જાય.

ક્ષમા ગમી ગઈ : તો પ્રભુ પાસે માંગી લેવાની...

નાની બેબી સ્કુલેથી ઘરે આવી. પોતાની બહેનપણીની સરસ બેગ જોયેલી. એ ગમી ગયેલી. ઘરે આવીને કહ્યું મમ્મીને : મમ્મી, મમ્મી ! મને છે ને તે મરુન કલરની ફાઈન બેગ જોઈએ.

અને બીજી સવારે બેબી સ્કુલે જવા તૈયાર થાય ત્યારે મમ્મી પ્યારથી એના ખભા પર નવી, મનગમતી બેગ મૂકી દેશે.

પ્રભુ આ જ રીતે આપણને ગુણો આપે છે : માંગો ને તે હાજર છે !

ક્રોધની તમ ધરતી પર હવે ક્ષમાનો વરસાદ ચાલુ : ફોરાં, ઝાપટાં, હેલી.

સાન્ફ્રાન્સિસ્કોમાં એક મંદિર છે, જેને પ્રાર્થનાનું મંદિર કહેવામાં આવે છે. મંદિરના પ્રાંગણમાં પચાસેક કર્મચારીઓ બેઠા છે; જેમના ફોન સતત ચાલુ છે. પૂરા દેશમાંથી પ્રાર્થનાનો ધોધ વહી રહ્યો છે.

એ વખતે ફેક્સ પર એક સંદેશ ઊતરે છે. એંસી વર્ષના માજીનો ફેક્સ છે : હું મારા દીકરા સાથે રહું છું. આજે જ મારા દીકરાએ મને કહ્યું કે, મા ! તારા માટે ઘરડાઘરમાં ગોઠવણ કરું છું. ઘરમાં હવે સંકડાશ પડે છે. પણ આ વયે મને ઘરડાઘરમાં નહિ ફાવે. પ્રભુ ! મારા દીકરાની બુદ્ધિ ફેરવી ઘો ને !

ફેક્સ પ્રભુને ટચ કરવામાં આવ્યો. ફોન માજીને કરવામાં આવ્યો. સામેથી માજી કહે છે કે મારા દીકરાએ મને હમણાં જ કહ્યું કે મા ! આખી જીંદગી તને મારી સાથે જ હું રાખીશ... પ્રભુએ મારી પ્રાર્થના સાંભળી લીધી છે !

* * *

પ્રભુના પ્રસાદ રૂપે ક્ષમાભાવની વર્ષા ચાલુ થઈ... સાધનાનો અનુભવ...

‘તૂઠો તૂઠો રે મુજ સાહિબ જગનો તૂઠો...’ હવે તો આ વર્ષાધારામાં ચૂપકે ચૂપકે નહાયા જ કરીએ... ભીંજાયા જ કરીએ...

* * *

નિઃસ્પૃહતા-વૈરાગ્ય-તત્ત્વનિષ્ઠા-નિરભિમાન દશા-નિરીહતા... કેવું મજાનું આ ચક્ર !

કેટલો મજાનો આ માર્ગ... પ્રભુ ! તારા ભણી આવતા આ માર્ગ પર ચાલવું છે. તું મને એ માટેનું બળ આપ !

આધારસૂત્ર

તાવદ્વિવાદી જનરઙ્ગકશ્ચ,
યાવન્ન ચૈવાત્મરસે સુખઙ્ગઃ ।
ચિન્તામણિં પ્રાપ્ય વરં હિ લોકે,
જને જને કઃ કથયન્ પ્રયાતિ ॥ ૨૩ ॥

ત્યાં સુધી જ વિવાદ અને લોકરંજન હોય છે,
જ્યાં સુધી આત્મરસની અનુભૂતિ નથી હોતી. ચિન્તામણિ
મળ્યા પછી કોણ બધાને બતાવતો ફરે ?

સાધના સંકેત

- ભક્ત કવિ સુરદાસ પ્રાર્થે છે પ્રભુને :
'લોચન રોમ રોમ પ્રતિ માંગૌ...'
- પૂજ્યપાદ સાધનામનીષી પંન્યાસજી ભદ્રંકરવિજયજી મ.સા.ની સૂક્ષ્મ
અનુપ્રેક્ષા
- કરવી છે સાધનાની અનુભૂતિ

સાધનાની અનુભૂતિ

૨૩

રામકૃષ્ણ પરમહંસ એક દૃષ્ટાન્ત કહેતા : બ્રાહ્મણોની નાત જમવાની હતી. સેંકડો બ્રાહ્મણો આવી ગયા. લાડુ, દાળ, શાક થાળીમાં પીરસાવા માંડ્યા. પણ અવાજ, અવાજ, અવાજ...

થોડીવાર પછી 'હર હર મહાદેવ'ના ધ્વનિ સાથે બ્રહ્મભોજન શરૂ થયું. હવે છે બિલકુલ ચુપ્પી... અવાજ ગયો...

દૃષ્ટાન્ત કહીને પરમહંસ કહેતા : સાધના માર્ગમાં પણ આવું છે. જ્યાં સુધી અનુભવ ન થાય ત્યાં સુધી હોય છે અવાજ જ અવાજ. પણ અનુભવ થયો કે બસ, નીરવ શાન્તિ...

* * *

અનુભવ નથી ત્યાં સુધી પોતાને કેટલું મળ્યું છે એ બતાવવાની હોડ ચાલે છે.

અંદર કાંઈ છે નહિ એ ખબર હોય અને બહારથી એવો દેખાવ ચાલે, જાણે કે પોતે પરમ સિદ્ધ બની ગયા.

જાત સાથેની છેતરપિંડી આ નથી ?

* * *

એક તત્ત્વજ્ઞાનીએ સરસ કહેલું : માણસ પોતે જ્ઞાની કે યોગી બની ગયો છે એ બતાવવા માટે એટલી બધી મહેનત કરે છે કે ખરેખર એટલી મહેનત જો સાચુકલી રીતે કરે તો જ્ઞાની કદાચ બની જાય !

* * *

એક ભાઈ બર્નાર્ડ શૉ ને મળેલા. એ કહેતા કે હું બધું જ જાણું છું. યોગ, અધ્યાત્મ, સાધના, ભક્તિ બધા વિષયો પર મારું પ્રભુત્વ છે.

બર્નાર્ડ શૉએ કહ્યું : આપણા બેઉના જ્ઞાનને ભેગા કરીએ તો જરૂર કહી શકાય કે દુનિયાનું બધું જ્ઞાન આપણા બેમાં આવી ગયું.

પેલા ભાઈ કહે : શી રીતે ?

બર્નાર્ડ શૉ કહે : તમે એમ કહો છો કે દુનિયાનું બધું જ્ઞાન મારામાં છે. હું તમારા અજ્ઞાનને બરોબર જોઈ શકું છું. બોલો, હવે બાકી શું રહ્યું?

* * *

રમણ મહર્ષિ પાસે એક ભાઈ આવેલા. પરમાત્મા વિષે દોઢ કલાક અસ્ખલિત રીતે તેઓ બોલ્યા.

પછી મહર્ષિને પૂછ્યું : મારું વક્તવ્ય કેવું લાગ્યું ?

મહર્ષિએ કહ્યું : તમે પરમાત્મા વિષે બોલી શક્યા. પણ એમાં પરમ તત્ત્વની અનુભૂતિ ન હતી.

કોરા કોરા શબ્દો. શું મહત્ત્વ હોઈ શકે એમનું ?

સાધના માર્ગે તો બિલકુલ નહિ જ. અહીં તો જોઈએ અનુભૂતિમાં રસાયેલા શબ્દો.

* * *

પ્રભુ મળ્યાની અનુભૂતિ હોઈ શકે ભક્તોની અભિવ્યક્તિમાં. કવિ સુન્દરમૂનું એક ગોપી ગીત છે : 'હમ જમના કે તીર, ભરત નીર, હમરો ઘટ ન ભરાઈ...'

ગોપી ગઈ છે જમનાને કાંઠે. વાસ્તવમાં ગોપી ગઈ છે એમ ન કહેવાય. એનું શરીર ગયું છે. એનું મન તો છે પ્રભુમાં...

મન પ્રભુમાં, શરીર જમનાને કાંઠે... હવે પાણી ભરાતું નથી. કારણકે ધ્યાન પાણી ભરવામાં છે નહિ. 'હમરો ઘટ ન ભરાઈ...' ઘડો ભરાતો નથી.

પછી સરસ શબ્દો આવે છે : 'ઐસો ઘટ ક્યોં તુમને દિયો, જિસે તુમ બિન કો ન સગાઈ ?' ગોપી ફરિયાદ કરશે તોય કોને કરશે ? પ્રભુને જ કરશે ને ! આ ઘડો પણ કેવો છે, પ્રભુ ! જેને તમારી સાથે જ સગપણ છે...

હોય જ ને ! ઘડો પણ ભક્તાના હાથમાં રહેલો છે. તો ભક્તહૃદયનો સાદ ત્યાં સુધી જાય જ ને !

* * *

સુરદાસની એક પ્રાર્થના છે : 'લોચન રોમ રોમ પ્રતિ માંગૌ.'

કેમ ?

કહે છે સુરદાસ :

'કહા કરૌ છબિરાશિ શ્યામ ઘન,
લોચન દ્વે નહિ ઠાઉં;
એ તે પર યે નિમિષ 'સુર' પુનિ,
યહ દુઃખ કાહિ સુનાઉં ?'

પરમાત્મા કાન્તિપુંજ; રૂપના સાગર સમા; બે નેત્રોમાં શી રીતે એ સમાય ? અને નેત્રો પણ કેવા ? ઉઘાડ-મીચ થતાં નેત્રો. આ દુખની વાત કોને કહેવી ?

બીજા કોને કહેવાય ? પ્રભુને જ કહેવાય કે પ્રભુ ! આ બે આંખો નહિ ચાલે. રૂંવાડે રૂંવાડે એક આંખ આપી દો ! ‘લોચન રોમ રોમ પ્રતિ માંગૌ...’

એ સાડા ત્રણ કરોડ આંખો પણ કેવી ? ‘ઈક ટક રહે પલક નહિ લાગે...’ એકીટસે જેમના વડે જોઈ શકાય તેવી આંખો. પલકારો ન મારે તેવી આંખો...

ભક્તના શબ્દોમાં ભક્તિની અનુભૂતિનું પ્રતિબિંબ પડે. સાધકના શબ્દોમાં સાધનાની અનુભૂતિનું પ્રતિબિંબ પડે.

* * *

આપણા યુગના સાધના-મનીષી પૂજ્યપાદ પંન્યાસજી શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજે નમસ્કાર મહામંત્રના ‘નમો’ પદ પર જે લખ્યું છે, વાંચવાથી ખ્યાલ આવશે કે અનુભૂતિવાન વ્યક્તિત્વની અભિવ્યક્તિ કેટલી બળુકી હોય છે !

“નમો એ પ્રીતિ-ભક્તિ સૂચક શબ્દ છે. જિનેશ્વર પરની ભક્તિ તેમના વચનો પ્રત્યે આદરભાવ ઉત્પન્ન કરી જીવો પરની પ્રીતિને જગાડે છે. તે સમ્યગ્દર્શન છે. અને જીવો પરની પ્રીતિનો અમલ કરાવે છે તે વિરતિના પરિણામ છે. વિરતિ એ વિશિષ્ટ રતિરૂપ બનીને અસંગભાવને પામે છે ત્યારે રત્નત્રયીની એકતારૂપી નિશ્ચય ચારિત્રરૂપ સમાપત્તિને પમાડે છે.

પ્રીતિમાંથી ભક્તિ, ભક્તિમાંથી વિરતિ અને વિરતિમાંથી અનુક્રમે સમાપત્તિમાં જવાય છે.”

ટૂંકા ટૂંકા મંત્ર જેવાં વાક્યો, અર્થગભીર વાક્યો...

નીચેનું એક નાનકડા સૂત્ર પરનું પૂજ્યપાદશ્રીજીનું ભાષ્ય વાંચીએ :

“વિહિતાનુષ્ઠાન-સંયમશ્ચ મોક્ષસાધનોપાયઃ ॥

વિહિતાનુષ્ઠાન અસત્ નિવૃત્તિ અને સત્પ્રવૃત્તિરૂપ છે. તેનું પાલન કરવાથી આજ્ઞાનું આરાધન થાય છે.

આજ્ઞારાધન દ્વારા આજ્ઞાકારકનું સ્મરણ તે યતુ:શરણગમનરૂપ છે. અને યતુ:શરણગમન શુદ્ધાત્મભાવનું સ્મરણ કરાવી શુદ્ધ આત્મપ્રણિધાનમાં પરિણમે છે. શુદ્ધાત્મપ્રણિધાન મોહક્ષયનું અસાધારણ કારણ બનીને મોક્ષ અપાવે છે.”

કેવી અદ્ભુત શૃંખલા જોડી આપી સાધનાની...

‘પ્રેરણાનું અમૃતપાન’ પુસ્તકમાં પૂ. પંન્યાસજી મહારાજ લખે છે :

“મુક્તિમાં ચાર પ્રકારની મૈત્રી ન હોય. પણ મૈત્રી ન હોય એમ નહિ. ભાવપરિણતિનો અર્થ સ્વરૂપ-લાભ કરવામાં આવે તો તે વાત સંગત પણ થાય છે.

‘एतद्ग्रहितं’ (ધોડશક) નો અર્થ મૈત્ર્યાદિ ભાવના રહિત કર્યો છે, તે પણ બરોબર છે. ભાવના પ્રાયોગિક છે, તે ન હોય પણ મૈત્રીભાવ ગુણ રૂપ છે તેથી તે હોવામાં હરકત નથી.

ગુણરૂપ અભ્યન્તર કુટુંબ અનાદિ સપર્યવસિત મુક્તિમાં પણ કાયમ રહેનારું શ્રી ઉપમિતિકારે માન્યું છે.”

સાધનાની અનુભૂતિથી મઢ્યા આ શબ્દો...

એ શબ્દોમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે સાધનામહર્ષિની સાધના.

* * *

અનુભૂતિ વિહોણા સાધકની સાધના ક્યાં ફંટાઈ જઈ શકે છે એની વાત ‘હૃદય પ્રદીપ’ માં છે.

બે ભયસ્થાનો તરફ ત્યાં આંગળી ચીંધાઈ છે : વિવાદ અને જનરંજન.

સાધનાને પરિણામ સાથે ન સંકળાય ત્યારે પોતે જે પદ્ધતિ વડે સાધના કરી રહેલ છે એના પ્રત્યે ખેંચાણ જન્મે છે. પોતાની જ સાધના પદ્ધતિ સાચી, બીજાની ખોટી આવી માન્યતા વિવાદના માર્ગ તરફ આગળ વધે છે.

શાસ્ત્રોમાં સાધનાનાં પરિણામની વાત જે આલેખાઈ છે, તે પર નજર જાય તો વિવાદ છૂ થઈ જાય.

‘तह तह पवट्टियव्वं, रागदोसा विलीज्जंति’

પ્રભુની આજ્ઞાના નીચોડ રૂપે આ ગાથાસૂત્ર આવેલું છે.

જે કહે છે કે રાગ-દ્વેષનો વિલય થતો જાય તો માની શકાય કે સાધક પ્રભુના પથ પર છે.

દરિયા તરફ ચાલતા પ્રવાસીને દરિયો નજીક આવતાં ઠંડા પવનની લહેરખીઓનો અનુભવ થાય છે અને એ નક્કી કરી શકે છે કે દરિયો નજીક છે.

એમ રાગ-દ્વેષ ઓછા થતા જાય તેમ સાધક નક્કી કરી શકે છે કે પોતે પ્રભુના માર્ગપર ચાલી રહેલ છે.

* * *

બે ભયસ્થાનો : વિવાદ અને જનરંજન.

પરિણામલક્ષી સાધના નથી ત્યારે એવું બની શકે કે લોકરંજન તરફ એ ઢળી જાય.

શો અર્થ લોકોને ખુશ કરવાનો ? સાધના દ્વારા લોકરંજન એટલે શ્રેષ્ઠતમ સાધનનો હલકામાં હલકો ઉપયોગ.

ના, સાધક આમ ન કરી શકે. એનો તો જીવનમંત્ર છે : ‘રીઝવવો એક સાંઈ,’ મારે માત્ર મારા પ્રભુને રીઝવવા છે.

* * *

પરમતત્વાનુભવ / આત્માનુભવ થયો કે બસ, સાધનાની ગાડી વેગથી સાચી દિશા ભણી દોડશે. હવે લોકરંજન ભૂતકાળની ઘટના બની ગઈ.

સરસ વાત કહે છે ગ્રન્થકાર : ચિન્તામણિ રત્ન મળ્યા પછી એને હાથમાં રાખીને બતાવવા કે એ પોતાને મળ્યો છે એવું કહેવા ઠેર ઠેર કોણ ફરે ?

સાધનાની અનુભૂતિ થઈ. હવે અભિવ્યક્તિ ભૂતકાળની ઘટના થઈ.

હા, જેણે પરતત્વની પ્રાપ્તિ કરી છે એનો ચહેરો જરૂર એ પ્રાપ્તિની

વાત કરી શકે. પૂ. ઉપાધ્યાયજીશ્રી યશોવિજયજી મહારાજ 'શ્રીપાળ રાસ'માં કહે છે : 'જિન હી પાયા તિન હી છિપાયા, એ હી એક જ ચિદ્દે; અનુભવ મેરુ છીપે કિમ મોટો...?'

બીજું છુપાવી શકાય. પરમતત્ત્વના અનુભવને-અનુભવરૂપી મેરુ પર્વતને કેમ છુપાવી શકાય ?

ન વિવાદ, ન જનરંજન, પ્રભુને રીઝવવાનો એક માત્ર વિચાર જનરંજન પર ચોકડી મૂકી દે છે.

પ્રભુએ પરમ પાવન આચારાંગ સૂત્રમાં પ્યારી શીખ આપી : 'મા લોગસ્સેસણં વણ' તું લોકેષણામાં ન જતો, મારા લાલ ! તારી સાધનાને એ તરફ ફંટાવા દેવી નથી.

અનુભૂતિ આવી ગઈ. નથી હવે વિવાદ કરવાની ભૂમિકા. ન જનરંજનની ભૂમિકા.

૨૪

પ્રવચન આપીને પાટ પરથી હું નીચે ઊતર્યો. તરોતાજા ભાષા, નવા વિચારો, શૈલીનો નવો ઉન્મેષ, લોકો પ્રભાવિત થયેલા.

વિડંબના એ હતી કે એ પ્રભાવિતતાથી હું પ્રભાવિત થઈ ગયો. અહમ્ નો ફુગ્ગો ફુલાઈ ગયો.....

પણ જ્યાં હું આસને આવીને બેઠો. પરમપાવન આચારાંગ સૂત્રનું પુસ્તક મારા ટેબલ પર. જે પાનું ખૂલ્યું. એ પાના પર મઝાનું સૂત્ર હતું: 'મા લોગસ્સેસણં વણ.....' પ્રભુની આ ધ્યારી લાકડી હતી. જે અસ્તિત્વના સ્તર પર પડી : તારે લોકેષણા તરફ જવાનું નથી.

મારી આંખોમાંથી આંસૂનો પ્રવાહ રેલાવા લાગ્યો : મારા પ્રભુની કેવી કૃપા ! અહમ્ નો ફુગ્ગો ફૂલાયો કે પ્રભુએ ટાંકણી લગાવી દીધી !

* * *

લોકેષણા.....લોકરંજન.....શો એનો અર્થ ?

ધુજી જવાય કે સાધના કેવી તો પથભ્રષ્ટ બની શકે છે. માત્ર પ્રભુને મેળવવા માટે નીકળેલી આ યાત્રા ક્યાં પહોંચી ગઈ ?

* * *

સાધકના જીવનનું ધ્રુવપદ છે : 'રિઝવવો એક સાંઈ' મારે મારા પ્રભુને રીઝવવા છે.

પ્રભુ રીઝે શી રીતે ?

ભક્ત ભક્તિના માર્ગે એકાદ ડગ માંડે અને પ્રભુ રીઝે અને પોતાનો પ્રસાદ આપે. ભક્તિ અને પ્રસાદનું એક મઝાનું દ્વન્દ્વ.

જો કે, કલિકાલસર્વજ્ઞ આચાર્યશ્રી હેમચન્દ્રસૂરી મહારાજે વીતરાગ સ્તોત્રમાં એક મઝાનો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. કહો કે પ્રભુનાં ચરણોમાં પ્રશ્ન-પુષ્પને મૂક્યું છે.

મઝાનો પ્રશ્ન છે : પ્રભુ ! હું ભક્તિ કરું અને એ ભક્તિને જોઈને તું મારા પર પ્રસાદ વરસાવે. એ પ્રસાદથી હરખાઈને હું ફરી ભક્તિમાર્ગે બીજો ડગ ભરું ને તું થોડો વધુ પ્રસાદ આપે.

પ્રશ્નનું વેધક બિન્દુ આ છે : પ્રભુ ! જો મારે શરૂઆત કરવાની હોય, તો મારી તો ભક્તિમાં શું દમ હશે ? અને મારી ભક્તિને જોઈને તું પ્રસાદ વરસાવે. તે કેમ ચાલે ?^૧

ભગવાન! તમે એમ ન કરો કે, મારી ભક્તિને જોયા વિના જ વરસી પડો!
કેવી સરસ પ્રાર્થના !

* * *

'રીઝવવો એક સાંઈ...' ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે શ્રી જિન સ્તવનામાં પ્રભુને રીઝવવાનો ઉપાય બતાવ્યો છે : 'સાચી ભક્તિ રે ભાવન રસ કહ્યો, રસ હોય તિહાં હોય રિઝોજી હોડાહોડે રે રસ રીઝ દોઉંમાં, મનનાં મનોરથ સીઝેજી.....'

૧. મત્પ્રસન્નેસ્ત્વત્પ્રસાદસ્ત્વત્પ્રસાદાદિયં પુનઃ ।

इत्यन्योन्याश्रयंभिन्धि, प्रसीद ! परमेश्वर ॥ वीतराग स्तोत्र,

ભક્તનો ભાવન-રસ પ્રભુની કૃપાધારાને વરસવા માટેની ભૂમિકા તૈયાર કરે છે.

* * *

ભાવન - રસ

ભાવન - રસને સમજવા માટે બે શબ્દોને સાથે રાખો : શબ્દરસ, વિચારરસ...

શબ્દોનો કે વિચારોનો રસ મનના સ્તરને છુઈ શકે છે. માત્ર ભાવનરસ જ તમારા અસ્તિત્વના સ્તરને સ્પર્શે છે.

તો, શબ્દ રસ કે વિચારરસ પૌદ્ગલિક થશે, એની સામે ભાવનરસ તમારો પોતાનો હશે.

* * *

ભાવન - રસ.....

શબ્દોને પેલે પારની ઘટના. તમે એને અનુભવી શકો. કહી ન શકો. ભાવનરસથી પ્રભુની કૃપા.....

* * *

પ્રભુને રીઝવવા છે 'રીઝવવો એક સાંઈ'

સાધના કેટલી તો સરળ. કોઈ પણ સોસાયટીમાં આગળ આવવું હોય તો બધા જ સદસ્યોને રાજી રાખવા પડે. અને એમાં બે-ચાર જણાને વાંકું પડ્યું તો ખુરસી ડગમગ. અને સાધનામાર્ગમાં તો માત્ર પ્રભુને રીઝવવાના....

* * *

રીઝવવો એક સાંઈ, મધુરતમ યાત્રા. ઉપાધ્યાયજી મહારાજ શ્રી મલ્લિજિન સ્તવનમાં પ્રભુને પૂછ્યું છે કે પ્રભુ ! તને કેમ રીઝવી શકાય ?

બીજા કોને આમે પૂછવું ? અને પ્રભુ તો ગુરુ પણ છે ને તો એમને જ પૂછી લેવાનું.....'મલ્લિનાથ ! તુજ રીઝ જનરીઝે ન હુએ રી, દો એ

રીઝણનો ઉપાય.....' પ્રભુ ! એ વાત તો સ્પષ્ટ છે કે જનરંજનનો માર્ગ એ તને રીઝવવાનો માર્ગ નથી તો તને રીઝવવાનો ઉપાય કયો ? ઉત્તર મઝાનો છેલ્લી પંક્તિમાં છે : 'સામું કા ન જુએ રી ?' પ્રભુ ! તમે મારી સામું કેમ જોતા નથી ?

મતલબ કે હું જેવી તેવી ભક્તિ કરું, તમારે એને સ્વીકારવી જોઈએ તમે મારી સામે જુઓ તો..... તમારી એ કૃપાદૃષ્ટિમાંથી જ મને માર્ગ મળી જશે : તમને રીઝવવાનો...

પ્રભુની કૃપાદૃષ્ટિ.... એક શક્તિનો સંચાર. અને આનંદધનજી ભાખ્યા પતિરંજન સુધી (રંજન ધાતુ મિલાપ) ભક્તનું ઊઠવું

ધાતુ મિલાપ..... પ્રભુની જે ધાતુ છે વીતરાગતા આદિ એની આંશિક પ્રાપ્તિ ભક્તને થાય એટલે ધાતુમિલાપ થયો. અને એ જ છે પ્રભુરંજન

* * *

આ પ્રભુ રંજન કેટલું તો મઝાનું. અને એની સામે લોકરંજન... કેટલું પીડાદાયી !

'હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા' કહે છે 'ષણ્ણાં વિરોધોઽપિ...' ભારતીય દાર્શનિક પરંપરાના છ મુખ્ય દર્શનો..... એના દરેકના અનેક પેટા ભેદો.... લોકો ભિન્ન ભિન્ન પથમાં- માન્યતામાં રહેલા હોય, એમને પ્રસન્ન કરવા કોણ સમર્થ છે ?

સટીક પ્રશ્ન આ પણ ઉભરે : એનો અર્થ પણ શો ? પ્રભુ રંજનની પ્રક્રિયામાં, સાધના-પ્રક્રિયામાં જનરંજનનો શો અર્થ છે ? ઉલટું, જનરંજન તમારી સાધનાને રફે દફે કરી નાખે છે.

હવે તો એક જ મન્ત્ર : 'રીઝવવો એક સાંઈ '

આધાર સૂત્ર

તદેવ રાજ્યં હિ ધનં તદેવ,
તપસ્તદેવેહ કલા ચ સૈવ ।
સ્વસ્થે ભવેચ્છીતલતાશયે ચેદ્,
નો ચેદ્ વૃથા સર્વમિદં હિ મન્યે ॥ ૨૫ ॥

તે જ રાજ્ય, ધન, તપ અને કલા છે, જેના વડે
સ્વસ્થ હૃદયમાં શીતળતા - ઠંડક મળે. અને જો એ ન
મળે તો બધું જ નિરર્થક છે.

સાધના સંકેત

- પરમ ચેતનાનાં આન્દોલનોને ગ્રહણ કરવાની વિધિ

૨૫

મેરુ-અભિષેક પ્રભુનો થયો ત્યારે આપણે હતા કે નહિ, ખબર નથી; પણ ભીતરી મેરુ અભિષેક આપણે આજે કરીએ.

મેરુપર્વત એટલે તમારા શરીરમાં રહેલ કરોડરજજી જેને યોગાચાર્યો મેરુદંડ કહે છે.

એના પર છે સહસ્રાર. પ્રભુના અભિષેક માટેની શિલા. જેના પર પ્રભુને સ્થાપિત કરવાના છે.

સહસ્રાર હજાર પાંખડીવાળું કમળ છે. જે મૂરઝાએલું પડેલું હોય છે. ગુરુદેવનાં સશક્ત વરદહાથથી ઝરેલ વાસકેપ સહસ્રારને પ્રફુલ્લ બનાવે છે.

મૂલાધારથી કુંડલિની શક્તિને ઊંચે ચડાવીને પણ સહસ્રાર ખીલવી શકાય છે.

લોગસ્સ સૂત્રમાં આ પ્રયોગ છે. દર સાતમા તીર્થકંર ભગવંતના નામે 'જિણં ચ' પદ આવે છે. મૂલાધારથી એક એક પ્રભુનું નામ સ્મરણ-ચક્રોમાં તે તે પ્રભુનું નામ સ્થાપીને તમે સહસ્રાર સુધી જાવ છો.

'જિણં ચ....' એક યાત્રા પૂરી થઈ. ફરી બીજી યાત્રા.... ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનના નામથી.....

આ રીતે સહસ્રારને પ્રફુલ્લ બનાવાય છે.

* * *

મૂલાધાર (નાભિની નીચે), સ્વાધિષ્ઠાન (નાભિ પાસે), મણિપૂર (પેટ), અનાહત (છાતી), વિશુદ્ધિ (કંઠ), આજ્ઞા (બન્ને આંખોની વચ્ચે), અને સહસ્રાર (મસ્તકના મધ્યભાગમાં શિખા ભાગે).

શિખાના ભાગને આપણી પરંપરામાં બ્રહ્મરંદ્ર કહેવાય છે. બ્રહ્મ એટલે પરમાત્મા. તેમને પ્રવેશવાનું દ્વાર તે બ્રહ્મરંદ્ર

સદ્ગુરુ પોતાનો વરદ હાથ અહીં જ મૂકે છે અને બ્રહ્મરંદ્ર ખૂલે છે. સહસ્રાર ખીલે છે.

સાધકની દીક્ષા વખતે, સદ્ગુરુ પોતે એ ભાગમાંથી કેશલુંચન એ રીતે કરે છે કે વિભાવો ખરી પડે. બ્રહ્મરંદ્ર ખૂલે.

* * *

સહસ્રાર પર પ્રભુને પ્રતિષ્ઠિત કરવાના..... વીતરાગ ભાવને ત્યાં પ્રસ્થાપિત કર્યો.....

આપણી પરંપરામાં એક મજાનો દુહો અભિષેક સમયે આવે છે, એ આ ભીતરી મેરુ અભિષેકને લાગુ પડે છે.

દુહો આવો છે: 'જ્ઞાન કળશ ભરી આતમા, સમતારસ ભરપૂર, શ્રી જિનને નવરાવતાં કર્મ થાય ચકચૂર.'

જ્ઞાતા ભાવનો કળશ હાથમાં લીધો અને એમાં સમભાવનું જળ ભર્યું..... અને પ્રભુનો અભિષેક.

પૂરું અસ્તિત્વ સાધકનું સમત્વમય બની જાય.

* * *

શીતલતા.....

સાધકનું અંગ-અંગ, હૃદય, નેત્ર બધું જ શીતળ હોય.....

પૂજ્ય મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજય મહારાજે પરમતારક શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની સ્તવનામાં લખ્યું છે: 'શીતલતા ગુણ હોર કરત તુમ, ચન્દન કાહુ બેચારા ? નામ હિ સે તુમ તાપ હરત હો વાંકુ ઘસત ઘસારા...'

ભગવાન ! ચન્દન તમારા નામ સાથે હોડ-સ્પર્ધા શી રીતે કરી શકે ? તમે તો તમારા નામથી જ ઠંડક ઠંડક અમારા અસ્તિત્વમાં પ્રસારી દો છો.. જ્યારે ચન્દનને ઘસી ઘસીને લગાવીએ તોય માત્ર શરીરને - અને એય થોડો સમય માટે - ઠંડક આપી શકે.....

હા, ચન્દનમાં પણ ભીતરી ઠંડક માટેની શક્તિ આવે પણ એય પ્રભુ! તમારા થકી જ આવે.

સાધક ચન્દન પૂજા કરતી વખતે વિચારે છે: 'આત્મ શીતળ કરવા ભણી પૂજો અરિહા અંગ...' પરમાત્માના પાવન અંગો પર ચન્દન વડે પૂજા કરવાથી હું શીતળ બની જઈશ.

* * *

પરમાત્માના પાવન દેહનો સ્પર્શ... અરે, પ્રભુનાં દેહમાંથી નીકળતી ઓરાનો સ્પર્શ..... ક્રોધની ગરમી ક્યાંય છૂ થઈને જતી રહે.

પ્રભુની ઓરામાં શું આપણે ક્યારેય નથી રહ્યા ?

પ્રભુની મૂર્તિ એ શબ્દ ભક્તહૃદયને ખૂંચે તેવો છે. મૂર્તિ નહિ, સાક્ષાત ભગવાન. અને એ પ્રભુનાં દેહમાંથી નીકળતી ઓરા આપણને સ્પર્શે... ઠંડક જ ઠંડક....

સવાલ એ છે કે જો સતત પ્રભુના દેહમાંથી ઓરા નીકળી જ રહી છે, તો આપણને એનો અનુભવ કેમ થતો નથી ?

કોઈ પણ ઓરને ગ્રહણ કરવા માટે તમારી પાસે રીસેપ્ટિવિટી - ગ્રાહકતા જોઈએ.

અને એ સન્દર્ભમાં સાધકની આખીય સાધના રીસેપ્ટિવિટીને-ગ્રાહકતાને સતેજ બનાવવાની રહેશે. પ્રભુની કૃપાના આન્દોલનો પૂરા વિશ્વમાં ધૂમરાઈ રહ્યા છે. સાધક પાસે જોઈશે ગ્રાહકતા.

આ ખંડમાં ઘણા બધા આકાશવાણી કેન્દ્રો અને દૂરદર્શન કેન્દ્રોએ છોડેલા ધ્વનિ અને શબ્દનાં મોજાં ધૂમરાઈ રહ્યાં છે, પણ રેડિયો કે ટી.વી ઓન ન થાય તો એ પકડાય શી રીતે ?

તો, આપણી આસપાસ ચોપાસ, પરમ ચેતનના દિવ્ય આન્દોલનો પથરાયેલા છે. હવે જોઈશે ગ્રાહકતા.

* * *

શું છે એ ગ્રાહકતા ?

એ છે અહોભાવની પ્રગાઢતા.

ભક્ત, સાધક જ્યાં અહોભાવની પ્રગાઢતામાં વહ્યો કે તરત એ આન્દોલનો પકડાવા લાગશે.

અને એ આન્દોલનો પકડાયા એટલે તમે સમભાવમાં.

* * *

આ રીતે સમભાવ ન પકડાય તો.....?

‘હૃદય પ્રદીપ પટ્ટત્રિંશિકા’ કહે છે કે તે સાધના ઊંડા પરિણામો લાવનારી નહિ બને, જે સમભાવથી યુક્ત નથી....

તપ હોય કે કોઈ કળા હોય... સમત્વ ન હોય તો તેનો શું લાભ સાધકને ?

આપણે ત્યાં કહેવત છે : રાંધનારીને ધૂમાડો ન હોય.... બાઈ ખૂબ રસોઈ કરે.... પણ એના માટે એકે રોટલી વધે નહિ તો.....? એને માત્ર ધૂમાડાના બાચકા આવ્યા !

તપ-બાહ્ય કે અભ્યન્તર, સમત્વને લાવે જ....પહેલાં બતાવી તે પદ્ધતિએ સમત્વભાવના આન્દોલનોને ગ્રહણ કરવા જોઈશે.

વિભાવના માર્ગમાં માણસ હોય તો એને પણ સમત્વ વિના ચેન હોતું નથી. રાજ્ય હોય મોટું કે સંપત્તિ હોય પુષ્કળ, સમભાવ ન હોય તો.....? સમભાવને લાવીએ.....

આનંદના રાજમાર્ગ પર વેગથી પ્રયાણ કરીએ.

આધારસૂત્ર

રુષ્ટૈર્જનૈઃ કિં યદિ ચિત્તશાન્તિ-
સ્તુષ્ટૈર્જનૈઃ કિં યદિ ચિત્તતાપઃ ।
પ્રીણાતિ નો નૈવ દુનોતિ ચાન્યાન,
સ્વસ્થઃ સદોદાસપરો હિ યોગી ॥ ૨૬ ॥

ચિત્તમાં શાન્તિ હોય તો લોકો ગુસ્સે થયા તોય શું
અને જો ચિત્તમાં ઉકળાટ હોય તો લોકો ખુશ થયા તોય
શું ? ઉદાસીન, સ્વસ્થ યોગી નથી બીજાને ખુશ કરતો,
નથી બીજાને દુભવતો.

સાધના સંકેત

- પરમાત્મા સાથે પૂર્ણ અનુરાગ શી રીતે થાય ?
- સ્વસ્થતાના ત્રણ માર્ગો છે.
 - (૧) અનાવશ્યક પરનો ત્યાગ.
 - (૨) આવશ્યક પરમાં જવું પડે ત્યારે બને એટલો ઉપયોગ સ્વમાં રાખવો.
 - (૩) અનાવશ્યક પરમાં ન જવું પડે એ સમય ગાળામાં ભીતર સઘન રીતે ઉતરવું.

સ્વસ્થતા અને ઉદાસીનતા

૨૬

મહામહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજની એક સ્તવનામાં ભક્તહૃદયનો નિર્ણય રણકે છે : 'મેરે પ્રભુ સું પ્રગટ્યો પૂરન રાગ...' પ્રભુની સાથે પૂર્ણ અનુરાગ મને થયો છે.

પ્રભુ સાથે પૂર્ણ અનુરાગ થવાથી ભીતર શું ઘટે છે એની મજાની વાત ત્રીજી કડીમાં (એ સ્તવનાની) આવે છે : 'પૂરન મન પૂરન સબ દિસે, નહિ દુવિધા કો લાગ; પાઉં ચલત પનહી જો પહેરે, તસ નવિ કંટક લાગ...'

પ્રભુ સાથેનો અનુરાગ મનની પૂર્ણ સંતુષ્ટ દશામાં ફેરવાય છે. ક્યાંય કશુંય બરોબર ન હોય એવું લાગતું નથી. બધું જ મજાનું મજાનું લાગે છે.

અત્યારની દુનિયાની પ્રભાવશાળી વિચારસરણીઓ પૈકીની એક છે ઉકારાત્મક વિચારસરણી. (Positive Thinking.) આપણે ત્યાં આ ઉકારાત્મક વિચારસરણીનાં મૂળિયાં બહુ જૂનાં છે.

'પૂરન મન પૂરન સબ દિસે, નહિ દુવિધા કો લાગ...' ક્યાંય કશુંય

બરોબર નથી એવું ન લાગે. કોઈપણ વ્યક્તિ અપૂર્ણ ન લાગે.

હકીકતમાં જે ત્રુટિ લાગે છે અન્યમાં, તે જોવાની આપણી મર્યાદા ને છતી કરે છે. આપણા ચશ્મામાં ડાઘ હોય અને આપણે સામાના કપડાંને ડાઘાવાળા જોઈએ એવું આ થયું.

પણ-

બીજાના દોષો દેખાય પણ છે અને એના કારણે જીવદ્વેષ થયા કરે છે.

કયો સરળ રસ્તો આના માટે ?

પ્રભુ પ્રત્યેનો પૂર્ણ અનુરાગ એ જ એક માત્ર સરળ માર્ગ છે.

અનુરાગ પ્રભુ પ્રત્યે. અનુરાગ પ્રભુનાં વચનો પ્રત્યે. હવે શું થશે ? મન બીજાના દોષો જોવા આતુર બનશે ત્યારે પ્રભુ એ જોવાની ના પાડશે. અને આમ, પ્રભુ આપણને પરમાં જતાં બચાવી લેશે.

* * *

‘પૂરન મન પૂરન સબ દિસે, નવિ દુવિધા કો લાગ; પાંઉં ચલત પન હી જો પહેરે, તસ નવિ કંટક લાગ...’ પગમાં જોડાં પહેર્યાં; હવે કાંટા ક્યાંથી લાગશે ? એમ મન પર પ્રભુનાં અનુરાગનો પટ લાગી ગયો; હવે બીજાના દોષો ભણી મન કેમ જઈ શકશે ?

પરમાં બે રીતે મન જતું હતું : આકર્ષણ દ્વારા અને તિરસ્કારના લય વડે.

પ્રભુનો અનુરાગ એવો ચિત્ત પર હાવી બન્યો કે પરનો અનુરાગ લાગવાનો કોઈ સંભવ નથી. પ્રભુનાં વચનનો અનુરાગ એવો પ્રબળ બન્યો છે કે અન્યના દોષોમાં જવાનું અશક્ય બન્યું.

* * *

પૂર્ણ અનુરાગ પ્રભુ પ્રત્યે શી રીતે થાય ?

સરળ માર્ગ ચીંધ્યો છે : ‘જિનગુણ ચન્દ્ર કિરણ સું ઉમટ્યો, સહજ સમુદ્ર અતાગ...’

મનને-અસ્તિત્વને સમુદ્રની ઉપમા આપી. જિનગુણોને ચન્દ્રકિરણોની ઉપમા આપી.

સમુદ્ર અને ચન્દ્રને, પૌરાણિક અનુશ્રુતિ પ્રમાણે, પિતા અને પુત્રનો સંબંધ છે. અને એથી ચન્દ્ર જ્યારે સોળે કળાએ ખીલે છે ત્યારે સમુદ્ર ઊછળે છે.

‘જિનગુણ ચન્દ્ર કિરણ સું...’ પ્રભુ ગુણોના અનુભવનની વાત અહીં છે. એ અનુભવન બે કામ કરશે : (૧) સહજ દશાની સતત અનુભૂતિ અને (૨) એ દશામાં તીવ્રતા...

સહજ દશા કઈ ?

ક્રોધ કરો, અટક્યા વગર, બે કે ચાર કલાક; કેવા થાકી જશો ? એને સામે છેડે, ક્ષમાભાવમાં દિવસોના દિવસો રહો; મજામાં રહી શકશો.

તો, સતત, થાક્યા વગર જે દશામાં રહી શકાય તે સહજ દશા.

પ્રાયોગિક સાધનાના સ્તર પર એ નોંધવું જોઈએ કે સહજ દશામાં કેટલા કલાક રહેવાય છે ?

ને બીજું એ જોવું જોઈએ કે એ સહજ દશામાં તીવ્રતા કેટલો સમય આવે છે ? કયા યોગ-સ્વાધ્યાય, ભક્તિ, વેવાવચ્ય - વડે એ તીવ્રતા આવે છે ?

* * *

‘જિનગુણ ચન્દ્ર કિરણ સું ઉમટ્યો...’

ચન્દ્રકિરણોનો સ્પર્શ સમુદ્રને ઉછાળે છે... જિનગુણોનો સ્પર્શ સાધકની સહજ દશાને તીવ્રતાથી ઉછાળે છે.

અહીં ક્રમ આવો થશે : અહોભાવ, તીવ્ર અહોભાવ, પ્રભુગુણનો સ્પર્શ, તીવ્ર સ્પર્શ અને પ્રભુગુણ સાથે અભેદ.

વચ્યે તીવ્રતાનાં ઘણાં ચરણો છે. પણ મુખ્યતયા આ ક્રમ થયો.

હવે એને જોઈએ. (કે અનુભવીશું ?)

* * *

પરમાત્માનો ગુણ જોતાં જ હૃદય અહોભાવથી છલક છલક છલકાઈ ઊઠે છે. કેવી અદ્ભુત ક્ષમા મારા પ્રભુની !

બંને પગ વચ્ચે ચૂલો કરીને અનાડી માણસ ખીર રાંધે અને છતાં મારા ભગવાનનો ક્ષમાનો કેવો લય !

આંખો ભીની ભીની બને. એ ભીનાશને પ્રાર્થનાનો લય સાંપડે : પ્રભુ! મને આવી ક્ષમાધારાનો અંશ તમે ન આપો ?

આ અહોભાવ હવે તીવ્ર બને. પ્રાર્થના ઘૂંટાય...

એ તીવ્રતા પ્રભુ ગુણના સ્પર્શમાં ફેરવાય. ક્ષમાગુણનો સ્પર્શ.

અહીં આંશિક પ્રાપ્તિ ક્ષમાગુણની થઈ ગઈ છે. ક્રોધનું નિમિત્ત (બહાર તો કોઈ નિમિત્ત, નિશ્ચય દૃષ્ટિએ છે જ નહિ. વ્યવહાર દૃષ્ટિએ જોઈએ તો નિમિત્ત કહી શકાય.) હોય ને છતાં ઉદય ક્રોધનો ન થાય... સ્પષ્ટ રીતે લાગે કે પ્રભુગુણના સ્પર્શની ભીનાશને કારણે ક્રોધની ગરમગરમ લૂ પણ ઠંડી લાગે છે.

રણમાં બળબળતી લૂ નો સામનો કરવો અલગ વસ્તુ છે, પણ ચારે બાજુ લીલીછમ હરિયાળીને પાણી જ પાણી હોય ત્યાં...? ત્યાં લૂ જેવું કાંઈ હોતું નથી. હોય છે ઠંડી હવા.

પ્રભુગુણનો સ્પર્શ ધીરે ધીરે તીવ્રતા તરફ જાય છે. અને એ તીવ્રસ્પર્શ અભેદ મિલનમાં પરિણમે છે.

એ અભેદ મિલનને વ્યાખ્યાયિત કરતી કડી: 'ધ્યાતા ધ્યેય ભયે દોઉ એક હુ, મિટ્યો ભેદ કો ભાગ; કુલ વિદારી છલે જબ સરિતા, તબ નહિ રહત તડાગ...

ધ્યાતા અને ધ્યેય બે એક થઈ ગયા... વરસાદી ઋતુમાં નદી બેઉ કાંઠે છલકાયેલી હોય ત્યારે ખાબોચિયા કે નાનાં તળાવો ક્યાં રહે ? નદીનો પ્રવાહ સૂકાવા માંડે ત્યારે નદીના પટમાં જ ખાડા જેવા ભાગમાં તળાવ થઈ જાય; પણ નદી બે કાંઠે છલકાય - છકી જાય; તળાવ ક્યાં ?

એમ, ધ્યાનની એવી ધારા ચાલે કે ધ્યાતાનું નાનકડું અસ્તિત્વ ધ્યેયના

સમંદરમાં વિલીન થઈ જાય.

* * *

થોડી ક્ષણો સુધી સમંદરમાં ડૂબકી માર્યા પછી ફરી કાંઠે અવાય. પણ ત્યારે, એ ડૂબવાનો અનુભવ પરમાં જવાની ઘટનાને નિરાધાર બનાવી દે. એ ક્ષણોની અભિવ્યક્તિ : 'ભયો પ્રેમ લોકોત્તર, જૂઠો લોક બંધ કો ત્યાગ; કહો કોઈ કહુ હમ તો ન રુચે, છૂટી એક વીતરાગ...' લોકોત્તર પ્રેમ-પ્રભુ સાથેનો થઈ ગયો; લૌકિક ચાહનાનો હવે કોઈ જ અર્થ ન રહ્યો... હવે બધું લાગે છે ફિક્કું ફસ... વીતરાગતાની ધારા સિવાય કોઈ ધારા હવે ગમતી નથી.

'વાસિત હૈ જિન ગુણ મુજ દિલકો, જૈસે સુરતરુ બાગ; ઔર વાસના લગે ન તાકો, જસ કહે તૂ બડભાગ..' મારા હૃદયનો કબજો પ્રભુગુણોએ એ હદે લીધો છે કે હવે એમાં બીજા કોઈનો પ્રવેશ શક્ય નથી...

* * *

ભક્તિની આ ધારા. પ્રભુ સાથેના જોડાણની આ મજાની ધારા. યોગી એટલે એવો ભક્ત જેનું પ્રભુ સાથે જોડાણ થઈ ગયું.

એ યોગી કેવો હોય ? હૃદય પ્રદીપકાર બે વિશેષણો આપે છે યોગીને: સ્વસ્થ અને ઉદાસીન.

પ્રભુની આ પ્યારી પ્યારી મજાની પ્રસાદી : સ્વાસ્થ્ય અને ઔદાસીન્ય.

સ્વસ્થતા અનૂઠો શબ્દ છે : આનંદલોકના સૂક્ષ્મ સ્વરૂપને અભિવ્યક્ત કરતો.

ઘણીવાર લોકો પૂછતા હોય છે : કેમ છો ? જવાબ મળતો હોય છે : સ્વસ્થ છું.

ખરેખર જવાબ આપનાર વ્યક્તિ સ્વસ્થ - આત્મસ્થ - પોતાની ભીતર રહેનારી હોય છે ? સામાન્ય વ્યક્તિઓ લગભગ પરસ્થ જ રહેતી હોય છે.

* * *

પરસ્થતામાંથી સ્વસ્થતા ભણી જવાના આ સોપાનો :

(૧) અનાવશ્યક પરનો ત્યાગ,

(૨) આવશ્યક પરમાં જવું પડે ત્યારે બની શકે તેટલો ઉપયોગ સ્વમાં રાખવો,

(૩) આવશ્યક પરમાં જવું નથી પડે તેમ એવા સમયગાળાને ભીતર ઊતરવા માટેના સઘન સાધનાગાળામાં ફેરવવો.

* * *

પહેલું સોપાન : અનાવશ્યક પરનો ત્યાગ. પરને બે વિભાગમાં વહેંચી નાખવાનું : આવશ્યક અને અનાવશ્યક.

પરદોષદર્શન અનાવશ્યક પર છે. શા માટે તમે બીજાના દોષોને જુઓ?

સદ્ગુરુ માટે સહુથી વધુ કપરું કોઈ કાર્ય હોય તો તે આ કાર્ય છે: આશ્રિતોના દોષોને જોવા. જે વ્યક્તિત્વ પ્રભુના ગુણોના મજાના બગીચામાં રમી રહ્યું હોય તેને જ ખ્યાલ આવે કે પરદોષદર્શનની પ્રક્રિયા કેવી તો કપરી છે!

બારીકાઈથી જોશો તો જણાશે કે ૯૦ થી ૯૫ ટકા તો બિનજરૂરી પર જ ચાલી રહ્યું છે.

* * *

૫ કે ૧૦ ટકા જે આવશ્યક પર છે; સાધુ માટે કે સંસારી સાધક માટે; એ પરમાં જતી વખતે પણ સ્વનો ઉપયોગ પ્રગાઢ રીતે બન્યો રહે તેની તકેદારી રખાવી જોઈએ.

પરની ક્રિયા કરતી વખતે ક્રિયા હોય પણ કર્તા ન હોય તો સ્વમાં ઊતરી શકાય.

ખાવાની ક્રિયા ચાલુ હોય અને હમણાં જે સ્વાધ્યાય કર્યો છે એની પંક્તિ પણ મનમાં ઘુમરાતી હોય.. ઉપયોગ સ્વાધ્યાયમાં, ક્રિયાના સ્તર પર ખાવાનું ચાલ્યા, કરે એ જ રીતે ચાલવાની ક્રિયાને સમાન્તર પૂરો

ઉપયોગ ઈર્થામય હોય.

* * *

ત્રીજા ચરણમાં સાધક એવો સમયગાળો શોધશે : રાતના આઠથી બારનો યા વહેલી સવારના ચાર થી છ નો.... કે બપોરના એક થી ત્રણનો.. જ્યારે આવશ્યક પરમાં પણ એને જવાનું નથી. ત્યારે એ સઘન ધ્યાન કે સાધનામાં પ્રવેશી જશે.

* * *

યોગી સ્વસ્થ બને છે. ઉપરનાં ત્રણ ચરણો વડે એની ઉદાસીનતા પણ ઘેરી બન્યા કરે છે. પરમાં જવું કેવું તો નિરર્થક છે એ સમજાઈ ગયું... હવે સાધક હોય છે ઉદાસીન.

ઉદાસીનતા બહુ પ્યારો શબ્દ છે. ઉદ્ + આસીન... ઊંચે બેઠેલ.. ભેખડ પર રહેલો માણસ નદીના પ્રવાહને જુએ તેમ ઉદાસીન સાધક માત્ર જગતના પ્રવાહને જુએ છે. એ એમાં ભળતો નથી, વહેતો નથી.

એક સદ્ગુરુ પોતાના શિષ્યવૃન્દથી વીંટળાઈને નદીની ભેખડ પર બેઠેલા. વાર્તાલાપ અને પ્રશ્નોત્તરી ચાલી રહ્યા હતા. અચાનક ગુરુએ સાધકોને પૂછ્યું : આ ભેખડ ઢળી પડે તો શું થાય ?

તો નદીના પ્રવાહમાં વહી જવાય... એ જવાબ હતો. પણ શિષ્યો સમજતા હતા કે ગુરુદેવનું ઈંગિત કંઈક જુદુ છે. તેઓ પ્રશ્નસૂચક મુદ્રામાં બેઠા રહ્યા.

ગુરુએ કહ્યું : તો શું થાય? આપણે અત્યારે ભેખડ ઉપર છીએ. ભેખડ ઢળી પડે તો આપણે નદીમાં હોઈએ. અત્યારે ઉપર... એ પછી અંદર... શો ફરક પડે?

આ ઘટના - નિરપેક્ષતા એ જ ઔદાસીન્ય.

* * *

યોગી છે સ્વસ્થ. પોતાની ભીતર રહેલ. અને એટલે જ તે છે ઉદાસીનઃ
બાહ્ય તમામ પ્રવાહોથી ઊપર ઊઠેલ.

આવો યોગી નથી તો કોઈને રીઝવવાની ચેષ્ટા કરતો કે નથી એ
કોઈને દુભવતો. ન પરને પ્રભાવિત કરવાનો વિચાર. ન પરથી પ્રભાવિત
થવાની વાત...

શું મળી શકે પરથી? અને એની સામે ભીતર એવો આનંદ છલક
છલક છલકાઈ રહ્યો છે...

જો અંદર અપૂર્વ આનંદ છે, તો લોકો અપ્રસન્ન હોય તોય શું? અને
ભીતર તાપ જ તાપ હોય તો લોકો પ્રસન્ન થાય તોય શું?

યોગીને મતલબ પોતાની ભીતરી આનંદી સૃષ્ટિ જોડે છે. એ અને
એના પોતાના ગુણો. બીજાઓ જોડે એને કોઈ સંબંધ નથી.

આધારસૂત્ર

एकः पापात् पतति नरके, याति पुण्यात् स्वरेकः,
पुण्यापुण्यप्रचयविगमात् मोक्षमेकः प्रयाति ।
सङ्गान्नूनं न भवति सुखम्, न द्वितीयेन कार्यम्,
तस्मादेको विचरति सदा- नन्दसौख्येन पूर्णः ॥ २७ ॥

કોઈ પાપથી નરકમાં પડે છે, કોઈ પુણ્યથી સ્વર્ગમાં જાય છે; પુણ્ય અને પાપના વિલયથી કોઈ મોક્ષમાં જાય છે. સંગથી સુખ ન મળે, બીજાનું કંઈ કાર્ય નથી, તેથી સાધક આનન્દપૂર્ણ રીતે વિચરે.

સાધના-સંકેત

- નિર્લેપ દશાનું એક મઝાનું સાધના વર્તુળ :

નિર્લેપ દશા,
અસંગતતા,
એકત્વ,
એકાગ્રચિત્તા

એકત્વાનુભૂતિ

૨૭

અપ્રતિબદ્ધતા (કોઈમાં/કશામાં ભળવું નહિ તેવી દશા/નિર્લેપદશા) થી અપ્રતિબદ્ધતાના એક મજાના સાધના-વર્તુળની વાત પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રે કરી છે.

પ્રારંભબિન્દુ અપ્રતિબદ્ધતા, નિર્લેપતા છે. અંતિમ બિન્દુ પણ નિર્લેપતા છે. વચ્ચે છે પડાવો: અસંગ દશા, એકત્વ, એકાગ્રચિત્તા.

* * *

યાત્રાનો પ્રારંભ...

સંપૂર્ણ નિર્લેપ દશાનું છે પરમ આકર્ષણ મનમાં. દેહ અને આજુબાજુની ઘટનાઓ પ્રત્યે બેપરવા, ઉદાસીન સાધકોની જીવનકથા સાંભળતાં એવો તો આનંદ છલકાય છે... લાલસાયુક્ત અભીપ્સા અહીં હોય છે : ક્યારે આવી દશા મને મળશે ?

વાઘણ ધૂરક્રિયા કરતી સામે આવે અને તપસ્વી પિતા-પુત્ર મુનિમાં

પોતાનો દેહ પહેલાં તેણીને સોંપવાની હોડ જામે. આ કથા પ્રસંગ સાંભળતાં જ અંદર ઘમ્મરવલોણું શરૂ થાય : મને આવી ભાવદશા ક્યારે મળશે ?

અને પેલા આચાર્ય ભગવંત. રણભૂમિની નજીકમાં એમનો વિહાર ચાલે. જમીન ખારવાળી આવે કે તરત પગને પૂંજવાની વિધિ ચાલે અને એમાં પાછળથી સંભળાઈ વાઘની ત્રાડ. પણ શી દેહ પ્રત્યેની નિર્મમતા. એ જ ધીરગંભીર ગતિએ તેઓ ડગલાં ભરે છે. સહેજે ઉતાવળ નહિ. પૂંજવાની ક્રિયામાં સહેજ પણ પ્રમાદ નહિ.

આવા કથાપ્રસંગો.. ચિત્તતંત્ર પર એની ઘેરી અસર પડે. નિર્લેપતાનું આ પ્રારંભબિન્દુ.

નિર્લેપતા સાધ્ય રૂપ છે. આજુબાજુનું વાતાવરણ પણ એ ભાવને પુષ્ટ કરનારું છે. સાધુજીવનની દિવ્ય સામાચારી... ડગલે પગલે જેમાંથી નિર્લેપતાની મહેક ઊઠ્યા કરે.

* * *

પહેલો પડાવ : અસંગ દશા.

એક ભક્તિયોગાચાર્યે અસંગની સરસ વ્યાખ્યા આપેલી: તમે કોઈનાય સંગમાં નહિ, તો પરમના સંગમાં.

ભક્ત કદાચ કહે કે પ્રભુ હું નેવું ટકા પરના આકર્ષણમાં/સંગમાં નહિ રહું; તમે મને તમારી બાંહોમાં લઈ લ્યો ને ! પ્રભુ કહેશે ! મને ઊતાવળ નથી. સો ટકા પરમાંથી મુક્ત થાય ત્યારે મને કહેજે.

અલબત્ત, આ સો પ્રતિશતની વાત તે તે સાધનાના સંદર્ભમાં થશે.

* * *

અસંગ...

પદાર્થોનો સંગ-જરૂરી (સાધનામાં સહાયક) પદાર્થોનો સંગ હોઈ શકે: પરંતુ એ પદાર્થો પર મૂર્ચ્છા, આકર્ષણ તો ન જ હોઈ શકે.

સંગની સજા તો માણી ખૂબ; અસંગનો આનંદ હવે માણવો છે.

રૂસી સાહિત્યકાર ગોર્બાચેવ અમેરિકાની મુલાકાતે ગયેલા. ત્યાં એક મોટા ડીપાર્ટમેન્ટલ સ્ટોરમાં પણ તેમને લઈ જવાયા. એટલી બધી ચીજો... ઘણી ચીજો એમણે જાંદગીમાં પહેલીવાર જોયેલી.

બહાર નીકળ્યા પછી તેમનો અભિપ્રાય સ્ટોર માટે પૂછાયો ત્યારે એમણે કહ્યું : કેટલા બધા પદાર્થો વગર પણ મારું જીવન કેટલી મજાથી ચાલે છે. ખરેખર આ વાતની ઘણી ખુશી મને છે.

* * *

સંગ જેમ પરનો છૂટતો જાય તેમ એકત્વનો આનંદ અનુભવાતો જાય.

નમિ રાજાની કથા પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં આવે છે. તેઓ માંદગીના બિછાને. દાહજ્વર. અસહ્ય પીડા. વૈદ્યોએ સૂચવ્યું કે ચંદનનો લેપ રાજાના પૂરા શરીર પર કરવામાં આવે. રાણીઓ ચંદન ઘસવા બેઠી. બંગડીઓ અરસપરસ અથડાવાને કારણે ખૂબ અવાજ થતો. રાજાથી એ સહન ન થયો. મંત્રીએ રાણીઓને કહ્યું: એક એક કંકણ રાખી બીજા કાઢી નાખો. તેમ કરતાં અવાજ શમી ગયો. રાજાને થયું : જ્યાં સંગ ત્યાં દુખ. અસંગમાં સુખ...

દાહજ્વર ઉતર્યે નમિ રાજાએ દીક્ષા લીધી.

* * *

નિર્લેપદશા...

અસંગ...

એકત્વાનુભૂતિ...

અને એકાગ્રચિત્તા..

એકત્વાનુભૂતિ અને એકાગ્રચિત્તામાં શો ફરક છે ?

એકત્વાનુભૂતિના ચરણમાં પદાર્થોનો સંગ પણ છૂટી ગયો છે અને વ્યક્તિઓનો સંગ પણ છૂટી ગયો છે. એકત્વનું-સ્વગુણનું ને પછી સ્વદ્રવ્યનું-અનુભવન થઈ રહ્યું છે.

પરંતુ હજુ આ છે પ્રારંભિક સાધકની એકત્વાનુભૂતિ. ઉપયોગ સતત સ્વ ભણી જ રહે એવી દશા હજુ આવી નથી અને એટલે પદાર્થોનો કે વ્યક્તિઓનો વિચારના સ્તરે ઉપજેલ સંગ પણ અનાદિથી અનુભૂત લોકસંજ્ઞાના તારને ખોટી રીતે રણઝણાવે છે, પરિણામે પેલું સુમધુર સંગીત બેસૂરું બની જાય છે.

એકત્વાનુભૂતિને દૃઢ કરવા માટે છે એકાગ્રચિત્તાનું ચરણ.

* * *

એકાગ્રચિત્તા...આપણે એને ગાઢ એકત્વાનુભૂતિ કહી શકીએ.

સવાસો ગાથાનું સ્તવન યાદ આવે : ‘એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દશા, સુગુરુ તેહને ભાષે; જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણ ને રાષે...’

નિશ્ચય દશા એટલે એકતા જ્ઞાન. એક માત્ર આત્માને અનુભવવાનું ક્યારે બને ? એ માટે પરમાં જવાનું બિલકુલ બંધ થવું જોઈએ અને તો જ સ્વમાં જઈ શકાય. માત્ર એ એકમાં જ ઉપયોગ હોય... એકાગ્રચિત્તા.

વિકલ્પો દ્વારા પરમાં મન સતત જાય છે. એને કેમ કરીને રોકવું ?

વિકલ્પોનાં મૂળ છે : રાગ, દ્વેષ, મોહ. એ પાંખા થઈ જાય એટલે વિકલ્પોનું જોર ઘટી જવાનું.

* * *

આથી જ, યોગાચાર્યો ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂ તરીકે નિર્મળ દશા પર વધુ ભાર મૂકે છે. અહંકાર કે ક્રોધ કુંફાડા મારતો હોય; ધ્યાન શી રીતે થશે ?

નિર્મળ ચિત્તદશા હશે તો આપોઆપ નિર્વિકલ્પતા (હમણાંની આપણી કક્ષાની નિર્વિકલ્પતા: જેમાં મોટા મોટા વિકલ્પો દૂર થયેલા છે. સંપૂર્ણ નિર્વિકલ્પ દશા તો દશમા ગુણસ્થાનકને અંતે મોહ ખરે પછી મળે છે.) મળશે.

નિર્મળ ચિત્તદશા એટલે રાગ, દ્વેષ, મોહનું શિથિલીકરણ. શિથિલીકરણ શી રીતે મળે ?

દ્વેષ રાગને કારણે જન્મે છે. પદાર્થ, વ્યક્તિ કે શરીર પ્રત્યે રાગ છે,

કોઈએ તેમાં અવરોધ પેદા કર્યો એટલે એના પર દ્વેષ પેદા થશે. અને રાગનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ - પોતાની જાત પરની, હું ભાવ પરની પકડ - તે અહંકાર છે.

તો, રાગને શિથિલ કરવામાં આવે તો દ્વેષ અને અહંકાર પણ શિથિલ થશે.

પણ રાગને શિથિલ કરવો શી રીતે ?

રાગને શિથિલ કરવા માટે એક સરસ આયામ છે ક્ષણભંગુરતાનો. જેના પર તમે રાગ કરો એ પદાર્થ ટકવાનો ન હોય તો રાગનો શો અર્થ ?

નદીને કાંઠે કોઈ માણસ જાય; બની શકે કે કાંઠા પરની હરિયાળી પર કે કાંઠા પરનાં વૃક્ષો પર પણ એને આકર્ષણ થાય. પણ પ્રતિક્ષણે જે પાણીનો પ્રવાહ આગળ ને આગળ વધી રહ્યો છે, તેના પ્રત્યે આકર્ષણ કેમ થાય ?

પદાર્થો ક્ષણભંગુર છે, તો તેમના પ્રત્યે મુગ્ધ બનનાર મન પોતે પણ અસ્થિર નથી ? મનની આધારશિલા પર આપણે પદાર્થોને વિભાજિત કરીએ છીએ; પણ શું એ આધારશિલા પોતે સુસ્થિર ખરી ?

* * *

જેવું પદાર્થોની બાબતમાં એવું જ વ્યક્તિઓની બાબતમાં. આજે એક વ્યક્તિ ખૂબ ગમતી હોય, કાલે એ અણગમતી બની શકે છે. કો'કે કહ્યું કે એ ભાઈ તો તમારા માટે ઘસાતું બોલતા હતા. ખલાસ, દૃષ્ટિ ફરી જાય ! કેન્દ્રમાં 'હું' છે ને ! એને અનુકૂળ તો બધું ઠીક, ઠીક. નહિતર બધું નકામું.

જો ગમો ખરેખર આવો જ હોય તો ગમા-અણગમાના ચક્રને વીંધવું સરળ નથી લાગતું? રાગ સમજાઈ ગયો તો એને પાર જવું થોડુંક સરળ પડે.

* * *

મઝાની પંક્તિ આપણી સામે હતી : 'જે અવિકલ્પ ઉપયોગમાં, નિજ પ્રાણને રાખે..' નિર્વિકલ્પ ઉપયોગમાં જ રહેવાનું. નિર્વિકલ્પતાની આધારશિલા પર સ્વગુણસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી.

આ છે એકાગ્રચિત્તા, ગાઢ એકત્વાનુભૂતિ.

* * *

નિર્લેપતા, અસંગદશા, એકતા, એકાગ્રચિત્તાના પડાવોમાંથી પસાર થયેલો સાધક દિવસ અને રાત અનાસક્ત દશાને, નિર્લેપ દશાને ગાઢ બનાવે છે.

નિર્લેપતાથી નિર્લેપતાનું આ મઝાનું સાધનાવર્તુળ.

* * *

મુખ્યતા છે અહીં એકત્વાનુભૂતિની. 'હૃદય પ્રદીપ'નો શ્લોક એકત્વાનુભૂતિની સરસ વ્યાખ્યા આપે છે : સ્વર્ગમાં પણ આત્મા એકલો જાય છે, નરકમાં પણ આત્મા એકલો જાય છે. મોક્ષમાં પણ એકલા જ જવાનું છે.

જો કે અહીં એકલવાયાપણાનો કોઈ બોધ નીકળતો નથી. અહીં તો છે એકત્વની મઝાની ખુમારી... મસ્તી. કેફ...

* * *

બહુ જ મઝાના શબ્દો છે : 'સદ્ગાત્રાનં ન ભવતિ સુખમ્..' સંગથી ક્યારેય સુખાનુભૂતિ ન પ્રગટી શકે.

સંગ... સંયોગ... દુખાનુભૂતિને જ એ ઉભારી શકે.

સંથારા પોરિસીસૂત્રનું મઝાનું ગાથા સૂત્ર છે : 'સંજોગમૂલા જીવેણ, પત્તા દુક્ખપરંપરા...' સંયોગથી મળે દુખોની પરંપરા.

એક વ્યક્તિ પાસે બહુ જ ઓછા પૈસા. માંડ માંડ જીવન ચલાવે. એમાં ધંધાની સારી લાઈન હાથમાં આવી ગઈ. કરોડ રૂપિયા મળી ગયા... વળી આવી ધંધામાં મંદી. પચાસ લાખ ઓછા થયા. એનું મોઢું એ વખતે કેવું હશે ?

લાગે એમ કે ૫૦ લાખ ગયા, માટે મોઢું કરમાયું છે. હકીકતે, એ મળ્યા ત્યારે જ દુખનું બીજ વવાઈ ગયેલું. જેનો ખ્યાલ આજે આવ્યો.

* * *

‘न द्वितीयेन कार्यम्.’ अद्भुत घोषणा. स्वमां જ જેણે સંપૂર્ણ આનંદની અનુભૂતિ કરી લીધી, એ કહે છે : બીજાનું કોઈ કામ નથી. ‘શાન્ત સુધારસ’ યાદ આવે : ‘परः प्रविष्टः कुरुते विनाशम्.’ પરનો પ્રવેશ થયો કે તમારા સ્વત્વના આનંદનો ભાંગીને ભૂકો થયો જ સમજો.

સાર્ત્ર કહે છે : The other is hell. બીજો એ જ નરક છે. એકત્વાનુભૂતિવાળાની અભિવ્યક્તિ આ જ રહેવાની : ‘तस्मादेको विचरति सदानन्दसौख्येन पूर्णः...’ સાધક એકલો જ વિચરે. આનંદથી પરિપૂર્ણ સાધક...

આધારસૂત્ર

ત્રૈલોક્યમેતદ્ બહુભિર્જિતં ચૈ-

મનૌજયે તેઽપિ યતો ન શક્તાઃ ।

મનૌજયસ્યાત્ર પુરો હિ તસ્માત્,

તૂષં ત્રિલોકીવિજયં વદન્તિ ॥ ૨૮ ॥

જે લોકોએ ત્રણ ખંડને કે છ ખંડને જીત્યા તે સમ્રાટો
પણ મનોવિજય કરી શક્યા નથી.

એથી જ મનોવિજયની સામે ત્રિલોકના વિજયને
તણખલા જેવો (શાસ્ત્રકારો) કહે છે.

: સાધના સંકેત :

- વિક્ષિપ્ત, યાતાયાત, સુશ્લિષ્ટ અને સુલીન મનની ભૂમિકાઓ.
- સ્થાન, વર્ણ, અર્થ અને આલંબન

મનો વિજય

૨૮

ગુરુદ્રોણ વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા કરી રહ્યા છે. ધનુર્વિદ્યાની પરીક્ષા આવી. એક વૃક્ષ પર ગુરુએ માટીનું પંખી મૂકાવ્યું છે, જેની જમણી આંખ ધનુર્ધારીએ વીંધવાની છે.

એક પછી એક વિદ્યાર્થીઓ લક્ષ્ય વીંધવા માટે આવી રહ્યા છે. ભીમને ગુરુએ પૂછ્યું : વત્સ ! તને શું દેખાય છે ? ભીમ કહે છે : મને બધું જ દેખાય છે. વૃક્ષ પણ દેખાય છે, ડાળી પણ દેખાય છે. પંખી પણ....એની પાંખ, ચાંચ, ડાબી આંખ..... બધું જ.

ગુરુ સમજી ગયા કે ભીમ લક્ષ્ય નહિ વીંધી શકે. અને એમ જ થયું, એનું બાણ ક્યાંય આડું ફાટ્યું.

છેલ્લે અર્જુનનો વારો આવ્યો. ગુરુએ તેને પૂછ્યું : શું દેખાય છે, બેટા ?, અર્જુન કહે છે : માત્ર જમણી આંખ માટીના પંખીની દેખાય છે.

ગુરુ સમજી ગયા કે આ માણસ લક્ષ્યને વીંધી શકશે. અને અર્જુનનું એક બાણ અને લક્ષ્ય વીંધાઈ ગયું.

* * *

શિષ્ય, સાધક અર્જુન જેવો હોવો જોઈએ, સાધકને પરમ પાવન આચારાંગ સૂત્રે. 'તદ્દિદ્વિએ' કહેલ છે. તદ્દષ્ટિક.

સાધકની નજર સદ્ગુરુ તરફ જ હોય. ભક્તની દૃષ્ટિ હોય પ્રભુ ભણી.

અને જેની દૃષ્ટિ માત્ર પ્રભુ કે સદ્ગુરુ તરફ હોય, એની સાધના કેવી વેગીલી બને ?

'લલિતવિસ્તરા' ગ્રંથની ભક્તની દેહદશા અને મનોદશાને વર્ણવતું સૂત્ર યાદ આવે : 'ભુવનગુરૌ વિનિવેશિત નયનમાનસઃ....' પરમાત્મા પર જેની આંખો અને મન સ્થિર થયેલ છે તેવો ભક્ત.....

* * *

વાતો તો મઝાની થઈ. પણ સાધક પૂછશે : મનને આટલું સ્થિર કેમ બનાવવું ?

વિક્ષિપ્ત કે યાતાયાત રૂપ મનની ભૂમિકાથી સાધક સુશ્લિષ્ટ અને સુલીનની ભૂમિકાએ પહોંચી શકે છે.

* * *

વિક્ષિપ્ત મન.

અહીંથી તહીં ભટકતું મન.

આજના મનોવૈજ્ઞાનિકો આવી મનોદશાવાળા માણસો માટે કહેતા હોય છે કે તેઓ બધું જ કામ અધૂરી - અધૂરી રીતે કરતા હોય છે.

જમતી વખતે તેમનું મન જમવામાં નથી હોતું : ઓફિસમાં પહોંચી ગયેલું હોય છે. અને ઓફિસેથી ઘરે આવે ત્યારે ઓફિસની ફાઈલો મગજમાં લઈને ઘરે આવે છે.

સાધક - દહેરાસરે જાય ત્યારે મનમાં સંસાર હોય. ભક્તિનો આનંદ ક્યાંથી મળે ?

* * *

થોડીક સ્થિરતા થાય તો યાતાયાત મનની દશા મળે....

યાતાયાત - જતું આવતું મન. થોડીકવાર મન સ્થિર રહે. ફરી પાછું મન બહાર જતું રહે.

તમે અહીં આન્તર નિરીક્ષણ કરી શકો. તમે યાતાયાત મનની ભૂમિકા પર છો ? ચાલો, છો. તો એમાં સ્થિરતા કેટલી ? અને જવાનું / મનનું ભાગવાનું કેટલું ?

દહેરાસરે ગયા. મનની આ ભૂમિકા હશે તો પાંચ-દશ મિનીટ તો મન પ્રભુના રૂપને અવલોકવામાં સ્થિર રહેશે. એમાં વળી કોઈ નિમિત્ત મળી ગયું તો છૂ....

પણ પાંચ-સાત મિનીટની સ્થિરતાની ભૂમિકા પણ સાધકને સુશ્લિષ્ટ ભૂમિકા પર જવા માટે સજ્જ કરે છે.

* * *

સુશ્લિષ્ટ મન.

બરોબર ચોંટેલું મન. આપણે એવો અર્થ કરી શકીએ કે સાધનાની જે સપાટી છે, તેને પૂરેપૂરી પકડીને આ મન રહે છે.

પ્રતિક્રમણ, સામાયિક, પૂજા વિગેરેમાં મન સ્થિર રહે....

ક્રિયા વખતે સાધકનું મન બીજે ક્યાંય જાય નહિ એ માટે મહાપુરુષોએ કેટકેટલા આલંબનો આપણને આપ્યા છે ! ચૈત્યવંદનાદિ કરતી વખતે સ્થાન, વર્ણ, અર્થ અને આલંબન આ ચારમાં ઉપયોગ રાખવો જોઈએ એમ શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ કહેલું છે.

* * *

સ્થાન એટલે મુદ્રા ! જે તે સૂત્ર ઉચ્ચારતી વખતે જે તે કાયાની અવસ્થા રાખવી જોઈએ તે મુદ્રા.

મુદ્રાને યોગાચાર્યો એન્ટેના કહે છે. ટી.વી.ના કિરણો પકડવા માટે એન્ટેના હોય છે. તે જ રીતે વાતાવરણમાં વહેતા સરસ વિકિરણોને પકડવા માટે મુદ્રા જરૂરી છે.

પ્રારંભના અર્ધા જયવીયરાય વખતની જે મુદ્રા છે, તે પ્રાર્થનાની મુદ્રા છે. આ મુદ્રા વડે વિનમ્રતાનાં પરમાણુઓ ખેંચાઈ આવે છે.

* * *

વર્ણા....ઉચ્ચારણ....સૂત્રોનું ઉચ્ચારણ સ્પષ્ટ હોવું જોઈએ. હ્રસ્વ-દીર્ઘનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ ઉચ્ચારણ વખતે હોવો જોઈએ. ક્યાં અટકવાનું (સંપદા) એનો પણ ખ્યાલ હોવો જોઈએ.

પવિત્ર સૂત્રો ગણધર ભગવંતે બનાવેલા. મંત્ર જેવા સૂત્રો....એ સૂત્રોની ધ્વનિ સાધકની તે તે સમયની સાધનાને ઊચકે છે.

* * *

અર્થ....જે સૂત્રનું ઉચ્ચારણ કરીએ એના અર્થનો ખ્યાલ હોવો જોઈએ.

‘નમુત્યુણં’ સૂત્ર કે ‘જયવીયરાય’ સૂત્રનો અર્થ ખ્યાલ હોય તો એ સૂત્રો ઉચ્ચારતી વખતે ભાવદશા એકદમ નીખરી રહે. આંખો અશ્રૂસજળ બની રહે. ‘કેવા પરમાત્મા મને મળ્યા છે ?

* * *

આલંબન...સામે છે પરમાત્મા. આવું શ્રેષ્ઠ આલંબન. આંખો અને મન આવા શ્રેષ્ઠ આલંબનને છોડીને ક્યાં જાય ?

સુરદાસ કહે છે : ‘મેરો મન અનત કહાં ઊડ જાવે ?’ મારું મન ઊડીને બીજે જાય તો ક્યાં જાય ? “જૈસે પંખી જહાજ સે ઊડી, ફિર જહાજ પે આયે..... મધ દરિયે વહાણ હોય...રસ્તો ભૂલાઈ ગયો હોય. ક્યાંય બેટ ન દેખાતો હોય, જમીન ન દેખાતી હોય... એ વખતે વહાણનો

કમાન પાંજરામાંથી કબૂતરને છોડી મૂકે છે. હવે જો બે-પાંચ ગાઉ દૂર પણ ક્યાંય ધરતી દેખાશે તો કબૂતર ત્યાં વૃક્ષો પર રહી જશે. આવશે નહિ.... પણ ધરતી ક્યાંય નહિ દેખાય તો....? તો ફરી જહાજ પર કબૂતરો આવશે.

એ જ રીતે સુરદાસ કહે છે, પ્રભુ ! મારા મન માટે બીજો કોઈ આધાર ન હોવાથી તમને છોડીને બીજે ક્યાંય મારું મન જવા માટે તૈયાર નથી.

* * *

સ્થાન, વર્ણ, અર્થ અને આલંબન.....આ ચાર આધારો-સશક્ત આધારો શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ સાધકને આપ્યા છે.

આ ચાર આલંબનોને જો સાધક બરોબર પકડી રાખે તો એનું મન સુશ્લિષ્ટ બને.....

સુશ્લિષ્ટ મન.....ચોંટેલું મન.... સાધના અને ભક્તિ સાથે જોડાયેલું મન....

* * *

સુલીન મન.

સુશ્લિષ્ટ કરતાં સુલીન ઘણું આગળ છે. સુલીન એટલે ઓગળી ગયેલું મન.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ કહેતા કે મીઠાની પૂતળી દરિયાનું માપ લેવા દરિયામાં ઊતરી. હવે બહાર કોણ આવે ?

સુલીન. ઓગળી ગયેલું મન. કલાકોના કલાકો સાધના ચાલે, તમે સ્થિરતાથી એમાં વહી શકો.

સુલીન.....

જે મન સાધનામાં વારંવાર વિક્ષેપ કરતું હતું, તે જ ઓગળી ગયું. કેવી મજા !

* * *

સાધક હોય છે તદ્દષ્ટિક. પ્રભુ પર કે ગુરુ પર જ એની નજર હોય છે. વિભાવો તરફ હવે દૃષ્ટિ જ નહિ !

આ તદ્દષ્ટિકતા સાધકની સાધનાને વેગીલી બનાવે છે.

આ પૃષ્ઠભૂ પર 'હૃદય પ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા'ના શ્લોકને જોઈએ.

'ત્રૈલોક્યમેતદ્....' ત્રણ લોકને (ત્રણ ખંડને) જીતીને સાર્વભૌમ સમ્રાટ બનવું સહેલું છે, પણ મન પર વિજય મેળવવો અઘરો છે.

ભરત ચક્રવર્તીએ એક સરસ વ્યવસ્થા ગોઠવી હતી. તેઓ જ્યારે સિંહાસન પર બેસતા.... બધા લોકો એમની સ્તુતિ કરતા હોય... થોડાક શ્રાવકો એમને કહેતા : રાજન્ ! તમે ષટ્ખંડ વિજેતા ભલે હો ! ઈન્દ્રિય વિજેતા તમે નથી. મનોવિજેતા તમે નથી.

જરૂર, મનોવિજય / મનઃસ્થૈર્ય અઘરું છે, પણ આગળ કહ્યું તેમ સુશ્લિષ્ટ મનની ભૂમિકા પર તો સાધક જઈ જ શકે છે. એના માટે ચૈત્યવન્દનાદિ ક્રિયાઓ કરતી વખતે સ્થાન, વર્ણ, અર્થ અને આલંબનનો ઉપયોગ રાખવો જોઈએ.

આધાર સૂત્ર

મનોલયાન્નાસ્તિ પરો હિ યોગો,
જ્ઞાનં તુ તત્ત્વાર્થવિચારણાયાઃ ।
સમાધિસૌખ્યાન્ન પરં ચ સૌખ્યમ્,
સંસારસારં ત્રયમેતદેવ ॥ ૨૧ ॥

મનોલયથી શ્રેષ્ઠ કોઈ યોગ નથી, તત્ત્વાર્થ
વિચારણાથી ચઢિયાતું કોઈ જ્ઞાન નથી, સમાધિ સુખથી
શ્રેષ્ઠ કોઈ સુખ નથી, સંસારમાં શ્રેષ્ઠ આ ત્રણ તત્ત્વો છે.

સાધના સંકેત

- ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂ: નિર્મળતા
- યોગની પૃષ્ઠભૂ: મનોલય
- યોગ દ્વારા ધ્યાન
- ધ્યાનમાં એકાગ્રતાની તીક્ષ્ણતા
- સમાધિમાં એકાગ્રતાની તીક્ષ્ણતમતા
- સમાધિ: પરમ રસમાં ભક્તનો પ્રવેશ

૨૯

ધ્યાનનું રહસ્ય જેના હાથમાં નહોતું આવતું એ સાધકને ગુરુ જોશુએ કહ્યું: પાંચ ગાઉ દૂર આવેલ ગામની ધર્મશાળામાં તું જા અને ત્યાંના મુનીમને મળ. તને ધ્યાનનું રહસ્ય હાથમાં આવશે. જો કે એ કાંઈ ઉપદેશ નહિ આપે. કદાચ બે-ચાર શબ્દો પણ નહિ બોલે. તારે માત્ર એના ક્રિયાકલાપને જોવાનો છે.

સાધક નીકળી ગયો. તમત્રા તો હતી જ : ધ્યાનને પામવાની. સાંજે ત્યાં પહોંચ્યો સાધક. એ વખતે મુનીમનું ભોજન પૂરું થયેલું. એણે વાસણોને ધોયાં. કબાટમાં મૂક્યાં.

સાધકને સૂવાની વ્યવસ્થા એક ઓરડામાં મુનીમે કરી આપી. પ્રણ સાધક સૂવા માટે અહીં ક્યાં આવ્યો છે ?

એણે મુનીમના ક્રિયાકલાપને જોવાનું શરૂ કર્યું. પણ ખાસ કંઈ જોવાનું લાગ્યું નહિ. મુનીમ તરીકેનું જ, યાત્રિકોને ઓરડી, બિસ્તર વગેરે

આપવાનું, કામ કરી એ સૂઈ ગયો.

સવારે સાધક વહેલો ઊઠી ગયેલો. મુનીમ તો મોડો જાગ્યો. પ્રાતઃક્રિયા કરી રસોઈ બનાવતાં પહેલાં ગઈ કાલે સાંજે કબાટમાં મૂકેલાં વાસણોને કાઢ્યાં. વીંછળ્યાં. રસોઈ કરી. ખાધું.

સાધકે માથું પટકયું. એને ખ્યાલ ન આવ્યો કે એના ગુરુએ એને શું જોવા માટે અહીં મોકલેલો. ન પૂજા-પાઠ, ન ધ્યાન કે ન જ્ઞાનની કોઈ ઊંડી વાત...

એ ફરી આશ્રમે ગયો. ચહેરા પરની ગ્લાનિ જોઈ ગુરુએ પૂછ્યું : શું જોયું ?

સાધકે બધી વાત કરી. ગુરુ કહે : તેં દૃષ્ટિપૂર્વક જોયું હોત તો આમાં જ ધ્યાનનું રહસ્ય તને મળી જાત.

શિષ્ય ગુરુ સામે, તેઓ કંઈક સમજાવે એવી પ્રતીક્ષામાં ઊભો રહ્યો. ગુરુએ કહ્યું : સાંજે વાસણોને ધોઈને કબાટમાં મૂક્યા પછી સવારે વાસણોને ફરીને ધોયા એમાંથી જ રહસ્ય સમજાય એવું હતું. અર્થ એ હતો કે કબાટમાં રાખવા છતાંય લાકડાના કબાટની સૂક્ષ્મ તીરાડોમાંથી ધૂળ અંદર જઈ શકે. અને માટે, ઉપયોગમાં વાસણોને લેતાં પહેલાં એ ધોવાવા જોઈએ.

મન પર પણ સતત રાગ, દ્વેષ, અહમ્ની ધૂળ ચડ્યા કરે છે અને માટે સતત મનના પાત્રને સાફ કર્યા કરવું જોઈએ.

નિર્મળતા જ ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂ છે. મનમાં રાગ, દ્વેષ અને અહંકાર ઊભરાઈ રહેલ હોય ત્યારે ધ્યાન કેમ કરીને થઈ શકે ?

* * *

નિર્મળતા એ ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂ છે.

મનોલય એ યોગની પૃષ્ઠભૂ છે

યોગ એ ધ્યાનનું પૂર્વવર્તી ચરણ છે.

શુભ ક્રિયાઓ - સ્વાધ્યાય આદિ યોગ છે, જ્યારે જ્ઞાન, દર્શન આદિ સ્વગુણોમાં સ્થિર થવું તે ધ્યાન છે.^૨

બહુ જ મઝાનું 'હૃદયપ્રદીપ' નું સૂત્ર છે : 'મનોલયાન્નાસ્તિ પરો હિ યોગઃ...' મનોલયથી ચઢિયાતો કોઈ યોગ નથી.

* * *

મનોલય શા માટે જરૂરી છે ? વૈશાખ અને જેઠ મહિનામાં આંધી ઊઠે ત્યારે બારી-બારણાં બંધ કરી દેવાય છે. જેથી ધૂળ અંદર પ્રવેશે નહિ.

મનની બારી દ્વારા જ્યારેય વિભાવોની ધૂળ અંદર આવતી લાગે; બારી બંધ કરી દેવાય... મનોલય: વિભાવોની દૂરી.

* * *

તદ્ગતચિત્તા - તે તે ક્રિયામાં તન્મય હોવું - ને શ્રીપાળ રાસે અમૃતક્રિયાના સાત લક્ષણો પૈકીના પહેલા લક્ષણ તરીકે સ્વીકાર્યું છે.^૩

સ્વાધ્યાય વખતે તેમાં, અને ચૈત્યવન્દનાદિ વખતે તેમાં જ, ચિત્ત હોવું જોઈએ.

તો, તદ્ગતચિત્તાની પૂર્વભૂમિકા રૂપે પણ મનોલય જરૂરી છે. વિચારોનો પ્રવાહ ઊલટો ને સૂલટો, સતત, અનિયન્ત્રિત રીતે, ફંટાયા કરતો હોય તો ચિત્તસ્થૈર્ય ક્યાંથી મળે ?

ચિત્તસ્થૈર્ય વિનાની ધર્મક્રિયાઓને રખ્યા પરના લીંપણ અને ખરબચડી, પોપડા ઊખડી જાય તેવી ભીંત પરના ચીતરામણ જેવી કહેવાઈ છે.^૪

* * *

૧ મુક્ત્વેણ જોયણાઓ જોગો સવ્વોવિ ધમ્મવાવારો ।

-યોગવિંશિકા, ૧

૨ જં ધિરમન્જ્જવસાણં તં જ્ઞાણં ।

-ધ્યાનશતક.

૩. તદ્ગત ચિત્ત ને સમય વિધાન, ભાવની વૃદ્ધિ ભવ ભય અતિ ઘણોજ;
વિસ્મય પુલક પ્રમોદ પ્રધાન, લક્ષણ એ છે અમૃત ક્રિયા તણોજ.

-શ્રીપાળ રાસ,

૪. છાર ઉપર તે લીંપણું, જાંખર ચિત્રામ

-પુણ્ય પ્રકાશ સ્તવન

યુવાન સદ્ગુરુ પાસે ગયો. પોતાને સાધના શીખવવા તેણે સદ્ગુરુને પ્રાર્થના કરી.

સદ્ગુરુએ એનો ચહેરો જોયો. એના મનની ચંચળતા જોઈ. અસ્થિર મનની આધારશિલા પર સાધના કઈ રીતે વિકસી શકે ?

ગુરુએ યુવાનને કહ્યું : ચાલ, મારી સાથે. કૂવા કાંઠે ગયા પછી એ સંતે તળિયા વિનાની ડોલ કૂવામાં નાખી. ડોલ ઉપર આવી. પાણીનું ટીપું પણ ક્યાંથી હોય ? બીજીવાર... ત્રીજીવાર...

યુવાન કહે : તળિયા વિનાની ડોલ.. પાણી શી રીતે રહે ?

સંતે કહ્યું : તારા મનને તળિયું છે ? યુવાન સમજી ગયો. મનને સ્થિર બનાવવા માટેની વિધિ તેણે શરૂ કરી.

* * *

આખરે, સ્થિર ચિત્તની સપાટી પર કાંકરીયાળો કોણ કરે છે ?

સતત કાંકરીયાળો થયા કરે છે. એકાદ નાની ઘટના... વમળો પર વમળો.. ઘટનાઓની દુનિયામાં બેઠેલો સાધક જો એક એક ઘટનાની અસરથી પ્રભાવિત બન્યા કરે તો સ્થિરતાની ક્ષણો એના માટે બહુ જ દુર્લભ હોય.

ઘટના... પાણી પરની લકીર... શું એનું મૂલ્ય ? સામાન્ય વ્યક્તિના સામાન્ય શબ્દો... શો એનો અર્થ ?

ઘટનાના કાંકરીયાળાને આવા સ્તર પર તમે જોઈ શકો તો તમારી સ્થિરતા અકબંધ !

* * *

'મનોલયાત્રાસ્તિ પરો હિ યોગ:...' મનોલય તે જ યોગ; આવું જ્યારે ગ્રન્થકાર કહે છે ત્યારે, તેઓ કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરી રહ્યા છે. એટલે મનોલય દ્વારા યોગ આવો અર્થ મળશે.

તમારે ઈર્ષ્યાપૂર્વક ચાલવું હોય યા બીજી કોઈ સાધનામાં જવું હોય;

મનોલય પૂર્વભૂમિકા બનશે. મનોલય એટલે મનનું આડાઅવળા ક્યાંય ન ભટકવું, એક સીધી દિશામાં તમારા ઉપયોગનું વહેવું, તે છે મનોલય.

* * *

સંત કબીરજીનું સરસ પદ છે : ‘મન લાગા ઉનમન સૌ, ઉનમન મન હિ વિલગ્ગ; લૂણ બિલગ્ગા પાણિયા, પાણી લૂણ વિલગ્ગ...’ મન ઉન્મનીભાવને પામી જાય એમ કહીએ અથવા તો ઉન્મનીભાવની સ્થિતિમાં મન હોય છે એમ કહીએ. વાત એક જ છે.

ઉન્મનીભાવ એટલે એકાગ્રતા. મનનો બીજા બધામાંથી ઉપયોગ હટી જાય અને એકને વિષે જ એ ચોંટેલું રહે તે છે એકાગ્રતા.

ઉન્મનીભાવ. મનોલય. એકાગ્રતા.. મજાના પર્યાયો.

યોગપ્રદીપનો ઉન્મનીભાવ વિષેનો હૃદયંગમ શ્લોક યાદ આવે છે :

વિમુક્તવિષયાસક્લં, સન્નિરુદ્ધં મનો હૃદિ ।

ચદાયાત્યુન્મનીભાવં તદા તત્પરમં પદમ્ ॥ ૬૪ ॥

વિષયોના સંગને છોડીને મન હૃદયમાં થંભ્યું હોય ત્યારે તે ઉન્મનીભાવને પામે છે... અને ઉન્મનીભાવ એટલે પરમ પદની યાત્રા માટેનું શ્રેષ્ઠતમ સાધન.

ઉન્મનીભાવને યોગપ્રદીપકારે સમરસીભાવ તરીકે બિરદાવ્યો છે.^૫

ઉન્મનીભાવ દ્વારા સમરસતા... મન હતું, આવેગો વણથંભ્યા ચાલ્યા કરતા હતા ત્યારે હતી વિષમરસતા. મન થંભ્યું. હવે છે સમરસતા. મનોલયની પૃષ્ઠભૂ પર ભીતરી રસનું પ્રકટીકરણ.

* * *

સંસારમાં ત્રણ પદાર્થો સાર રૂપ છે : યોગ, જ્ઞાન અને સમાધિ.

૫. ધ્યાતૃધ્યાનોભયાભાવે, ધ્યેયેનૈક્યં ચદા વ્રજેત્ ।

સોઝ્યં સમરસીભાવસ્તદેકીકરણં મતમ્ ॥ ૬૫ ॥

-યોગ પ્રદીપ,

મનોલય રૂપ યોગ...

તત્વાનુપ્રેક્ષા રૂપ જ્ઞાન...

શ્રેષ્ઠ સુખ સ્વરૂપ સમાધિ...

યોગ, જ્ઞાન, સમાધિ...

જ્ઞાન એવું જોઈશે જે સાધનાને સમાધિ સુધી લંબાવી શકે.

* * *

સહજો બાઈની અનુભૂતિપુતા વાણી છે :

ધ્યાતા થાકે ધ્યાન મેં, ધ્યાન ધ્યેય કે માંહિ;

જનમ મરન મિટિ સહજિયાં, ઉપજે બિનસે નાંહિ...

ધ્યાતા ધ્યાનમાં ઓગળે, ધ્યાન ધ્યેયમાં ઓગળે ... આ સમાધિ આવે એટલે જન્મ-મરણ મટી જાય, હવે ન કાંઈ પેદા થવાનું છે. ન કાંઈ નષ્ટ થવાનું છે... આનંદ... શાશ્વતીના લયનો આનંદ.

સંત કબીર કહે છે :

સુરતિ સમાણી નિરતિ મેં, અજપામાંહિ જાપ;

લેખ સમાણા અલેખમેં, યું આપા માંહિ આપ...

સ્મૃતિ (સુરતિ) નિર્વિકલ્પતા (નિરતિ)માં ફેરવાઈ ગઈ.. જાપ અજપની કક્ષાએ પહોંચ્યો. શબ્દ અશબ્દની સરહદે અથડાયો... આ છે સમાધિ. પોતાનું પોતાનામાં સ્થિર થવું.

અભ્યસ્ત સાધકને સ્વમાં સ્થિર થવા માટે શબ્દ કે વિચારની જરૂર પડતી નથી. હકીકતમાં, એ બહાર જ ગયેલો નથી હોતો; પોતાનામાં આવવા કયા સાધનની એને જરૂરત પડે ?

* * *

ધ્યાન અને સમાધિમાં એકાગ્રતાની તીવ્રતા અને તીવ્રતમતાનો જ ફરક છે. ધ્યાનમાં સાધક એકાગ્ર હોય છે. એક શબ્દ લઈને પણ એના ઊંડાણમાં પહોંચી ગયેલો.

છતાં, ત્યાં ધ્યાન કરનાર અલગ છે, ધ્યેય અલગ છે, ધ્યાન જુદું છે. સમાધિમાં છે એકાકારતા...

* * *

સમાધિની મઝાની અભિવ્યક્તિ પૂ. ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજના શબ્દોમાં : ‘ધ્યાતા ધ્યેય ધ્યાન ગુણ એકે, ભેદ છેદ કરશું હવે ટેકે; ક્ષીર નીર પરે તુમસું મલશું, વાયક જસ કહે હેજે હળસું...’

ભક્ત બીજું કહે પણ શું ?

પ્રભુની સાથે અભેદ તે સમાધિ.

* * *

ચરણદાસે સમાધિની વ્યાખ્યા આ રીતે કરી છે :

ધ્યાતા બિસરે ધ્યાન મેં, ધ્યાન હોય લય ધ્યેય; બુદ્ધિ વિણ સુરત ન રહે, પદ સમાધિ લખિ જોય...

* * *

જો કે, આખરે આ બધી અભિવ્યક્તિઓથી શું થઈ શકે ? ધ્યાન અને સમાધિની દુનિયામાં તમારે પ્રવેશ કરવો જોઈએ.

મઝાનું નિમંત્રણ છે મહાપુરુષનું.

* * *

યોગ, જ્ઞાન, સમાધિ...

યોગ: જોડાણ. પરમચેતના સાથેનું.

જ્ઞાન: પરમાત્માના પરમ ઐશ્વર્યનું. શબ્દો પણ પરમાત્માના ઐશ્વર્ય-રસથી ભીનાં, ભીનાં. મીઠાં-મીઠાં.

સમાધિ: પરમ રસમાં ભક્તનો પ્રવેશ...

ભક્તના સ્તર પર થયેલી ત્રિપટ્ટીની આ વ્યાખ્યા ભીતરી દુનિયામાં પ્રવેશવા માટે સશક્ત સાધન બની જશે.

સરળતા અને સરસતા બેઉ અહીં છે.

પરમરસ જ ભીતર હોય ત્યારે જે કેફ અનુભવાય છે...

રાધા ખંડમાં હતી. બંધ બારણા પર ટકોરા પડ્યા. રાધાએ પૂછ્યું:
કોણ છે ? જવાબ આવ્યો : હું કૃષ્ણ... રાધા કહે છે : કૃષ્ણ તો મારી
ભીતર છે. બહાર ક્યાંથી હોઈ શકે ?

પરમ ચેતના એટલે જ સરસતા... યોગ એટલે જોડાણ:
પરમચેતનાનું. એ પછી પરમચેતનાની સરસતાનું જ્ઞાન. અને ત્યારબાદ
સમાધિ: પરમરસની એકાકારતા.

આધારસૂત્ર

યાઃ સિદ્ધયોઽષ્ટાવપિ દુર્લભા યે,
રસાયનં ચાઙ્ગનઘાતુવાદાઃ ।
ધ્યાનાનિ મન્ત્રાશ્ચ સમાધિયોગા,
શ્ચિત્તેઽપ્રસન્ને વિષવદ્ ભવન્તિ ॥ ૩૦ ॥

દુર્લભ કહેવાતી આઠ સિદ્ધિઓ, રસાયનવિદ્યા, અંજનવિદ્યા, ઘાતુવાદ આદિ લૌકિક સિદ્ધિઓ અને ધ્યાન, મન્ત્ર, સમાધિ, યોગ આદિ લોકોત્તર પ્રાપ્તિઓ ચિત્ત પ્રસન્નતા ન હોય તો (અમૃતને બદલે) વિષ જેવી લાગે છે.

: સાધના સંકેત :

- અપેક્ષાઓની પાછળ છે અશુદ્ધ હું.
- નિરપેક્ષતાની પાછળ છે શુદ્ધ હું.

30

નદી કિનારે એક આશ્રમ. એમાં પ્રભાવશાળી સંત રહે. ઘણા બધા મુમુક્ષુઓ ત્યાં અભ્યાસ કરવા, જ્ઞાનવાર્તા માટે આવે.

ત્યાંથી એક ગાઉ દૂર, પર્વતની તળેટીમાં એક આશ્રમ હતો. જ્યાં પણ એક ગુરુ રહેતા હતા.

ઘણા મુમુક્ષુઓ નદી કિનારે રહેલા સંત જ્ઞાનવલ્લભને પૂછતા કે તેઓ તળેટીવાળા ગુરુ પાસે જાય કે નહિ. જ્ઞાનવલ્લભજી કહેતા : તમારા માટે ત્યાં જવાની જરૂર નથી.

એક મુમુક્ષુ જ્ઞાનવલ્લભજી પાસે આવ્યો, એને કો'કે કહેલું કે ત્યાં જાવ છો તો તળેટીવાળા સંત પાસે પણ જઈ જ આવવું.

મુમુક્ષુ થોડા દિવસ જ્ઞાનવલ્લભજી પાસે રહ્યો. એક દિવસ એણે કહ્યું કે પોતે પેલા સંત પાસે જવા માગે છે. જ્ઞાનવલ્લભજીએ બધાને કહેતા હતા તેમ આ મુમુક્ષુને કહ્યું કે તમારે ત્યાં જવાની જરૂર નથી.

પણ મુમુક્ષુ તો ગયો. અને ત્યાં થોડાક દિવસો રહેતાં એ નવાઈમાં ડૂબી ગયો. આ ગુરુનું જ્ઞાન તો અનુભૂતિમંડિત હતું. કલ્પનાથી પણ પર કહી શકાય તેવું.

પરંતુ આ આશ્રમમાં એક બે સાધકો સિવાય કોઈ નહિ. અને ગુરુ પણ ધ્યાનમાં ખૂબ સમય રહેતા. પ્રવચન આદિ નિયમિત કશું નહિ. ક્યારેક સમય હોય તો કંઈક વાતો કરે. પણ એ એવી અનૂઠી હોય કે દિવસમાં દશ મિનીટ મળે તોય કેફ રહ્યા કરે. અને ગુરુ ન બોલે ત્યારેય એમનું ઉપનિષદ્ તો માણી જ શકાય....

જવાનો સમય થયો મુમુક્ષુને. એણે પુછ્યું સંતને : નદી કિનારે સંત છે જ્ઞાનવલ્લભજી. એ દરેકને અહીં આવવાની ના કેમ પાડે છે.

ગુરુ હસ્યા. એ કહે : તારે વળતાં ત્યાં થઈને જ જવાનું છે ને ! એમને જ પૂછી લેજે ને !

વળતાં મુમુક્ષુએ જ્ઞાનવલ્લભજીને પૂછ્યું : આપ કેમ ત્યાં જવાની બધાને ના પાડો છો ? એમણે કહ્યું : મને પણ ખબર નથી કે હું શા માટે ના પાડું છું. એ મારા ગુરુદેવ છે. અને એમણે જ મને અહીં આશ્રમ કરીને રહેવાનું કહ્યું છે. અને જે કોઈ પૂછે એને ના પાડવાનું કહ્યું છે. હું શિષ્ય છું. અને એથી મારે તો માત્ર આજ્ઞાનું પાલન જ કરવાનું હોય છે. મને ખબર નથી કે હું શા માટે ના પાડું છું !

મુમુક્ષુને ખ્યાલ આવ્યો કે પેલા ગુરુ ભીતર ડૂબેલા હોવાથી ઘણા લોકો આવે તે અનુકૂળ ન હોઈ, ના પાડવા માટે આ શિષ્યને વચ્ચે રાખેલો.

* * *

શિષ્ય છે નિરપેક્ષ. એને કશું જ જાણવાની અપેક્ષા નથી. શા માટે ગુરુએ કહ્યું, તે ગુરુદેવ જાણે.

ગુરુ અપેક્ષાઓને તોડીને તમને તોડે છે.

અપેક્ષાઓની પાછળ છે સાધકનું અશુદ્ધ હું.... જેને ગુરુએ તોડવું છે.

ક્યારેક શિષ્યની શુભ ઈચ્છા પણ ગુરુ તોડશે. ઈચ્છાને તોડીને શિષ્યના અશુદ્ધ હુંને ગુરુ તોડવા માંગે છે.

* * *

અપેક્ષાઓની પાછળ અશુદ્ધ હું છે. નિરપેક્ષદશાની પાછળ છે તમારું શુદ્ધ રૂપ.

ચિત્તપ્રસન્નતા શું છે ?

ઈચ્છાઓના વાદળ હટી ગયા પછીનું આત્મચન્દ્રનું સ્વરૂપ.

* * *

સુઈગાન વિદ્વાન શિષ્ય હતો. પૂરા ચીનનું ભ્રમણ કરી તે ગુરુ જિમ્યો પાસે આવ્યો. વન્દના કરી.

ગુરુ પૂછે છે : તું બુદ્ધ ધર્મનો સાર શું પામ્યો, તે મને કહે.

સુઈગાન કહે છે : જો પર્વત પર વાદળો ન હોય તો ચન્દ્રપ્રકાશ તળાવના પાણીને (મોજાંને) પ્રકાશિત કરે.

ગુરુ એ વખતે એના મુખ પર જોઈ રહ્યા છે. પ્રસ્તુતિ કાવ્યાત્મક હતી. જો વિકલ્પોના વાદળ ન હોય તો આત્મચન્દ્ર પ્રકાશે જ... પણ પ્રસ્તુતિ થી - કોરા શબ્દોથી ગુરુ ક્યાં રીઝે તેમ હતા ?

ગુરુ કહે છે : તું આ રીતે ધર્મનો સાર પામ્યો ? તું જન્મ - મૃત્યુની પાર આ રીતે જઈ શકીશ ?

સુઈગાન ઝુક્યો. આંખમાં આંસૂ. કહે : ગુરુદેવ ! આપ જ મને સાર બતાવો !

ગુરુ કહે : જો પર્વત પર વાદળો ન હોય તો ચન્દ્રપ્રકાશ તળાવના પાણીને પ્રકાશિત કરે.

સુઈગાને ગુરુના મુખ સામે જોયું. આંખોમાં આંક્યું. અને તે ધર્મનો સાર પામી ગયો.

સુઈગાનની પ્રસ્તુતિ અનુભૂતિ વિહોણી હતી. ગુરુ એ જ શબ્દો બોલ્યા ત્યારે એ શબ્દો કેવાં તો અનુભૂતિ સભર બની ગયા હતા !

આત્મચન્દ્ર.....વાદળ વિહોણો.....સુઈગાન પાસે શબ્દાનુભૂતિ હતી. આપણી પાસે શું છે ?

માત્ર શબ્દાનુભૂતિ આપણી પાસે હશે તો 'હૃદયપ્રદીપ'કાર એને સમ્મત કરશે ખરા ?

* * *

ઈચ્છાઓના વાદળ હતી ગયા પછીનું આત્મચન્દ્રનું સ્વરૂપ તે ચિત્ત પ્રસન્નતા.

ચિત્તાપ્રસન્નતા એ તમારું સ્વરૂપ. બરોબર શબ્દ વાપરીએ તો આનંદ....કારણ કે સ્વભાવ દશામાં તમારું મૂળ સ્વરૂપ છે. ચિત્ત નથી.

અત્યારની સાધનાના સંદર્ભમાં, જો કે, ચિત્તાપ્રસન્નતા શબ્દ બરોબર છે.

* * *

ચિત્તાપ્રસન્નતા એ જ્યારે તમારા મૂળ સ્વરૂપ ભણીની યાત્રા છે. ત્યારે, મજાની વાત એ થઈ કે સ્વરૂપ પ્રાપ્તિ અથવા તે ભણીની યાત્રા, તે પ્રભુની પૂજા થઈ.

પૂ. આનંદઘનજી મહારાજની પ્રસિદ્ધ પંક્તિ યાદ આવે : 'ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન ફળ કહ્યું રે.....' ચિત્તાપ્રસન્નતા એ જ પ્રભુની પૂજાનું ફળ.....

સ્વરૂપપ્રાપ્તિ એટલે અભેદ મિલન..... પૂ. માનવિજય મહારાજની પરમતારક શાન્તિજિન સ્તવનાની કડી યાદ આવે : 'મનમાંડી આણી વાસિયો, હવે કેમ નીસરવા દેવાય, જો ભેદ રહિત મુજસું મિલો, તો પલકમાંહિ છૂટાય.....' પ્રભુને મનમાં પધરાવ્યા.....હવે પ્રભુને જવા કેમ દઉં? અભેદરૂપે પ્રભુ મને મળે તો જ પ્રભુને જવા દઉં.....

* * *

ચિત્તાપ્રસન્નતા, પૂજનનું ફળ..... અને જો ચિત્તાપ્રસન્નતા ન હોય તો.....?

‘હૃદય પ્રદીપ’ કહે છે : ધ્યાન, મન્ત્ર, સમાધિ, યોગ આ બધું જ ચિત્ત અપ્રસન્ન હોય તો અફળ છે. લૌકિક સિદ્ધિઓમાં અણિમાદિ આઠ સિદ્ધિઓ, રસાયન, અંજનવિદ્યા કે ધાતુવાદ એ બધા આવે છે, લૌકિક સિદ્ધો પાસે આ બધું હોય છે. પણ ચિત્ત અપ્રસન્ન હોય તો આ બધી સિદ્ધિઓનો કોઈ અર્થ નથી. જો કે, લૌકિક સિદ્ધિઓનું લાંબુ ફળ તો છે જ નહિ....ઊલટું, જો અહંકાર ભણી જાય તો એ અ-સિદ્ધિ જ છે.

પણ, લોકોત્તર પ્રાપ્તિઓ ધ્યાન, મન્ત્ર, યોગ આદિ તો ચિત્ત પ્રસન્નતાને પ્રાપ્ત કરાવે જ. કારણ કે તે સ્વરૂપ ભણી જઈ રહી છે.

આધારસૂત્ર

વિદન્તિ તત્ત્વં ન યથાસ્થિતં વૈ,
સદ્કલ્પચિન્તા- વિષયાકુલા યે ।
સંસારદુઃખૈશ્ચ કદર્થિતાનાં,
સ્વપ્નેઽપિ તેષાં ન સમાધિસૌખ્યમ્ ॥ ૩૧ ॥

સંકલ્પ, ચિન્તા અને વિષયવડે આકુળ લોકો
યથાસ્થિત તત્ત્વને જાણતા નથી. સંસારની પીડા વડે પીડિત
તે લોકોને સ્વપ્નમાં પણ સમાધિનું સુખ મળતું નથી.

: સાધના સંકેત :

- વૈરાગ્યની આ કેવી અદ્ભૂત દશા !
- રાગ કરવો જ હોય તો વિરાગથી કરો !

કેવો અદ્ભૂત વૈરાગ્ય !

૩૧

વાત એક બૌદ્ધ સાધુની છે. અને તેમાં રહેલો વૈરાગ્ય તો પ્રેરણાની પરબ જેવો છે.

માતાપિતા બૌદ્ધ ધર્મના અનુયાયી હતા. પુત્રને પણ એ સંસ્કાર મળ્યા. સાધુનો સમાગમ સત્ને જગાવે છે. અંદર પડેલું સત્ જાગ્યું. સાધુતા ગમી ગઈ. ગમતું મેળવ્યા વિના મનને આરામ નથી થતો.

પુત્ર સાધુ થયો.

સાધુ થયા પછી સાધુતાના પરિણામ ટકાવવા માટે સાધુતાથી ભર્યા-ભર્યા પુરુષોની વાણી જ, વાડ, ખાતર અને પાણીનું કામ કરે છે. આ ભિક્ષુને લગની લાગી અને દિવસ-રાત એના અભ્યાસમાં ડૂબેલા રહ્યા. જ્યાં-જ્યાંથી જે-જે વિષયનું જ્ઞાન મળે, તે બધું મેળવવા માંડ્યા.

આ ભિક્ષુએ જે ગામમાં દીક્ષા લીધેલી ત્યાં - એના ગામમાં મોટો બૌદ્ધવિહાર હતો. ગામની અલગ અલગ વ્યક્તિઓએ એમાં એક એક

ઓરડી ભેટ કરી હતી. એમાં આ ભિક્ષુના પિતાનું પણ યોગદાન હતું. તેમણે એક ઓરડી ભેટ કરી હતી. ઉપરાંત, એ વિહારમાં આગંતુક સાધુની સેવા-સુશ્રુષા કરવી એ પણ તેમનું નિત્ય કર્તવ્ય હતું.

ભિક્ષુના પિતા ખરેખર સ્થિત-પ્રજ્ઞ કક્ષાના પુરુષ હતા. પણ મા હતી મમતામયી.

મમતામયી મા વિહારના વ્યવસ્થાપક ગુરુને કહ્યા કરતી : મારા દીકરાને આ બાજુ વિહાર કરવા માટે કહો ને ! બાર-બાર વર્ષ થઈ ગયા. હવે એક વાર તો આ તરફ આવી જાય.

વિહારના વ્યવસ્થાપક ગુરુએ માની આ વિનંતી મનમાં રાખી અને એમને બહારગામ જવાનું થયું અને જ્યારે એ યુવાન ભિક્ષુ મળ્યા ત્યારે એમને પોતાને ગામ જવાનું કહ્યું.

સાધુ કહે : આપની આજ્ઞા છે, તો તે તરફ આવવાનું જરૂર કરીશ.

અને એ સમય પણ આવ્યો. વિચરતાં વિચરતાં એ સાધુ પોતાની જન્મભૂમિના વિહારમાં આવ્યા.

યોગાનુયોગ એમના પિતાએ દાનમાં આપેલી ઓરડીમાં જ રહેવાનું એમને થયું. ભિક્ષા લેવા માટે પોતાના ઘરે લગભગ રોજ જવાનું બનતું. માતાના હાથે રોજ ભિક્ષા સ્વીકારતા. એક મહિનાની મર્યાદા પૂરી થતાં ફરી ગ્રામાનુગામ વિચરતાં ભિક્ષુ આગળ વધ્યા.

રસ્તે પેલા ગુરુ મળ્યા. તેમણે પૂછ્યું ત્યારે ભિક્ષુએ કહ્યું કે પોતે એક મહિનો પોતાને ઘરે જઈ આવ્યા. માના હાથે ભિક્ષા લગભગ રોજ લીધેલી.

માને ખ્યાલ નથી કે એ યુવાન ભિક્ષુ પોતાનો દીકરો હતો. ન દીકરાએ ક્યારે એ રીતે કહેલું. માએ ગુરુને પૂછ્યું: મારો દીકરો મળેલો ? તમે એને અહીં આવવા માટે કહેલું ?

ગુરુ કહે: મા ! તારો દીકરો તો અહીં એક મહિનો રહી ગયો. વિહારમાં તમારી રૂમમાં જ એ રહેલો. તમારે ઘરે રોજ ભિક્ષા માટેય એ આવતો'તો... તમે એને નહોતો ઓળખ્યો ?

મા તો આ શબ્દો સાંભળતાં અવાક્ થઈ ગયા. કહે : શું બોલો છો ? તે અહીં એક મહિનો રહી ગયો ? મારે ત્યાં રોજ આવતો હતો, એ શું એ જ હતો ? આહ ! મને તો અણસાર સુદ્ધાં ન આવ્યો ! તે તો બધી રીતે બદલાઈ ગયો.

માજી ત્યાં ઊભા રહીને દીકરો જે દિશામાં હોઈ શકે તે દિશામાં બે હાથ જોડી ભાવથી પ્રણામી રહી. ધન્ય છે તારા વૈરાગ્યને ! જરા જેટલો અણસાર પણ તેં ન આવવા દીધો. આવો તીવ્ર વૈરાગ્ય ! ધન્ય ! અને આવો સહજ વૈરાગ્ય જેમના પ્રભાવે મળ્યો તેને પણ મારા કોડો પ્રણામ...!

* * *

કેવો અદ્ભુત આ વૈરાગ્ય ! શાલિભદ્ર મુનિની યાદ આવી જાય... આ વૈરાગ્ય આપે છે અપૂર્વ સાતા....

જ્યાં રાગ છે ત્યાં અસાતા જ અસાતા છે...

ઉપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજે, આથી જ, એક જગ્યા એ કહ્યું છે: 'રાગ ન કરજો કોઈ જન કોઈ સું રે...' કોઈથી પણ રાગ કરશો નહિ.

કદાચ સાધક કહે કે, ગુરુદેવ ! રાગ કર્યા વિના ન જ રહેવાય તો શું કરવું ?

ગુરુદેવ કહે છે : 'નહિ રહેવાય તો કરજો મુનિસું રે....'

રાગ કર્યા વગર ન જ રહેવાય તો મુનિથી રાગ કરજો ! કારણ કે એ રાગ વૈરાગ્ય તરફ લઈ જાય છે.....

સાતાપૂર્વક જીવવાની આ મજાની પદ્ધતિ !

* * *

પણ વિરાગને બદલે રાગથી યુક્ત ચિત્ત હોય તો શું થાય ? 'હૃદય પ્રદીપ'કાર કહે છે : તેને સ્વપ્નમાં પણ સુખ નથી હોતું.....

* * *

ન્યાયમૂર્તિ રાનડે સાંજના સમયે ઘરે બેઠેલા. પત્ની હાફૂસકેરીની ચીરી

પ્રેમથી ખવડાવે છે.

બે-ત્રણ ચીરી ખાધા પછી રાનડેએ કહ્યું : દેવી ! બસ, હવે નહિ.

પત્ની કહે છે : શા માટે ના કહો છો ? તમને ડાયાબિટીસ નથી. અને આપણે સમૃદ્ધ છીએ. તમે ના શા માટે પાડો છો ?

રાનડે કહે છે : દેવી ! હું કેરીને ખાઉં ત્યાં સુધી વાંધો નથી. પણ કેરી મને ખાઈ જાય એવું કરવું નથી. બે-ત્રણ ચીરી તમારું મન રાખવા ખાઈ લીધી...પણ જો વધુ ખાઉં અને એનો સ્વાદ દાઢમાં લાગી જાય તો પછી એના વગર મને ચેન નહિ પડે..... નહિ, મારા માથા પર કેરી ચડી જાય એવું હું થવા દેવા માંગતો નથી. પત્નીને પણ લાગ્યું કે વાત ઠીક જ છે.

* * *

'વિદન્તિ તત્ત્વં...' તત્ત્વને યથાસ્થિત જે જાણતા નથી તેવા લોકો જ સંકલ્પો, ચિન્તા અને વિષયોથી આકુળ બને છે.

જ્યાં તત્ત્વ - આત્મતત્ત્વ જણાઈ ગયું, આત્માના દિવ્ય આનંદનો આછો સો પરિચય થઈ ગયો. વિષયોમાં સુખ લાગતું જ નથી.

આનંદ છે. ભીતર...બહાર શું છે ? તમે જ આનંદઘન છો ! આનંદનો અજસ્ર ફુવારો તમારા ભીતરથી સતત ઊડ્યા કરે છે.

પદાર્થોમાં ફસાયેલી ચેતના એ દિવ્ય આનંદનો અનુભવ કરી શકતી નથી.

આધારસૂત્ર

શ્લોકો વરં પરમતત્ત્વપથપ્રકાશી,
ન ગ્રન્થકોટિપઠનં જનરજ્જનાય ।
સંજીવનીતિવરમૌષધમેકમેવ,
વ્યર્થશ્રમપ્રજનનો ન તુ મૂલભારઃ ॥ ૩૨ ॥

ક્યારેક એક શ્લોક જ પરમતત્ત્વના પથને પ્રકાશિત કરનારો હોય છે; કરોડો ગ્રંથોનું પઠન જનરંજન માટે કરવાનો કોઈ અર્થ નથી.

સંજીવની એક જ ઔષધ બરોબર છે. બાકી તો મૂળિયાનો ભારો ફોગટ શ્રમને કરનારો હોય છે.

સાધના - સંકેત

- એક ગ્રન્થ, એક પરમાત્મા,
એક સાધના પદ્ધતિ

ગ્રન્થ, પરમાત્મા, સાધના રીતિ

૩૨

સાધના માટેનો મજાનો આ લય: એક ગ્રન્થ, એક પરમાત્મા, એક સાધનારીતિ...

સાધના-યાત્રા આ માર્ગે બહુ જ ઝડપથી અને આસાનીથી દોડી શકે.

અસ્તિત્વના સ્તરે મૂકાયેલ એક ગ્રન્થ. એવા જ ઊંડાણમાં બિરાજેલ એક પરમાત્મા. અને એવા જ સ્તર પર ગોઠવાયેલ એક સાધનારીતિ.

એક ગ્રન્થ સદ્ગુરુ પાસેથી મળ્યો. એને અસ્તિત્વના સ્તર પર મૂકી દીધો. હવે જન્મ બદલાશે, ગ્રન્થની સ્મૃતિ ભૂંસાશે નહિ.

બીજી મજાની આ વાત થશે. વર્ષો સુધી એ ગ્રન્થને ઘુંટ્યો છે. લગાતાર, લગાતાર... એ ગ્રન્થને ઘુંટતી વખતે આજુબાજુનું વાતાવરણ પણ જોડે જ ઘુંટાયું છે. અંદર ગયું છે.

બીજા જન્મમાં એ ગ્રન્થની એક પંક્તિ સંભળાશે. ગત જન્મની આખીય ઘટનાશ્રેણી જીવંત થઈ ઊઠશે...

એ એક ક્ષણે વર્ષોની સાધનાનું પ્રતિબિંબ પાડી દીધું.

એ ગ્રન્થ ભણતી વખતે ગુરુદેવ પ્રત્યેનો જે અહોભાવ હતો, પરમાત્મા પ્રત્યે જે અવિહડ ભક્તિભાવ હતો; સાધર્મિકો પ્રત્યે જે મૈત્રીભાવ હતો; આ બધું જ પ્રતિબિંબિત થઈ ઊઠશે.

* * *

અસ્તિત્વના સ્તર પર ગ્રન્થને લઈ શી રીતે જવો ?

શાસ્ત્રમાં એક સરસ પ્રસંગ આવે છે. ગૌતમસ્વામી ભગવાન અષ્ટાપદની યાત્રાએ ગયા ત્યારે ત્યાં એક દેવ પણ દર્શનાર્થે આવેલ. દર્શન કર્યા પછી પ્રભુ ગૌતમ પાસે આશીર્વાદ અને હિતશિક્ષા યાચી.

ગૌતમસ્વામી મહારાજ કહે : ધર્મ એટલે પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન અને એ પૂર્ણતયા સંયમિ-જીવનમાં મળે.

દેવ પૂછે છે : સંયમિજીવન શી રીતે મળે ? ભગવાન ગૌતમે એને 'પુંડરીક કુંડરીક અધ્યયન'નો સ્વાધ્યાય કરવાનું સૂચવ્યું. એ દેવના આત્માએ એ અધ્યયન ઘુંટવાનું શરૂ કર્યું. રોજના પાંચસો વખત એ અધ્યયનનો એ સ્વાધ્યાય કરે છે. દેવ તરીકેનું પાંચસો વર્ષનું એનું આયુષ્ય બાકી હતું. પાંચસો વર્ષ સુધી રોજના પાંચસો વખતનો સ્વાધ્યાય.

ગ્રન્થ અંદર ઊતરી ગયો. અને એ ગ્રન્થનો સ્વાધ્યાય કરતી વખતે જે દીક્ષા-દીક્ષાનું રટણ હતું, જે પ્રબળ ઝંખના હતી કે મને સંયમ ક્યારે મળે? એ રટણ અને એ ઝંખના ભીતર ઊતરી ગયેલા.....

બીજા જન્મમાં વજ્રકુમાર તરીકે જન્મ થાય. દીક્ષા શબ્દ સાંભળે ને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થાય. ગત જન્મની આખીય સાધના હૃદયમાં જીવંત બને. અને વજ્રકુમાર વજ્રસ્વામી મહારાજ બને...

* * *

ઘુંટવાનું...

એક લય પેદા થાય ભીતર...

સંગીતકાર બીધોવને એક કાર્યક્રમમાં પિયાનો બજાવ્યો. જે ઊંડાણ... હજારો શ્રોતાઓ અવાક, સ્તબ્ધ બની ગયા. એક સંગીત પ્રેમીએ બિધોવનને કહેલું : કેટલી અદ્ભુત આપની આ કળા છે... બિધોવન કહે : ચાલીસ વર્ષ સુધી રોજના આઠ કલાક તમે પણ જો રિયાઝ કરો તો તમેય આ કક્ષાએ પહોંચી શકો.

એક દિગ્ગજ સંગીતકારે કહેલું કે માત્ર 'સા'ને (સારેગમપધની આખું નહિ) ઘુંટવામાં એને દશ વર્ષ લાગેલા... દશ વર્ષ સુધી માત્ર એક 'સા'ને જેણે ઘુંટ્યો હોય એ માણસની સાધના સાંભળનારના હૃદય પર ઘેરી અસર ન જન્માવે એવું કેમ બની શકે ?

આપણે ત્યાં એવા સિદ્ધ મહાપુરુષો થયા : જેમણે અહિંસાની સિદ્ધિ કરી હોય. એમની આજુબાજુનું વાતાવરણ એવા મૈત્રીના પમરાટથી સભર બની જતું કે હિંસક પશુ પણ એ વાતાવરણમાં આવતાં અહિંસક બની જતું.

અહિંસાને આત્મસાત્ કરેલી હોય ત્યારે આ બની શકે. સદ્ગુરુનો સહુથી મોટો ઉપકાર આ વાતાવરણનું નિર્માણ છે. તમે એ વાતાવરણમાં, સદ્ગુરુના આત્મામંડલમાં (ઑરાસર્કલમાં) પ્રવેશ્યા કે એ વાતાવરણની અસર શરૂ થઈ જાય. અહોભાવથી ઝૂકેલું હૃદય તો હોય જ સાધકનું.

* * *

સંગીતસમ્રાટ પંડિત રવિશંકરના ટેલીવિઝન પરના એક સમારોહની વાત ક્યાંક વાંચી હતી. લેખકે લખેલું કે પંડિતજી કેવા અંદર પહોંચી જતા હતા... અને અંદર પહોંચી શકેલ જ બીજાને પણ પોતાની સાથે ભીતર લઈ જઈ શકે ને !

ટીવી પરના સમારોહની ચર્ચા કરતાં લેખકે લખ્યું : ટીવી કેમેરામેન વચ્ચે વચ્ચે પંડિતજીની આંગળીઓના ક્લોઝ-અપ આપતા હતા અને ત્યારે આંગળીઓમાંથી-ટેરવામાંથી ફૂટતા લોહીના બિંદુઓ દેખાતા હતા; પણ એ બધાથી બેખબર હતા સંગીતકાર...

ભીતર ઊતરી જવાની મઝા...

સંગીતથી ઘણી સૂક્ષ્મ આન્તર સાધના જેની પાસે હોય એના આનંદને શી રીતે માપવો ?

* * *

ઘુંટવું...

સિદ્ધિ પહેલાંની સાધકની તન્મયતા.

વિલાયતખાનનું આપણા યુગમાં બહુ મોટું નામ હતું સંગીતના ક્ષેત્રે. એમણે પોતાના બાળપણની વાત ક્યાંક લખી છે. તેઓ નાના હતા ત્યારે ગરીબી ઘરમાં ભરડો લઈ ગયેલી. સવારે ચાર વાગ્યે મા જગાડે અને સારેગમનો રીયાઝ કરાવે. ન સગડી પેટાવી શકાય એવા કોલસા ઘરમાં. ન ઓઢવા માટે સાલ કે સ્વેટર કે બીજું કંઈ.

ઠંડીના દિવસો... વિલાયતખાન કહે : મા ! આવી ઠંડીમાં જ્યાં દાંત કડકડતા હોય અને ઠંડી ઊડાડવાનું કોઈ સાધન હાથવગું ન હોય; રિયાઝ શી રીતે કરું ?

મા કહેતી પ્યારથી : બેટા ! તું તન્મય બની જા. સંગીતના આ આરોહ-અવરોહમાં તું ડૂબી જા. ઠંડીનો તને ખ્યાલ સુદ્ધાં નહિ રહે. અને પછી અપાર વાત્સલ્યથી પીઠ પસવારતાં મા કહેતી : બેટા ! તું તન્મય નહિ બને, ઊંડાણમાં નહિ જાય તો તારા સંગીતનો પ્રભાવ પણ શી રીતે પડશે?

વિલાયતખાન કહેતા કે માએ શીખવેલી એ તન્મયતાની સાધનાની સિદ્ધિ આજે મારી પાસે છે.

* * *

અસ્તિત્વના સ્તર પર એક ગ્રંથને મૂકવાનો. સદ્ગુરુએ આપેલ હોય ગ્રંથ. સદ્ગુરુએ આપેલ હોય એકાદ શ્લોક. સદ્ગુરુએ આપેલ હોય કોઈ મંત્ર.

આખરે, શું આપવું તે ગુરુ નક્કી કરી શકે.

સાધકે એ ગ્રંથ, એ શ્લોક કે એ મંત્રને ઘુંટવાનો.

ઘુંટાયા કરે, ઘુંટાયા કરે... ઘુંટાયા કરે...

* * *

એક પરમાત્મા. અસ્તિત્વના સ્તર પર પરમાત્માને બિરાજિત કરવાના. શત્રુંજયાધિપતિ દાદા કે શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ પ્રભુ કે જીરાવલા પાર્શ્વનાથ દાદા... એક પરમાત્માને અંતરમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી દેવાના.

તજ્જોના કથનાનુસાર, મૂર્તિચૈતન્યના સંદર્ભમાં, શંખેશ્વર પ્રભુની સપ્રાણતા ગજબની છે.

એ પ્રભુને ભીતર પધરાવી દેવાના. સતત એમનું સુમિરન ચાલ્યા કરે.
કેવું સુમિરન ?

પ્રભુ વીરને ચંદનબાળાએ કહેલું : ‘એક સાંસ પર એકવાર નહિ, એક સાંસ પર સો-સો વાર તમારું સુમિરન કરનારી હું. પ્રભુ ! તમે મારે દ્વારેથી પાછા કેમ ફરી શકો ?’

સુમિરન ભીતર ઊતર્યા કરે...

પૂ. માનવિજય મહારાજ આવા સ્મરણશીલ ભક્ત માટે કહે છે : ‘નામ ગ્રહ્યે આવી મિલે, મન ભીતર ભગવાન...’ નામ-સ્મરણની સાથે જ પ્રભુ મનમાં પ્રવેશી જાય...

અને, પૂ. માનવિજય મહારાજ જ પરમતારક, શાન્તિનાથ પ્રભુની સ્તવનામાં કહે છે : ‘મનમાં હિ આણી વાસિયો, હવે કિમ નીસરવા દેવાય; જો અભેદ રૂપે મુજસું મિલો, તો પલકમાંહિ છુટાય...’

અભેદમિલનની પૂર્વભૂમિકા જેવું મિલન તો થઈ જ જવું જોઈએ આ જન્મમાં. એક પ્રભુની સાથે એવો હૃદયનો તાર બંધાઈ જાય કે બીજા જન્મમાં એ પ્રભુનું નામ લેવાય કે ફોટો જોવાય; પેલા તાર રણઝણી ઊઠે.

બધા પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ, ભક્તિ... પરંતુ એક પરમાત્મા સાથે લયાત્મક પ્રીતિ...

જન્મોની શૃંખલા ભક્તિસભર બની ઊઠે તે માટે...

એક સાધનારીતિ.

સ્વાધ્યાય કે ભક્તિ યા વૈયાવચ્ચ; સદ્ગુરુ એક સાધના પદ્ધતિ આપે. અને એ સાધના પદ્ધતિને સાધક આત્મસાત્ કરી લે.

સાધક સદ્ગુરુ પાસે આવે છે અને સાધનાની દીક્ષા પોતાને આપવા માટે વિનવે છે.

સદ્ગુરુ સાધકના ચહેરા સામે જોઈને એની જન્માન્તરીય સાધનાધારાનું અનુમાન લગાવે છે અને એ સાધનાધારામાં એને પ્રવાહિત કરે છે.

બે વસ્તુ છે : (૧) જન્માન્તરીય ધારાનો નિશ્ચિત ખ્યાલ આવી જાય છે ત્યારે એ ધારામાં સાધકને પ્રવાહિત કરાય છે. (૨) ખ્યાલ નથી આવતો ત્યારે અથવા જન્માન્તરીય સાધનાની ધારા અસ્તિત્વના સ્તર પર નથી પકડાયેલી હોતી ત્યારે નવી રીતે સાધનાને સદ્ગુરુ નક્કી કરી આપે છે.

સાધનાધારાનું નિશ્ચિતીકરણ ગુરુ આ રીતે કરે છે : એક ધારા આખી (વૈયાવચ્ચ, ભક્તિ, સ્વાધ્યાય) આપી દેવાય છે. અથવા તો વૈયાવચ્ચ, ભક્તિ, સ્વાધ્યાય આદિનું મિશ્રણ કરી એક ધારા અપાય છે.

એક ધારા આખી અપાય છે ત્યારે પણ કેટલું ધ્યાન રખાય છે એ જાણીને આપણે સદ્ગુરુદેવ ભણી અહોપ્રાણિત થઈ ઊઠીએ.

ધારો કે સ્વાધ્યાયની ધારા અપાઈ. અને એમાં પણ અમુક ગ્રન્થ કે કોઈ બે-ચાર ગ્રન્થો પર અનુપ્રેક્ષા કરવાનું કહેવાયું... હવે સદ્ગુરુ એને કહેશે કે મારી પણ અમુક વાચનામાં જ તારે આવવાનું. બીજી વાચનામાં નહિ આવવાનું. એ જ રીતે, આ સિવાયના બીજા કોઈ ગ્રંથો વાંચવાના નહિ.

એટલા માટે આ સૂચના અપાય છે કે ધારા શુદ્ધ રીતે એની પકડાઈ રહે. બુદ્ધિભેદ ન થાય.

ધારાનું મિશ્રણ જ્યારે અપાશે ત્યારે અનુપાત પણ અપાશે : ૩૦ ટકા વૈયાવચ્ચ, ૩૫ ટકા સ્વાધ્યાય, ૩૫ ટકા ભક્તિ... આવો કોઈપણ અનુપાત સદ્ગુરુ આપે.

આપણે જોશે... અને જો સાધકની નિષ્ઠા, પૂરી પૂરી હશે તો જન્મના

અંત સુધીમાં સદ્ગુરુના પ્રસાદ રૂપે ધારાનું નિશ્ચિતીકરણ...

* * *

એક ગ્રંથ, એક પરમાત્મા, એક સાધના ધારા...

લય પકડાઈ જ જવો જોઈએ આ જન્મમાં.

પ્રભુનો પ્રસાદ, ગુરુનો શક્તિપાત અને સાધકની તીવ્ર ઝંખના આ ત્રણેનું મિલન સાધનાના લયમાં ફેરવાય...

જોઈએ છે માત્ર સાધકની તીવ્ર ઝંખના...

* * *

'શ્લોકો વરં પરમતત્ત્વપથપ્રકાશી...' એક શ્લોક પરમ તત્ત્વના પથને પ્રકાશનારો બની શકે.

માત્ર એક શ્લોક... ભીતર ઊતરી ગયેલો... હૃદય સરસો જડાઈ ગયેલો... અને અજવાળું-અજવાળું.

અને એની સામે કરોડો ગ્રંથો ભણો... પણ ઉદ્દેશ જનરંજન હોય તો...? લોકો તમને બહુ જ હોંશિયાર કહે; એથી તમારી સાધનાની પુષ્ટિ શી રીતે થાય ?

સાધક તરીકે એક જ લક્ષ્ય હૃદયમાં રહ્યા કરે : જેનાથી મારી સાધના પરિપુષ્ટ બને એ જ મને જોઈએ.

એક જ શ્લોક... સદ્ગુરુએ નક્કી કરી આપેલી સાધના પદ્ધતિથી ભર્યો-ભર્યો અને આનંદ જ આનંદ.

* * *

એક જ ઔપધિ: સંજીવની... એક જ ઔપધિ... ને નવું જીવન... બાકી જડીબુટ્ટીના ભારાને શું કરવાનો ?

એ જ રીતે, એક જ શ્લોક સાધના પદ્ધતિથી હર્યો-ભર્યો. અને જન્મોની શૃંખલા સાધના વડે હરી-ભરી...

૩૨/૧

આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિ મ.

વિ. સં. ૨૦૪૧ની સાલની વાત છે. અમારું ચોમાસું પાલનપુર હતું. ચાલુ ચોમાસે એક વાર સવારથી જ વરસાદ શરૂ થઈ ગયો. વ્યાખ્યાનનું સર્વ મંગલ થયું અને વરસાદ વિરમ્યો ત્યારે પ્રભુના દર્શન કરવા જવાનું થયું.

ઉપાશ્રયની પાછળ જ શ્રી મહાવીરસ્વામી ભગવાનનું દેરાસર, પરિસરમાં પહોંચ્યો ત્યાં કાન ચમક્યા, આંખ પહોળી થઈ, પગ થંભી ગયા.

પાલનપુર જેવા ગામમાં પ્રાકૃત ભાષાના શબ્દોના આવા લયબદ્ધ ઉચ્ચાર કોના મુખમાંથી પ્રકટતા હશે ! પગથિયા પાસે ઊભેલા ગોઠીને પૂછ્યું આ કોણ બોલે છે ? કહે કે, એક ભાઈ રોજ દશ વાગ્યે અહીં આવે છે. એક જ જગ્યાએ બેસીને આવું કાંઈક બોલે છે, હું ધીરે ધીરે પગરવ પણ ન પ્રસરે તેવી કાળજી સાથે એ દેરાસરનાં પગથિયાં ચઢ્યો ઊભો રહ્યો. યોગાનુયોગ એ ભાઈનો સ્તોત્ર પાઠ પૂર્ણ થયો. તે ઊભા થયા, સહજ જિજ્ઞાસાથી મેં પૂછ્યું : આ પાઠ કર્યો તે સ્તોત્ર કયું છે ? તેઓ પૂરા આત્મવિશ્વાસથી કહેવા લાગ્યા : જયતિહુઅળ૦ સ્તોત્ર છે. રોજ પાઠ કરો છો ? હા, પાંત્રીસ વર્ષથી.

આ જ સમયે, આ જ જગ્યાએ, સ્વરમાં વિશ્વાસ છલકાતો હતો. મોં ઉપર નૂર હતું. મારું મન આશ્ચર્ય અને અહોભાવથી ભરાઈ આવ્યું.

પાતંજલ યોગ સૂત્ર યાદ આવી ગયું.

સાધના પરિપક્વ ક્યારે બને છે ! જો તે દીર્ઘકાળ કરી હોય, નિરંતર કરી હોય અને સત્કારપૂર્વક કરી હોય.

જન્માન્તરમાં લઈ જવાનો કીમિયો આજ છે, લાખ વાર રટવામાં આવે તો તે શબ્દ જીવનના છેડે યાદ આવે, કોડ વાર જો તે જપવામાં આવે તો જન્માન્તરમાં અચૂક આવે.

એક સ્થાને આ વાત આ રીતે શ્લોકમાં કહેવામાં આવી છે.

શતેન પુસ્તકે વિદ્યા સહસ્રેણ મુખોદગતા ।

લક્ષેણ જન્મપર્યન્તં કોટ્યાયા જન્માન્તરે ખલુ ॥

એક જ સૂત્ર, એક જ મંત્ર, ઘૂંટી-ઘૂંટીને આત્મસાત્ કરેલું હોય તો આપણાં માટે તારનાર બની રહે.

એકનું એક વારંવાર કરવાથી ખૂબ ઊંડાણ સધાય છે.

આનંદઘનજી મહારાજ રચિત સ્તવનોમાં ઊંડાણ છે. તે આપણે સૌ જાણીએ છીએ. શ્રી જ્ઞાનવિમલજી તો કહે છે જ, ‘આશય આનંદઘન તણો અતિ ગંભીર ઉદાર.’ આ સ્તવનો ઉપર એક પુરુષે ચિંતન શરુ કર્યું. તેઓ સવાસો વર્ષ પૂર્વે થઈ ગયા. શ્રી જ્ઞાનસાગરજી મહારાજ એમનું નામ હતું. માળવા બાજુ વિચરતા હતા, એકાકી જ રહેતા. વાપરવા કરવાનો કોઈ ખ્યાલ રહેતો નહીં. દિવસમાં એકાદ વાર થોડું વાપરી લે બાકી કલાકો સુધી સ્તવનની એકાદ લીટી લઈને તેના ચિંતનમાં ખોવાયેલા રહે. કોઈક બારી કે બારણા પાસે બેસી આકાશ તરફ નજર રાખીને આનંદઘનજીના આશયને પકડવા મથે. એકવાર શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનનાં સ્તવનની ‘મુક્તિ સંસાર બિહું સમ ગણે’ આ પંક્તિના ભાવાર્થ / તાત્પર્યાર્થને થોડાંક સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞાવાન્ જિજ્ઞાસુ સમક્ષ ખોલવા માંડ્યા તો તેમની માળવી ભાષામાં દોઢ કલાક ધારાબદ્ધ બોલે જ ગયા. એ પંક્તિને સમગ્ર સ્તવનના સંદર્ભમાં

સમજવા માટે મહિનાઓ સુધી તેમાં ડૂબેલા રહ્યા.

આમ કરતાં કરતાં તેઓ ઘરડા થયા. અવાર-નવાર તેમની પાસે આવનારા, તેમને ઓળખનારાએ કહ્યું, 'બાપજી ! આ બધું લખવા દો, કાં તો આપ લખી આપો.' તેઓ કહે હજી બરાબર અર્થ સમજાયા નથી.

ચાલીસ વર્ષ સુધી ૨૪ સ્તવનના અર્થનું ચિંતન કર્યું છતાં પૂરો અર્થ નથી પમાયો એમ કહ્યું. બીજા કોઈ ગ્રંથમાં ગયા જ નહીં. કહેવતમાં કહ્યું છે ને એક હાથના દશ ખાડા ખોદવા કરતાં દશ હાથનો એક ખાડો ખોદવાથી પાણી જલ્દી મળે. એમણે આમ જ કર્યું. એક શબ્દને અજ્ઞાત મન સુધી લઈ જવાનો હોય તો આ રીતે જ ઘૂંટવો પડે.

શાસ્ત્રમાં એક વાત આવે છે, એક ગ્રંથને આત્મસાત્ કરવો હોય તો ઓછામાં ઓછો સાત વાર વાંચવો જોઈએ. પહેલી આવૃત્તિમાં તો માત્ર પુસ્તકમાં રહેલી અશુદ્ધિઓનું શોધન થાય છે.

પ્રથમાવૃત્તૌ પુસ્તકશુદ્ધિઃ, દ્વિતીયાવૃત્તૌ કિંચિદ્ બુદ્ધિઃ,

બીજીવાર વાંચવાનું શરુ કરવામાં આવે એટલે કાંઈક સમજ પડવા લાગે. નન્દીસૂત્રચૂર્ણિમાં છેલ્લે એક ગાથા આવે છે તેમાં પહેલું સોપાન મૂયં છે. મૂક બનીને માત્ર સાંભળે. બીજું સોપાન હુંકારં. કાંઈક સમજ પડે એટલે હું હું કરે. સાતમી વાર વાંચો એટલે ગુરુવદ્ અનુભાષતે. ગ્રન્થકર્તાના આશયને બરાબર પકડી શકે. એક જ શ્લોક પણ તત્ત્વમાર્ગને દર્શાવતો હોય, આપણા મનોવિકારને શમાવતો હોય તો તેનું વારંવાર રટણ ખૂબ જ ઉપકારક થાય છે. ઉમાસ્વાતિ મહારાજે કહ્યું છે કે, એક રોગને શમાવવા એક જ ઔષધનું સેવન વારંવાર કરવાનું હોય છે. ઝેરને ઉતારવા માટે એક જ મંત્રપદ વારંવાર બોલવાનું હોય છે. તેમ આપણને જે પદ વડે વૈરાગ્યભાવના પ્રકટ થાય-દૈઢ થાય તે પદ વારંવાર ચિંતવવું.

હૃદય પ્રદીપના આ શ્લોકમાં પણ આ જ વાત તેઓએ કહી છે. આપણે પણ કાંઈ એક આલંબનભૂત શ્લોક, ગાથા, પદ ગ્રહણ કરીને તેનું ભાવપૂર્વક રટણ કરીને આત્મસાત્ કરી લઈએ.

આધારસૂત્ર

તાવત્ સુખેચ્છા વિષયાદિભોગે,
યાવન્ મનઃસ્વાસ્થ્યસુખં ન વેત્તિ।
લબ્ધે મનઃસ્વાસ્થ્યસુખૈકલેશે,
ત્રૈલોક્યરાજ્યેઽપિ ન તસ્ય વાઙ્છા ॥ ૩૩ ॥

વિષયભોગમાં ત્યાં સુધી જ સુખની અનુભૂતિ લાગે છે, જ્યાં સુધી મનને સ્વસ્થતાનું સુખ નથી મળ્યું.

સ્વસ્થતાનું સુખ થોડુંક મળી જાય તો પણ તે મનુષ્યને ત્રણ લોકના રાજ્યને મેળવવાની ઈચ્છા પણ થતી નથી.

: સાધના સંકેત :

- નિરપેક્ષતા
- અનુત્સુકતા
- સ્વસ્થતા

33

એક ધનપતિના મૃત્યુ પછી તેની અંતિમ ઈચ્છા પ્રમાણે એક જાહેરાત કરાઈ કે નગરીના સહુથી વધુ સંતોષી મનુષ્યને એ ધનપતિની તિજોરી આપી દેવામાં આવશે.

સંતોષીઓ(?)ની લાઈન લાગી. છેવટે એક સર્વશ્રેષ્ઠ(?) સંતોષીને પસંદ કરવામાં આવ્યો. એને તિજોરીની ચાવી આપવામાં આવી... પેલાએ ચાવી લગાડીને તિજોરી ખોલી તો....તિજોરી હતી ખાલી ખમ ! અંદર માત્ર એક કાગળ હતો. જેમાં લખેલું હતું કે, જો તમે સંતોષી હોત તો તમે આ માટે મહેનત ન જ કરી હોત !

કેવી કરારી ચોટ !

સંતોષીને શું જોઈએ ?

જેને ભીતર જ બધું મળી ગયું છે એ બહાર શા માટે ફરે ?

સંતોષ.....મન....સ્વાસ્થ્ય....સ્વાસ્થ્ય શબ્દ અનૂઠો છે...

સ્વાસ્થ્ય....સ્વસ્થતા.....

લોકો અરસપરસ પૂછતા હોય છે : તમે સ્વસ્થ છો ? સામો માણસ હકારમાં માથું ધુણાવે છે.

સ્વસ્થ હોવું એટલે...પોતાની ભીતર રહેવું, બોલો, તમે હવે ખરેખર સ્વસ્થ છો કે પરસ્થ ?

* * *

‘યોગસાર’ ગ્રન્થનો મજાનો એક શ્લોક છે :

‘નૈરપેક્ષ્યાદનૌત્સુક્વ્યમનૌત્સુક્વ્યાચ્ચ સુસ્થતા,

સુસ્થતા પરમાનન્દસ્તદપેક્ષાં ક્ષયેન્મુનિ:’

નિરપેક્ષતાથી અનુત્સુકતા, તેનાથી સ્વસ્થતા....અને સ્વસ્થતા જ પરમ આનંદ છે.

મજાનો ક્રમ.

એની સામેનો ક્રમ છે. અપેક્ષા. ઉત્સુકતા, અને અસ્વસ્થતા.

* * *

કેટલી બધી પીડા અપેક્ષાને કારણે જન્મે છે ! અમુક વ્યક્તિઓ પોતાને સારો કહે એ માટે માણસ કેટલી તો મહેનત કરતો હોય છે !

એક ક્ષણ માટે જો ભીતર ડોકિયું કરીએ તો ખ્યાલ આવે કે આનો શો અર્થ ?

સાધક માટે તો આનો કોઈ અર્થ નથી જ. પણ અસાધક માટે પણ એનો શો અર્થ છે ? તમારી મહત્તા તમારાથી હોય, બીજાઓથી કેમ હોઈ શકે ?

મેં હમણાં જ એક સંગોષ્ઠિમાં કહેલું કે એક ગુરુની મહત્તા એમને ભગવાન મળ્યા છે માટે જ છે..... એ લોકોની દયા આવે, જે લોકો કરોડપતિ કે અબજોપતિ ભક્તોના કારણે ગુરુની મહત્તા આંકે !

અસ્તિત્વનું પરોઢ

૨૬૯

અપેક્ષાથી શરૂ થાય પરમુખપ્રેક્ષિતા...

એક બ્રાહ્મણ પુત્રને ઈચ્છા હતી કે રાજાને પ્રસન્ન કરવા. રાજા પ્રસન્ન થાય તો ઘણું બધું પોતાને મળે : સંપત્તિ. પ્રતિષ્ઠા....

વિદ્વાન હતો. રાજાને કહ્યું : મારે આપની આગળ ભાગવત વાંચવું છે. આપ સમય આપો.

રાજાએ સમય આપ્યો. ભાગવત શરૂ થયું. બે-ચાર દિવસ થયા રાજા કંટાળી ગયા.

ભાગવતની બહુ જ ઊંચી નિઃસ્પૃહતાની વાતો અને કહેનાર સ્પૃહાથી ભરેલ માણસ. એક જ ઝંખના એને : રાજા મારા પર ખુશ થવા જોઈએ.

રાજાએ કહ્યું : તમે જરા બરોબર ભાગવતનો ઊંડો અભ્યાસ કરીને આવો. પછી હું સાંભળું.....

કથાકાર પોતાને સ્થાને ગયો. ઊંડાણમાં જવાનું એનું ગજું નહોતું. એણે તો લંબાઈ - પહોળાઈની તૈયારીઓ વધુ કરી. નવી વાર્તાઓ, નવા વિચારો...એને લાગ્યું કે હવે તો રાજા ઝૂમી ઊઠશે.

ફરી સમય માંગ્યો. મળ્યો, કથા શરૂ થઈ. પણ ઊંડાણ ક્યાં ?

રાજા ફરી કંટાળ્યા. કહે : મહારાજ ! આવું ન ચાલે. બે-ત્રણ વર્ષ બરોબર ઊંડાણમાં જાવ. કથાકાર જંગલમાં ગયો. ભાગવતની પંક્તિઓમાં એ ડૂબી ગયો. ડૂબ્યો તો એવો ડૂબ્યો કે હવે બહાર આવવાની વાત જ ન રહી.

રોટી-દાળ મળી જતા હોય પછી બીજાની જરૂર ક્યાં છે ? બે-ચાર વર્ષે રાજાએ ખબર કઢાવી ત્યારે ખ્યાલ આવ્યો કે એ તો જંગલમાં પહોંચી ગયો છે.

રાજા ત્યાં ગયો. પણ હવે રાજાની જરૂર કોને હતી ? પેલો તો અંદર ઊતરી ગયો છે. રાજાએ વિનંતી કરી : ભાગવત સંભળાવો....

સંન્યસ્ત થયેલ કથાકારની કોઈ ઈચ્છા નથી.... રાજાના બહુ જ આગ્રહથી થોડીકવાર એ બોલ્યો, પણ શું એનું ઊંડાણ.....

રાજા પ્રભાવિત બન્યો. પણ સંન્યાસી હવે કોઈથીય પ્રભાવિત થાય તેમ નથી.

* * *

ભક્ત હોય માત્ર પ્રભુ પ્રભાવિત. પર પ્રભાવિતતા ગઈ....નાનકડા ભક્તના હૃદયમાં પ્રભુનો જ નિવાસ છે. અને પ્રભુ હોય ત્યાં પરનો પ્રવેશ ક્યાંથી ?

* * *

નિરપેક્ષતા.....

સંસારની, પર પદાર્થોની કે પરવ્યક્તિઓની અપેક્ષામાંથી છૂટવા માટે પ્રભુ સાપેક્ષતા કે ગુરુ સાપેક્ષતા જોઈએ.

પ્રભુ તરફ કે ગુરુ તરફ દૃષ્ટિ ગઈ. પર તરફ નજર ક્યાંથી રહેવાની?

* * *

અપેક્ષાથી ઉત્સુકતા આવે. અપેક્ષા છે કે અમુક લોકો મને સન્માને, સારો માને....તરત મનમાં ઉત્સુકતાની તરંગમાળા ચાલશે.

પછી એ પૂછશે બીજાઓને : પેલા ભાઈને મારું પ્રવચન કેવું લાગેલું? મારા પ્રવચન માટે તેઓ કંઈ બોલેલા ખરા ?

બીજાઓ શું માને છે કે શું નહિ, આપણા માટે એ અભિપ્રાયનું શું મૂલ્ય હોઈ શકે ?

અને બીજી મજાની વાત એ છે કે સામી વ્યક્તિનો તમારા માટેનો એ અભિપ્રાય બદલાયા વગરનો રહેવાનો ખરો ?

વારે વારે બદલાતા રહેનાર આ અભિપ્રાયનો શો અર્થ ?

અપેક્ષાથી ઉત્સુકતા અને એનાથી અસ્વસ્થતા...તમે અસ્વસ્થ જ બનો. કોઈનો સારો અભિપ્રાય મળ્યો, તો રતિભાવ ઊછળશે. કોઈનો ખરાબ અભિપ્રાય મળ્યો તો અરતિભાવ ઊછળશે.

રતિભાવ અને અરતિભાવ એ મોજાં છે. મોજાં એ સમુદ્રનું સ્વરૂપ નથી. સમુદ્રનું સ્વરૂપ તો છે નિશ્ચલ હોવું તે.

તો, સ્વસ્થતા એટલે ન રતિભાવનાં મોજાં.... ન અરતિભાવનાં મોજાં.... આનન્દરૂપતા એ જ તમારો નિશ્ચલ સમુદ્ર. એ જ તમારી સ્વસ્થતા.

* * *

‘હૃદય પ્રદીપ’નો મઝાનો શ્લોક છે : ‘તાવત્ સુખેચ્છા....’ વિષય ભોગમાં સુખની અનુભૂતિ ત્યાં સુધી જ લાગે છે જ્યાં સુધી સ્વાસ્થ્ય મળ્યું નહિ. સ્વસ્થતા મળી કે વાત પૂરી....

તમને જ્યાં સ્વભોગ મળ્યો, તમે પર-ભોગમાં જવાના શી રીતે ?

* * *

મુનિ પાસે છે પરમ-ભોગ. વાસ્તવિક રીતે ભોગી મુનિ જ છે.

‘લલિતવિસ્તરા’ ગ્રન્થમાં ‘ભગવંતાણં’ પદની વ્યાખ્યા કરતાં પૂજ્ય હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે કહ્યું છે કે ભગ એટલે ઐશ્વર્ય. અને એ પરમાત્માના દરબારમાં જ હોય છે.

પરમ ચેતનાના ઑરા સર્કલમાં રહેનાર મુનિ પાસે હોય છે પરમભોગ.....

પરમભોગ....પરમાં જવાનું હવે રહ્યું જ નહિ. તમે બન્યા હવે સ્વસ્થ. મનની સ્વસ્થતા મળી, ત્રૈલોક્યના રાજ્યનીય હવે ઈચ્છા નથી.

સ્વસ્થતા મલી. પરમભોગ મળ્યો. પરનું હવે શું મૂલ્ય ?

આધારસૂત્ર

ન દેવરાજસ્ય ન ચક્રવર્તિન -
સ્તદ્વૈ સુખં રાગયુતસ્ય મન્યે ।
યદ્વીતરાગસ્ય મુનેઃ સદાત્મ -
નિષ્ઠસ્ય ચિત્તે સ્થિરતાં પ્રયાતિ ॥ ૩૪ ॥

રાગી દેવરાજને કે ચક્રવર્તીને તે સુખ નથી; જે
વીતરાગ અને આત્મનિષ્ઠ મુનિના ચિત્તમાં હોય છે.

સાધના સંકેત

- સાધનાની કેવી આન્તર દશા હોય ત્યારે પ્રભુ પધારે ?
- સાધકનું હૃદય દેહાધ્યાસથી દૂર થયેલું હોય (મહાવિદેહાવસ્થા),
- સાધક પાસે શુદ્ધ આત્મદશા હોય, અને નિરુપાધિકા (નિરપેક્ષા) ભક્તિ હોય.....

ભીતરનું મહાવિદેહ

૩૪

પ્રભુ સીમન્ધરના દર્શનની અત્યન્ત પ્યાસ લાગી છે ભક્તને. તડપન...
ઝૂરાપો... 'ક્યારે પ્રભુનાં દર્શન મળે ?' ક્યા...રે ?'

પ્યા...સ..

ગળાની પ્યાસ પાણીથી છિપાય. આ આંખોની/હૃદયની પ્યાસને કેમ
છિપાવવી ? મીરાં કહે છે : 'પાની પીકર પ્યાસ બૂઝાવું, નૈનન કો કેસે
સમજાઉં ? યુગ બીતે ના આઈ મિલન કી, પૂરન માસી રે...'

યુગોના યુગો વીતી ગયા, મિલનની પૂર્ણિમાની રાત્રિ ક્યારે આવશે?
ક્યા...રે ?

નથી સહેવાતી હવે આ વિયોગની વેદના...

પ્યા...સ.

ચાતક જેવી પ્યાસ...

ચાતક કવિ સમયનું પંખી છે. એના માટે એમ કહેવાય છે કે એના ગળા પાસે કાણું હોય છે અને એથી જો એ ચાંચ વાટે પાણી પીએ તો ગળાના કાણા દ્વારા પાણી નીકળી જાય.

તો, ચાતક પ્યાસું, પ્યાસું છે; પણ એને ન તો ઝરણાનું પાણી કામ આવે, ન નદીનું, ન તળાવનું, ન કુંડનું.

શું કરે છે ચાતક ?

વરસાદ તૂટી પડે છે ત્યારે એ ઊંધું પડી જાય છે અને પોતાની ચાંચને પસારી નાખે છે. અને વર્ષાના બિન્દુ બિન્દુને પોતાના અસ્તિત્વમાં સમાવી લે છે.

ચાતકનું વ્રત છે તે જ છે ભક્તનું વ્રત... પાણી માત્ર મેઘનું. દર્શન માત્ર પ્રભુનું... સંસાર જોવો નથી... સંસાર જોવો અકારો લાગે છે. 'એ'ના સિવાય કશું જ જોવું ગમે તેમ નથી...

* * *

પ્યા...સ.

વિરહવ્યથાને ભક્તે માણી છે. રાતોની રાતો, શબ્દશઃ, પથારીને ભીંજવવાની. છાતી પર જબરદસ્ત ભાર અનુભવાય. છાતી ભીંસાતી હોય એમ લાગે. ગળે ડૂસકાં. આંખો રાતીયોળ.

આ વિરહવ્યથામાં જે સુખ છે તે સામાન્ય વ્યક્તિત્વોની કલ્પનાની બહારનું છે. દુનિયાના કહેવાતા શ્રેષ્ઠ પદાર્થને મળવાથી કે મનગમતી વ્યક્તિને ભેટવાથી જે સુખ મળે તેના કરતાં કંઈકગણું સુખ વિરહ વેદનામાં છે. કારણ કે વિરહ પણ કોનો ? 'એનો.' અને એ રીતે તમે પ્રભુની સાથે સંબદ્ધ બનો છો.

* * *

સીમન્ધર પ્રભુનાં દર્શન કરવા છે. પ્રભુ તો કેટલા દૂર છે ? મહાવિદેહમાં. ત્યાં શી રીતે પહોંચવું ?

અસ્તિત્વનું પરોઢ

૨૭૫

ભક્ત હૃદય એક સરસ વિચાર અહીં કરે છે. જ્યાં મહાવિદેહ હોય ત્યાં પ્રભુ હોય... મારી ભીતર મહાવિદેહ ખડું થઈ જાય તો પ્રભુ ત્યાં ન પધારે? જરૂર પધારે...

* * *

વિદેહ એટલે દેહાધ્યાસથી પર અવસ્થા. મહાવિદેહ એટલે દેહાધ્યાસથી એકદમ દૂરી.

દેહમાં રહેવા છતાં દેહાતીત બને સાધક. શ્રીમદ્ રાજયન્દ્રજીની વેધક પંક્તિ યાદ આવે :

દેહ છતાં જેહની દશા, વર્તે દેહાતીત; તે જ્ઞાનીના ચરણમાં, વંદન હો અગણિત.

* * *

દેહાધ્યાસ દૂર કેમ થાય ?

ભીતર- આપણી ભીતર રહેલ આનંદનો આછેરો સંપર્ક થાય એટલે દેહાધ્યાસ છૂ.

ગજસુકુમાર મુનિના તાજા લોચ કરાયેલ માથા પર ખેરના અંગારા મૂકાયેલા ત્યારે મુનિરાજ શું વિચારતા હશે ? શું એમને તે વખતે પીડા નહિ થતી હોય ?

એમ માની શકાય કે ધ્યાનસ્થ દશામાં તેઓ આંતરિક આનંદને વેદી રહ્યા હતા અને એથી બહાર-શરીરના ક્ષેત્ર પર શું ઘટી રહ્યું છે એનો પણ એમને ખ્યાલ નથી...

દિવાનખંડમાં કોલાહલ મચેલો હોય. વેકેસનના સમયે દીકરાઓ ને ભાણિયાઓ આવ્યા હોય.. હો-હલ્લો મચેલો હોય અને એ વખતે દાદા પોતાના શયનગૃહમાં જતા રહે અને બારણું બંધ કરીને સૂઈ જાય. હો-હલ્લો ક્યાં છે ?

ગજસુકુમાલ મુનિને આવું જ બન્યું હતું. બહાર જે ચાલતું હતું એનો એમને ખ્યાલ સુદ્ધાં ન હતો...

મહાવિદેહને સાધક પોતે પોતાની ભીતર ખડો કરે.

દેહાધ્યાસ ત્યાં સુધી જ છે, જ્યાં સુધી દેહને પેલે પાર દૃષ્ટિ લંબાઈ નથી. આત્માના આનંદનો આછેરો પરિચય થયો; દેહાધ્યાસ ગયો...

* * *

મહાવિદેહ.

વિજય (ક્ષેત્ર).

નગરી (પુંડરિકિણી આદિ).

આ ત્રણે ભીતર આવે તો પ્રભુનાં પગલાં ભીતરની ભોમકા પર મંડાય જ. બહુ મઝાની કડી છે :

વિજય છે શુદ્ધ મુજ ચેતના,

ભક્તિ નગરી નિરુપાધિ;

તિહાં વસે છે મુજ સાહિબો,

જિહાં સુખ છે સહજ સમાધિ...

* * *

મહાવિદેહ : દેહાધ્યાસથી એકદમ દૂરી.

વિજય : શુદ્ધ ચેતના.

નગરી : નિરુપાધિકા ભક્તિ.

ઘૂંટવી ગમે તેવી પંક્તિ : 'વિજય છે શુદ્ધ મુજ ચેતના.'

જ્ઞાતાભાવ રૂપી વિજય.

દૃષ્ટાભાવ રૂપી વિજય.

ઉદાસીનભાવ રૂપી વિજય...

જ્ઞાતાભાવ.. અત્યાર સુધી આપણું જ્ઞાન જ્ઞેયોમાં ફસાયેલું, પરિણામે રાગ, દ્વેષ, અહંકારની વૃદ્ધિ થયા કરતી. હવે જ્ઞાતાભાવ.. માત્ર આત્માને જ જાણવાનો. જ્ઞેય-જાણવા યોગ્ય માત્ર એક જ: આત્મા..

આ શુદ્ધાત્મ-અનુભવને જ સ્વસમય કહેવાયેલ છે. પરમતારક અરનાથ પ્રભુના સ્તવનમાં પૂજ્યપાદ આનંદધનજી મહારાજ કહે છે :

શુદ્ધાત્મ અનુભવ સદા,
સ્વસમય એહ વિલાસો રે;
પર તણી છાંયડી જે પડે,
તે પર સમય નિવાસ રે - ૨

શુદ્ધાત્મ-અનુભવ તે સ્વસમય. પોતાના ઘરમાં આવ્યા. અને પરમાં, વિકલ્પોમાં જવાયું તે પરસમય.

* * *

જ્ઞાતાભાવમાં સાધક રહે. માત્ર આત્માને જાણે. દ્રષ્ટાભાવમાં રહેલો સાધક આત્મતત્ત્વને જુએ. અનુભવે... અને ઉદાસીનભાવમાં રહેલો સાધક રતિ અને અરતિના મોજાં વગરના નિશ્ચલ સમુદ્ર જેવો હોય.

ઉદાસીનભાવ તે જ ચારિત્ર...

* * *

પોતાની ભીતર ઉતરવાની બે વિધિઓ છે. એક : ભિન્ન ભિન્ન ગુણો દ્વારા ગુણી આત્માને અનુભવવો. બે : સીધી જ આત્મદ્રવ્યની અનુભૂતિ.

પૂ. આનંદધનજી મહારાજની સરસ અભિવ્યક્તિ (શ્રી. અરજિન સ્તવનમાં) છે :

‘દર્શન જ્ઞાન ચરણ થકી,
અલખ રૂપ અનેક રે;
નિર્વિકલ્પ રસ પીજિયે,
શુદ્ધ નિરંજન એક રે..’

પૂર્વાર્ધ પહેલી વિધિની ચર્ચા કરે છે : ‘દર્શન-જ્ઞાન...’ દર્શન ગુણમાં થોડેક ઊંડે જઈને આત્મસ્વરૂપનું અનુભવન કર્યું. એ રીતે સ્વાધ્યાય (જ્ઞાન)માં ઊંડે જઈ સ્વરસને પીધો.. અહીં બે વસ્તુ છે. એક તો ધ્યાનની

દ્રઢ પૃષ્ઠભૂ ન હોવાને કારણે નિર્વિકલ્પતા અહીં નથી. અને જે અનુભૂતિ છે તે પણ એક ગુણને માધ્યમે હોવાથી આત્મદ્રવ્યની તે અખંડાકારા અનુભૂતિ નથી; આંશિક અનુભૂતિ છે.

ઉત્તરાર્ધ બીજી વિધિનું વર્ણન આપે છે : ‘નિર્વિકલ્પ રસ પીજિયે, શુદ્ધ નિરંજન એક રે..’ નિર્વિકલ્પતાની પૃષ્ઠભૂ પર આત્મદ્રવ્યના શુદ્ધ નિરંજન (કર્મની પેલે પારના) સ્વરૂપનું અહીં અનુભવન થાય છે.

અખંડાકારા અનુભૂતિ. આત્મદ્રવ્યની એકત્વાનુભૂતિ. સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં પૂજ્યપાદ ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજય મહારાજ કહે છે:

‘એકતા જ્ઞાન નિશ્ચય દયા,
સુગુરુ તેહને ભાખે;
જેહ અવિકલ્પ ઉપયોગમાં,
નિજ પ્રાણને રાખે..’

આ એકત્વાનુભૂતિ તે જ વાસ્તવ અહિંસા છે; જ્યારે સાધક અવિકલ્પ ઉપયોગની ધારામાં વહેતો હોય છે.

વિકલ્પો જવાની સાથે તમે તમારી ભીતર ડૂબશો...

કેટલી સરસ વ્યાખ્યા : અવિકલ્પ ઉપયોગ એ જ વાસ્તવ અહિંસા. વિકલ્પોમાં ગયા એટલે સ્વપ્રાણની હિંસા ચાલુ થઈ ગઈ.

આ જ સન્દર્ભમાં, પહેલા અહિંસા મહાવ્રતની પાંચ ભાવનાઓમાં પહેલી ભાવના તરીકે મનોગુપ્તિને મૂકેલ છે.^૧ મન વિકલ્પોમાં ન જવું જોઈએ. સાધક એ માટે સતત સાવધાન રહે.

એ માટે પ્રારંભમાં શુભ ભાવોને - સ્વાધ્યાય, વેયાવચ્ચ આદિને - ઘુંટવાના અને પછી શુદ્ધમાં - ધ્યાન, કાયોત્સર્ગ આદિમાં, ગુપ્તિ આદિમાં - સ્થિર થવાનું.

૧. મનોગુપ્ત્યેષણાદાનેર્યાભિઃ સમિતિભિઃ સદા ।

દૃષ્ટાન્નપાનગ્રહણેનાહિંસાં ભાવયેન્ સુધીઃ ॥

-યોગશાસ્ત્ર

ગુપ્તિને શુભ રૂપ અને શુદ્ધ રૂપ બેઉ રૂપે શાસ્ત્રોમાં બતાવાયેલ છે.

પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજે અષ્ટ પ્રવચન માતાની સજ્જાયમાં વચન ગુપ્તિની સજ્જાયમાં ગુપ્તિનો આ શુદ્ધ પ્રકાર આ રીતે દર્શાવેલ છે :

વચનાશ્રવ પલટાવવા, મુનિ સાધે સ્વાધ્યાય;

તેહ સર્વથા ગોપવે, પરમ મહારસ થાય.

સ્વાધ્યાય મુનિ શા માટે કરે છે? જવાબ આપ્યો છે : વચનના આશ્રવને પલટાવવા માટે. બોલવાની ઈચ્છા જ થઈ ગઈ. તો ગુરુ કહેશે: સ્વાધ્યાય કર !

ડાયાબેટિક પેસન્ટને ખાંડ કે મિઠાઈ ખાવાની ઈચ્છા થઈ; ડૉક્ટર કહેશે: નહિ; ખાંડ, મિઠાઈ નહિ ચાલે, ૧-૨ ટૂકડા સફરજન લઈ શકો તમે. ફળની સર્કરાથી મિઠાશ ખાવાનો સંતોષ થશે અને મધુપ્રમેહમાં તકલીફ નહિ પડે.

‘તેહ સર્વથા ગોપવે....’ વચનાશ્રવ સંપૂર્ણતયા જતો રહે; બોલવાની ઈચ્છા જ ન રહે તો, મૌનમાં-વચન ગુપ્તિના પાલનમાં પરમ મહારસ મળે.

‘વિજય છે શુદ્ધ મુજ ચેતના..’ ઉદાસીનભાવ આદિમાં વહેવું કે ગુપ્તિના પાલનમાં જવું આ છે વિજય. એવું ક્ષેત્ર, જ્યાં પરમાત્માનું બિરાજવાનું હોઈ શકે..

મહાવિદેહની વાત થઈ. વિજયની વાત થઈ. હવે નગરીની વાત. ‘ભક્તિ નગરી નિરુપાધિ..’

નિરુપાધિકા ભક્તિ, નિરપેક્ષા ભક્તિ એ છે પુંડરિકિણી આદિ નગરી. ભક્તિમાં અપેક્ષા, ચાહ ભળે છે ત્યારે એ દૂષિત થઈ જાય છે. માટે નિરપેક્ષ ભક્તિની વાત કરી. ભક્તિ માટે ભક્તિ. બીજા કશાની અપેક્ષા નથી.

‘તિહાં વસે છે મુજ સાહિબો, જિહાં સુખ છે સહજ સમાધિ...’

જ્યાં મહાવિદેહ, વિજય અને પુંડરિકિણી આદિ નગરી; ત્યાં પરમાત્મા બિરાજે છે અને પરમાત્મા વસે ત્યાં શું હોય? સહજ સમાધિ રૂપ સુખ ત્યાં હોય છે.

સમાધિ એટલે સ્વગુણોને વિષે કે આત્મદ્રવ્યને વિષેની ઊંડી લીનતા. તન્મયતા. આ સમાધિ સહજ જ હોય છે. સહજનો એક અર્થ મળશે અકૃત્રિમ. કોઈએ ન બનાવેલી હોય તેવી. ધ્યાન અને સમાધિ અસ્તિત્વના સ્તરની ઘટનાઓ છે; કૃતિત્વના ક્ષેત્રની નહિ. સહજનો બીજો અર્થ મળશે : સાથે જન્મેલ. તમે જેટલા જૂના છો, અનાદિ, એટલું જ જૂનું આ સમાધિ તત્ત્વ છે. એ હતું જ. એના પરના પડળો દૂર થયા; તે પ્રગટ થયું...

* * *

સમાધિનું આ સુખ.. આપણું આપણામાં હોવું. એક દિવ્ય આનંદની અ-પૂર્વ ઘટના. આ આનંદ દુનિયામાં બીજે ક્યાંય નથી.

‘હૃદય પ્રદીપ’ નો મનભાવન શ્લોક છે : ‘ન દેવરાજસ્ય ન ચક્રવર્તિન-સ્તદ્દૈ સુખં રાગયુતસ્ય મન્યે...’ ઈન્દ્રની પાસે કે ચક્રવર્તીની પાસે એ સુખ નથી; જે હંમેશાને માટે આત્મનિષ્ઠ બનેલા વીતરાગ મુનિ પાસે છે.

એક બાજુ રાગ.

બીજી બાજુ વીતરાગતા.

રાગ પાસે છે આવર્તન; ચકરાવો, પદાર્થોમાંથી સુખને પામવાની એક ભ્રમણા.

પ્રશ્ન થશે : પદાર્થોમાં સુખ આપવાની તાકાત ખરી?

ના, નથી.

આજે એક વ્યક્તિને જે પદાર્થ બહુ જ ગમતો હોય; કાલે એ જ પદાર્થ એને ન ગમે ત્યારે માનવું પડે કે ક્યાંક ગરબડ હતી.

ગરબડ હતી મનના કમ્પ્યૂટરની. એની પાસે જુની-પુરાણી ગણતરીઓ

અને સમીકરણો છે.

એક છે મન સમાજે આપેલું. હવે જોઈએ મન પ્રભુએ આપેલું.

સમાજે આપેલ મન પાસે છે 'હું' નો કુંફાડો... કેન્દ્રમાં છે હું. પરિઘમાં છે બીજા બધા આત્માઓ.

પ્રભુએ આપેલ મન પાસે કેન્દ્રમાં છે સર્વ આત્માઓ. પરિઘમાં, ખૂણે ખાંચરે ક્યાંક છે પોતે.

સમાજે આપેલ મન પાસે છે સ્વ-સ્વીકાર. પ્રભુએ આપેલ મન પાસે છે સર્વ-સ્વીકાર..

* * *

એક પ્રોફેસર એક શહેરમાં જ્યારે જ્યારે ભાષણ આપવા જતા ત્યારે એક સદ્ગૃહસ્થને ઘરે ઊતરતા. સોસાયટીમાં એમનો ત્રણ માળનો બંગલો હતો. પ્રોફેસરને પેલા સદ્ગૃહસ્થ દર વખત પોતાનો બંગલો બતાવે - ફરી ફરીને. હવે એકને એક માણસને એનો એ બંગલો દર વખતે કેમ બતાવી શકાય? પેલા ભાઈ કહેતા : ઉપર દીવાન ખંડમાં એક નવું ચિત્ર મૂક્યું છે એ જરા જોઈ લો તો ? એ ચિત્ર કેવું છે ? એમ કહીને પણ બંગલો બતાવી દે!

એકવાર પ્રોફેસર તેમને ત્યાં ગયેલા. સદ્ગૃહસ્થ મૂડલેસ દેખાતા'તા. એમને મૂડમાં લાવવા પ્રોફેસરે કહ્યું : બંગલો આજે નહિ દેખાડો ?

સદ્ગૃહસ્થ કહે : હવે શું છે આ બંગલામાં ? જોયું નહિ, બાજુનો બંગલો ચાર માળનો થઈ ગયો..

ખલાસ !

પોતાનો બંગલો ત્રણ માળનો હતો એ ઘટના બીજા બધા બંગલા એક જ માળના હતા એ રીતે મહત્વની લાગતી હતી. હવે બાજુનો બંગલો પોતાના બંગલાથી ઊંચો થઈ ગયો...

માન્યતા હતી : સારો છે બંગલો. સારો લાગતો હતો. માન્યતા બદલાઈ

ગઈ: બંગલો ખરાબ લાગે છે. મનના કમ્પ્યૂટરની આ દેણ !

* * *

ઈન્દ્ર અને ચક્રવર્તી આદિ પાસે છે રાગ.

મુનિ પાસે છે વૈરાગ્ય. અને મોહ ગયા પછી છે વીતરાગતા. બહુ જ સરસ વાત 'હૃદય પ્રદીપ'માં આવી : મુનિ વીતરાગ છે અને (માટે જ) આત્મનિષ્ઠ છે.

રાગ ત્યાં અનાત્મનિષ્ઠા, પુદ્ગલનિષ્ઠા. વીતરાગતા ત્યાં આત્મનિષ્ઠા.

* * *

આત્મનિષ્ઠા...

થોડીક ક્ષણો માટેય સ્વગુણમાં રહેવાનું થાય છે ને આનંદ આનંદ થઈ જાય છે. સદાની આત્મનિષ્ઠા... કેવો મોટો ઓચ્છવ !

* * *

પ્રભુ ! આપ વીતરાગ છો. વીતરાગ દશાના થોડાક અંશો અમને આપો ને !

૩૪/૧

આ. પ્રદ્યુમ્નસૂરિ મ.

વિચારકો વચ્ચે સુખ અને દુઃખની ચર્ચા સનાતન છે. ન માલૂમ કેટલાં સમય પહેલાંથી આ શરૂ થઈ હશે અને ક્યાં સુધી તે ચાલશે તેનો શું નતીજો આવશે ?

આપણે પણ આજે આ હૃદયપ્રદીપના અજવાળામાં એજ પદાર્થ વિચારવો છે.

તે કહે છે : રાગયુક્ત દેવરાજ કે નરરાજ (ચક્રવર્તી) ને સુખ નથી; પણ આત્મનિષ્ઠ વીતરાગના ચિત્તમાં સુખ સદા સ્થિર રહે છે. અહીં રાગયુક્તને સુખ નથી અને આત્મનિષ્ઠ વીતરાગને સુખ છે એમ કહ્યું. આજની આપણી ગોષ્ઠીનો આ વિષય બન્યો. હવે વિચારીએ !

રાગયુક્ત શબ્દને સમજવા તેના પર્યાયોને જોવા પડશે, સમજવા પડશે. મારી દૃષ્ટિએ રાગ પદાર્થની વિચારણા કરતી વખતે આપણે ઈચ્છા, આસક્તિ અને આકાંક્ષાને સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ. ઈચ્છા આસક્તિ અને આકાંક્ષા ત્રણે સ્હેજ-સ્હેજ નજીકના જ છે. એક પ્રવાહી પછી ઘન અને પછી ઘટ્ટ

એમ પણ સમજી શકાય. આ જ તો અંતતોગત્વા દુઃખનું ઉદ્ભવ સ્થાન છે. દુઃખ આના સિવાય ક્યાંય ઊગતું નથી. ઈચ્છા થઈ અને તેની પૂર્તિ થઈ તો સુખાનુભવ તે પછી વધુને વધુ સુખો મેળવવાની લાલસા. તેની પૂર્તિ ન થઈ તો દુઃખાનુભવ. સુખ અને દુઃખને અવિનાભાવિ જોડકું છે. સુખ પ્રકટ થાય ત્યારે પાલવમાં દુઃખ સંતાયેલું જ હોય છે. એવા ગાઢ સંબંધે બંને સંકળાયેલા છે કે એક બીજાને એક બીજા વિના ચાલતું જ નથી. હા, તો આ સુખની પ્રાપ્તિના કારણ તરીકે સંસારમાં સદાકાળ જે ધનાદિને ગણવામાં આવ્યા છે તે ધનાદિની આકાંક્ષા તે દુઃખનો રસ્તો છે. એ ધનાદિની આકાંક્ષાની નિવૃત્તિ તે સુખ છે. સિદ્ધર્ષિ મહારાજે આ શબ્દોમાં સુખની વ્યાખ્યા આપી છે : ધનાદ્યાકાઢક્ષાનિવૃત્તિઃ સુખમ્ । આકાંક્ષા માત્ર દુઃખ જન્માવે છે. તેની મનમાંથી નિવૃત્તિ થતાંવેંત સુખનો અનુભવ થાય છે.

પુદ્ગલ જનિત ઈષ્ટસંયોગજન્ય જે સુખાનુભવ જણાય છે તેને અનુભવ સંજ્ઞા આપવામાં નથી આવતી. તેતો આભાસ છે. આભાસ એ તો ભ્રમણા છે. તે ભ્રમણા જ ભ્રમણનું કારણ છે.

અધ્યાત્મજગતમાં આત્માના ગુણોના અનુભવને અનુભવ કહેવામાં આવે છે. તે જ નિરૂપાધિક સુખાનુભવ છે, તે સુખ છે.

આ રાગમાં સુખ તો એક આરોપ છે. પહેલાં રાગમાં સુખબુદ્ધિ થાય છે; પછી સુખમાં રાગ થાય છે. માત્ર રાગ-સુખ-સુખાનુરાગનું ચક્ર ચાલે છે. અને સુખ-દુઃખની જેમ રાગ-દ્વેષ જોડીયા જ છે. રાગ દ્વેષ વિના ટકી શકતો જ નથી. રાગનું મૂળ ઈચ્છા છે. આ ઈચ્છાનો લય થાય ત્યારે પ્રભુનો, અંતરાત્માનો જય થાય છે.

આત્માના અનુભવ સુખ પાસે ચક્રવર્તિ કે દેવરાજના ભૌતિક સુખો બહારથી ઉછીના લાવેલા ઘરેણા જેવા છે, તેનો ગર્વ શો કરવો. જ્યારે આત્મનિષ્ઠ વીતરાગ મુનિને સ્વાધીન સુખ સ્થિરતા પામે છે. તે ક્યાંયથી પણ લાવવાનું નથી હોતું જ. માત્ર તેના પરનું આવરણ હટાવવાનું હતું તે ખસ્યું એટલે જ્યોતિર્મય આત્માના આનંદ સમુદ્રના તરંગો ચિત્તને ભીંજવતા રહે અને સુખાનુભવ દિન-રાત થતો રહે. તે અનુભવથી એક પ્રકારની

ખુમારી આવે છે. જેથી મગધના સમ્રાટ્ રાજા શ્રેણિકને એક આત્મનિષ્ઠ અનાથી મુનિ કહે છે :

અપ્પણા વિ અણાહો સિ કિં મે નાહો ભવિસ્સઙ્ ? ।

તું સ્વયં અનાથ છે મારો નાથ કેવી રીતે બનીશ ? આ માત્ર ઉપહાસ ન હતો. નવે પ્રકારના પૂરા પરિગ્રહથી લદાયેલા ઉછીના, પારકા, તેજથી જાતને તેજસ્વી માનનારાને સ્વયં જ્યોતિના અનુભવ પછી જ મુનિ કહી શકે, પૂછી શકે : તારી પાસે તારું શું છે ?

એક ક્ષણ પણ આ અનુભવ થાય પછી આ બધો વૈભવોની માલિકીનો ભાવ, સત્તાનો ભાવ, સાવ ફિક્કો, બોજા રૂપ લાગે અને મન પેલા અનુભવ-ને જ સતત ઝંખતું રહે તે આત્મિક સહજ સુખની બલિહારી છે.

આપણને એ સુખની સતત ઝંખના હો !

આધારસૂત્ર

યથા યથા કાર્યશતાકુલં વૈ,
કુત્રાપિ નો વિશ્રમતીહ ચિત્તમ્ ।
તથા તથા તત્ત્વમિદં દુરાપં,
હૃદિ સ્થિતં સારવિચાર - હીનૈઃ ॥ ૩૫ ॥

સંકડો કાર્યોથી આકુળ ચિત્ત ક્યાંય વિશ્રામ પામતું નથી. અને એ રીતે શુભવિચાર વિહોણા પુરુષો માટે આ તત્ત્વ દુષ્પ્રાપ્ય છે.

: સાધના સંકેત :

● ચિત્તસ્થિરતાનો માર્ગ :

એક ભક્તનો,

એક સાધકનો

૩૫

ડૉ. આલ્બર્ટ સ્વાઈલરે એમનાં નેવું વર્ષનાં મિત્ર ડૉ. પાબ્લો કેસલ્સના જીવનની મધુરી ઘટના 'ડેઈલી મિરેકલ' શીર્ષક હેઠળ આલેખી છે.

નેવું વર્ષના ડૉ. પાબ્લોના હાથ-પગ સંધિવાથી જકડાઈ, ગંઠાઈ ગયેલા. સવારે તેઓ ઊઠે ત્યારે એવી દશા તેમની હોય કે જોનારની આંખો ભીની થઈ ઊઠે.

પ્રાતઃ ક્રિયા પછી ડૉ. પાબ્લો, પત્નીનો હાથ પકડી, ઢસડાતાં ઢસડાતાં, બેડરૂમમાંથી હોલમાં પિયાનો સુધી પહોંચતા અને ખુરસી પર તેમને ઊંચકીને બેસાડાતા.

ગંઠાયેલા હાથે પિયાનો પર મુશ્કેલીથી આંગળીઓ પડતી. અને પછી સંગીત વહેતું થતું. ધીરે ધીરે હાથ ખુલ્લા થઈ જતા. હાથ-પગ બેઉ સ્વાભાવિક નોર્મલ બની જતાં. કલાકમાં તો સ્વસ્થ માનવીની પેઠે ટટ્ટાર થઈ પોતાની રૂમમાં ડૉ. પાબ્લો જતા. આખો દિવસ સ્વસ્થ મનુષ્યની પેઠે તેઓ પસાર કરતા. રાત્રે સુતા સુધી સારું. સવારે ઊઠે ત્યારે હાથ-પગ ફરી

ગંઠાઈ ગયેલા હોય..... ફરી પિયાનો.....ફરી સ્વસ્થતા...

* * *

આ શું હતું ?

એક યોગ - પિયાનો વાદન એવી રીતે સિદ્ધ થયેલો કે એ યોગ પકડાતાં જ બધી અસ્વસ્થતા દૂર થઈ જતી....

મનનાં સ્તર પર પણ આ કામ કરી શકાય છે. એક મન્ત્રનો જાપ.. અભ્યસ્ત થઈ ગયો હોય એ જાપ....ક્યારેક મન વિચલિત બનેલ હોય સાધકનું..... અને એ વખતે એ સાધક આ મન્ત્રનો જાપ કરે તો તેનું ચિત્ત સ્થિર બની જાય....

* * *

વિખ્યાત તબલા-નવાજ અહમદ ઘિરકવા. હાથ-પગ પાછળની વયે વળી ગયેલા.

બેઉ હાથ વળી ને છાતી ઉપર આવી ગયેલા અને બે પગ ગોઠણથી વળી છાતી પર આવી ગયેલા.

નાના બાળકની જેમ ઊંચકીને તમને સ્ટેજ પર લઈ જવાતા..

અત્યંત મુશ્કેલીથી હાથ તબલા સુધી પહોંચતા. તબલા પર એક થાપ ને ધીરે ધીરે હાથ ખુલ્લા થઈ જતા... કલાકો સુધી પછી એ તબલા વાદન ચાલ્યા કરતું.....

* * *

આજના યુગના શ્રેષ્ઠતમ સાધક હિમ્મતભાઈ બેડાવાળા. શરીર અસ્વસ્થ હોય ત્યારે પણ કાયોત્સર્ગની એવી તો શરીરને ટેવ પડી ગયેલી કે આખી રાત સુધી કાયોત્સર્ગ ધ્યાન કરતા..

* * *

કાયયોગ હોય કે વચન યોગ હોય કે મનોયોગ. જેટલી અભ્યસ્તતા, વધુ તેટલું તમારું એના પર નિયંત્રણ.

* * *

યોગસ્થૈર્યનો આ મજાનો માર્ગ..... પણ યોગોની સ્થિરતા ન સધાઈ તો.....?

* * *

‘હૃદય પ્રદીપ’ કાર કહે છે : ‘યથા યથા કાર્યશતાકુલં વૈ...’ સંકડો કાર્યમાં સામાન્ય માણસ આકુળ-વ્યાકુળ રહેતો હોય છે. અને એથી એનું મન ક્યાય શાન્તિ પામતું નથી. ‘આ કરવું છે, પેલું ય કરવું છે.....’ આ ધમ-ધમાટમાં મનને શાન્તિ ક્યાંથી મળે ?

અશાન્ત મનમાં શુભવિચાર ક્યાંથી ઉપજે ? અને શુભવિચાર વિના શુભ ભાવ વિના તત્ત્વને પામવું દુર્લભ છે.

આની સામે, ભક્તિ અથવા સાધના આદિ દ્વારા ચિત્ત સ્થૈર્ય મળી ગયું તો તત્ત્વોની પ્રાપ્તિ સુલભ !

પરમાર્હત કુમારપાળ મહારાજાની આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકામાં પહોંચેલ સાધક માટે ‘આત્મતત્ત્વ’ વિશેષણ આવે છે.

બે શબ્દો થયા : જ્ઞાતા તત્ત્વતા અને આત્મતત્ત્વતા... આત્મતત્ત્વને જાણવું શબ્દોના સ્તર પર કે વિચારના સ્તર પર તે છે જ્ઞાતતત્ત્વતા. અત્યારે સાધકો જે રીતે સ્વાધ્યાય કરે છે એના દ્વારા આ જ્ઞાતતત્ત્વતાનું સ્તર આવે છે.

પરંતુ પ્રભુની આજ્ઞાનું પાલન કરતાં આત્મતત્ત્વતાનો સાક્ષાત્કાર મળે છે.

આજ્ઞા પાલનના આનન્દમાં ઝૂમી ઊઠવાનું..... રતિભાવ અને અરતિભાવને પેલે પારનું આ ઝૂમવાનું. આનન્દલોકનાં દ્વાર ખુલ્લા.....!

પ્રભુનો સાધક હોય છે નાયતો સાધક ... નૃત્ય... અવિરત ચાલતું નૃત્ય.

સંગીત અને નૃત્યને હું ભક્તિની સર્વશ્રેષ્ઠ વિધા માનું છું : સર્વશ્રેષ્ઠ એટલા માટે કે સંગીત અને નૃત્યની આગળની પળોમાં નથી સંગીતકાર રહેતો, નથી નૃત્યકાર રહેતો. ત્યાં હોય છે માત્ર સંગીત અને નૃત્ય.

કર્તા ડૂબી જાય અને ક્રિયા ચાલે આ એક ઓચ્છવ છે. અહમ્નું
પૂરેપુરું પ્રભુની ભક્તિમાં ડૂબી જવું.....

* *

આજ્ઞાપાલનમાં ઝૂમી ઊઠવું : શ્રેષ્ઠતમ યોગ. કાયા પણ આજ્ઞા-
પાલનમાં... મનમાં પણ એ જ... આ ઝૂમવાનું.... યોગસ્થૈર્યનું શ્રેષ્ઠતમ
માધ્યમ.

પ્રભુની કૃપા વડે આપણને મળો આ ઝૂમવાનું.

આધારસૂત્ર

સમસુખરસલેશાત્ દ્વેષ્યતાં સંપ્રયાતા,
વિવિધવિષયભોગાત્યન્તવાઙ્છાવિશેષાઃ ।
પરમસુખમિદં યદ્ ભુજ્યતેઽન્તઃ સમાધૌ,
મનસિ યદિ તદા તે શિષ્યતે કિં વદાન્યત્ ॥ ૩૬ ॥

સમતાના સુખનો રસ સહેજ મળતાં જ વિવિધ
વિષયોના ભોગની ઈચ્છા દૂર થાય છે.

જો આ પરમસુખ સમાધિ દશામાં મળે તો બોલો,
બીજું શું બાકી રહ્યું ?

સાધના સંકેત

- હૃદયની નિર્મળતા માટે બે તત્ત્વો :
સમભાવ, આચારપાલન
- એક વર્ષના સંયમ પર્યાયે મુનિની ભીતરી પરિણતિ ક્યાં સુધી પહોંચે છે ?

સદ્ ગુરુનો શક્તિપાત

૩૬

દીક્ષાવિધિ વખતે સદ્ગુરુએ શક્તિપાત કર્યો : 'કરેમિ ભંતે !' સૂત્ર આપ્યું. અને સાધકની સમરસને પીવાની યાત્રા ચાલુ થઈ.

આ યાત્રા એક વર્ષે કયા પડાવે આવીને ઊભી છે તેની રોમહર્ષક કથા 'પરમ જ્યોતિઃ પંચવિંશતિકા'માં આપેલી છે :

શ્રામણ્યે વર્ષપર્યાયાત્, પ્રાપ્તે પરમશુક્લતામ્ ।
સર્વાર્થસિદ્ધદેવેભ્યોપ્યધિકં જ્યોતિરુલ્લસેત્ ॥
વિસ્તારિપરમજ્યોતિ-દ્યોતિતાભ્યન્તરાશયાઃ ।
જીવન્મુક્તા મહાત્માનો જાયન્તે વિગતસ્પૃહાઃ ॥
જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં, બહિર્ભાવેષુ શેરતે ।
ઉદાસતે પરદ્રવ્યે લીયન્તે સ્વગુણામૃતે ॥

'પ્રાપ્તે પરમશુક્લતામ્...' મઝાનો છે યાત્રાનો પડાવ : પરમશુક્લતા. આંતર પરિણતિ એવી તો નિર્મળ બની છે...

દિવસમાં રોજ નવ વાર 'કરેમિ ભંતે !'ની પ્રતિજ્ઞાનું ઉચ્ચારણ અને ગુરુદેવના ઉપનિષદ્માં રહીને થતું સામાયારી પાલન હૃદયને નિર્મળ, નિર્મળ બનાવી દે છે.

ગુરુદેવનું પ્યારું પ્યારું ઉપનિષદ્. પવિત્રતમ અસ્તિત્વમાંથી પ્રગટતા પવિત્ર વિકિરણોમાં જાતને સતત ઝબોળવાની...

વિકિરણોની/આંદોલનોની તાકાત... અદ્ભુત હોય છે.

જુની ઘટના યાદ આવે છે.

એક મુનિવર સામાયારી પાલનમાં નાની સી ભૂલ કરી બેઠા. પૂજ્યપાદ હરિભદ્રસૂરિ મહારાજે એ મુનિરાજને એક મહિના સુધી પોતાના વસ્ત્રનું પરિલેહણ ન કરવાનો દંડ આપ્યો.

મુનિરાજ ધૂજી ગયા. ધૂસકે ધૂસકે રડી પડ્યા. 'ગુરુદેવ ! બીજો કોઈપણ દંડ કૃપા કરીને આપોને ! માસક્ષમણનો દંડ હશે ને, ગુરુદેવ ! તોય એ હોંશે હોંશે હું કરી શકીશ... પણ ગુરુદેવ ! આપના વસ્ત્રોના પ્રતિલેખનથી બાકી રહેવાનું કેમ પાલવી શકે ? આપે કલાકો સુધી પહેરી રાખેલા એ વસ્ત્રોમાંથી જે ઉર્જા મળતી હોય છે... મારા વિચારોને/ભાવોને જે સશક્ત રીતે એ ઉર્જા ઊચકે છે... ગુરુદેવ ! આ પરમ સૌભાગ્યથી મને વંચિત ન રાખો...

* * *

આપણી પરંપરા ગુરુચરણોના સ્પર્શને મહત્ત્વ આપે છે એની પાછળનું રહસ્ય છે માત્ર આ ઉર્જાનું ખરવું, ઝરવું, ટપકવું...

* * *

ગુરુચરણોથી ખરતા વિકિરણોનો સ્પર્શ અને સામાયારી-પાલન અગણિત જન્મોની અશુદ્ધિને દૂર કરી દે છે.

સામાયારી પાલન...

તથાકાર સામાયારી લઈએ... જે ઈચ્છાઓ અનંતા જન્મોથી આપણી પાછળ પડેલી; 'તહત્તિ'ના મંત્રથી ઈચ્છામાંથી બિલકુલ મુક્તિ.

કેટલી તો સરળતાથી આ સામાયારી સાધકને ઈચ્છાના અડાબીડ જંગલમાંથી આજ્ઞાના મઝાના બગીચામાં લઈ જાય છે.

પંચસૂત્રનું પ્યારું સૂત્ર છે : 'આયઓ ગુરુબહુમાણો..' ગુરુ-બહુમાન તે જ મોક્ષ... ગુરુદેવ પ્રત્યેનો હૃદયમાં વહેતો અપૂર્વ ભક્તિભાવ. મોક્ષ આ રહ્યો !

ઘોડશક-ટીકામાં બહુમાનને આંતરપ્રીતિ વિશેષ રૂપે ઓળખાવેલ છે અને એ આંતર પ્રીતિ ગુરુદેવના ગુણોના અનુરાગમાંથી જન્મેલ છે તેવું ત્યાં કહેલ છે.^૧

ગુરુદેવના એક એક ગુણને જોઈએ ને હૃદય ભાવવિભોર બને. આંખો છલકાયા કરે.

* * *

પરમ શુક્લતા. શ્રેષ્ઠ આંતર નિર્મળતા. ન રાગને સ્થાન છે, ન દ્વેષને, ન અહંકારને.

સાધુની એક મઝાની સાધના છે અપ્રતિબદ્ધતાની. ક્યાંય ભળવાનું નહિ. થોડાક દિવસ રહ્યા કે ચાલો. ચાતુર્માસ પૂરું થયું કે ચાલો.

નદીના વહેતા પાણી જેવું સાધુનું જીવન. નદીમાં પણ તમે જોયું હશે : જ્યાં ખૂણો બન્યો, પાણી પર લીલ-ફૂલ જામી જશે. પાણી સ્વચ્છ નહિ રહી શકે.

મુનિના જીવનમાં ક્યાંય ખૂણો ન બની જાય એની કાળજી પૂરેપૂરી લેવાઈ છે.

પરમપાવન ઉત્તરાધ્યયનનું આ સરસ અસ્નેહ-સૂત્ર :

વિજહિત્તુ પૂવ્વસંજોગં, ન સિણેહં ક્વહિંચિ કુવ્વિજ્ઞા ।

અસિણેહ સિણેહકરેહિં, દોસ પઓસેહિં મુચ્ચાં ભિક્ખૂ ॥

૧. વહુમાન: આંતરપ્રીતિવિશેષ: ગુણાનુરાગાત્મા, ન તુ મોહોદયાત્ ।

મોહો હિ સસઙ્ગપ્રતિપત્તિરૂપ: શાસ્ત્રે નિષિધ્યતે ॥

-ઘોડશક, ૩૦ યશોવિ. ટીકા, ૧૩/૧

પૂર્વસંયોગને છોડ્યા પછી મુનિ ક્યાંય સ્નેહ ન કરે. સ્નેહ ઉત્પન્ન કરનાર તમામ તત્ત્વો પ્રત્યે અસ્નેહ કરનારો સાધક દોષોના સમૂહમાંથી મુક્ત થાય છે.

‘અસિનેહ સિનેહકરેહિ..’ સ્નેહકર તત્ત્વોની સામે અસ્નેહ. જેના જેનાથી સ્નેહ થાય તેવું હોય ત્યાં કાતર લગાવવાની.

એક ગામને પાદર એક સંન્યાસીઓનું વૃન્દ આવેલું. એ સંન્યાસીઓની જીવન-ચર્યા જોઈ એક માણસને સંન્યાસી થવાનો વિચાર થયો. એણે તે સંન્યાસીઓના ગુરુને પૂછ્યું : તમારા સંન્યાસને સ્વીકારવા માટે ખાસ સજ્જતા કઈ જોઈએ ?

ગુરુએ કહ્યું : તમને ગમે તે તમારે નહિ કરવાનું... નાસ્તો સવારે ન જ કરાય એવું નથી; પરંતુ નાસ્તો કરવાની ઈચ્છા થઈ ગઈ તો નાસ્તો નહિ કરવાનો. બપોરે ભોજનમાં મિઠાઈ ન જ લેવાય એવું કાંઈ નથી. પરંતુ મિઠાઈ ખાવાની ઈચ્છા થઈ તો નહિ જ ખાવાની...

‘તમને ગમે તે તમે ન કરો’ આ સૂત્રનો ઉત્તરાર્થ આ હશે : ‘પ્રભુને ગમે તે જ હું કરું.’

‘પ્રાપ્તે પરમશુક્લતામ્.’ આ આંતરિક નિર્મળતા જ ધ્યાનની પૃષ્ઠભૂ છે.

નિર્મળ આંતર દશા ચિત્તપ્રસન્નતાને જન્માવે છે. કેવી ચિત્તપ્રસન્નતા હોય છે મુનિની ? એક વર્ષના દીક્ષા પર્યાય પછી મુનિની ચિત્તપ્રસન્નતા એ સ્તર પર પહોંચે છે કે જેની સાથે આ દુનિયાની કોઈપણ વ્યક્તિની ચિત્તપ્રસન્નતા ન આવી શકે.

ચિત્તપ્રસન્નતા. ભીતરી નિર્મળ દશાનું - ઉજાશનું મજાનું સ્વરૂપ. જે ચહેરા પર લહેરાયા કરે.

એક બહુ જ મજાની વાત અહીં કરવામાં આવી છે. આ નિર્મળ દશા પ્રભુના પ્રસાદ રૂપે આવેલ છે અને એથી એને પરમજ્યોતિ સાથે અહીં

સાંકળેલ છે...

‘વિસ્તારિપરમજ્યોતિદ્યોતિતાભ્યન્તરાશયા:...’ બ્રહ્માંડમાં ફેલાયેલ પરમ જ્યોતિ વડે સાધકનું હૃદય પ્રકાશિત બનેલ છે.

સુવિધિનાથ ભગવાનના સ્તવનનો પ્રારંભ યાદ આવે છે : ‘લઘુ પણ હું તુમ મન નવિ માવું રે, જગગુરુ તુમને દિલમાં લાવું રે...’ પ્રભુ ! હું નાનો અને છતાં તમારા હૃદયમાં મારું સ્થાન નહિ; સામી બાજુ, તમે આવડા મોટા-જગતગુરુ-અને છતાં હું તમને મારા હૃદયમાં રાખી શકું. બોલો, કોણ ચઢે ?

પણ પછી સરસ પંક્તિ આવી છે : ‘જેહને તેજે બુદ્ધિ પ્રકાશી રે, તેહને દીજે એહ સાબાશી રે...’ તમારા તેજથી તો મારી આ બુદ્ધિ પ્રકાશિત થઈ છે... તમે જ છો આધાર...

* * *

પરમાત્માની જ્યોતિ પૂરા વિશ્વમાં ફેલાયેલી છે. બ્રહ્માંડનું એક નાનકડું કણ પણ એ પરમજ્યોતિના પ્રકાશ વિનાનું નથી...

પંચવિંશતિકાની પ્યારી પંક્તિ છે : ‘વ્યક્ત્યા શિવપદસ્થોઽસૌ, શક્ત્યા જયતિ સર્વગ:...’ વ્યક્તિરૂપે પરમાત્મા મોક્ષમાં ગયેલા છે; પરંતુ શક્તિરૂપે પરમાત્મા સર્વવ્યાપી છે...

એ સર્વવ્યાપી જ્યોતિર્મય તત્ત્વ જોડે અનુસંધાન... પ્રવીણ દેસાઈની સ્તવના-પંક્તિઓ યાદ આવે :

તારી ધારાને મેં ઝીલી જ્યારે જ્યારે,
મારે રોમે રોમે ફૂલ ખીલ્યા ત્યારે;
તારી જ્યોતિ ને મેં જોઈ જ્યારે જ્યારે,
મારે કોઠે કોઠે દીવા પ્રગટ્યા ત્યારે...

* * *

કોઠે કોઠે દીવા પ્રગટવા. એક અનુભૂતિ. આ અનુભૂતિનું નામ છે જીવન્મુક્તિ... સશરીરમુક્તિ.

અસ્તિત્વનું પરોઢ

૨૯૭

તમે દેહમાં બદ્ધ હવે નથી. કશાની, કોઈની સ્પૃહા હવે નથી... સાધક છે બિલકુલ નિઃસ્પૃહ...

જીવન્મુક્તિ... આત્મભાવને વિષે સદાય જાગૃત રહેવાનું. વિભાવને વિષે તમે બિલકુલ ગેરહાજર... પર પદાર્થો છે; - વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ - પણ એમાં મૂર્ચ્છા નથી.

કેવી મઝા !

* * *

દીક્ષાના પહેલા વર્ષે યાત્રા જીવન્મુક્તિ સુધી પહોંચે છે.

આત્મભાવને વિષે સતત જાગૃતિ હોવાથી પરમાં જવાનું છે નહિ અને એથી સતત સમભાવનું ઝરણું વહ્યા જ કરે છે.

* * *

સાધક પૂછશે કે ગુરુદેવ ! એક જ વર્ષમાં આત્મભાવમાં આવી જાગૃતિ શી રીતે થઈ શકી ?

પરમાં તીવ્ર અનાસ્થાની પૃષ્ઠભૂ પર સ્વગુણમાં લસરવાનું થાય છે.

એ લસરવાનો અનુભવ. પહેલાં ક્યારેય ન અનુભવેલો એ અનુભવ...

હવે વિભાવમાં જવું અશક્ય બની ગયું. ધીરે... ધીરે... ધીરે ભીતર ઊતરવાનું થયા કરે છે... અને આત્મભાવમાં જ સતત રહેવાનું થયા કરે છે.

* * *

‘હૃદય પ્રદીપ’ ગ્રંથ સમ - સુખરસની આંશિકતાની પણ વૈભવી દુનિયાને વર્ણવે છે : ‘સમસુખરસલેશાત્...’

એક બિન્દુ ચખાયું સમતારસનું. વાહ ! અદ્ભુત ! આવો રસ તો ક્યારેય ચાખ્યો નથી.

રાગની ને દ્વેષની ને અહંકારની ધારાને બિલકુલ સામે છેડેની આ ધારા...

એમ થયું કે અત્યાર સુધી આ ધારાનો પરિચય કેમ ન થયો ?

* * *

‘સમસુખરસલેશાત્...’ જેનો એક અંશ મળે અને આ હાલત હોય તે ભરપેટ મળે ત્યારે...?

સમસુખનો આંશિક રસ મળે ને પરરસ (?) બિલકુલ છૂટી જાય છે. પરમનો રસ મળ્યો, પરરસ ગયો...

પરમ રસ... પરમ સુખ...

આ પરમ સુખ મળી જાય. બીજું શું જોઈએ ? શું બાકી રહ્યું ? કંઈ જ નહિ.

* * *

પરમ રસ...

પરમ સુખ...

પરમ સમાધિ...

સમાધિ... પોતાનું પોતાનામાં હોવું. ચેતના બિલકુલ સ્વ-સ્થ બની ગઈ. શબ્દો અહીં પાંખા, ફિક્કા પડશે. કબીરજીએ સરસ અભિવ્યક્તિ આપી છે : ‘દુલહા દુલહન મિલ ગયે, ફિક્કી પડી બારાત...’

॥ श्री हृदयप्रदीप षट्त्रिंशिका ॥

रचयिता : अज्ञात महापुरुष

पद्यानुवाद : मुनिश्री भुवणचंद्रशु महाराज

शब्दादिपञ्चविषयेषु विचेतनेषु,
योऽन्तर्गतो हृदि विवेककलां व्यनक्ति ।
यस्माद् भवान्तरगतान्यपि चेष्टितानि,
प्रादुर्भवन्त्यनुभवं तमिमं भजेथाः ॥ १ ॥

जानन्ति केचिन्न तु कर्तुमीशाः,
कर्तुं क्षमा ये न च ते विदन्ति ।
जानन्ति तत्त्वं प्रभवन्ति कर्तुं,
ते केऽपि लोके विरला भवन्ति ॥ २ ॥

सम्यग्विरक्तिर्ननु यस्य चित्ते,
सम्यग्गुरुर्यस्य च तत्त्ववेत्ता ।
सदाऽनुभूत्या दृढनिश्चयो य-
स्तस्यैव सिद्धिर्न हि चापरस्य ॥ ३ ॥

विग्रहं कृमिनिकायसङ्कुलं,
दुःखदं हृदि विवेचयन्ति ये ।
गुप्तिबन्धमिव चेतनं हि ते,
मोचयन्ति तनुयन्त्रयन्त्रितम् ॥ ४ ॥

શબ્દાદિ પાંચ વિષયો થકી સાવ નોખું,
ચૈતન્ય તત્ત્વ ઝળકે હૃદયસ્થ ચોખ્ખું;
ને જે પ્રકાશિત કરે ગત જન્મ ચેષ્ટા,
તે તત્ત્વના અનુભવે ધરજો સુનિષ્ઠા. ૧

જાણે ખરા કો'ક, ન કાર્યકારી,
કો' શક્તિ ધારે, નવ જાણકારી;
જ્ઞાને તથા આચરણેય પૂરા,
એવા જડે માનવ કો'ક શૂરા. ૨

સાચી વિરક્તિ હૃદયે ધરે છે,
ને તત્ત્વવેત્તા ગુરુને ભજે છે;
સ્વાનુભવે નિશ્ચય જે કરે છે,
એને જ સિદ્ધિ નિયમા વરે છે. ૩

દેહ તો કૃમિ સમૂહથી ભર્યો,
દુઃખરૂપ સમજે વિવેકીઓ;
દેહની નિબિડ કેદમાં પડી,
ચેતના, કર વિમુક્તિ તેહની. ૪

भोगार्थमेदत् भविनां शरीरं,
ज्ञानार्थमेतत् किल योगिनां वै ।
जाता विषं चेद् विषया हि सम्यग्-
ज्ञानात्ततः किं कुणपस्य पुष्टया ॥ ५ ॥

त्वङ्मांसमेदोऽस्थिपुरीषमूत्र-
पूर्णेऽनुरागः कुणपे कथं ते ।
द्रष्टा च वक्ता च विवेकरूप-
स्त्वमेव साक्षात् किमु मुह्यसीत्थम् ॥ ६ ॥

धनं न केषां निधनं गतं वै,
दरिद्रिणः के धनिनो न दृष्टाः ।
दुःखैकहेतौ विभवेऽतितृष्णां
त्यक्त्वा सुखी स्यादिति मे विचारः ॥ ७ ॥

संसारदुःखान् परोऽस्ति रोगः,
सम्यग्विचारत् परमौषधं न ।
तद्रोगदुःखस्य विनाशनाय,
सच्छास्त्रतोऽयं क्रियते विचारः ॥ ८ ॥

अनित्यताया यदि चेत् प्रतीति -
स्तत्त्वस्य निष्ठा च गुरुप्रसादात् ।
सुखी हि सर्वत्र जने वने च,
नो चेद्वने चाथ जनेषु दुःखी ॥ ९ ॥

સંસારીનું આ તન ભોગ કાજે,
ત્યાગી જનોનું તન જ્ઞાન કાજે;
જે ભોગને કેવળ રોગ જાણે,
તે કેમ ચાહે જડ ખોળિયાને ? ૫

ત્વચા તથા હાડ થકી બનેલાં,
લોહી તથા માંસ વડે ભરેલા;
આ દેહમાં મુગ્ધ બને તું શાથી ?
તું માત્ર દ્રષ્ટા, અળગો બધાથી. ૬

શ્રીમંત શું ના કદી રંક થાતા?
દરિદ્ર શું ના ધનવંત થાતા ?
તૃષ્ણા ખરું કારણ દુઃખ કેરું,
તેને તજો સૌખ્ય મળે અનેરું. ૭

રોગો બધામાં ભવ રોગ મોટો,
વિચાર છે ઔષધ ન્હોય જોટો;
તે રોગની શાંતિ સમાપ્તિ માટે,
વિચારવું આજ સુશાસ્ત્ર વાટે. ૮

અનિત્યતાનું યદિ હોય ભાન,
ગુરુ પ્રસાદે વળી તત્ત્વજ્ઞાન;
સર્વત્ર તેને મળશે જ શાંતિ,
-ઘરે, ગુફામાં- નહિ તો અશાંતિ. ૯

मोहान्धकारे भ्रमतीह तावत्,
पंसारदुःखैश्च कदर्थ्यमानः ।
यावद्विवेकार्कमहोदयेन,
यथास्थितं पश्यति नात्मरूपम् ॥ १० ॥

अर्थो ह्यनर्थो बहुधा मतोऽयम्,
स्त्रीणां चरित्राणि शवोपमानि ।
विषेण तुल्या विषयाश्च तेषां,
येषां हृदि स्वात्मलयानुभूतिः ॥ ११ ॥

कार्यं च किं ते परदोषदृष्ट्या,
कार्यं च किं ते परचिन्तया च ।
वृथा कथं खिद्यसि बालबुद्धे !
कुरु स्वकार्यं त्यज सर्वमन्यत् ॥ १२ ॥

यस्मिन् कृते कर्मणि सौख्यलेशो,
दुःखानुबन्धस्य तथास्ति नान्तः ।
मनोऽभितापो मरणं हि यावत्,
मूर्खोऽपि कुर्यात् खलु तन्न कर्म ॥ १३ ॥

यदर्जितं वै वयसाऽखिलेन,
ध्यानं तपो ज्ञानमुखं च सत्यम् ।
क्षणेन सर्वं प्रदहत्यहो तत्,
कामो बली प्राप्य छलं यतीनाम् ॥ १४ ॥

મોહાન્ધકારે ભમતો રહે છે,
સંસાર દુઃખે રડતો રહે છે;
વિવેકભાનુ યદિ ના ઉગે છે,
સ્વરૂપ સાચું નવ સાંપડે છે. ૧૦

સંપત્તિને આપ રૂપ જાણે,
શરીરને એ શબરૂપ માને;
ભોગો જણાતા ભયરૂપ તેને,
આત્માનુભૂતિ થઈ હોય જેને. ૧૧

દોષો પરાયા નિરખે તું શાને ?
ચિંતા પરાઈ કરતો તું શાને ?
ભોળો ન થા ખેદ વૃથા તજી દે,
છોડી બધું શ્રેય સ્વનું કરી લે. ૧૨

જે કાર્યમાંહિ સુખ અલ્પ થાતું,
ને ભાવિકાળે બહુ દુઃખ થાતું;
સંતાપ ને સંભવ મૃત્યુનો જ્યાં,
મૂર્ખો ય એ કાર્ય કદી કરે ના. ૧૩.

મહા પ્રયત્ને ગુણ મેળવેલા,
જ્ઞાનાદિથી જીવન કેળવેલા;
જો ચિત્તમાં કામ કદી ભળે છે,
તો સદ્ગુણો સૌ ક્ષણમાં બળે છે. ૧૪

बलादसौ मोहरिपुर्जनानां,
ज्ञानं विवेकं च निराकरोति ।
मोहाभिभूतं हि जगद्विनष्टं,
तत्त्वावबोधादपयाति मोहः ॥१५॥

सर्वत्र सर्वस्य सदा प्रवृत्ति-
दुःखस्य नाशाय सुखस्य हेतोः ।
तथापि दुःखं न विनाशमेति
सुखं न कस्यापि भजेत् स्थिरत्त्वम् ॥ १६ ॥

यत् कृत्रिम वैषदिकादिसौख्यम्,
भ्रमन भवे को न लभेत मर्त्यः ?
सर्वेषु तच्चाधममध्यमेषु,
यद् दृश्यते तत्र किमद्भुतं च ? ॥ १७ ॥

क्षुधातृषाकामविकाररोष-
हेतुश्च तद् भेषजवद् वदन्ति ।
तदस्वतन्त्रं क्षणिकं प्रयासकृद्,
यतीश्वरा दूरतरं त्यजन्ति ॥ १८ ॥

गृहीतलिङ्गस्य च चेद् धनाशा,
गृहीतलिङ्गो विषयाभिलाषी ।
गृहीतलिङ्गो रसलोलुपश्चेद्,
विडम्बनं नास्ति ततोऽधिकं हि ॥ १९ ॥

આ મોહ શત્રુ જનને સતાવે,
વિવેકને ભાન બધું ભૂલાવે;
છે દુઃખનું કારણ આ જ મોહ,
તત્વાવબોધે બનશે અમોહ. ૧૫

દુઃખો નિવારી સુખ પામવાનો,
હંમેશ ઉદ્યમ છે બધાનો;
દુઃખો ન તોયે ટળતા જરીયે,
સુખોય ના સ્થિર રહે કદીયે. ૧૬

પરિગ્રહો ને વિષયો થકી જે,
કૃત્રિમ ને સ્વલ્પ સુખો મળે છે;
તે તો મળે છે જગમાં બધાને,
તેમાં અરે! તું હરખાય શાને? ૧૭

ક્ષુધા, તૃષ્ણા, કામવિકાર, ક્રોધ,
એનો થતો ભોગ થકી નિરોધ;
હા કિંતુ એતો ક્ષણમાત્ર ચાલે,
એ પારતંત્ર્યે મુનિઓ ન મહાલે. ૧૮

ત્યાગી છતાં છે ધનની જ આશા,
ત્યાગી છતાં હો વિષયાભિલાષા;
ત્યાગી છતાં સ્વાદ ત્યજી શકે ના,
એથી વધુ અન્ય વિડંબના ક્યાં ?. ૧૯

ये लुब्धचित्ता विषयार्थभोगे,
बहिर्विरागा हृदि बद्धरागाः ।
ते दाभिभका वेषधराश्च धूर्ताः,
मनांसि लोकस्य तु रञ्जयन्ति ॥ २० ॥

मुग्धश्च लोकोऽपि हि यत्र मार्गं,
निवेशितस्तत्र रतिं करोति ।
धूर्तस्य वाक्यैः परिमोहितानां,
केषां न चित्तं भ्रमतीह लोके ? ॥ २१ ॥

ये निःस्पृहास्त्यक्तसमस्तरागा-
स्तत्त्वैकनिष्ठा गलिताभिमानाः ।
सन्तोषपोषैकविलीनवाञ्छा -
स्ते रञ्जयन्ति स्वमनो न लोकम् ॥ २२ ॥

तावद्विवादी जनरञ्जकश्च,
यावन्न चैवात्मरसे सुखज्ञः ।
चिन्तामणिं प्राप्य वरं हि लोके,
जने जने कः कथयन् प्रयाति ॥ २३ ॥

षण्णां विरोधोऽपि च दर्शनानां,
तथैव तेषां शतशश्च भेदाः ।
नानापथे सर्वजनः प्रवृत्तः,
को लोकमाराधयितुं समर्थः ? ॥ २४ ॥

છે અંતરે ભોગ તણાં જ રાગી,
બહારથી વેષ ધરે વિરાગી;
એ દાંભિકો ઢોંગ ઘણા રચે છે,
સૌનું મનોરંજન એ કરે છે. ૨૦

ભોળા જનો તો ઝટ ભોળવાતા,
જ્યાં દોરી જાઓ, ઝટ દોરવાતા;
ધૂતો તણી જાળમહીં ફસાઈ,
શાણા ય જાતાં નહિ શું મુંઝાઈ ? ૨૧

જે નિઃસ્પૃહી ને વળી તત્વલીન,
વૈરાગ્યરંગી ને વળી ગર્વહીન;
સંતોષથી તૃપ્ત સ્વયં રહે છે,
તે લોકનું રંજન ના કરે છે. ૨૨

રાખે અપેક્ષા બહુ લોક કેરી,
હોંશે વગાડે મતવાદભેરી;
એણે ન ચાખ્યો રસ આત્મભાવે,
ચાખી શકે તે બસ, મૌન થાવે. ૨૩

ષટ્ દર્શનો આપસમાં ભળે ના,
ને સેંકડો ભેદ- પ્રભેદ તેના;
સદા રહે લોકરૂચિ વિભિન્ન,
શી રીતે થાયે સૌ યે પ્રસન્ન ? ૨૪

तदेव राज्यं हि धनं तदेव,
तपस्तदेवेह कला च सैव ।
स्वस्थे भवेच्छीतलताशये चेद्,
नो चेद् वृथा सर्वमिदं हि मन्ये ॥ २५ ॥

रुष्टैर्जनैः किं यदि चित्तशान्ति-
स्तुष्टैर्जनैः किं यदि चित्ततापः ।
प्रीणाति नो नैव दुनोति चान्यान्,
स्वस्थः सदौदासपरो हि योगी ॥ २६ ॥

एकः पापात् पतति नरके, याति पुण्यात् स्वरेकः,
पुण्यापुण्यप्रचयविगमात् मोक्षमेकः प्रयाति ।
सङ्गानूनं न भवति सुखं, न द्वितीयेन कार्यम्,
तस्मादेको विचरति सदा- नन्दसौख्येन पूर्णः ॥ २७ ॥

त्रैलोक्यमेतद् बहुभिर्जितं यै-
र्मनोजये तेऽपि यतो न शक्ताः ।
मनोजयस्यात्र पुरो हि तस्मात्,
तृणं त्रिलोकीविजयं वदन्ति ॥ २८ ॥

मनोलयान्नास्ति परो हि योगो,
ज्ञानं तु तत्त्वार्थविचारणायाः ।
समाधिसौख्यान्न परं च सौख्यम्,
संसारसारं त्रयमेतदेव ॥ २९ ॥

એ રાજક્રુદ્ધિ વળી એ સમુદ્ધિ,
એ સાધના એ બળ એ જ બુદ્ધિ,
જો ચિત્તમાં શીતળતા રહે છે,
ને અન્યથા સર્વ વૃથા ડરે છે. ૨૫

જો ચિત્ત શાંતિ, અપમાનથી શું ?
જો છે અશાંતિ, બહુમાનથી શું ?
ના રીઝવે, ના વળી ખીજવે છે,
યોગી સદા સ્વસ્થપણે રહે છે. ૨૬

પુણ્યે સ્વર્ગે, નરક ગતિમાં પાપથી એકલો જ-
આત્મા જાતો, ઉભય ટળતાં મોક્ષમાં એકલો જ;
બીજા સંગે સુખ નવ કદી અન્યનું કામ ના કેં
તેથી જ્ઞાની સહજ વિચરે મોજથી એકલો થૈ. ૨૭

સમર્થ જે હો જગ જીતવાને,
અશક્ત છે તે મન જીતવાને;
સાયો વિજેતા મનનો વિજેતા,
નીચા ઠરે ત્યાં જગનાં વિજેતા. ૨૮

યોગો મહીં શ્રેષ્ઠ મનોનિરોધ,
જ્ઞાનો મહીં ઉત્તમ તત્ત્વ બોધ;
સંતોષ જેવું સુખ નહોય અન્ય,
સંસારમાં સાર ત્રણે અનન્ય. ૨૯

याः सिद्धयोऽष्टावपि दुर्लभा ये,
रसायनं चाञ्जनधातुवादाः ।
ध्यानानि मन्त्राश्च समाधियोगा,
श्रित्तेऽप्रसन्ने विषवद् भवन्ति ॥ ३० ॥

विदन्ति तत्त्वं न यथास्थितं वै,
सङ्कल्पचिन्ताविषयाकुला ये ।
संसारदुःखैश्च कदर्थितानां,
स्वप्नेऽपि तेषां न समाधिसौख्यम् ॥ ३१ ॥

श्लोको वरं परमतत्त्वपथप्रकाशी,
न ग्रन्थकोटिपठनं जनरञ्जनाय ।
सञ्जीवनीतिवरमौषधमेकमेव,
व्यर्थश्रमप्रजननो न तु मूलभारः ॥ ३२ ॥

तावत् सुखेच्छा विषयादिभोगे,
यावन्मनःस्वास्थ्यसुखं न वेत्ति ।
लब्धे मनःस्वास्थ्यसुखैकलेशे,
त्रैलोक्यराज्येऽपि न तस्य वाञ्छा ॥ ३३ ॥

न देवराजस्य न चक्रवर्तिन -
स्तद्वै सुखं रागयुतस्य मन्ये ।
यद्वीतरागस्य मुनेः सदात्म -
निष्ठस्य चित्ते स्थिरतां प्रयाति ॥ ३४ ॥

ગણાય જે દુર્લભ અષ્ટ સિદ્ધિ,
રસાયનો, અંજન, સ્વર્ણ સિદ્ધિ,
સમાધિઓ, મંત્ર, અનેક ધ્યાન-
અશાંત ચિત્તે વિષની સમાન. ૩૦

સંકલ્પ- ચિંતા- વિષયો મહીં જે,
ડૂબ્યા રહે તત્ત્વ ન જાણશે તે;
સંસાર કષ્ટે બહુ તે રીબાતા,
સ્વપ્ને ય પામે ન સમાધિ શાતા. ૩૧

પર્યાપ્ત છે પથદર્શક એક શ્લોક,
ગ્રંથો અસંખ્ય જનરંજન હેતુ ફોક;
સંજીવની યદિ મળે સવિ રોગહારી,
લાગે તદા વિવિધ ઓસડ ભારકારી. ૩૨

જેણે ન માણ્યું સુખ આંતરિક,
તેને ગમે છે સુખ પૌદ્ગલિક;
માણે મજા ચિત્ત પ્રસન્નતાની,
તેને સ્પૃહા ન રહેતી કશાની. ૩૩

છે આત્મલક્ષી વળી રાગમુક્ત,
સદા રહે નિર્મળ બોધિ યુક્ત;
જાણે મુનિ જે સુખ આત્મધામે,
તે ઈન્દ્ર - રાજેન્દ્ર કદી ન પામે. ૩૪

यथा यथा कार्यशताकुलं वै,
कुत्रापि नो विश्रमतीह चित्तम् ।
तथा तथा तत्त्वमिदं दुरापं,
हृदि स्थितं सारविचारहीनैः ॥ ३५ ॥

शमसुखरसलेशाद् द्वेष्यतां संप्रयाता,
विविधविषयभोगात्यन्तवाञ्छाविशेषाः ।
परमसुखमिदं यद् भुज्यतेऽन्तः समाधौ,
मनसि यदि तदा ते शिष्यते किं वदान्यत् ॥ ३६ ॥

ઘણાં બધા કાર્ય તણા વિચારે,
જંપે જરી ના નિજ ચિત્ત જ્યારે;
વિચાર શુદ્ધિ નવ હોય ત્યારે,
તત્ત્વોપલબ્ધિ નહિ શક્ય ત્યારે. ૩૫

પ્રશમ સુખ તણો જો મેળવ્યો સ્વાદ સારો,
વિવિધ વિષય કેરો, સંગ લાગે અકારો;
પરમ સુખ સમાધિ હોય જો આમ જામી,
તવ હૃદય માંડી, શી રહે બોલ ખામી ?. ૩૬

પ.પૂ આચાર્ય ભગવંતશ્રી યશોવિજયસૂરિ મહારાજ દ્વારા
લખાયેલ - પૂર્વ પ્રકાશિત પુસ્તકો

- સાધના અસ્તિત્વ ભણીની યાત્રા
- 'દરિસન તરસીયે'..... ભા. ૧-૨.
(ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર વ્યાખ્યા)
- 'બિહૂરત જાયે પ્રાણ'.....
(મહાન સિદ્ધર્ષિ કૃત જિનસ્તવના પર સંવેદના)
- 'સો હી ભાવ નિર્ગન્ય'.....
(સમાધિ શતક, કડી : ૧ થી ૩૦ ઉપર વિવેચના)
- આપ હી આપ બુઝાય'....
(સમાધિ શતક, કડી : ૩૧ થી ૫૧ ઉપર વિવેચના)
- 'આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાયે'.....
(ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫મા સભિકખુ અધ્યયન ઉપર વિવેચના)
- 'મેર અવગુણ ચિત ન ધરો'.....
(કુમારપાળ ભૂપાળ કૃત 'આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા' પર સંવેદના)
- 'બ્રહ્મભ જિનેસર પ્રિતમ માહરો રે'.....
(શ્રી આનંદધનજી મહારાજની સ્તવનાઓ પર સંવેદના) [સ્તવન ૧-૫]
- પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ
(પરમ પાવન શ્રી દશવૈકાલીક સૂત્ર (૧-૪) પરની વાચનાઓ.)
- આત્માનુભૂતિ

PRINTED BY : KIRIT GRAPHICS (079) 5352602

આધાર સૂત્ર

ઘણાં વિરોધોઽપિ ચ દર્શનાનાં,
તથૈવ તેષાં શતશશ્ચ ભેદા :।
નાનાપથે સર્વજનઃ પ્રવૃત્તઃ,
કો લોકમારાધયિતું સમર્થઃ ? ॥ ૨૪ ॥

ભારતીય દાર્શનિક પરંપરામાં છ દર્શનો છે. અને એમાં એક એક દર્શનના સેંકડો પેટાભેદો હોય છે.... ઘણા ઘણા સાધકો કોઈને કોઈ પેટા શાખામાં કે પ્રશાખામાં હોય છે.... હવે ભિન્ન ભિન્ન વિચારધારાઓમાં રહેલા લોકોને કઈ રીતે ખુશ કરવા ?

લોકરંજનનો કોઈ અર્થ નથી.....

સાધના સંકેત

- ભાવનરસ દ્વારા પ્રભુની કૃપાની પ્રાપ્તિ
- પ્રભુરંજન શી રીતે ?